

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

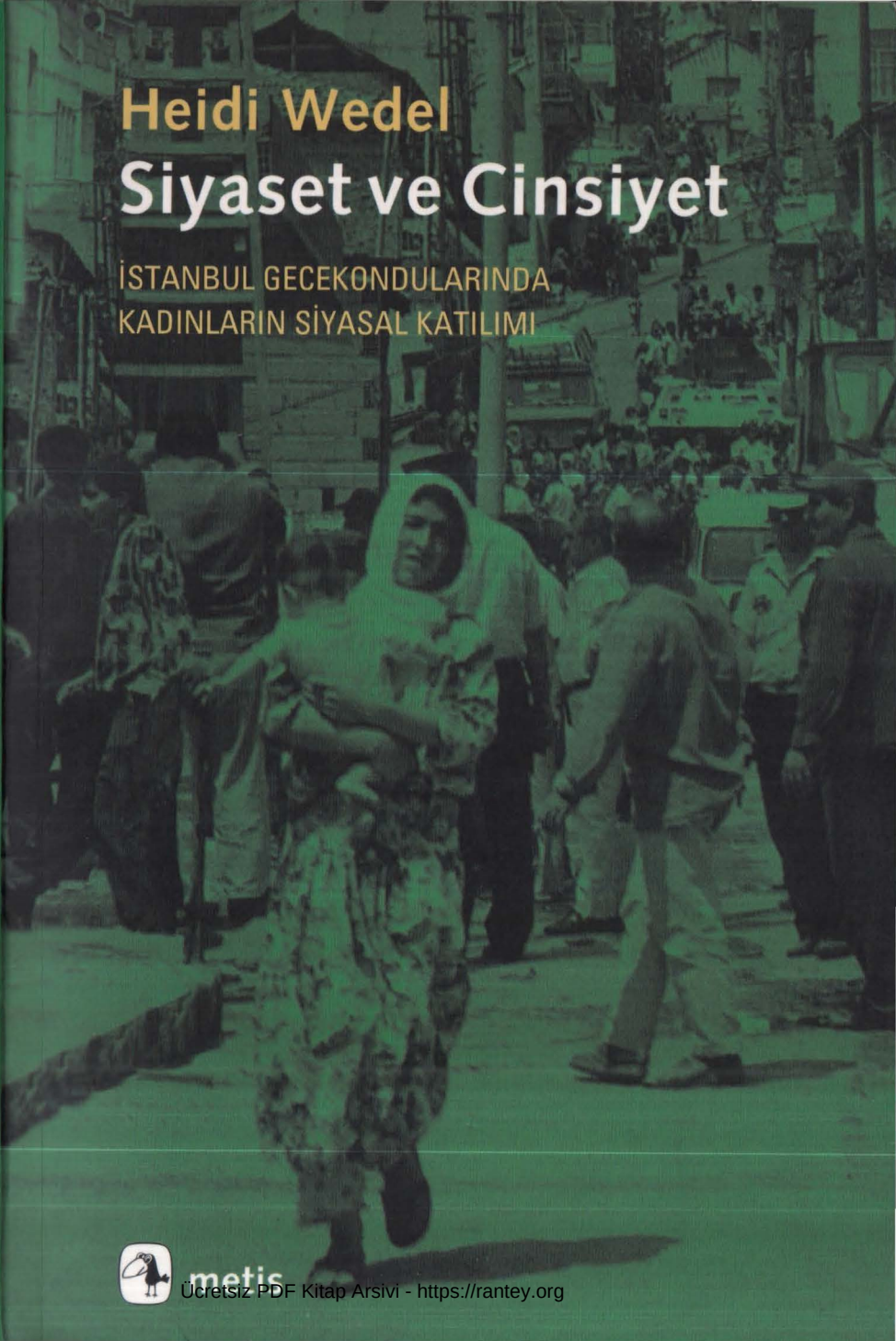
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Heidi Wedel

Siyaset ve Cinsiyet

İSTANBUL GECEKONDULARINDA
KADINLARIN SİYASAL KATILIMI



metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Heidi Wedel

Siyaset ve Cinsiyet

İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı

Heidi Wedel 1961'de Almanya'da doğdu. Heidelberg ve Hamburg Üniversiteleri'nde Türkoloji, İslam Bilimleri, İktisat ve Etnoloji eğitimi aldı. Kemalist laiklik kavramının eleştirel bir tartışması üzerine yaptığı master çalışması, "Der türkische Weg zwischen Laizismus und Islam" adıyla 1991'de yayımlandı.

1989-90 yıllarında Deutsches Institut für Entwicklungspolitik'de (DIE, Alman Kalkınma Siyaseti Enstitüsü) kalkınma siyaseti eğitimi aldı. 1990-91 yıllarında Türkiye Araştırmalar Merkezi'nde çalıştı. 1991-98 yılları arasında Berlin Hür Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi'ne bağlı Orta Doğu Politikaları Bölümü'nde asistan olarak çalıştı ve bu kitabın konusunu oluşturan teziyle 1998'de doktorasını tamamladı.

Wedel'in, demokratikleşme, sivil toplum, sosyal hareketler, din ve siyaset, milliyetçilik ve etnisite, Kürt sorunu, kadınların siyasal katılımı gibi konularda yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Ferhad İbrahim ile birlikte 1995'te yayına hazırladığı *Probleme der Zivilgesellschaft im Vorderen Orient* kitabı 1997'de *Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları* adıyla İletişim Yayınları tarafından yayımlanan Wedel, 1999'dan bu yana, uzun yıllardan beri gönüllü olarak yer aldığı insan hakları alanında, Uluslararası Af Örgütü'nün Londra merkezinde çalışmaktadır.

Alman feminist siyasal bilimcilerin "Siyaset ve Cinsiyet" adlı çalışma grubu ve ağında yer alan Wedel, Uluslararası Kürt Kadın Sorunları Araştırma Ağı'nın da kuruculanndandır.



Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis Kadın Araştırmaları 14
Siyaset ve Cinsiyet
İstanbul Gecekondularında
Kadınların Siyasal Katılımı
Heidi Wedel

Almanca Basımı: Lokale Politik und Geschlechterrollen,
Deutsches Orient-Institut, Hamburg 1999; Türkçe basıma
Almanca orijinalde yer alan 4., 5. ve 6. bölümler alınma-
mış, ayrıca bazı açıklayıcı değişiklikler yapılmıştır.

© Heidi Wedel, 2001
© Metis Yayınları, 2001, 2013
Çeviri Eser © Can Kurultay, 2001

İlk Basım: Ekim 2001
İkinci Basım: Ekim 2013

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen

Çeviri yardımları için Turgay Kurultay, Gönül Sezer
ve Nalan Özkan'a teşekkür ederiz.

Kapak Fotoğrafı: Canan Aşık

Kapak Tasarımı: Emine Bora, Semih Sökmen

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-339-7

Heidi Wedel

Siyaset ve Cinsiyet

İSTANBUL GECEKONDULARINDA
KADINLARIN SİYASAL KATILIMI

Almanca'dan Çeviren:
Can Kurultay



metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

*Bu kitapta anlatılan sorunları ve mücadeleleri
bizzat yaşamış olan Elif Anamın hatırasına,
ve bu çalışmanın asıl sahibi olan
gecekondulu kadınlara...*

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

GİRİŞ 11

I YEREL SİYASAL KATILIM VE CİNSİYET 27

Mahalle Örgütleri ve Kentsel Toplumsal Hareketler 29

Kentli Alt Tabaka Kadınlarının Yerel Düzeyde
Siyasal Katılımı 36

II İSTANBUL GECEKONDU MAHALLELERİNDE ALAN ARAŞTIRMASI 49

Araştırmanın Yöntemsel Yaklaşımı 51

Vaka Çalışması: İstanbul'un Asya Yakasındaki
Gecekonduluların Mahalleleri 66

Mahalle Sakinlerinin Bakış Açısıyla Yerel Sorunlar
Algılanan İhtiyaçlar 81

Gecekonduluların Siyasal Katılımının Kaynakları
ve Önündeki Engeller 99

Gecekonduluların Mahalle Sakinlerinin Kolektif Eylemleri 120

Formel Siyasal Katılım: Seçimler ve Partiler 137

Kimlik, Siyasal Bilinç ve Dış Aktörlerin Rolü 169

SONUÇ 220

Notlar 234

Ekler 277

Kaynakça 285

Önsöz

Elinizdeki inceleme esas olarak gecekondu semtlerinde yaptığım alan araştırmasına dayanmaktadır. Çok sayıda gecekondu sakini çalışmama katılmasa ve İstanbullu arkadaşlarım sayesinde kurduğum ve onların sağladığı güvenle pekişen ilişkiler olmasa bu çalışma ortaya çıkamazdı. Başta Mustafa, Mahir, Ali Rıza, Sevim ve Nafiye olmak üzere araştırmamın başında bana bilgi veren, gecekondulularla tanıştırmak bana güvenmelerini sağlayan; gecekonduluların konuşmalarına, toplantılarına ve görüşmelerine katılmamı sağlayan ve beni evlerinde büyük konukseverlikle ağırlayan herkese, ve bu çalışmada Berivan, Gülistan ve Nalan diye adlandırdığım dostlara en derin teşekkürlerimi sunmak isterim. Siyasi baskıya yol açabileceği kaygısıyla kişilerin gerçek isimlerini kullanmıyorum kitapta.

Araştırmamın büyük kısmı Berlin Hür Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Orta Doğu Politikaları Bölümü'nde asistan olarak yürüttüğüm çalışmaların bir ürünü. Alan araştırmamı bir sömestr öğretim görevlerinden muaf tutulmam sayesinde yürütebildim. Berlin Hür Üniversitesi araştırmamın temel giderlerini karşıladı. Ama ailemin desteği olmasa bu araştırmanın getirdiği mali yükün altından kalkamazdım. Maddi ve psikolojik destekleriyle bilimsel çabalarımın verdikleri değeri hep gösterdiler. Yürekten teşekkür ediyorum onlara...

Berlin Senatosu'nun Kadın Araştırmalarını Teşvik Programı çerçevesinde verilen destek için de teşekkür ediyorum. Tezimin son aşamasında verdikleri burs yalnızca doktora araştırmamın son yılında bana finansal güvence sunmakla kalmadı, bu burs sayesinde çoktandır özlemini çektiğim rahat çalışma ortamına kavuşup dikkatimi tezin yazımına yoğunlaştırabildim.

Wissenschaftskolleg zu Berlin ve Körber Stiftung'un cömert seyahat bursları sayesinde Türkiye'de son bir konferans verme ve incelenmesi hayli zahmet gerektiren zengin malzemeyi değerlendirme fırsatı buldum. Benim için daha da önemlisi, bu bursların araştırmam çerçevesinde Beykoz'daki gecekondulu kadınlarla yaptığım görüşmelerin sonuçlarını Ankara ve İstanbul'daki bilimkadınları ve femi-

nistlerle tartışma olanağı vermesiydi. Bu tartışma toplantısını organize etmede verdikleri destek için A mahallesindeki ilkokulun yöneticilerine, Serpil Üşür'e, Ankara Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nden Aksu Bora'ya, Boğaziçi Üniversitesi'nden Ferhunde Özbay'a ve *Pazartesi* dergisindeki kadınlara teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ulrich Albrecht alan araştırmamın ilk dönemi tamamlandıktan sonra doktora çalışmamın danışmanlığını üstlendi. Çıkış noktası aldığım teorik yaklaşımla tezimin ön sonuçları arasında doğan ve beni uğraştıran uyuşmazlığı nasıl aşacağım konusunda fikirleriyle bana büyük destek oldu. Daha sonraki aşamada geliştirdiğim düşüncelerde de değerlendirmeleriyle, sorularıyla ve başka tartışma bağlamlarına dikkatimi çekerek tezimin gelişimini izledi.

Dr. Ferhad Ibrahim'le, kendisinin önyak olduğu ve Orta Doğu Politikaları Bölümü bünyesinde birlikte yürüttüğümüz "Demokratikleşme ve Sivil Toplum" çalışma grubunda, çalışmamın başlangıcından itibaren hem verimli bir birlikte çalışma hem de çeşitli kavramları tartışma olanağı buldum. Doktora çalışmamın danışmanlığını üstlendikten sonra, konuşmaya, tartışmaya her ihtiyaç duyduğumda hemen ulaşabildiğim biri oldu; bana hem literatür konusunda birçok somut tavsiyede bulundu, hem de alan araştırma sonuçlarını değerlendirme aşamasında ipuçları verdi.

Cilja Harders mesleki yorumlarıyla ve kendisinin Mısır'da kentsel yoksulluk üzerine yaptığı alan araştırmasıyla benim çalışmamı karşılaştırdığımız birçok tartışmada bana esin kaynağı oldu.

Alan araştırmam sırasında edindiğim bilgiler üzerinde yapılabilecek yorumlar hakkında İstanbul'daki arkadaşlarımla yaptığımız tartışmaların benim için özel bir önemde olduğunu belirtmek isterim. Nermin, Rıza ve Ali Rıza'yla yaptığımız ayrıntılı konuşmalar bana yeni bakış açıları kazandırdı. Prof. Dr. Ayla Neusel ile Doç. Dr. Şirin Tekeli, konuya yaklaşımımı, ara değerlendirmelerimi ve çıkarımlarımı tartışma olanağı bulduğum akademisyenlerle ilişki kurmamı sağlayan kişilerdir. Türkiye'deki kadın araştırmacılarla benim için büyük değer taşıyan bu temaslar arasında ilk aklıma geldiği için sıralayabileceğim isimler: Boğaziçi Üniversitesi'nden sosyolog Prof. Dr. Ferhunde Özbay ve Nükhet Sirman, Ankara Üniversitesi'nden siyaset bilimci Serpil Üşür.

Bu çalışmada kullanılan "A Mahallesi bölgeleri" krokisi Carsten Borck tarafından geliştirilmiştir. Kendisine teşekkür ediyorum.

Bu kitabın Türkçeye çevrilmesinin ve çalışmaya katılan kişilere

kendi dillerinde ulaşabilmesinin benim için ayrı bir önemi var. Umarım kitap gecekondulu sorunlarının çözümüyle ve kent yoksullarının, özellikle de gecekondulu kadınların siyasete katılımı konularıyla uğraşan kişilerin ilgisini çeker. Bu nedenle çalışmamın Kadın Araştırmaları Dizisi'nden yayımlanmasına olanak sağlayan yayıncım Müge Gürsoy Sökmen'e ve büyük bir titizlikle Türkçe'ye çeviren Can Kurlatay'a özel olarak teşekkür ediyorum. Kitabın çevirisi ve yayımlanması teknik bir işin ötesindeydi ve benim ifade etmek istediklerimin en iyi nasıl aktarılabilceği konusunda uzun, verimli, dostça tartışmalar yaptık. Müge'nin, Can'ın ve benim benzer feminist anlayışımızın bu sonucun alınmasında büyük katkısı oldu.

Heidi Wedel
2001

Giriş

Kırsal kesimden kente göç tüm dünyada görülen bir olgudur: Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tahminlerine göre 2005 yılında dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşıyor olacaktır. Kentsel nüfusun özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki hızlı artışı, altyapı ve sosyal donanımlara ilişkin hizmetlerde önemli sorunlara yol açmaktadır. Bu durum kentsel yoksulların, özellikle de kadınların yaşam mücadelesini gittikçe zorlaştırmaktadır. Ancak kentsel yoksulluk kalkınma politikalarında öncelikli bir sorun olarak ele alınmamaktadır.² Üçüncü Dünya ülkelerindeki kentlerin çoğu yoksullarca spontane olarak inşa edildiği halde, kentli yoksullar bilgi, yerel karar mekanizmalarına katılım ve finansal olanaklara ulaşımdan mahrum bırakılmaktadır. 1996 yılı Haziran ayında İstanbul'da gerçekleşen "2. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı" (Habitat II) çerçevesinde "herkese uygun bir konut" ve "kentleşmeyi hedefleyen bir dünyada kalıcı yerleşimler" üzerinde durularak toplumda kentsel sorunlara ilişkin bir bilincin uyandırılması ve küresel eylem stratejilerinin geliştirilmesi amaçlanmış; Habitat'ın gündeminde yer alan –ve hazırlanmasına Sivil Toplum Örgütlerinin (STÖ) ilk kez katıldığı– Küresel Çalışma Planı kabul edilmiştir. STÖ forumu ve forumun iyi örgütlenmiş, güçlü kadın grupları, konut hakkının temel insan haklarından biri olduğunu ve kadın haklarının güçlendirilmesi gereğini Habitat'ın gündemine almayı başarmıştır. Konferansın ev sahipliğini yapan Türkiye'nin sunduğu Ulusal Çalışma Planı örnek alınacak bir plan olarak değerlendirilmiştir. Peki, konferansın gerçekleştirildiği kentte, yani İstanbul'da, kent yoksullarının cinsiyete dayalı somut konut ve yaşam koşulları ve bunların katılım olanakları nasıl değerlendirilebilir?

Stren'in tespit ettiği gibi, kent araştırmaları 80'li yıllarda hem nitelik hem de nicelik bakımından tüm dünyada gerilemiştir.³ Bu olgu Türkiye için de geçerlidir: 70'li yıllara kadar özellikle kente göç ve bu göçün sonuçlarına ilişkin birçok sosyolojik araştırma yapılıyor ve bu araştırmalar uluslararası karşılaştırmalı incelemelerde alıntılanıyordu. Ancak 80'li yıllarda kent ve göçe ilişkin araştırmalar gerilemiştir. Kent yoksullarının ve kente göç edenlerin siyasal katılımları

ise çok az incelemede ele alınmıştır.⁴ Oysa kentsel sorunlar önemini yitirmemiştir: 1945 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ndeki toplam nüfusun 1/5'inden (%18,3) daha azı kentlerde (en az 10.000 kişinin yaşadığı yer) yaşarken, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan göçle, 1985'ten itibaren kentsel nüfus çoğunluğa geçmiştir. Kentsel nüfus artışı 1985-1990 arası %4,1'dir. Bu rakamın %44,9'unu göç edenler, %43,3'ünü de doğumlar oluşturmaktadır. 1990 yılında toplam nüfusun 1/4'ü üç büyük kentte (İstanbul: 7,3 milyon kişi, Ankara: 3,2 milyon ve İzmir: 2,7 milyon) yaşamaktaydı.⁵ Söz konusu üç kenti bundan böyle metropol olarak niteleyeceğim; bu değerlendirmenin nedeni yalnızca bu üç kentin milyonlarca sakini barındırıyor olması ve göçün uzun zamandan beri bu kentlerde yoğunlaşmasının gelenek haline gelmesi değil, bu üç kentin ekonomik gelişmenin merkezleri olarak siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel lider rolünü de üstlenmiş olmalarıdır.⁶

Kentlere göç edenlerin konut talebi formel sektör tarafından karşılanamamış, uygun fiyatlarla yeterli konut sağlamayı merkezi yönetim de gerçekleştirememiştir. Bu yüzden göçmenler konut ihtiyacını kendileri karşılamak zorunda kalmışlar ve resmen sahibi olmadıkları, altyapı ve sosyal donanımı olmayan arazilerde, imar izni almadan gecekondular inşa etmek üzere hem kişisel olarak harekete geçmiş hem de birbirlerine yardım etmişlerdir. 1966 yılında çıkarılan Gecekondular Yasası gecekonduları "inşa edilen kişiye ait olmayan arsa ve arazilere, sahibinin izni olmaksızın ve yapı ve inşaat yasa ve düzenlemeleri dikkate alınmaksızın yapılan konut" olarak tanımlamaktadır.⁷ Yasadışılığın farklı biçimleri ve arsa mülkiyetlerinin çeşitliliği yüzünden gecekonduların yasalar karşısındaki durumları da karışıktır.

Keleş bu yasayı, gecekonduları sadece yasal olmayan statüleriyle ele aldığı ve konut yerine yapı kavramını kullanarak ikamet amacıyla yapılmayan binaları da kapsadığı için eleştirmektedir. Böylece konut olmayan ve birçoğu rüşvet yedirilerek yapılan tüm yasadışı binalar gecekondularından yararlanabilmişlerdir.⁸ Birçok yazar, yasadışı binalara kişinin kendi arsası üzerine ama inşaat ruhsatı almadan yaptığı binaları da eklemektedir; bu tür yasadışı binaların daha çok arsa spekülörlerince parsellenip satılan tapuya kayıtlı küçük arsalar üzerinde yapıldığı, özellikle de 1960'lı yıllarda artan bu kontrolsüz yapılaşmanın takibinin çok zor olduğu belirtilmektedir. Ayrıca düşük inşaat kalitesi ve altyapı eksiklikleri unsurunun da tanımlamaya alınması gerektiği belirtilmektedir. Gecekonduların sosyoekonomik

durumu da gecekondü yapımına yol açan bir neden olarak ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır.⁹

Bütün bu unsurlar bugüne kadarki yasal gecekondü tanımlarında yer almadığı için incelikli, rasyonel bir gecekondü politikasının uygulanması zora girmekte; kentsel kalkınma politikaları veya ekolojik düşünceler yerine bireysel çıkarlar üzerine kurulu klientalist* bir pratiğe olanak tanınmaktadır. Bugün artık Türk metropollerinde yaşayanların büyük bir kısmı ya halen gecekonduda oturmaktadır ya da bir süre oturmuştur. Keleş'in incelemesinde dile getirilen rakamlara göre İstanbul ve İzmir'de kentsel nüfusun yarıdan fazlası, Ankara'da ise %72'si gecekondularda yaşamaktadır; gene aynı incelemede kaydedildiğine göre ülke genelinde 2 milyona yakın gecekondü vardır ve kentsel nüfusun %33'ünü oluşturan yaklaşık 9 milyon insan bu gecekondularda yaşamaktadır.¹⁰ İstanbul'a her yıl 300-400.000 insanın taşındığı göz önüne alınırsa, –bu her gün 1000 insana konut sağlanması demektir– bu plansız ve hemen hemen kontrolsüz gelişmenin de, bu gelişme sonucu ortaya çıkacak sorunların da sona ermesi beklenmemelidir.

Yerel yönetimlerin bu sorunları tek başına çözemediği ortadadır. Merkezi yönetim ise yeterli alternatif sunamadığından, önce yasal olmayan yapıları göz yummaya, sonra da bu yapıları yasal hale getirip kente entegre etmeye mecbur kalmaktadır; gecekondü mahallelerinin fiilen ortaya çıkmasından sonra bir imar planı yapılıp uygulamaya konmakta, ardından tapu verme, altyapı ve diğer temel hizmetler götürülmeye çalışılmaktadır. Bir yanda gecekondü sakinlerinin tatmin edilmeyi bekleyen maddi, sosyal ve siyasal ihtiyaçları, diğer yanda ise yerel yönetimdeki uzman ve yöneticilerin kent planlaması ve çevre korumaya ilişkin uğraşları gibi birbirine karşıt çıkarların bağdaştırılmaya çalışıldığı entegrasyon süreci yıllardan beri sürmektedir. Bu süreç içerisinde, çözüm stratejilerinin yolsuzluk ve klientalizmle birlikte yürütülmesi gibi çelişkili bir kombinasyon da gözlenmektedir.¹¹ Göçmenler, gecekondularını bir yandan yasal olmayan –ama göz yumulan– yollardan inşa ederek işlerini kendileri halletmekte, diğer yandan taleplerini klientalizm ya da protesto eylemleriyle dile getirmektedir. Gecekondü konusundaki resmi politika, güvenlik güçleri de kullanılarak yapıların yıktırılmasından, "bırakınız yapsınlar" anla-

* Hem kayırma hem de kollama anlamını bir arada taşıdığı için bu terimi klientalizm olarak koruduk. Bkz. bu bölümde de dipnot 234 (en).
 Özgür Dündar, "Klientalizm ve Kentsel Sorunlar", <http://www.kent.org>

yışına, hatta gecekondu bölgelerinin rehabilitasyonuna, tapu dağıtmaya ve seçim armağanı olarak altyapı donanımı götürmeye kadar değişiklik göstermektedir.

Bu bağlamda bizi ilgilendiren sorular şunlar olabilir: Çeşitli siyasal aktörler kent sorunlarının önlerine koyduğu görev ve zorlukları nasıl anlamakta, nasıl karşılamaktadırlar? Acaba harekete geçme ihtiyacı, yeni toplumsal grupların, yani gecekondu yaşayanların siyasallaşmasına ve siyasal katılımın yeni şekillerinin oluşmasına yol açmakta mıdır? Bu olgunun siyasetin, toplumun ve cinsiyet ilişkilerinin demokratikleşmesindeki yeri nedir? Çalışmamın odağında mahallelerde başvurulmuş sorun çözme stratejileri bulunuyor; yerel yönetimdekiler¹² ve kentteki toplumsal hareketleri¹³ ise ikincil olarak ele aldım. Gecekondu yaşayanlar, mahallelerin ve sonuç olarak kentlerin büyük bölümünün oluşumundaki asıl aktörler oldukları halde, uzun bir süre ne siyasal aktör olarak görülmüş ne de ciddiye alınmışlardır. "Daha yoksul kesim ... dışardakilere en az açık olan, şikâyet etme ya da direnme şansı en düşük olan ve siyasal açıdan ikna edilmesi en az önemsenen kesimdir. Yalıtılmış, güçsüz ve sessiz olan bu kesimin öncelikleri ve ihtiyaçları gündemin en altında yer alır."¹⁴ Chambers'dan yapılan bu alıntı –tartışmaya açık olan bazı kısıtlamaları olsa da– İstanbul'daki gecekondulular, özellikle gecekondu kadınlar için de geçerlidir.

Aşağıdaki bölümlerde, çalışmamda kullandığım bazı temel kavramları (kentsel yoksulluk, enformel sektör, iç göç, siyasal katılım ve resmi olmayan ilişki ağları, güçlenme/güçlendirme ve kamusal ve özel alan), ilgili bilimsel tartışmalar çerçevesinde kısaca ele aldıktan sonra, çalışmanın sınırlarını belirleyip netleştirecek; ana sorularımı formüle edip temel hipotezimi gerekçelendireceğim.

"Yerel Siyasal Katılım ve Cinsiyet" Bölümü, bu çalışmanın iki tartışma alanını kapsayan kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır: İlk tartışma, kentsel toplumsal hareketlerle ilgilidir ve ampirik incelemenin temelini oluşturmaktadır; kadınların yerel düzeyde siyasal katılımı konusundaki ikinci tartışma ise sorunlara cinsiyet farkına dayalı bir yaklaşım getirmekte ve ampirik yoldan elde edilen bulguların değerlendirme ölçütlerinin geliştirilmesine temel oluşturmaktadır. "İstanbul Gecekondu Mahallelerinde Alan Araştırması" Bölümü araştırmanın esasını oluşturmakta; İstanbul gecekondu mahallelerinde yürütülen alan araştırmasında uygulanan yöntem ve açıklık getirilmekte,

örnek olay sunulmakta ve alan araştırmasının sonuçları sistematik olarak şu sıraya göre değerlendirilmektedir: Gecekondu kuranların ihtiyaçları, siyasal katılımın kaynakları ve önündeki engeller, katılımın formel ve enformel biçimleri ve son olarak siyasal bilincin gelişmesinde dışarıdan etkili olan aktörlerin rolü.

Kentsel Yoksulluk ve Enformel Sektör

Gecekondu, kentteki alt sınıflara ait ailelerin, konut ihtiyacını gidermek ya da yaşamlarını güvence altına almak üzere gayri resmi bir şekilde inşa ettiği küçük evlerdir bana göre. Bu tanımdan yola çıkarak, gecekonducuları en azından gecekonduya yerleştikleri andan itibaren –bu kavramın tanımı pek kolay olmasa da– "kent yoksulları" addediyorum. Nelson da 1979 tarihli ve Üçüncü Dünya ülkelerinde kent yoksullarının siyasal katılımı konusunda sıkça alıntılanan yapıtında yoksulluğa bir tanım getirmemekte; tersine, kavramı açıklığa kavuşturmanın güçlüklerini ortaya koymaktadır: Üçüncü Dünya ülkelerinde yoksulluk tanımını gelirden yola çıkarak yapmak, güvenilir ve işe yarar verilerin eksikliği yüzünden zorlaşmaktadır. Üstelik, enformel sektörde elde edilen gelir düzenli değildir ve bu gelir konut, bakım gibi parasal olmayan hizmetlerin transferiyle tamamlanamamaktadır.¹⁵ Bence incelemede daha önemli olan bir nokta, temel ihtiyaçların karşılanamaması, yani konut ve beslenme güvencesi, sağlık hizmetlerinden, eğitim öğretim olanaklarından yararlanamama gibi kalitatif kriterler üzerindedir. O halde yoksulluk burada temel ihtiyaçların ya hiç karşılanamadığı ya da yeterince karşılanamadığı toplumsal bir mahrumiyet olarak görülmektedir.¹⁶

Ancak, yoksulluk yalnızca belli bazı faktörlerin eksikliğinden kaynaklanan bir olgu olmayıp, ilgili kurumların yoksullara kapalı olmasının, bu kurumlardan sağlanabilecek hizmetin pahalı olmasının, veya bu kurumlara güven duyulmadığı için kendi işini kendi halletme yöntemi geliştirmenin de bir sonucu olabilmektedir. Oscar Lewis "yoksulluk kültürü"nü kendi başına bir alt kültür ve "kendisini çevreleyen ulusal kültürü etkileyen dinamik bir faktör" olarak değerlendirmekle, yoksulların yaşam biçiminin kendi içinde bir değeri olduğunu ortaya koyar. Lewis, yoksulluk kültürünün kuşaktan kuşağa aktarıldığından yola çıkarak, umutsuzluk, bağımlılık ve alt sınıfa ait olma gibi duyguların çocuklara devredildiğini, dolayısıyla yoksulların, koşulların değişmesiyle ortaya çıkan olanaklardan tam olarak fayda-

lanamadığını belirtmektedir.¹⁷ Ancak Lewis'in burada, örneğin Türkiye gecekondulu halkının yüksek toplumsal hareketlilik potansiyeline hak ettiği değeri vermemiş olduğu söylenebilir.

Söz konusu potansiyelin bir bölümü enformel sektörde gerçekleşmektedir. Kentsel yoksullukla enformel sektör bir tutulamaz elbette; ancak enformel sektör, bir yandan güvensizlik ve yüksek risk, öte yandan hayatta kalma ve yükselme stratejileri sunduğu için yoksullukla bazı noktalarda kesişmektedir. Enformel sektör kavramı 25 yıldır bilim ve kalkınma politikalarıyla ilgili çevrelerde tartışıldığı halde, bu konuda bir sonuca varılmamıştır. Günümüzdeki yaygın tanımların bir bölümü, küçük ekonomik birimlerde (5-10 çalışan) gerçekleşen, asıl hedefi iş ve gelir imkânları yaratmak olan ekonomik faaliyetleri betimlemektedir.¹⁸ Diğer tanımlar, ekonomik faaliyete katılan bireyleri ve hane halkını merkeze alarak "zor çalışma koşullarını, işin istikrarsızlığını, gelirin nispi olarak düşüklüğünü ve sosyal güvenlik kurumlarının, bu anlamda devletin düzenlemesinden yoksun oluşu"nu vurgulamaktadır.¹⁹ Portes ve Castells'e göre bu sektörde çalışanların çoğu göçmenler, etnik azınlıklara mensup olanlar, kadın veya gençler olduğundan "toplumun zayıfları" olarak olumsuz koşullarda özellikle daha çok "yaralanabilenler"dir.²⁰

Enformel sektör, söz konusu karakteristik özelliklerinden ötürü ikici teoriler çerçevesinde, formel sektörde iş bulana kadar oyalanılan bir "bekleme kuyruğu" olarak yanlış değerlendirilip aşağı görülmüş; enformel sektörün tercih edilen iş olanakları uzun zaman görmezden gelinmiştir. Yaygın olan bu karşılaştırma, enformel sektördeki faaliyetler verimli olduğu ve özellikle kentli yoksulların ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra, güçlü bir dinamiğin gelişmesini destekleyip bazı çalışanlara iyi bir gelir sağladığı sürece yanlıştır. Ayrıca iki sektör de hem maddi açıdan hem de çalışanlar açısından iç içe geçmiştir; örneğin aynı hanenin üyeleri ya da tek tek bireyler bazen hem enformel hem de formel sektörde çalışmaktadır.²¹ Her halükârda enformel ekonomik faaliyetler dünya ekonomisi ile iç içedir ve küreselleşme, işin/üretimin işyeri dışında yapılması/yaptırılması, sosyal hizmetlerde gerileme ve bunlara bağlı olarak sınıfa, cinsiyete ve etnik gruplara dayalı kutuplaşma çerçevesinde dünyanın ileri gelen sanayi ülkelerindeki metropollerde de artmaktadır.²² Bu yüzden Castells ve Portes enformel etkinlikleri kısaca "başka bakımlardan yasal olan mal ve hizmetlerin yasal olarak düzenlenmemiş üretimi" olarak tanımlamaktadır.²³Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

De Soto, formel ve yasal çerçevede şans tanınmayan kişilerin, meşru ekonomik hedeflerine ulaşabilmek için çoğu zaman tek yol olarak gördükleri enformel konut ve ticaret sektörünün dinamiğini ve yaratıcılığını Peru örneğinde göstermektedir. Yazarın ortaya çıkardığı önemli noktalardan biri de söz konusu sektördeki düzenlemelerin ve faaliyet örgütlemelerinin enformelliğidir: Enformellik, anarşi anlamına değil, "yasallık dışı normlar" sistemi anlamına gelmektedir. Bu yasallık dışı normları koruyup kollayan örgütler, De Soto tarafından "özü bakımından demokratik" olarak nitelendiriliyor.²⁴ Ancak burada De Soto, siyasal ve ekonomik gücün enformel sektörde de mülkiyete, eğitime, cinsiyete, nüfuz sahibi olmaya vb. göre eşitsiz bir şekilde dağıtıldığını gözardı etmektedir.

Bryan Roberts, enformel sektörde uzun vadeli iç bütünlük olmayışının siyasal katılıma nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Roberts'a göre, enformellik, bireyin birbirinden kopuk, değişken sosyal, ekonomik ve siyasal bağlarında esnek davranmasını gerektirmektedir. Bu yüzden ortak çıkarlar bazında uzun vadeli faaliyet olasılığı azalmakta; bunun yerini kısa vadeli hedefleri olan geçici beraberlikler almaktadır.²⁵ Elinizdeki araştırmada enformel ekonominin ve düzenlemelerin, –Latin Amerika'ya özgü bağlamdan farklılıklar gösteren– Türkiye gecekondulu mahallelerindeki şekillenmesi ve siyasal katılımın enformel ve formel biçimleri arasındaki bağlantı ele alınacaktır.

Kente Göçenler Radikal mi Pasif mi?

Daha önce yapılan gecekondulu araştırmalarının uluslararası tartışma çerçevesi, kente göç edenlerin "radikal, bozguncu" karakterli mi, yoksa "pasif" karakterli mi oldukları üzerine kurulmaktadır. "Bozguncu göçmenler tezi" birçok göçmenin yaşadığı hayal kırıklığına gönderme yapmaktadır: Büyük kente göç edenler iyi bir işe, bu sayede yüksek bir gelire kavuşmayı, böylelikle kente ait kurumlardan yararlanmayı ve diledikleri tüketim mallarını alabilmeyi ummuşlar; ama sanayileşme kentleşmenin gerisinde kaldığı için güvenilir olmayan ve geçici işler bulabildikleri ya da geçimlerini enformel sektörde zar zor sağlamak zorunda kaldıkları için hayal kırıklığına uğramışlardır. Toplumsal eşitsizlik kentte daha fazla algılanmakta, göçmenler böylece hem nesnel hem de öznel olarak bir mahrumiyet yaşamaktadırlar.²⁶

Ayrıca geleneksel değer sistemlerinin çökmesi ve aile-akrabalık

ilişkileri türünden davranışları denetleyen mekanizmaların zayıflaması gibi faktörler köksüzlük duygusuna, yönelim kaybına, yalıtılmışlık ve aykırılıklara neden olmaktadır. Bu yüzden hızlı göç, siyasal radikalleşmenin, istikrarsızlığın, şiddetin veya daha genel bir şekilde ifade edecek olursak, bozguncu siyasal davranışın esas nedeni olmaktadır. Pye'e göre bazı ülkelerde kent halkı öylesine siyasallaşmıştır ki, "deyim yerindeyse en küçük bir provokasyonda patlamaya hazır, sorumlu yönetimlere çevrili dolu silahlara dönmüştür".²⁷

"Marjinal göçmenler tezi"nin ve Oscar Lewis'in "yoksulluk kültürü" tezinin yandaşlarına göre ise, göçmenler katılımcı olmayan –ya da çok az katılımcı olan– kayıtsız, pasif ve içinde bulundukları durumu değiştirebilme yetisinden yoksun kimselerdir.²⁸ Huntington, bu kesim için "lumpen proletarya" terimini kullanırken, kentin varoşlarında ve gecekondu semtlerinde oturanların tutuculuğunu, pasifliğini ve itaatkârlığını köyden getirdikleri geleneksel değerlere ve otorite kalıplarına, birbirlerine karşı güvensizliklerine ve uzlaşmazlıklara, siyasete ilgisizliğe, kentteki yaşamın köye göre daha iyi olmasına bağlamaktadır.²⁹ Göçmenlerin pasif olarak karakterize edilmesi, Nelson'a göre ampirik olarak çürütülmüştür, ama kendisi de kente yeni gelenlerin daha pasif davranıyor olmalarını aşağı yukarı benzer şekilde gerekçelendirmektedir: Kırsal kesimden gelenlerin seçimler ve partiler konusundaki deneyim eksikliği, köy yaşantısına kıyasla maddi olarak daha iyi bir yaşama kavuşmaları ve kente gelirken birlikte getirilen akrabalık ve hemşerilik ilişkileri. Yeni gelenlerin çoğunun siyasal olarak aktif olmayan ve kentle toplumsal olarak entegre olmaya çalışan genç, yalnız yaşayan insanlar olduğu belirtilmektedir. Huntington'ın, siyasal olarak radikalleşmiş diye tanımladığı ikinci kuşağın bile örgütlü kolektif girişimlerden çok kendi hareket kabiliyetlerini geliştirmeye çalıştığı, ancak sıkıştığı zaman bu tür faaliyetlere katıldığı ileri sürülmektedir. Mahalle örgütlerinde faaliyet gösteren yeni göçmenlerin küçük bir azınlık oluşturmakta olduğu, kentte oturan süre uzadıkça bunun da gerilediği kaydedilmektedir.³⁰

Nelson kent yoksullarının –bunların çoğu göçmendir– ne çok pasif ne de çok radikal olduğunu, çünkü kendi başlarına "siyasal bir sınıf" oluşturmadıklarını savunmaktadır.³¹ Kent yoksullarının siyasal tutum ve davranışları, diğer toplumsal gruplarla olan ilişkilerince belirlenip siyasal katılımları klientalist ilişkilerde, özel çıkarları temsil eden gruplarda, etnik ilişkiler ağında veya partilerde gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de göçmenlerin siyasal katılımını ele alan az sayıdaki araştırma da anılan tartışmayı yansıtmaktadır. Söz konusu araştırmalar genellikle 1980 darbesinden önceki durumdan söz etmekte ve birbirine zıt sonuçlara ulaşmaktadır: Özbudun yaptığı araştırmada (1976), göçmenleri istikrarsızlık faktörü olarak gösteren tezi kent göçmenlerinin seçimlerde gösterdiği daha çok muhafazakâr sayılacak tercihlere dayanarak çürütmekte; ama siyasal katılımın diğer biçimlerinde ortaya çıkacak sonuçların farklılık gösterebileceğini de kabul etmektedir.³² Karpat ise yaptığı araştırmada (1976), gecekonduluların iyimser, yeniliklere açık, dinamik ve yaratıcı tutumlarını vurgulamakta; siyasal faaliyetlerinin, kente ve ulusa entegre olmaya yaradığını kaydetmektedir. Daha olumsuz sosyoekonomik ve siyasal koşullarda radikal bir güç olabilecek göçmenler, o gün için merkez sağda sayılmaktadırlar.³³ Beş yıl sonra, yani 1975 yılından sonraki değişimleri saptadıktan sonra ise gecekondu semtlerini militan, radikal terör gruplarının yeşereceği ideal ortamlar olarak tanımlamaktadır.³⁴

Karpat'ın 1976'daki tezini andıran ama başka bir kuramsal çerçeveye oturan ve farklı yöntemlere başvuran çalışmamdan elde ettiğim sonuçlar, kutuplaşmanın daha zayıf olduğunu göstermektedir. Cinsiyete dayalı bir perspektifle yaptığım araştırma –diğer çalışmalarda ihmal edilen– kadınların siyasal katılımı üzerinde yoğunlaşıyor.³⁴ Araştırmamda sadece seçmen davranışlarını değil, ayrıca –"kitle" siyaseti olarak görüldüğü için kuşkuyla karşılanan– enformel katılım biçimlerini de istikrarsızlığa ilişkin modernleşme teorisine ait soruyu sormaksızın ele almaktayım. Buna karşın gecekonduluları, olan bitenden haberdar yapıcı aktörler olarak görüyorum ve *kalıcı gelişme* ve, yeni kalkınma politikası paradigmalarından hareketle, ancak tarafların katılımı ve *güçlenme/güçlendirme (empowerment)* ile varılabileceğini düşünüyorum.

Katılım, Cemaat ve Enformel Ağlar

Modernleşme teorilerinin temsilcilerinden biri olan Nelson, daha önce değinilen, kentli yoksulların siyasal katılımını konu alan karşılaştırmalı araştırmasında "katılım" kavramını –ekonomik ve etnik grupların kendi durumlarını iyileştirmek üzere giriştikleri kolektif faaliyetleri vb. dışarıda bırakarak– dar bir çerçeve içinde ele almış, sadece resmi kararların etkisi üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁶ Ben çalışmamda siyasal katılımı, *parlamentar sistem* katılım (seçimlere katılım, par-

tilerde üyelik, vs.) gibi dar bir anlamda değil, Vilmar'ın da dediği gibi, "daha kapsamlı olarak... yurttaşların *toplumsal* süreçlere, yani hem fikir oluşturma ve karar süreçlerine katılımı hem de sosyal ve özellikle siyasal faaliyetlere katılımı" olarak ele almaktayım. *Demokrasi kuramı* çerçevesinde düşünüldüğünde –temsili demokrasi-lerdeki katılım şeklinin yetersiz olduğunun giderek daha açık görüldüğü gerçeğinden hareket ederek– katılım sorununa, katılımın *demokratikleşme* yönünde genişletilerek yeni bir yapının oluşturulması anlamında, bütün toplumsal alanlarda yurttaşların karar süreçlerine ve sosyopolitik eylemlere en üst derecede dahil olabildiği bir sistemin geliştirilmesi olarak bakmak gerekir.³⁷ Kent yoksullarının, özellikle marjinalleştirilmiş kadınların toplumsal gerçekliği, günlük yaşam kavgası ve toplumsal güç ilişkilerini değiştirme çabaları göz önünde bulundurulmadığı takdirde yetersiz bir şekilde tespit edilmiş olur kanısındayım. Bu nedenle katılım kavramı daha geniş tutulmalı, siyasal katılımın enformel şekilleri de bu kavrayışa dahil edilmeli, kamusal yaşam/özel yaşam şeklinde kurulan katı karşıtlık ortadan kaldırmalıdır.³⁸

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tartışmada, Carole Pateman'ın kitabı *Participatory Democracy and Democratic Theory* (Katılımcı Demokrasi ve Demokratik Teori) uzun bir süre, radikal demokratik görüş yandaşlarının da karşıtlarının da düşüncelerinin çıkış noktası olmuştur. Benjamin Barber da liberalizmin, bireye ve bireyin özel çıkarlarına ilişkin demokratik olmayan anlayışını sert bir biçimde eleştirmektedir. "Çoğulcu demokrasi ... serbest piyasa kurmacasına ve birbiriyle ilişkileri içinde farklı talepleri dile getiren insanların sözde özgürlüğüne ve eşitliğine dayanır, ... oysa gerçek dünyanın güç ve iktidar ilişkileri karşısında bu adamakıllı naif kalmaktadır."³⁹ Yaşama şansı olan tek modern demokratik siyaset biçimi "katılımcı demokrasi" olarak tanımlanan güçlü bir demokrasidir. Hardy-Fanta da ABD'deki Latinos veya Latinas olarak adlandırdıkları Latin Amerikalı göçmenlerin cinsiyete özgü siyasal tutumlarının araştırıldığı çalışmalarında, katılımı cemaat ve yurttaşlık arasındaki bu sıkı bağı ele almaktadır: "Boston'daki Latin kökenli kadın ve erkeklerin politikayı tanımlamasında görülen toplumsal cinsiyet farkları, katılımcı teorisinin dört temel unsuru etrafında öbeklenmiştir: pozisyon ve statüye karşılık *bağlılık*; hiyerarşiye karşılık *kolektivite*; formel yapılara karşılık *cemaat/topluluk* ve kısıtlı bir kamu eylemi imajına karşılık, siyasal eylemcilikle kişisel gelişim arasındaki bağın *bilincinde olmak*."⁴⁰

Kent yoksulları için cemaat ve katılım, enformel ilişki ağları üzerinden birbirine bağlanır. Enformel ağlar Denoeux tarafından "Birbirleriyle son derece kişisel, sözleşmeye dayanmayan bağlar ve sadakatler aracılığıyla ilintilenmiş bireylerin oluşturduğu gruplar" olarak tanımlanmaktadır. March ve Taqqu, enformel ağların yasalarca değil, ilgili topluluk tarafından kabul edilip onaylandığını vurgulamaktadırlar. Singerman da, enformel ağların kurallar ve normlarla bir arada tutulduğunun altını çizmektedir.⁴¹ Denoeux dört tip enformel ağdan söz etmektedir; bunlar klientalist, mesleki, dini ve oturulan yere bağlı olarak kurulan ağlardır. Denoeux, 19. yüzyılda gerçekleşen kısmi modernleşme ile Ortadoğu'daki mahallelerin kimlik oluşturma özelliklerini yitirdiklerine dikkat çeker. Bu yüzden kitabında mahallede oluşan ağları ele almamaktadır.⁴² Bu bakış açısı erkeklerin daha çok mahallelerinin dışında, çalışma koşullarıyla bağlantılı ilişki ağları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kadınlar ise, ilişki ağlarını kendi çevrelerinde, oturdukları mahallede veya evlerde oluşturmaktadır. Düşük gelirlilerin yaşadığı mahallelerde, kadın ağlarının kurulması için hem sabit cemaatler hem de fiziki bir yakınlık gerekmektedir; çünkü burada kadınlar, hayat mücadelesinin üstesinden gelebilmek için uzun vadeli bir karşılıklılık anlayışı içerisinde (yani doğrudan karşılık beklemeden) ellerindeki mallarla, işgüçleriyle, kurdukları temaslara ve duygusal dayanışma ile birbirlerine destek olmaktadır.⁴³ Enformel ağlar kent yoksulları açısından siyasal açıdan özellikle önemlidir, çünkü –ileride (s. 114-9) görüleceği üzere– siyasal katılımın önemli bir kaynağıdır bunlar. Singerman'a göre, enformel ağlar kamusal bir alan sağlayarak topluluk üyelerinin ortak hedeflere ulaşmak için işbirliği yapmalarını ve kamusal malların paylaşımında etkili olmalarını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan Singerman enformel ağları "formel siyasal kurumlarca da siyasal seçkinlerce de kontrol edilmeyen, sistem dışı siyasal katılımın somut tezahürleri" olarak tanımlamaktadır.⁴⁴

Kamusal ve Özel Alan

Siyasal katılımın formel ve bireysel biçimlerinin yanında enformel ve kolektif biçimleri de dikkate alındığında, kadınların çıkar ve faaliyetlerini siyasal ve kamusal yaşamın özellikle dışında bırakan kamusal yaşam/özel yaşam arasındaki yapay ayırım da kaldırılmış olur. Pateman, özel yaşamdaki sosyal eşitsizlikle siyasal eşitliğin, seçme ve

seçilme hakkıyla kamusal alana ait olan sivil özgürlüklerin birbiriyle ilgili olmadığını ileri süren liberal demokrasi teorisine karşı çıkmaktadır.⁴⁵ Feminist siyaset bilimciler, bu iki alandaki karşılıklı ilişkileri ortaya koymakta; bir yandan aile içindeki cinsiyet ayrımından doğan eşitsizliğin kadınların kamusal yaşama girmesini engellediğini, diğer taraftan ise devletin aileye müdahale etmekte, mevcut güç dengelerini meşrulaştırmakta ya da revize etmekte olduğunu göz önüne sermektedir.⁴⁶ Sorun yalnızca bu iki alanın ayrıştırılması değildir; asıl sorun "kadınların hiyerarşide aşağı konumda olmaları"dır.⁴⁷

Böylece kamusal alan eril akıl ve makul davranışlar ile, özel alan ise dişil duygu ve makul olmayan davranışlarla özdeşleştirilmekte, kadın işi sayılan tüm yeniden üretim faaliyetleri değersiz görülmektedir. "Kamusal ve özel, toplumsal ya da tarihsel durağan değerler veya olgular olmayıp, belli davranış alanları veya iletişim yapılarına bağlı, değişken ayrımlardır." Bu yüzden siyaset bilimi aslında "bir yerin, bir davranışın veya bir söylemin hangi koşullarda kamusal ya da özel olarak kodlandığını" araştırmalıdır.⁴⁸

Sabine Lang, feministlerin bu ayrımın "gerçeği nasıl etkilediğini" göstermelerini talep etmektedir, çünkü bu konunun kadınların katılım şansları açısından temel önem taşıdığını söylemektedir. Örneğin "kadınların fiili varlıklarının [Fransız İhtilali ve Alman İç Savaşlarında] etkisini yok etmek için giderek artan ideolojik bir dışlama politikası güdüldü." Kadınların buradaki kamusal angajmanı siyasal bir faaliyet olarak değil de anne rollerinin doğal uzantısıymış gibi ele alındı. Karin Hausen ve Barbara Holland-Cunz'un düşüncelerine ek olarak Lang şu tezi dile getirmektedir: Kamusal alandaki kurumlaşma ve kadınların bu kurumların içinde yer alması arttıkça, ideolojik ve işlevsel dışlama stratejileri de o ölçüde gelişmektedir.⁴⁹ Kente göçen kadınların siyasal katılımlarına ilişkin cinsiyete dayalı analizimde, özgül bağlamda kamusalın oluşumunun yanı sıra özel alanda mevcut yapıları ve ilişkileri, ayrıca bu alanlara ilişkin kodlamaların etkilerini de inceleyeceğim.

Güçlenme/Güçlendirme ve Kadınların Siyasal Katılımı

Hem özel ve kamusal alan arasındaki bağlantıyı göz önünde bulunduran hem de eşitsizliğin ve kadınların hiyerarşideki ikincil konumlarının aşılmasını hedefleyen yeni bir yaklaşımda *kadınların güçlen-*

dirilmesidir. Söz konusu yaklaşım 1985 yılında Nairobi'de toplanan Dünya Kadın Konferansı öncesinde DAWN (Development Alternatives with Women for a New Era; Yeni Bir Çağ İçin Kadınların Gelişim Seçenekleri) adı altında Üçüncü Dünya kadınları ve kadın kuruluşları birliği tarafından geliştirilmiştir ve dayandığı nokta, kadının sınıf, ırk, sömürge geçmişleri ve uluslararası ekonomideki yerlerine bağlı olarak farklı derecelerde baskı altında oldukları, bununla birlikte baskıcı yapı ve koşulların tümüne karşı aynı anda hareket edilmesi gerektiği düşüncesidir. Buradaki temel amaç, toplumsal gücün ve kaynak denetiminin kadınların lehine iyileşmeler sağlamak üzere yeniden dağıtılmasıdır. DAWN'ın hedefi cinsler, sınıflar ve uluslar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gibi uzun vadeli stratejilerin yanı sıra, krizlere tepki verebilmek üzere kısa vadeli stratejilerin de geliştirilmesidir.⁵⁰ Bu stratejiler, hem devletçe alınması beklenen önlemleri hem de toplumsal koşulların değişmesini kapsamaktadır. Araştırmam, güçlendirmenin gerçekleşebilmesinin iki önkoşulunun birbirinden ayrı tutulmasının gerekliliğini gösterecektir: Önkoşullardan biri *hakların tanınması*, yani sermaye, mülk edinme ve eğitim gibi yasal haklardan yararlanma; diğeri ise *hakların kullanılabilir olması*, yani bu hakları kullanabilmenin maddi koşullarına sahip olabilmidir.

Ancak güç dengelerinin değişmesini hedefleyen ve temelde radikal olan bu yaklaşım, gerek ulusal gerekse uluslararası kalkınma örgütlerince sahiplenilerek sulandırılmış; Wichterich'in deyiimiyle "siyasal eleştirel tarafı törpülenmiştir. ... Bugün bu toplumsal-eleştirel yanı olmaksızın basit ve zararsız bir yaklaşım olarak, kadınların her türlü güçlenmesi ve katılımı için varlığını sürdürmektedir."⁵¹ Güçlendirme, kalkınma politikaları bağlamında özellikle kendine güven, iç güç ve kaynaklara ulaşım olarak tanımlanmaktadır, örneğin Braunmühl şöyle demektedir: "Kadınların güçlendirilmesi, her biri diğerleriyle yakından bağlantılı pek çok düzeyi kapsar. Kendilik saygısını, duygusal olgunluğu, bağımsızlığı, farkındalığın artmasını, kişisel ve toplumsal gelişme kaynaklarına ulaşabilmeyi içerir. Ayrıca bu noktaya varma stratejilerini de içerir. Kadınların çıkarları için mücadele eden kadın örgütleri bu stratejinin merkezinde yer alır."⁵² Moser de benzer bir tanımlama yapmaktadır: "Güç ile kastedilen başkaları üzerinde hâkimiyet kurmak değil, daha ziyade kadınların kendi başarılarına ayakta durabilmelerini ve iç güçlerini artırma yetisidir. Bu güç, cüenalıcı önemdeki maddi ve maddi olmayan kaynakların denetimine

sahip olma yoluyla, yaşamdaki seçenekleri belirleyebilme ve değişimin yönünü belirleyebilme hakkı olarak tanımlanmıştır."⁵³ Marchand'ın eleştirdiği üzere, kalkınma uzmanı kadınların cinsiyet ve küresel yeniden yapılanma konusundaki tartışma süreçlerinde, sosyopolitik boyutlar –kendine güven ve kararlara katılım anlamında– ihmal edildiğinden güçlendirme kavramına bir kısıtlama daha getirilmekte; bu kavram artık sadece kadınların ekonomik açıdan piyasaya daha rahat girebilmeleri olarak algılanmaktadır.⁵⁴

Buna karşılık bazı feminist teorisyenler Moser'in güçlendirme tanımında da yer alan ve Hardy-Fanta'nın araştırmasında merkezi yer tutan tezi savunmaktadırlar; bu tezde kadınların güç/iktidar anlayışının farklı olduğu, kadınlar için "bir şey üzerinde güce sahip olmak" yerine "bir şey yapmak için güce sahip olmanın" daha önemli olduğu vurgulanmaktadır: "Kadınların, gücü, hâkimiyet kurmak üzere değil bir yeti olarak, cemaatin toplamının yetisi olarak önemsemesi, kadınların ilişki ve bağlantı deneyimlerinin güç anlayışlarını belirlediğini ve daha özgürleştirici bir anlayışa imkân tanıdığını göstermektedir."⁵⁵ Güçlendirme, bu feminist siyaset bilim kadınlarınca potansiyelin geliştirilmesi yönündeki işbirliği süreci olarak algılanmaktadır. Siyaset bilimi açısından Morgen ve Bookman'ın yaptığı itiraz da önemlidir; onlara göre, kentteki alt sınıf kadınları cinsiyetlerinden, ait oldukları sınıf ve ırktan ötürü ekonomik kaynaklara ve siyasal güce ancak kısmen ulaşabilmekte ve bu yüzden de sadece kısıtlı bir güce sahip olduklarını düşünmektedirler: "Bu kadınlar için güçlenme kendilerini ezen sistemli gücün farkına vardıklarında ve hayat koşullarını değiştirmek için harekete geçtiklerinde başlar. ... O halde güçlendirme esas olarak belli bir kültürel bağlam içindeki güç dağılımını ve gücün doğasını pekiştirmeyi, muhafaza etmeyi veya değiştirmeyi hedefleyen bir süreçtir."⁵⁶ İlerleyen sayfalarda güçlendirme kavramını ben hem psikolojik ve sosyal yönü hem de siyasal yönüyle kullanacağım. Bu geniş anlamıyla güçlendirme, siyasal katılımı etkileşim içinde, siyasallaşmanın hem kaynağı hem de sonucu olmaktadır.

Araştırmanın Konuları ve Ana Hipotezleri

Araştırmamın konuları siyasal katılımın yerel düzlemde oluşum koşulları, kolektif faaliyet biçimleri ve bunların demokrasi süreci içindeki yerleridir. Burada özellikle üzerinde durduğum nokta, sosyal bir

grup olarak henüz siyasal katılım için gereken önemli kaynaklara sahip olmayan gecekondu kadınlarının siyasallaşma koşullarıdır. Araştırmamın amacı, İstanbul gecekondu mahallelerinde,

- 1) bir mahallede mevcut çeşitli sosyal grupların hissedip dile getirdiği ihtiyaçları,
- 2) gecekondu kadınların, sorunun ne olduğunu bilmelerine rağmen çözümünü birlikte gerçekleştirmelerinin önündeki engelleri ve
- 3) siyasal katılımın, hangi durumda ve biçimde gerçekleştiğini saptamaktır.

Bu soruları cinsiyet bilincine dayalı bir yaklaşımla soruyorum. Bir bütün olarak ele alınması gereken bu üç sorunun yanıtı, ana hipotezime göre, soru sorularının cinsiyetine göre farklılık göstermektedir. Buradaki özgül bağlamda düşünülmesi gereken üç hipotezden yola çıkmaktayım:

- 1) Gecekondu kadınları altyapı eksikliğinden erkeklere göre farklı bir şekilde ve daha fazla etkilenmektedir, çünkü söz konusu eksiklik sadece yaşam koşullarını değil, aynı zamanda çalışma koşullarını da etkilemektedir; bu yüzden kadınlardan mahallede var olan sorunlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olması ve erkeklere göre daha farklı ihtiyaçlar hissetmesi ve dile getirmesi beklenmektedir.
- 2) Siyaset, kamusal ve eril alana ait olarak görüldüğü ve –araştırmamın gösterdiği gibi– özellikle gecekondu kadınları bu kamusalılıktan büyük ölçüde dışlandığı için, yerel yönetimle ilgili sorunları daha iyi bilmelerine ve sorunları daha yoğun yaşamalarına rağmen kadınların bu özellikleri kolektif çabalara yeterince yansıyamamaktadır.
- 3) Yine de kadınlar kente entegre oldukça, dış ilişkilerini genişletmektedirler. Ayrıca 80'li yıllarda gerçekleşen ekonomik gelişmelerden ötürü, alt sınıf erkeklerin çoğunun işine daha çok zaman ayırması gerektiğinden, siyasal ve sosyal görevler giderek daha çok kadınların üstüne kalmaktadır.

Alan araştırması sırasında, yerel siyasal katılım için cinsiyet ayrımının ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmış; pek az araştırmaya konu olan kadınların siyasal katılım koşullarına yönelik incelemenin önemi artmıştır. Dışlama mekanizmalarına ve kaynakların cinsiyete göre dağılımı konularına özellikle daha fazla önem verilmiştir; çünkü alan araştırması sırasında özellikle kadınların siyasal katılımının beklenenden az olduğu ortaya çıkmıştır. Dışlama mekanizmalarının analizi, bu mekanizmaların üstesinden gelebilmek için hangi olanakların var olduğunun araştırılmasına yardımcı olacaktır. Feministlerin, araştırmaların pratiğe yönelik ve özgürleşimci olması gerektiği talebine ben de katılıyorum. Bu hedefin gerektirdiği öğeler

şöyle sıralanabilir: Siyasal katılım kavramının enformel biçimleri de kapsayacak biçimde geniş tutulması, cinsiyet bilincine dayalı bir analiz, kadınların dışlanması ile ilgili feminist açıklamalara ilişkin yaklaşımlara başvurulması, kadınların farklı katılım biçimlerinin tanımlanması ve sosyal bilimlerin ampirik araştırmalarında başvurulabilecek kalitatif ve ucu açık yöntemlerin uygulanması.

I

Yerel Siyasal Katılım ve Cinsiyet

Mahalle Örgütleri ve Kentsel Toplumsal Hareketler

Bu araştırma, kuramsal olarak "kentsel toplumsal hareketler" tartışmasına, özellikle de Schuurman ve Naerssen'in Üçüncü Dünya ile ilişkili tezlerine dayanmaktadır. Kentsel toplumsal hareketlerin çekirdeğini mahalle örgütleri oluşturmaktadır: "Mahalle örgütleri, toprak hakkı elde edebilmek ve altyapı hizmetlerine ulaşabilmek için kent politikasını etkilemeyi hedefler. Bu örgütler kendilerini daha geniş kapsamlı birlikler içinde örgütlemeyi başarabildiğinde, kentsel toplumsal hareket imkânı doğar."¹ Kentsel toplumsal hareketler, Pickvance'a göre, kentsel, yerel yapılarla ilişkili olmaları bakımından, kentteki diğer toplumsal hareketlerden farklıdır: "Kentsel toplumsal hareketlerin hedefleri, şu sayılanlara verilen kültürel yanıtlarla ilgilidir: a) nüfusun mekânsal yoğunlaşması, b) bu yoğunlaşmanın yol açtığı etkileşim, c) bu etkileşimi idare etme sorunları." Pickvance, kentsel toplumsal hareketlerin temel aldığı konuları, "kolektif tüketim, yerel politik kurumlar ve yaşama alanının savunulması" ile birleştirmektedir.²

Mainwaring ve Viola, mahalle örgütlerini Güney Amerika'daki beş yeni toplumsal hareketten biri olarak ele alıyorlar ama, mahalle örgütlerinin eski toplumsal hareketlere ait birçok unsuru içerdiğinin de altını çiziyorlar. Tipik özellikleri bakımından, yeni toplumsal hareketleri eskilerinden şöyle ayırt ediyorlar: "Yeni toplumsal hareketler daha duygusal kaygılara, ifadeye dayalı ilişkilere, gruba yönelik olmaya ve yatay örgütlenmeye yönelmiştir. Eski toplumsal hareketler ise maddi kaygılara, araçsal ilişkilere, devlete yönelik olmaya ve dikey örgütlenmeye yönelmiştir." Kentsel hizmetler için mücadele eden alt tabakaların mahalle örgütleri daha çok eski hareketlere benzemekte, orta tabakaların bazı mahalle örgütleri ise, yeni toplumsal hareketlerin savunduğu değerleri paylaşmaktadır.³

Bu konudaki çalışmaların büyük bölümünde Manuel Castells'in kentsel toplumsal hareketler teorisi dikkate alınmaktadır. Castells, kentsel toplumsal hareketleri kentin işlevi, anlamı ve mevcut yapısını dönüştürme çabaları üzerinden tanımlamaktadır.⁴ Castells'in for-

mülasyonuna göre kentsel toplumsal hareketler şu üç ana hedefe odaklanmış olmalıdır: "kolektif tüketim talepleri, cemaat kültürü ve siyasal özyönetim." Ayrıca kentsel toplumsal hareket işlevinin bilincinde olmak, "örgütleyici operatörler", özellikle de medya araçları, uzman kişiler ve siyasal partiler aracılığıyla toplumla ilişkide olmak, öte yandan örgütsel ve ideolojik açıdan siyasi partilerden bağımsız kalmak gerekmektedir.⁵ Bu karmaşık koşullar, Castells'in araştırmasını dayandırdığı çok sayıda kentsel hareketten sadece biri tarafından yerine getirilmektedir.

Salman, kentsel toplumsal hareketlerin gerçekçi olmayan umutlara, aşırı beklentilere yol açma ve mistik bir hale getirilme tehlikesine dikkat çekmektedir. Salman'a göre, kentsel toplumsal hareketlerin, yeni toplumsal hareketlere yönelik araştırmanın "nihai hedefleri" ile ölçülmemesi gerekir. Güney Amerika'daki hareketler, özellikle de kentsel toplumsal tipte olanlar, Avrupa'daki hareketlerden farklı olacak ve Güney Amerika'nın yapısını –yoksulluk, toplumsal eşitsizlikler, belli bir perspektiften yoksun oluş, vd.– yansıtacaktır.⁶

Mainwaring ve Viola, Avrupa'da bu hareketlerin katılmış, liberal demokrasilerin yerine radikal, katılımcı demokrasiler koyma yönünde olduğunu, Güney Amerika'da ise 80'li yılların başındaki geçiş sürecinde kısıtlı demokrasilerin yerine liberal demokrasiler koyma çabası içerisinde olduğunu eklemektedirler.⁷ Schuurman ve Naerssen de, Castells'in radikal tanımının, çoğunlukla baskıcı devletler için söz konusu olduğunu ve bu nedenle, karma bir strateji uygulanmasını gerektiren Üçüncü Dünyadaki kentsel toplumsal hareketlerin koşullarına uymadığına dikkat çekiyorlar.⁸ Bu önerme Türkiye için de geçerli olduğundan, ben de Castells'in tanımını ölçü olarak almayacağım, ancak tezlerinden faydalanacağım.

Kentsel Toplumsal Hareketlerin Siyasal Önemi: Sınıf Mücadelesinin Yerini mi Alıyor?

Castells, öte yandan da kentsel toplumsal hareketlerin tarihi değişiren ve yapısal dönüşüm başlatan, yeni ve merkezî toplumsal hareketler olamayacaklarını vurgulamakta; "bu hareketlerin kentlere ve toplumlara önemli etkileri olsa da toplumsal tahakküme karşı direnişin yalnızca belirtileri" olacağını söylemektedir. Bu tür hareketler "tepkisel ütopyalardır", çünkü hem kapitalist sistemin ve siyasal sistemin hem de iletişim merkezlerinin dışında kaldıkları için yerel aktör ola-

rak üretim, tüketim ve dolaşım arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleyemezler. İşçi hareketi, partiler ve siyasal kurumlar gibi genel sorunlara yanıt vermesi beklenen tarihsel aktörler bu görevleri yerine getiremediklerinde, kentsel toplumsal hareketler gene de önemlidir çünkü taşıdıkları yerel ütopylar gelecekteki toplumsal hareketlere zemin oluşturmaktadır.⁹

Banck ve Doimo, Castells'i yerel ütopylar ve ulusal stratejiler arasındaki karmaşık ilişkiler kalıbını görmediğini söyleyerek eleştirmektedirler: "'Yerel' ve 'ulusal' ayrı gerçeklikler değil, analitik kategorilerdir." Yazarlara göre, gelecekteki araştırmalar yerel ve ulusal düzey arasındaki bağlantının analizine yoğunlaşmak durumundadır.¹⁰

Assies de konuyla ilgili olarak, Brezilya solunun Castells, Borja ve Lojkine'nin düşünceleri nedeniyle 70'li yılların sonlarında antikapitalist mücadelede kentsel toplumsal hareketlere önemli bir rol biçtiğini aktarmakta; "bu hareketleri sınıf mücadelesinin gerisine atmak, Güney Amerika'nın heterojen yapısını dikkate almayan bir Avrupa merkezciliktir" diyerek eleştirdiğini belirtmektedir. Brezilya solunun, sınıf mücadelesi yerine halk hareketlerini koyduğu ve başdüşman olarak artık işvereni değil, devleti gördüğü ifade edilmektedir.¹¹

Schuurman da kentsel toplumsal hareketlerin taşıdığı önemi, Marksist sınıf analizindeki krize ve yeni sosyoekonomik gelişmelere, özellikle de Üçüncü Dünyanın şu tipik özelliklerine dayandırmaktadır:

- Nüfusun büyük bölümü kapitalist olmayan üretim biçimlerinde istihdam edilmiştir.
- Sınıfsal heterojenlik son derece yüksektir; proletaryanın ve buna bağlı olarak işçi hareketinin rolü önemsizdir.
- Hızlı kentleşmeye karşın, buna paralel olarak gelişmeyen sermaye birikimi nedeniyle üretim ve tüketim mekânsal olarak birbirinden ayrılmaktadır.
- Siyaset, bir yandan bürokraside güçlü bir formelleşmeyle, öte yandan birçok klientalist ilişkiyle şekillenmiştir.
- Süregiden köyden kente göç, kentlerdeki ilgili grupları etkilemektedir.
- Özellikle son on yıldaki IMF politikaları nedeniyle mutlak yoksulluk artmıştır.
- Devletin (kolektif tüketim için) kent hizmetlerini sağlamadaki rolü, hep çok sınırlı olmuştur.¹²

Kent nüfusunun sosyoekonomik ve kültürel açılardan heterojen yapısı göz önüne alındığında, kentsel yoksulluğun tek ortak referans noktasının –yoksulluğun yanı sıra– konut güvençesi ve birçok temel

hizmetin verilemediği yerleşim alanları olduğu görülür. "Aile ilişkileri ve kültürel kalıpların da desteğiyle ortak yerleşim alanı, bu alanda yaşayanların günlük deneyimlerinin yerelliğini biçimlendirir. Daha sonra bu yerel mekân, mutlak mahrumiyetin kolektif bilinç ve eylemde billurlaşabileceği bağlamı oluşturur."¹³ Yukarıda sıralanan tipik özellikler, bu çalışmada gösterileceği üzere Türkiye bağlamına da uygun düştüğünden, kolektif bilinç ve eylemlerin Türkiye'nin geçeköndü semtlerinde de geliştiği tezini ortaya atıyorum.

Kolektif Tüketim Kavramı

Pickvance ve Castells'in tanımlarından anlaşılacağı üzere, Batı'nın sanayi ölkelerinde kentsel toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı kolektif tüketim kriziyle ilişkilidir. Ancak kolektif tüketim kavramı sayısız sorun içermektedir. Bondi ve Peake, Castells'i kolektif tüketimden "doğrudan ya da dolaylı olarak devlet tarafından sunulan mal ve hizmetleri" anladığı, ve dolayısıyla işgücünün yeniden üretimini kolektif tüketim kavramına indirgediği için eleştirmektedirler. Böylece, aile ve cemaat içinde yeniden üretim ihmal edilmiş olmaktadır.¹⁴ Kent politikasında kolektif tüketime bu yoğun ilgi ile a) üretim ve yeniden üretimde cinsiyet açısından farklı etkileşim, b) kadınların gündelik yaşamının ev işi gibi önemli unsurları ve c) yeniden üretimin öznel unsurları ihmal edilmektedir.¹⁵

Kolektif tüketim kavramına öncelikle arz açısından mı yoksa talep açısından mı bakmak gerektiği de tartışmalıdır. Örneğin Pickvance şu eleştiriyi getirmektedir: "'Kolektif tüketim' terimi, kolektif olarak sağlanan mal ve hizmetlerin mutlaka kolektif olarak tüketildiğini ima ettiği ölçüde yanıltıcıdır. Aslında kolektif imkânların –sağlık, eğitim, toplu taşımacılık– eşit olmayan kullanımı, bu imkânların bedelinin bireysel kullanıcılar tarafından mı ödeneceği, yoksa bedava olup vergilendirme yoluyla mı ödeneceği konusunda tartışmalara yol açan önemli bir yerel politika sorunudur."¹⁶ Genelde çok heterojen olan kentsel toplumsal hareketin, devletle ilişkilerde gündeme gelen tüketim sorunu bireyselleştikçe daha kolay manipüle edilebilir hale geldiğini söyleyen Schuurman'ın saptaması, benim araştırdığım siyasal harekete geçirme sorunu çerçevesinde önemlidir.¹⁷ Buna tipik bir örnek, toprak üzerindeki haklardır. Yaşanmış sayısız örnekte, devlet bazı sakinlere toprak üzerinde hak tanıyarak güçlü bir hareketi bölmeye çalışmaktadır. Bu durumda devlet bireysel mülkiyet haklarının

"düşmanı" olmaktan çıkıp "garantörü" olabiliyor.¹⁸

Cinsiyet temelinde bir ihtiyaç analizi yapıldığında –benim araştırmamda olduğu gibi–, ortak bir eylemi engelleyen ihtiyaç önceliklerinin farklılığı¹⁹ daha da somutlaşacaktır. Rodríguez Güney Amerika'dan bir örnek vermekte, erkeklerin evin su, elektrik, kanalizasyon ve ulaşım gibi sorunlarıyla ilgilenmeye hazır olduğunu ve bunun için bir mahalle komitesi kurduklarını ancak cinsiyete dayalı işbölümüne uygun olarak "kadın işi" olarak gördükleri beslenme, çocuk bakımı, okul, sağlık ve alışveriş gibi "ev ihtiyaçlarına" ilgi göstermediğini ortaya koymuştur. Bazı durumlarda kadınların faaliyetlerini desteklerken, başka durumlarda, örneğin okula yönelik çalışmalarına, doğrudan karşı olmuşlardır.²⁰

Bu arkaplan temelinde, girişte alıntılanan Schuurman ve Naersen'in mahalle örgütleri tanımında, sosyal olanakların eksik olmasının önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Ama bu eksiği Castells'e yönelttikleri eleştiride getirdikleri kentsel toplumsal hareketlere ilişkin tanımda kolektif tüketim ve siyasal özerklik hedeflerinden vazgeçerek gidermiş oluyorlar. Kentsel toplumsal hareketleri şöyle tanımlamaktadırlar: "kolektif eylem yoluyla özgürleşmeyi hedefleyen, yaşanan yere bağlı kimlik taşıyan bir toplumsal örgütlenme."

Schuurman özgürleşim kavramını şu unsurlarda somutlaştırmaktadır:

- Birinci ve ikinci derecedeki temel ihtiyaçların; yani beslenme, barınma, giyinme, eğitim ve dinlenme (bunlara sağlık da eklenmelidir) ihtiyaçlarının giderilmesi,

- Cinsiyet, din, ten rengi ya da toplumsal statüden kaynaklanan doğrudan ayrımcılığın (etnik aidiyet de eklenmelidir) ve örneğin oturan yerden kaynaklanan dolaylı ayrımcılığın olmaması,

- Daha üst düzeydeki karar süreçlerine katılma,

- Doğal çevreye karşı saygılı bir tutum geliştirme.²²

Kentsel toplumsal hareketlere ilişkin bu tanım, bence, Türkiye'de büyük kent bağlamında yapılan araştırmalar için önem taşıyor. Bu tanıımı, alan araştırması için hazırladığım taslakta temel aldım.

Kaynak Seferberliği ve Marjinalleştirme

Schuurman, kaynak seferberliği yaklaşımını da eleştirmekte, Pickvance'ın tekrar gündeme getirdiği bu konu hakkında şöyle demektedir: Hareketlerin ortaya çıkmasında belirleyici faktör olarak "potan-

siyel bir toplumsal hareketin başlayabilmek için sağladığı kaynağın miktarı" ve örgütlerin temel hedefi olarak kaynak seferberliği, Üçüncü Dünya ülkelerinin yukarıda sıralanan sosyoekonomik özellikleri açısından geçerlilik taşımaz.²³ Schuurman bunun yerine şu tezi ortaya atmaktadır: "Toplumsal hareketlerin başgöstermesi esas olarak (yokluğu mutlak mahrumiyet durumu oluşturan) kaynakların elde edilebilmesine değil, nispi mahrumiyet bilincini örgütlenme faaliyetlerine çevirebilmeye bağlıdır. Üçüncü Dünya'da kentsel toplumsal hareketler, tam da Zald ve McCarthy'nin belirttiği kaynaklara –para, iş, meşruiyet ve imkânlar– ulaşabilmek için mücadele etmektedir."²⁴ Schuurman'ın tezinde, kaynakların eksik olması durumunda örgütlenme şöyle dursun, bilincin nasıl eyleme dönüşeceği de yanıtız kalmaktadır.

Rabrenovic, ABD'deki Latin kökenli kadınların yerel eylemlerinden yola çıkarak, siyasal ve mali kaynaklara toplumsal kaynakları da, yani cemaat içinde ve dışındaki aileler, akrabalar, arkadaşlar ve komşular gibi toplumsal bağları da ekleme önerisini getiriyor. Özellikle de kadınların oluşturduğu enformel ağları buraya dahil etmek gerektiğini söylüyor. Böylece toplumsal bağlar, ortak değerlerle, ortak ihtiyaçlarla ve bireysel kültürel sermaye ile güçlenecektir.

Ana toplumun değer ve normlarının kabulü –örneğin örgütlü demokratik katılım ve kurumların işleyişi hakkında bilgi sahibi olmak olarak anlaşılan kültürel sermaye kavramının, örneğin etnik değerler ve bağlama dayanan ve Latin kökenli kadınların harekete geçirdiği kaynakları da içerecek şekilde genişletilmesi gerekir; bu genişleme etnik kovuklar (ana toplum içinde yalıtılmış durumdaki etnik gruplar/cemaatlar) oluşturmak üzere değil, ana toplumla bağlantıları güçlendirmek üzere gerçekleştirilmelidir. Bu toplumsal kaynaklar başka kaynakların (para, itibar, formel eğitim, yüksek ücretli işler) yerine geçebilecektir.²⁵

Kaplan, kadın cemaatinin gücünün artmasında kadınların işlerini yoğun şekilde birlikte yürütmelerinin yanı sıra mekânsal yakınlığın da önemli olduğunu ifade eder; örneğin meydanlar, çamaşırhaneler, pazarlar, kilise avluları ve hatta kadın hapishanelerinin bu güce katkıda bulunabileceğini söyler: "Bu gevşek ağlar, kolektif eylem sırasında gücünü gösteren sıkı bağların gelişmesini kolaylaştırır."²⁶ Benim çalışmam, kadınlara açık kamusal mekânların varlığının önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Burada Barbara Holland-Cunz'a dönmek ve onun özel bir ayın yapmadan "eylemleriyle etkili olan

kadın-erkek herkes toplumsal pratiğinin çerçevesini birlikte oluştur" dediği fiziksel mekân ile toplumsal alan arasında bir ayırım yapmak istiyorum. "Mekânlar, iletişimi sağlamakta ya da engellemekte, etkileşimi kolaylaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır, özellikle de kadınlar için. Ama sosyolojik perspektiften bakıldığında, biçimlendirici mekân, sadece toplumsal alanı yapılandırma ve önyapılandırma potansiyeline sahiptir. Fiziksel mekân, kendiliğinden kamusalılık ya da özellik çıkartmamaktadır; önce toplumsal pratiğin bunu atmosfer, söylem, eylem, vb. aracılığıyla özel bir önem ve anlam içeriğiyle doldurması gerekmektedir."²⁷

Cinsiyete özel mekânların ve alanların oluşması ve siyasal katılım fırsatlarına etkisi, cinsiyetler ayrılığının mekânsal ve toplumsal pratiğiyle bağlantılıdır. Bu nedenle, özel bağlamda Spain'in cinsiyetler ayrılığının ancak özgürce tercih edilmesi halinde olumlu etkileri olabileceği, ama yasal ya da kültürel olarak zorunlu olması halinde sınırlı bir etkisi olacağı tezini ampirik olarak gözden geçireceğim.²⁸

Kentli Alt Tabaka Kadınlarının Yerel Düzeyde Siyasal Katılımı

Yukarıda ele alınan tartışma, hem kentteki toplumsal güçlerin harekete geçirilmesi açısından, hem de bunun için hazır olan kaynaklar açısından cinsiyete özgü farklılıklara işaret etmektedir. Ancak kadınlar ve kentsel toplumsal hareketler üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Çoğu yeni tarihlidir, kadınlar tarafından yapılmışlardır ve ağırlıklı olarak Kuzey ve Latin Amerika, özellikle de Şili, Peru ve Meksika'daki duruma ilişkindirler.¹ Ekonomik ve siyasal açıdan Türkiye'ye en yakın olabilecek bu Latin Amerika ülkeleri bile, Türkiye'nin bağlamından farklı özellikler taşımaktadır; bu özellikler, burada ele alınan sorunları önemli derecede etkileyecektir. Bunlardan bazıları şunlardır:

– Latin Amerika'daki yerel inisiyatiflerde aile reisi konumundaki kadınların oranı oldukça yüksektir ve bu kadınlar önemli, sık sık da öncü roller üstlenirler.²

– Göçmen kadınlar, kamusal yaşamın çok dışında değildir ve büyük oranda ev dışı işlerde çalışmaktadır.³

– Ayrıca, özellikle de ortak mutfaklar biçiminde ortaya çıkan ve "yeniden üretim emeğinin kolektifleştiği" mahalle inisiyatiflerinin ve sosyal olanakların oluşumunda ve desteklenmesinde Katolik Kilisesi önemli bir rol oynamaktadır.⁴

– Türkiye'de farklı olan bir başka dış aktör de kentsel alanda ulusal ve uluslararası kalkınma örgütlerinin yok denecek kadar az olmasıdır.

Sistematik bir karşılaştırma bu çalışmanın sınırlarını aşar. Ama Türkiye bağlamına ilişkin sorunları cinsiyete dayalı olarak belirlemek ve yerel faaliyetlerin değerlendirme ölçütlerini türetmek amacıyla Kuzey ve Güney Amerika hakkındaki literatürü kullanacağım.

Kentsel toplumsal hareketlere ilişkin literatürün büyük bir bölümünde, "cinsiyet farkı gözetilmemiştir"; burada kadın aktörlerin rolünün üstü örtülmüş ve kadınların katılım koşullarına ve türüne yönelik sorular sorulmamıştır. Schild, kentsel toplumsal hareketler tartışılırken kadınların rolünün ihmal edilmesinin nedenleri olarak, olaya çok dar bir siyasal anlayışla bakılmasını, ya da kolektif faaliyetlerin anlamının bu faaliyetlerin ortaya çıktığı bağlamdan, dolayısıyla

yeniden üretim alanından kopuk değerlendirilmesini ve boşuna bir çabayla başka yerlerde aranmasını göstermektedir.⁵ Moser, üretimle ilgili hareketler ile tüketimle ilgili hareketleri birbirinden ayıran analitik ayrımın, ne ölçüde ailedeki işbölümüne dayanan cinsiyetler arası ayrımın yansıması olduğu sorusunu ortaya atmaktadır. Tüketimle ilgili hareketlerde cinsiyetler hiyerarşisi daha somut olduğundan şu ön kabulü formüle etmektedir: "hane düzeyindeki bu mücadele üretim bazlı çelişkilerden yapısı gereği daha zayıf olabilir, çünkü toplumsal cinsiyet ile sınıf arasındaki çelişki kendini daha açık bir şekilde gösterir."⁶ Ekvador'da yaptığı vaka çalışmasında, kadınların olağanüstü bir rol oynadığı "halk hareketleri"nin efektif olarak "siyasal hareketlere" dönüşmesinin en önemli koşullarından birinin cinsiyetler hiyerarşisinin aşılması olduğu sonucuna varmaktadır. Moser "siyasal hareketlerin" ne olduğu sorusunu yanıtlamaksızın şöyle der: "Ancak o zaman [halk hareketleri siyasal hareketlere dönüştüğünde] alt gelir grubundan kaynaklanan kentsel hareketler üretimle tüketimi birleştirebilecek ve kadınlarla erkekleri eşit olarak içerebilecektir."⁷

Kentsel toplumsal hareketlere ilişkin "cinsiyet gözetmeyen" araştırmaların yanı sıra, kadınların yerel düzeyde yürüttüğü taban düzeyinde faaliyetlere yönelik, ama kentsel toplumsal hareket kavramıyla ilişki kurmayan araştırmalar da vardır. "Taban politikası", "ayakta kalma politikası" ya da "cemaat örgütlenme", Hardy-Fanta'nın eleştirdiği gibi, çoğu zaman siyasetle ilişkilendirilmez. "Kadınları ve cemaat örgütlenmelerini ciddiye almak, toplumsal üretim ilişkilerinin (toplumsal yeniden üretim ve tüketim ilişkilerine göre) ve sınıfın (cinsiyet, ırk ve etnisiteye göre) varsayılan teorik önceliğine karşı çıkmayı gerektirir."⁸ Benim çalışmamın bağlamı içinde önemli olan bir nokta da şudur: taban faaliyetleri siyaseti, eğer formel biçimde örgütlenen mahalle örgütlenmeleri gibi bir ağ oluştururlarsa, kentsel toplumsal hareketlerin çekirdeği haline gelebilirler.

Ama bu tür faaliyetlerin bu yanı çoğu zaman ihmal edilmektedir, çünkü kadınların yerel faaliyetleri, kentsel toplumsal hareketlere yönelik çok geniş bir yelpazeye yayılan beklentilerle ölçülmekte ve bu yüzden yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bu hareketler çoğunlukla "kadınların geleneksel rollerinin kapsamının genişlemesi",⁹ yani ev işi faaliyetlerinin uzantısı olarak nitelenmekte; bu yüzden yine özel alana ait görülmekte ve taşıdığı siyasal önem takdir edilmemektedir. Bu tutumun örneğini Salman'da bulabiliriz. Şöyle der Salman: Şili'de yerel bazda örgütlenen kadınlar toplumsal bir hareket oluşturmayı

hedeflememiş, aksine, sadece "hâlâ pek büyük sayılamayacak kamu-sal dünya"ya girmişlerdi. "Kadınların geçinme ve 'paylaşma' örgütlenmelerine girmeye hevesli olmalarının nedeni geleceğe yönelik stratejiler içeren siyasal perspektifleri olması değil, çocuk bakmak, zor günlere katlanmak, iki yakayı bir araya getirmek ve aileyi beslemek yolundaki geleneksel eğilim ve yükümlülüklerdi." Yazara göre, kadınların güçlenmesi erkeklere ait iş dünyasında ortaya çıkmamıştı, hele "ciddi siyaset" alanında hiç.¹⁰

Lawson ve Barton'a göre, kiracı hareketindeki aktif katılımcıların çoğunluğu kadınlardır ve harekete geçme açısından önem taşımaktadırlar; çünkü ev ve komün sorunları kadın alanına, yani "toplumsal yeniden üretim" alanına girer; bu düzlemde kadınların erkeklere göre daha çok toplumsal bağı vardır ve daha çok toplumsal duyarlılık taşırlar; ayrıca bu tür faaliyetler kocalar tarafından da kabul edilebilir bir toplumsal eylem biçimidir. Erkekler, yönetim işlevlerinde kadınlara oranla daha fazla sayıda temsil edilmektedir, çünkü dış dünya deneyimleri daha çok olduğundan bürokratik becerileri fazladır ve hedefleri esas olarak meslek hayatında yükselmektir. Ama bu yükselme hedefinden dolayı gene hızla pes edecekler ve bazı pozisyonları, hareket içinde ilgili beceri ve stratejileri öğrenmiş olan kadınlara bırakacaklardır.¹¹

Morgen'ın yaptığı, "Lawson ve Barton, böylece toplumsal cinsiyete dayalı kamusal ve özel yaşam ile aile ve çalışma alanlarının ayrımını kabul etmiş olurlar"¹² yorumu buradan çıkarılamaz. Yazarlar hareketin içinde bir işbölümünün var olduğunu saptamakta, bunun bir dönüşüm olduğunu da belirlemekte, ama "özcü"¹³ bir yaklaşımla, erkeklerin kadınların gösterdikleri becerilere daha çok saygı duyup bu becerilerden yararlanacağı "umudunu" dile getirmektedirler.¹⁴

Neal ve Phillips, kadınların sivil inisiyatiflerde çoğunlukta oldukları gerçeğini –buna kendileri de şaşırlar– kadınların ev ve cemaat sorunlarıyla (yazarların "zaten geleneksel" diye nitelendirdiği sorunlardı bunlar) uğraşmasına bağlarlar. Onlara göre adı geçen grupların feminist türden bir dertleri olmadığı gibi buna yönelik bir dönüşüm de gerçekleşmiş değildir. Kanımca, Neal ve Phillips, yerel faaliyetlerde bulunmayı "evcil feminizm" ve "idari ev geçindirme" olarak gördükleri için, bu faaliyetleri ne "gerçek" feminizm ne de siyaset olarak görmekte, gönderme yaptıkları Blair'den farklı olarak, bunları daha geniş mekâna yayılmış ev işi faaliyetlerinden ibaret görmektedirler.¹⁵

Feminist Bakışla Cemaat

feminist araştırmalarda da kadınların yerel siyasal süreçlere katılımı konusu esas olarak arkaplandadır, çünkü bu konu çoğu zaman kadınların yeniden üretilen rolleriyle ilişkili görülür. Cemaat (*community*) kavramıysa, komüniterler¹⁶ ve liberallerce feminist taleplerin karşısına konan bir kavramdır. Örneğin Garber yazısına şu cümleyle başlar: "Cemaat, feminizmin karşısına bir sorun olarak çıkar; çünkü çok fazla sayıda siyasal kuram bir yere, bir mekâna bağlı olarak biçimlenmiş geleneksel cemaat biçimlerini romantikleştirir."¹⁷

Liberal teorilerdeki soyut bireysellik düşüncesini feministler de komüniterlerle birlikte eleştirmektedir. Ama komüniterlere karşı da onların cemaat modellerinin aile, komşuluk ve ulus gibi topluluklara dayandığı; bu toplulukların, yapıları ve rollere ilişkin yaklaşımları gereği kadınları ezdiğini ya da toplumsal yaşamdan yalıtıldığını, bu cinsiyet eşitsizliğinin de komüniterlerce dikkate alınmadığı ya da hoş görüldüğü eleştirisini getirmektedirler. Friedman mekân cemaatlerine (aile, komşuluk, okul, kilise) ek olarak ve bu cemaatlerin içindeki ilişki biçimlerini dengeleyen bir etken olarak tercih cemaatlerinin (örneğin "modern" dostluklar ve kentsel ilişkiler) rolünü vurgulamaktadır.¹⁸

Feminist Young, tüm normatif cemaat modellerini siyasal açıdan sorunlu görmektedir, çünkü cemaat ideallerinin tanımı, "ötekiler" tanımıyla çoğu zaman değerini yitirmektedir; ya da en azından, grup içindeki farklılıkların baskı altına alınmasına ve ötekilerin dışlanmasına yol açmaktadır. Young cemaat yerine baskı kurmayan ve farklı grupların kurumsal ve ideolojik olarak tanınıp onaylanmasıyla karakterize olmuş bir kenti savunmaktadır.¹⁹ Ayrıca yazara göre, kentsel bir kitle toplumu politikasının dönüştürücü yapısı göz önüne alındığında, doğrudan kişisel ilişkilerin oluşturacağı küçük ve ademi merkezîyetçi birimleri düşleyen anlayış gerçekçi değildir. Çünkü büyük kent, zamansal ve mekânsal bir çeşitlilik gösterir ve kent yaşamı, yabancıların bir arada oluşudur.²⁰ Bu tez karşısında dikkat çekilmesi gereken nokta şudur: önce, kentteki çeşitli grupların ne zaman ve ne ölçüde "yabancılar"la etkileşime girdiği, grupların ne ölçüde kendi asıl cemaatleri içinde hareket ettiklerinin ampirik olarak araştırılması gerekir.

Garber da komüniterizmi eleştirel bir bakışla tartışırken, Fried-

man ve Young gibi feministlerin de yaptığı şekilde, mekân cemaatleri türünden bir tanımdan "kaçınmamak" gerektiğini söyler. Bu amaçla, paylaşılan durumların yerel siyasal eylemi beslediği bir "amaç cemaati" tanımlar. "Bazı açılardan ... yerel mekânlar, başka türlü hayatlarının siyasal boyutları bulunduğunu fark edemeyecek olan kadınlara, çok veçheli ilişki arzularını bir kamu alanında ifade edebilmeleri için anlamlı ve düzenli fırsatlar sunar."²¹ Yerel düzlem, kadınlar için örgütlenme ve güçlenme açısından en kolay girilebilir alandır. Ayrıca, kent sakinleri olarak kadınların yaşadığı birçok sorun yerel sorunlardır ya da yerel olarak üretilir. Kadınlar angajmanları ile "içerici, 'iyi' cemaatler" tanımlamak isterler. "O halde, enformel ve formel yerel cemaatler, feminist amaçların ya da çeşitliliğin elde edilmesinin önünde yapısal bir engel teşkil etmek yerine, tersine, kadınların güçlenmesi ve politik değişimi için potansiyel birer kaynaktır."²²

Hardy-Fanta da katılımcı demokrasi teorilerine ve feminist eleştiriye dayanarak bireyselliği koruyan ve çeşitliliğe geçit veren bir cemaatten söz etmekte ve *cemaat oluşturmak* ile katılım arasındaki sıkı ilişkiye işaret etmektedir.²³ Rabrenovic de yerel düzeyin, özellikle dışlanan kadınların siyasallaşması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır: "Dolayısıyla mahalle, sosyal ve duygusal ihtiyaçları karşılamada ve iktisadi destek ile siyasal harekete geçme fırsatları sağlamada önemli bir yerdir." Bu, özellikle de çocuk bakımı, dil sorunları ve yetersiz toplu taşıma araçları nedeniyle oturdukları semte mahkûm olan kadınlar için geçerlidir.²⁴ Bu açıdan, Türkiye bağlamında gecekondu semtleri, henüz siyasal katılıma ilişkin fazla kaynağa sahip olmayan kadınların siyasallaşmasının başlangıcına ilişkin araştırmalar için uygun bir mekân oluşturmaktadır.

Yerel Faaliyetlerin, Feministlerce Yeniden Üretim Görevlerinin Genişlemesinden İbaret Olarak Görülmesi

Çeşitli yazarlar, kadınların yerel katılımının esasında bir güçlenme uğrağı olduğu; kadınların, örneğin özgüven kazandıkları, yalıtılmışlıklarını aştıkları, toplum karşısında konuşmayı öğrendikleri, dayanışma yaşadıkları ve böylece pasif kadın imajının sorgulandığı üzerinde hemfikirlerdir.²⁵ Tartışmalı olan, bu güçlendirmenin boyutudur. Örneğin Salman buna büyük bir önem atfetmemektedir: "Kadınların geleneksel söylemleri yeni unsurlar kazanmış, kendilerini tanımlamaları 'kadınlaşmış' ve bilinçleri artmış olabilir, bunlar gerçekten de

güçlenme süreçleridir. Ancak bu süreçler kadınların yabancılaştırıcı, baskıcı, dışlayıcı ve güç odaklı olarak tanımladıkları politika kalıplarına meydan okumadaki başarısızlıklarını değiştirememiştir."²⁶ Binç düzeyindeki yükselişin ve egemen politikanın eleştirel değerlendirilmesinin esasında siyasallaşmanın önemli bir ögesi olduğunu görmemektedir burada yazar. Kadınların faaliyetlerine, erkeklerinkinden daha yüksek ölçütler koymaya çalışıyor gibidir.

Sosyalist feminizme yakın duran Barrig'e göre, kadınların bugün kentsel hizmetlere dönüşen –örneğin ortak mutfaklar aracılığıyla beslenme– yeniden üretim işlevlerini başlatan, "kendi işini kendi halletme" grupları, alt tabakadan kadınlar için örgütlenecek bir mekân yaratmaktadır, ama çoğu zaman "yardımseverlik" karakteri taşımaktadır. Yeniden üretimin devlet tarafından düzenlenmesi sorunsalını ileri bir aşamaya taşıyamamıştır bu gruplar.²⁷

Jelin'e göre, kadınlar sorumluluk üstlenmeyi, zaman ayırmayı ve erkeklerin muhalefetini göze almayı gerektiren uzun vadeli, formel, kurumlaşmış örgütlere katılmak yerine, esas olarak "kritik durumlarda protesto hareketlerine" katılmaktadırlar. Gerçi Jelin de kadınların ev işlerinin zaman almasını sınırlayıcı bir unsur olarak dile getirmektedir, ancak asıl açıklaması, erkekler ve kadınlar arasındaki özsel bir farka dayanmaktadır.²⁸ Burkhard ve Schmidt ise, kadınların mahalle hareketinde aktif olanların %80'ini oluşturmalarına rağmen karar mekanizmalarından dışlanmalarının nedeni olarak, iş yükünün yanı sıra, pek çok kadının önce ekonomik motivasyonlarla harekete geçtiğini ve kadın olarak siyasal kimliklerinin ancak yavaş yavaş bilincine vardıklarını göstermektedirler.²⁹

Jelin ve Stephen gibi, Barrig de yerel katılımın yeni bir cinsiyet bilinci getirmediği, cinsiyete dayalı rol dağılımını sorgulamadığı, aksine geleneksel rolleri güçlendirdiği ve sürekli kıldığı sonucuna varmaktadır. "Gündelik yaşamın siyasal boyutu ile, kamusal alanın diğer talepleri ve eylemleri arasında bağlantı olmadığında, gündelik yaşam yerel politikadan ayrı devam edecek ve erkeğin siyasal iktidarı ile kadınların evle ilgili sorunlarına yönelik yanlış karşılaştırmayı vurgulayacaktır."³⁰

Moser, kentsel alt tabaka ailelerdeki mevcut cinsiyete dayalı işbölümünü şöyle somutlaştırmaktadır: Kadınlar üçlü bir iş yükü üstlenmişlerdir: yeniden üretim, üretim –ama bu, ekmeği kazanan erkek stereotipi nedeniyle yeterince algılanmamaktadır– ve cemaat idaresi, yani evle ilgili görevlerinin kapsamının genişlemesi olarak yerel pro-

testo gruplarının örgütlenmesi. "Kadınlar, toplumsal cinsiyetleri tarafından belirlenen eş ve anne rolleri içinde, mahallelerini idare etmek için uğraşmaktadır. Bu üçüncü rolü ifa ederken örtük olarak cinsiyete bağlı işbölümünü ve cinsiyete dayalı tabi konumlarını kabul etmiş olurlar."

Erkeklerin öncelikli işinin üretim alanında olduğu kabul edilmektedir, yeniden üretim rolleri belirlenmemiştir. "Erkeklerin, genellikle ulusal siyaset çerçevesi içinde, formel siyasal düzeyde örgütlenmekte kullandıkları bir cemaat liderliği rolleri vardır." Erkeklerin işi ücret, statü ya da siyasal iktidar üzerinden pozitif olarak değerlendirirken, kadınlarınki görünmeyen ve değersiz olarak kalmaktadır.³¹ Diğer deyişle burada, alışılmış hiyerarşik karşılaştırma etkili olmakta; özel alandaki kadını, yeniden üretime yönelik, enformel yerel faaliyetlerin karşısına kamusal alandaki erkeksi, üretime yönelik, formel, ülke çapında faaliyetler konmuş olmaktadır. Ama, kadınların cemaat idaresi rolüyle erkeklerin cemaat politikası rolü³² arasında ayırım yapan Moser'in de kadınların faaliyetlerini siyaset olarak tanımladığını, dolayısıyla Hardy-Fanta'nın politikaya erkek bakışı³³ dedikleri kavramı benimsediğini göstermektedir.

Pratik ve Stratejik Cinsiyet Çıkarları

Feminist açıdan yerel eylemlerin içeriğinin analizinde, sosyalist politikaların kadınlar üzerindeki etkisini araştırmak ve değerlendirmek için Molyneux'nün geliştirdiği modele başvuracağım. Molyneux şöyle bir farklılaştırma yapmaktadır:

1) *Kadın çıkarları*: Bu kavram, biyolojik cinsiyetleri temelinde kadınların çıkarlarında homojenliği varsaymakta ve sınıf ve etnisite gibi diğer faktörleri ihmal etmektedir. Cinsiyetleri temelinde kadınların ortak çıkarları, cinsiyetlerinin çıkarları olarak tanımlanmaktadır.

2) *Stratejik toplumsal cinsiyet çıkarları*: Kadınların tabi konumunun analizinden ve daha tatmin edici alternatiflerin formüle edilmesinden türetilmektedir. Stratejik hedefler ya da çıkarlar, örneğin cinsiyet temelinde işbölümünün ortadan kaldırılması, ev işlerinin ve çocuk bakımının kolaylaştırılması, kurumsallaşmış ayrımcılık türlerinin ortadan kaldırılması ve kadınlara yönelik erkek şiddetine karşı önlemler olabilir ve çoğunlukla "feminist" talepler olarak tanımlanmaktadır.

3) *Siyasal toplumsal cinsiyet çıkarları*: Cinsiyete özgü emeğin somut koşullarından hareketle doğrudan mağdur kadınlar tarafından formüle edilmektedir. Bu çıkarlar, yoğun olarak sınıf çıkarlarıyla bağlantılıdır ve kadınların tabi konumu doğrudan buradan kaynaklandığı halde sonuçlanmaktadır.³⁴

Moser, bu kavrayışı alır, bir kalkınma planlamacısı olarak *çıkarlar* (öncelikli kaygılar) ve *ihtiyaçlar* (bu kaygıların tatmin edildiği araçlar)³⁵ arasında bir ayrım daha yapar. Moser de Molyneux gibi, çıkarların ve ihtiyaçların, içinde yaşanılan sosyopolitik ve kültürel bağlama bağlı olarak formüle edilmekte olduklarını vurgular. Stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanması tek başına devlet müdahalesiyle mümkün değildir; tersine bu ihtiyaçlar ancak tabandaki kadın örgütlerince belirlenebilir. Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının belirlenmesi, kadınların üçlü görevlerini daha iyi yerine getirmeye yaramaktadır. Bu nedenle öncelikle planlamacıların esas aldıkları verilerdir, dolayısıyla da cinsiyete dayalı işbölümünün korunmasına ve güçlenmesine yol açabilirler. Ama kadınlar da, örneğin yerel sorunlar çerçevesinde harekete geçmeyi anne ve eş rolleriyle meşurlaştırarak buna katkıda bulunmaktadır. Böylece, kadınların kendi stratejik ihtiyaçlarını bilme ve formüle etme becerileri sınırlanır ve ezilmelerinin, yalnızca sınıfsal çelişkilere değil, cinsiyet çelişkilerine de dayandırıldığı gizlenir. "...Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ancak stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarına dönüşürlerse 'feminist' içerik kazanırlar."³⁶

Barrig, bu kavramı kadınların Peru'daki yerel faaliyetleri üzerinde uygular ve orta tabakadan feministlerin yalnızca stratejik toplumsal cinsiyet çıkarlarına yoğunlaştığı sonucunu çıkarır; yoksul kesim kadınlarının "kendi işini kendi halletme" grupları, kadınların yeniden üretim rollerini esas alır ve pratik toplumsal cinsiyet çıkarlarını aşmayan hedefler geliştirirken, orta tabakadan feministler yoksul kesim kadınlarına ulaşamamaktadır.³⁷ Alvarez ise Brezilya'daki kadın hareketleri örneğini göstererek bunun tersi bir sonuca varır: Benzer yerel kadın gruplarının sol bir arkaplanı olan feministlerle iyi ilişkiler kurarak nasıl bir siyasal potansiyel geliştirdiklerini, bu durumda feministler bunu gözardı etse de varoşlardaki kadınların toplumsal cinsiyet sorunlarına radikalliğe varan bir şekilde nasıl eleştirel bakışıklarını aktarır.³⁸

Lind pratik ve stratejik cinsiyet ihtiyaçları yaklaşımında alt tabaka kadınlarının eylem ve örgütlerinin daha az radikal gösterilmesini ve kadınların başka stratejik hedefleri olmadığı ve cinsiyete özgü işbölümüne itirazlarının olmadığı varsayımını eleştirir. "Bu yaklaşım örtük olarak kadınların 'temel ihtiyaçları'nın 'stratejik ihtiyaçları'ndan farklı olduğunu ve 'pratik' ya da 'ayakta kalmaya yönelik' stratejinin aynı zamanda toplumsal düzeni tehdit eden politik bir strateji olama-

yacağını varsaymaktadır."³⁹ Kadınların sadece maddi değil, kimlikle ilişkili, örneğin daha fazla saygı ve hak gibi ihtiyaçları da olduğunu ekler.⁴⁰ Lind'in sözünü ettiği "maddi ve kimlikle ilişkili çıkarlar"ın, "pratik ve stratejik ihtiyaçlar"dan ne derece farklı olduğu yeterince açık değildir.

Lind'in çıkış noktası, kadınların yeniden üretim emeğinin kolektifleştirilmesinin ve cinsiyet eşitsizliklerine karşı mücadelenin, kadınları yeni kolektif kimliklere kavuşturacağı ve mevcut düşünceleri sorgulayan bir "ihtiyaçların yeniden tanımı"na götüreceğidir. Bunlar, yazara göre ciddiye alınması gereken "mikro direniş biçimleri"dir. Çünkü en azından kadınların ve çevrelerinin yaşamını değiştirecektir; bu da en azından cinsiyete özgü işbölümünü sorgulamak kadar önemlidir. Lind, araştırdığı mahalle örgütlerindeki kadınların, insanlar arası ve aile ilişkilerindeki iktidar ilişkilerinin farkına vardığını ve evde demokratikleşmeyi talep ettiğini aktarmaktadır.⁴¹

Benim çalışmam, stratejik çıkarların sadece orta tabaka feministler tarafından değil, yoksul kadınlar tarafından da savunulduğu konusunda Lind'in ne kadar haklı olduğunu gösterecektir. Eleştiri de yalnızca Barrig ve Moser'in uygulamalarına ilişkindir; kavramın teorik yanı ile ilgili değildir.⁴²

Moser ve bazı diğer yazarlarda, Molyneux'nün işaret ettiği ve kentsel yerel hareketlerin araştırılmasında özellikle önem taşıyan iki nokta gözden kaçmaktadır: 1) Feminist pratiğin, kadınların pratik çıkarlarını dikkate alması, bu çıkarları kadınların özdeşleşebileceği şekilde siyasallaştırması ve stratejik çıkarlara dönüştürmesi gerekir. Zira stratejik çıkarların gerçekleştirilmesi bazı durumlarda kadınların kısa vadeli pratik çıkarlarını tehlikeye düşürebilir. 2) Cinsiyet çıkarları kadın çıkarlarının sadece bir bölümü olduğundan, kadınlar arasında her zaman birlik yoktur. Bazen, örneğin sınıf ya da etnisite nedeniyle, başka çıkarlar ön plana çıkar.⁴³

Yerel Angajman Yoluyla Güçlenme ve Siyasallaşma

Kadınların farklı kimliklerinin ve bu kimliklerle bağlantılı olarak dikkate alınması gereken çelişkilerin altını Morgen da çizer: "Kadınların cemaat bazlı politik eylemcilikleri, kadın, eş, anne, mahalle sakinisi, cemaat üyesi ve belli bir ırk, etnisite ve sınıf grubunun üyesi olarak çıkarlarını ifade etmenin ve bu doğrultuda çalışmanın bilinç-

li, kolektif bir yoldur." Sosyal bilimciler "parçalı bilinçten" –kadın bilinci, sınıf bilinci ve etnik bilinç– yola çıkmamalı, belli bilinç parçalarıyla belli eylemler arasında birebir ilişki kurmamalıdır. "Yapılan kavramsal hata, maddi koşullarla bilinç arasındaki ilişkiyi, toplumsal yaşamın farklı 'alan'larında ve toplumsal iktidar ilişkilerinin kurulmasında toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf arasındaki etkileşimleri görmezden gelerek araştırmaktır."⁴⁴

Kadınların yerel düzeydeki angajmanı cinsiyete özgü işbölümünün ve alanların ayrılmasının sonucu da olsa, başlangıçta pratik cinsiyet çıkarlarından kaynaklanmış da olsa, güçlenme ve siyasallaşma söz konusu olabilir ve çeşitli araştırmaların gösterdiği gibi, geniş kapsamlı birçok sonuca götürebilir. Luttrell'e göre, özellikle de "özel alanda anne" ve "kamusal alanda kadın lider" rollerinin iç içe geçmesi, inisiyatif içindeki kadınların başarı ve gücünü oluşturur.⁴⁵ Hatta Alvarez "militan annelik"ten söz etmekte ve kadınların hem otoriter rejimde siyaset ve ekonomiye hem de aile ve cemaat içinde cinsiyet ilişkilerine cesur eleştiriler yönelttiğini doğrulamaktadır.⁴⁶

Kaplan da evdeki görevlerden hâkim politikanın sorgulanması görevine geçişten söz etmektedir. Kadınların kendi görevlerinden kaynaklanan haklarını araması, yazara göre, devrimci sonuçlara yol açabilir, çünkü gündelik yaşamdaki ağlar siyasallaşmaktadır. Kaplan kadınların, erkeklerin siyasal ve ekonomik iktidarının simgesi olan kamusal merkezlerdeki siyasal otoritelerle karşı karşıya geldiği örnekleri göstermektedir.⁴⁷

O halde, kadınların yeniden üretim rollerinden kaynaklanan siyasal eylemleri, özel ve kamusal alan arasındaki yapay ayrımı aşmayı sağlayabilir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ya da kendiliğinden yerleşimlerin ortaya çıktığı evrelerde kadınlar, sadece kentsel arenaya girerek ev alanının çok uzağında aktif oluyorsa "ev işleri"ni zar zor yerine getirebilir.⁴⁸ Dikkat edilmesi gereken nokta kadınların kamusal arenaya liberal teorinin varsaydığı gibi bireyler olarak değil, akrabalık, kilise ya da komşuluk gibi ağlara bağlı olarak girmekte olduğudur; bu da yine kadınlar için toplumsal kaynakların ne ölçüde önem taşıdığını ortaya koyar. Hatta Ackelsberg'e göre, kadınların siyasal bilincinin ve siyasal eylemlerinin büyük bölümü kentte, yalnızca evle ilgili sorunlar için değil, cemaat ile ilgili sorunlar için de seferber olan kadın dostluk ve komşuluk ağlarına katılımı ile ortaya çıkar.⁴⁹ Hardy-Fanta'ya göre kadınların toplumsal ilişkiler tarafından kuşatılmış olmasının onların yerel siyasete katılımında anahtar rol

oynaması, siyaset anlayışının ve siyaset yapma biçiminin içerdiği cinsiyet ayrımı açısından temel bir özelliktir.

Kadınlar yerel karar süreçlerine müdahale edip bunları tartışılır hale getirince erkek otoritesiyle de karşı karşıya gelmek durumunda kalabilir ve cesaret kırıcı sorunlar yaşayabilirler.⁵⁰ Kadınların kamusal alana girişi çoğu zaman ya görülmez ya da angajmanları siyasetin dışında duran ve gülünüp geçilecek bir şey gibi tanımlanır.⁵¹ Ama eğer kadınların aile içindeki tabi konumlarına karşı siyasallaşmasına ve başkaldırmasına yol açacak bir şey varsa, o da kadınların angajman sırasında yaşadıkları bu –cinsiyet ve/veya sınıf temelindeki– ayrımcılıktır. Luttrell, araştırmasına kattığı kadınların, eylemleri sırasında kadınlar hakkındaki hâkim ideolojilerin kabulü ve reddi arasında gidip geldiklerini aktarıyor. Bu kadınların, bazen özgüven eksikliği, korku ve suçluluk duygularına kapıldığı; bazen de politikacılar, bürokratlar ve basın tarafından horgörülüp yok sayılmaya ve ayrımcılığa karşı isticrik biçimde başkaldırdıkları belirtiliyor.⁵² Morgen, yaşanan reddetme ve aşağılamanın, kadınların kendi yaptıkları eylemlerin siyasal içeriğini anlamasına ve siyasallaşmalarına nasıl yol açtığını, bir mahalledeki farklı sınıf ve etnik gruplara ait kadınların sağlık politikasına yönelik eylem örneğiyle de göstermektedir. "Doktorlardan bir şey talep edemiyorlar. Bırakın doktorları, kocalarından bile bir şey isteyemezler!" gibi bir eleştiri, iktidarsızlığın hem ekonomik hem de cinsiyet temelinde varolan bir iktidarsızlık olduğunun anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır.⁵³

Yerel eylemler aracılığıyla geleneksel cinsiyet rolleri ve kadınların tabi kılınmasının sürdürülmesi tehlikesine karşı, bazı kadın yazarlar, yerel kadın inisiyatiflerinin başka toplumsal hareketlerle ya da gruplarla ağ oluşturması gerektiğini savunmaktadır. Burkhard/Schmidt, Meksika'dan bir örnek vererek hedefleri ve örgütlenme biçimleri açısından birbirinden belli ölçüde ayrılan grupların başarıyla gerçekleştirdiği böyle bir işbirliğini anlatıyorlar. Stephen, bu konuda (kadın erkek) karma halk örgütlenmeleri içinde özerk kadın grupları oluşturmayı ve geleneksel ev rolleriyle kamusal alandaki eylemci roller arasındaki çelişkinin kamusal düzlemde de kabul edilmesini önermektedir.⁵⁴ Barrig, sendikalarla organik ilişkiye girmeyi,⁵⁵ Alvarez ise, feminist kadın hareketiyle bağlantı kurmayı savunmaktadır.

Ancak taban çalışmaları içindeki kadınların orta düzlemde –yerelelikle üst politik düzlem arasındaki kamusal düzlemde bu– erkek liderlerle bir araya geldiklerinde ikinci planda kaldıkları gerçeği,

kadınların çoğunun yerel düzeyle ve protesto eylemleriyle yetinmesinin sebebidir. "O halde, çeşitli mahalle gruplarını sürdürülebilir bölgesel örgütlere dönüştürme çabalarının başarısızlığa uğraması, kısmen kadınların daha geniş politik arenadaki tâbi konumlarıyla açıklanabilir."⁵⁶ Bir başka deyişle Schild, yerel grupların ağ oluşturmalarının bu derece zor olmasını cinsiyete dayalı ayrımcılığa bağlamaktadır. Ama yerel kadın gruplarının ağırlıklı olarak mahalle örgütlerinde yer alıyor olması, kentsel toplumsal hareketlerin oluşmasını da zorlaştırmaktadır.

Kentsel toplumsal hareketler kolektif tüketim üzerinden tanımlanırken, bu hareketlerden yalnızca erkeklerin, devletin sunduğu hizmetlere yönelik –az ya da çok radikal– mücadelesinin anlaşılması merkezi bir sorundur. Nitekim kadınların yeniden üretim alanındaki çalışmaları ve bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan siyasal angajmanlar, araştırmaların çoğunda kamusal ve siyasal olarak algılanmamakta, hele radikal olarak hiç değerlendirilmemekte, eve ve özel alana, dolayısıyla siyasal olmayan alana atfedilmektedir.

Erkek ve kadın hâkimiyetindeki grupların ortak bir ağ oluşturmaları, ancak, erkek ve kadını baştan farklı alanlara hapsetme tavrı aşıldığında olanaklı görünmektedir. Ama kentsel alt tabaka kadınlarının mahallelerde oluşturdukları grupların feminist orta tabaka kadınlarıyla işbirliği ve ilişki içinde olması da öyle sorunsuz olmamaktadır. Molyneux ve Morgen'a dayanarak, böyle bir işbirliğinin ancak alt tabaka kadınlarının hem pratik hem stratejik çıkarlarını ve onların çoğul kimliklerini orta tabaka kadınlarının algılaması halinde gelişebileceği düşünülebilir.

Sonuç ve Soruların Farklılaştırılması

Bu tartışmadan, kentsel toplumsal hareketlerin ve bu hareketleri yapılandıran mahalle örgütlerinin ya da taban inisiyatiflerinin cinsiyet bilincinde bir perspektifle analiz edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira bu hareketler, yoğun olarak kadınların merkezi bir rol oynadığı yeniden üretim alanında yaşanmaktadır. Yerel politik angajmanın uygun biçimde değerlendirilmesi için, sadece devrimci hareketleri ve geniş kapsamlı değişiklikleri değil, öncelikle mikro direniş biçimlerini ve katılan kadınların ne ölçüde güçlendiklerini araştırmak gerekmektedir. Özgüvenin artması, bilinç değişiklikleri, eylem alanlarının genişletilmesi, kaynaklara ulaşabilme ve kamusal alana gire-

bilme gibi... Ardından ikinci adımda cinsiyet ilişkilerini, sosyoekonomik ve politik koşulları belirleyen yapıların değiştirilip değiştirilmeyeceğini, bunun ne ile ve nasıl olacağını sorgulamak gerekmektedir.

Bundan dolayı, yukardaki sorulara, daha özel olan şu soruları ekliyorum:

– Dile getirilen çıkarlar ve ihtiyaçlar salt pratik çıkar ve ihtiyaçlar mıdır? Ya da hangileri stratejik çıkarlara yöneltilebilir? Gecekondu kadınları da stratejik çıkarlar formüle ediyorlar mı? Buna paralel olarak, çoklu kimlikleri nedeniyle maruz kaldıkları ezilmenin başka biçimlerine karşı kadınlarda bilincin davranışını nasıl olmaktadır?

– Hangi kaynaklar kadınların yerel düzeyde angajmanını mümkün kılıyor?

– Eylemler sürecinde semtte ya da ailede erkeklerle yaşanan ilişkilerle nasıl başa çıkılıyor ve bunlar kadınların angajmanını etkiliyor mu?

– Etnik, dini, ekonomik ve cinsiyet farkları, yerel eylemlerin, inisiyatiflerin ya da hareketlerin oluşum ve gelişimine nasıl etki ediyor?

– Dış aktörler –kadın hareketi, sol, dini ya da etnik gruplar– yerel eylemlerin oluşumu ve gelişiminde hangi rolü oynuyorlar? Bilinçlenme başlatıyorlar mı? Yoksa kadınların farklı çıkarlarının bir kısmını görmüyorlar mı?

– Dış aktörler aracılığıyla işbirliği ya da etkileme, kadınların eylemlerinde sürekliliği ve yayılmayı nasıl etkiliyor?

– Kadınların yerel eylemlerinin, ailede ve mahallede cinsiyet ilişkilerinde değişiklik ya da kalıcılık sağlamaya ve siyasal katılım olanaklarına etkisi nasıldır? Bunlar, özel/kamusal alan ayrılığının aşılmasını ya da kadınlar için yeni kamusal alanların oluşturulmasını ne derece sağlayabilirler?

– Yerel eylemler ve örgütler daha geniş kapsamlı ekonomik ve politik bir dönüşümü ne derece sağlayabilirler?

II

İstanbul Gecekondu Mahallelerinde Alan Araştırması

Araştırmanın Yöntemsel Yaklaşımı

1960 ve 70'li yıllarda, kantitatif yöntemlerle, açık ya da oldukça kapalı sorularla, birçok gecekondu araştırması yapılmıştır. Yapılan araştırmaların sonuçlarından hareketle hazırlanan "Kentlerdeki ve İstanbul'daki Nüfus Artışı", "İstanbul Nüfusunun Doğum Yerine Göre Dağılımı", "Gecekonduların ve Sakinlerinin Sayıları ve Kentsel Nüfusa Olan Oranı", "Gecekondu Sakinlerinde Okuryazar Olmayanların Yüzdesi" ve "Gecekondu Kadınların İş Durumu" üzerine tabloları (sırasıyla Tablo 1, 2, 3, 4 ve 5), kitabın sonundaki "Ekler" bölümünde bulabilirsiniz.

Bu araştırmalar sırasında daha çok aile reisi olan erkeklerle görüşmüş, evdeki kadın ya da kızlara ilişkin iş, eğitim düzeyi, aile yapısı gibi bilgiler bu erkeklerin açıklamalarıyla sınırlı kalmıştır.¹ Karpat'ın 1968 yılında Rumelihisarı'nda 16 yardımcısıyla gerçekleştirdiği geniş çaplı alan araştırması, hem kadın, erkek ve çocuklarla (393 erkek, 430 kadın, 89 kız ve 37 erkek çocuk) yapılan görüşmelere dayandığı, hem de yetişkinlerde elde edilen sonuçlar cinsiyete göre sunulduğu için bir istisnadır. 1976 yılında yayımlanan bu çalışma, gecekonduların toplumsal ve siyasal boyutlarına ilişkin en kapsamlı araştırma olarak değerlendirilmektedir ve kadınlara ilişkin birçok ilgi çekici veri içermektedir. Çeşitli veriler arasında bağlantı kurulduğunda –Karpat bunu yapmamıştır– kadınların durumları ile ilgili daha farklı perspektifler ve bağlantılar ortaya çıkabilir.

1977-78'de Gartmann tarafından yürütülen ve 28 kadın ve kıza uygulanan kalitatif görüşmelere dayanan araştırma, bildiğim kadarıyla gecekondu kadınlarla ilgili tek monografidir. Bu iki araştırmanın yanı sıra daha yeni bazı araştırmalardan da gecekondu kadınları hakkında bilgi elde edilebilir: Örneğin White ve Spang-Grau'nun eve verilen işlere veya Kümbetoğlu'nun sağlık sorunlarına ilişkin araştırmalarından.

Gecekondu araştırmaları, göçmenlerin sosyoekonomik durumlarını araştırırken eski köylülerin ne ölçüde şehirli oldukları veya tersine kentleri ne ölçüde köyleştirdikleri sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Gecekondu sakinlerinin siyasal katılımını etkileyen ilişki ağları,

hemşehriliğin rolü ve göçmenlerin kentsel kurumlarla ilişkisi gibi faktörler de bu bağlamda araştırılmıştır. Güneş-Ayata'nın hemşehriliğe üzerine, Erder'in de (daha önce Köksal) toplumsal harekete geçme kanallarının ve ilişki ağlarının göçmenler arasındaki katmanlaşmaya etkisi üzerine yazılarına dikkat çekmek isterim.² Erder, İstanbul'da yerel yönetim alanında siyaset yapanların sosyoekonomik arkaplanını da incelemektedir.³

Danielson/Keleş'in 1985 tarihli çalışmaları, devlet içindeki çeşitli aktörlerin ve kurumların kentsel gelişim ve gecekondu oluşumuyla ilgili politikalarına, bunun yanı sıra çıkar gruplarının bu politika üzerindeki etkisine (bunların içinde gecekondulular da vardır) genel bir bakış sunmaktadır. Heper 1979 yılında Karpat'ın araştırma yaptığı mahallede, mahalleye yönelik kolektif ve bireysel faaliyetleri (Heper 1982), 1977'de de gene İstanbul'da iki farklı gecekondu mahallesinin sakinlerinin bürokrasi karşısındaki tutumlarını incelemiştir (Heper 1983). Özbudun ise siyasal katılımın diğer biçimlerini dikkate almaksızın sadece seçim analizi yapmıştır. Bu analizde gecekondulu kadınların siyasal katılımı incelenmemiştir; Karpat'ın araştırmasında da dikkatler bu konuya özel olarak yönelmemiştir ama araştırmadan konuya ilişkin bilgi çıkarılabilmektedir.

Karpat, kitabında kadınların statüsüne iki sayfalık kısa bir bölüm ayırmıştır gerçi, ama ne kadınların kurdukları birliklere ne de liderlik kişiliğindeki kadınlara ilişkin bilgi vermektedir. Karpat kadınlar da büyük bir memnuniyetsizlik olduğunu saptamakla yetinmektedir. Ona göre kadınların sosyal ve siyasal bilincinin yükselmesiyle, bu memnuniyetsizlik de kendini ifade edebilir duruma gelecektir: "Statülerinin düşüklüğü nedeniyle, gerçekten de kadınlar arasında öfke ve başkaldırı duyguları sert ve şiddetli görünmekteydi." Gerçi Karpat, birçok kadının kendileriyle yapılan bu anketi, şikâyetlerini dile getirmek için bir fırsat olarak gördüklerini ve ankete aile hayatıyla ilgili, özellikle de kayınlarla olan ilişkilerle ilgili soruların da eklenmesini önerdiklerini belirtmektedir.⁴ Ama Karpat bu olguyu büyük bir olasılıkla özel alana ait bir mesele olarak görüp, sosyal veya siyasal açıdan önemli bulmamıştı. Bu konuyla yakından ilgilenilseydi, büyük bir ihtimalle hem katılım açısından önemli olan enformel ağlara ilişkin bilgiler hem de sosyal ve siyasal ilişkilerin genişletilmesini engelleyen faktörler tespit edilebilirdi.

Türkiye'de 1980 ve 90'lı yıllarda gecekondulara yönelik olarak yapılan az sayıdaki sosyal bilim araştırmasında da siyasal katılım

meselesi merkeze alınmamış, bu araştırmalarda cinsiyete dayalı bakış açısı eksik kalmıştır.⁵ Bu nedenle benim çalışmam daha çok kendi alan araştırmama dayanmaktadır. Araştırmanın konuyu ele alış biçimi ile temel aldığı kuramın, katılım unsurunu da içeren kalitatif sosyal araştırma yöntemleri ile uygunluk içinde olması gözetilmiştir. "Önce İnsan" (*Putting People First*) prensibine bağlı olarak soruların muhatabı kişilerin ön planda tutulduğu katılımcı yöntemlerle, bugünün kalkınma politikasının gereği olan sürdürülebilir gelişme ve kadınların güçlendirilmesi gibi hedeflerin bağlantısını, örneğin Chambers da vurgulamaktadır.⁶ Feminist araştırmalar yapılırken de, hakkında araştırma yapılan kimseyi nesne konumuna düşürmemek ve araştırılanın sömürülmesini en aza indirmek, ayrıca bugüne kadar ihmal edilen aile içi şiddet ve kadın ayrımcılığı gerçeklerini "görünür kılmak ve kadın bakış açısından anlaşılır hale getirmek" için katılımcı, kalitatif ve daha esnek yöntemlerin kullanılmasına özellikle dikkat edilmektedir.⁷ Bugün kalitatif yöntemlere öncelik tanınması, Almanca konuşulan ülkelerde tanınan bir isim olan Maria Mies'in 1978'deki koyutlarıyla başlayan bir gelişmedir. Mies'in koyutları bugün artık dogma olarak nitelendiriliyor ve son zamanlarda daha çok çoğul bir yöntemsel yaklaşım benimseniyor.⁸ Şimdiye kadar geliştirilen tüm yöntemlerin, feminist araştırmacılar tarafından yapılan ampirik toplumsal araştırmalarda işe yarayacağı ve Reinhartz'ın bunu "kanıtladığı" düşünülüyor. Ama bunun yanı sıra, pek ele alınmamış konuların araştırılmasında veya "kadınların belli somut yaşam durumlarında çelişkili ve sakatlanmış öznellikleri" gibi bir konunun araştırılmasında kalitatif yöntemlerin yerinde olacağı, sonuçların daha sonraki bir aşamada temsiliyetleri açısından incelenebileceği belirtiliyor.⁹

Aşağıda Maria Mies'in "kadın araştırmalarına ilişkin yöntemsel koyutlarıyla" bir tartışmaya girerek konuya benim nasıl yaklaştığımı nitelemeye çalışacağım. Mies tarafından temsil edilen "alttan bakış"¹⁰ benim araştırmamda da merkezde olacak. Göçmenlerin durumunu, günlük hayatta edindikleri tecrübelerle dayanarak araştırıyorum¹¹ ve konuya ailevi, toplumsal, kültürel, dini, etnik, ekonomik, yerel, tarihsel ve siyasal faktörler içeren geniş bir bakış açısıyla bakmaya çalışıyorum. Ancak gecekondü sakinlerinin yaşamını ve faaliyetlerini etkileyen karar mekanizmalarını ve siyasetleri anlayabilmek için "üstten bakış"ı da gözardı etmiyorum.

Araştırmam kent yoksullarından yana bir tavırla, özellikle de ka-

dınlarla kısmen de olsa özdeşleşerek gerçekleşmiştir.¹² Araştırmacı rolümü unutturmaktan kabul görmek için, dahil olma ile mesafeli durma arasındaki zor, ama gerekli yolu bulmaya çalıştım.¹³

Güven oluşumu ikilemi, Filistinli kadınlarla araştırma yapan Peete ve Sayigh tarafından şöyle dile getiriliyor: Ev sahibi aile, araştırmacıyı ilk önce misafir olarak hoş tutar, sonra himayesi altına alır, daha sonra ise ailenin bir ferdi gibi görmeye başlar ve araştırmacının hedefi unutulur; Filistinli kadınların konuklarına misafirliğin sebebini sorması "nezaketsizliktir".¹⁴ Acker'a göre, dostça ve eşitlik içinde kurulan ilişkilerin araştırmacının bilgi toplama hedefini manipüle etme tehlikesi vardır.¹⁵ Ben söz konusu bu ikilemi, olabildiğince şeffaf olmaya çalışarak ve bildiklerimi –örneğin yerel siyasetçilerle yaptığım görüşmeler sırasında öğrendiklerimi– ve çıkardığım sonuçları kadınlarla paylaşmak, araştırmam hakkında İstanbul'da yaptığım konuşmalara onları da davet etmek, araştırma yaptığım bölgede bir tartışma düzenlemek gibi değişik yöntemlerle yumuşatmaya ve araştırma sürecinin tek yanlılığını kırmaya uğraştım.

Kadın olmanın bizim kimliğimizin sadece bir yanını oluşturduğu gerçeği, araştırmam sırasında bazen yadırgatıcı, bazen de yapıcı deneyimler olarak yaşandı: Ben ekonomik sorunu olmayan, ailesinden bağımsızlaşmış, yüksek öğrenim görmüş, hep büyük kentlerde yaşamış bir kadını ve insanların genellikle siyasal angajmanları nedeniyle "baskı" görmediği bir ülkenin yurttaşıyım. Benim yaşam deneyimlerimle, gecekondu mahallelerinde görüştüğüm ve çoğu erkenden evlenip birçok çocuk sahibi olmuş, çok az formel eğitim almış, köyde yetişmiş, bugün yoksul mahallesi denebilecek yerlerde yaşayıp ekonomik sıkıntıların üstesinden gelmeye çalışan ve siyasal baskının varlığını göz önünde bulundurarak hareket eden kadınların deneyimleri, başlangıçta beni bu kadınlardan keskin farklarla ayırıyordu. Aramızdaki maddi, kültürel, ailevi ve siyasal farklılıkları görmezden gelmek yerine, karşılıklı olarak bu farkları anlamayı amaçladığımız ve ortak yönler keşfettiğimiz için, dostça ilişkiler kurmayı ve her iki tarafın da yeni bilinçlenme süreçleri geliştirmesini başardık.

Bu farklılıklar, yanlış anlamlandırmalara yol açsa da, –eğer varsa bu yanlış anlamlandırmaların ortaya çıkarılması önemlidir– ben, başka bir kültürün içinde araştırma yapmanın hem bilimsel hem de siyasal olarak mümkün ve anlamlı/mantıklı olduğu kanısındayım. Schöning-Kalender'in işaret ettiği gibi, Türkiyeli bilim insanlarıyla halkın

büyük kesimi arasında da, biz "yabancılar"la olduğu kadar büyük bir kültürel mesafe vardır; ama biz yabancılar bazen bu farkın daha çok bilincinde olabiliriz.¹⁶ Deneyimlerime dayanarak şunu da eklemek istiyorum: Farklı toplumsal gruplarla ilişki kurmak, güvenlerini kazanmak ve gruplar arasında birinden diğerine geçişler yapmak, bu gruplarla toplumsal ve siyasal bağlılıklar az olduğunda daha kolay olabilir.¹⁷ Kişisel olarak sorunların muhatabı olmamak da "öteki"ni anlamaya daha hazır olmayı sağlayabilir, başkalarını anlama isteğini güçlendirebilir.

İrkçilik ve cinsiyetçilik arasındaki ikilem ve beyaz olmayan kadınların Batılı bilim kadınlarına yönelttiği suçlamalar hakkında yaptığı ayrıntılı tartışmayı Strasser şöyle sonuçlandırıyor: "Etnoğrafya, ne 'nesnel' oldukları iddiasında olan bilim adamlarının kurnazlığına ne de rahatsızlıkları ve farklılıkları, durağan kültürler arasında aşıl-maz sınırlara dönüştürmek isteyen yabancı düşmanı siyasal güçlere teslim edilmelidir."¹⁸ 1981 yılında beni bilimsel ve siyasal açıdan Orta Doğu'yla, yoğun olarak da Türkiye ve Kürt sorunuyla ilgilenmeye motive eden nedenlerden biri de bu tür akımların karşısında bir şeyler yapmaktı. Bu ilgi sayesinde hem Türkçemi sorunsuz iletişim kuracak ve kaynaklardan yararlanacak düzeyde geliştirdim, hem de Türkiye Cumhuriyeti toplumu ve siyasetine değişik yönlerden bakmaya çalıştım, çok sayıda ilişkiler kurdum ve dostlar edindim. Bütün bunlar olmasaydı alan araştırmamın bu biçimiyle gerçekleşmesi mümkün olamazdı.

Vaka Örneklerinin Seçilmesi ve Araştırmanın Dönemi

Çalışmamda ya çeşitli mahallelerden tek tek kişilerle görüşmek ya da seçtiğim belli mahallelerde vaka analizi uygulamak durumundaydım; sonuçta hem mahallelerin oluşum ve gelişimini hem de ilişki ağlarını, hiyerarşileri, mahalledeki toplumsal ve siyasal ağları bütünsel bir yaklaşım içinde araştırma olanakları sunan ikinci yolu seçtim.¹⁹ Tamamlayıcı olarak başka mahallelerden, özellikle de yerel faaliyetleri örgütleyen kişilerle görüşmeler yaptım.

Araştırmamı yürüteceğim mahallelerin seçiminde dikkate aldığım noktalar şunlar oldu: Eski gecekondu mahalleleri, arsa tapuları verilmiş, altyapı getirilmiş, sosyal kurumlaşma gerçekleştirilmiş ve yavaş yavaş kente entegre olmuş mahalleler olduğundan, artık yasal mahallelerden ayırt edilmez hale gelmişlerdi. Çok yeni kurulan ma-

haller ise, evler henüz yasallaşmadığı için ciddi bir yıkım tehlikesiyle karşı karşıyaydı ve bu yüzden mahalle sakinleri yabancıları son derece dikkatle ve tedirginlikle karşılıyor, mahalleleri hakkında açık konuşmaya pek yanaşmıyordu. Ekonomik nedenlerden çok, zoraki göçe tabi tutuldukları için İstanbul'a gelmek zorunda kalan Kürtlerin yaşadığı yerlerde bu tutum daha da güçlüydü. Böyle bir mahallede kurulacak ilişkiler dikkatle gözlemlendiği için, burada yapılacak araştırma hem görüşme yapılanları hem de araştırmanın kendisini tehlikeye sokabilirdi.²⁰ Gene de yeni mahallelerde oturanlardan, bu arada göç ettirilen ailelerden tanıştıklarım ve görüşme yaptıklarım da oldu.

Saydığım nedenlerle araştırmam için 70'li yıllarda oluşan,²¹ daha sonra altyapı tesislerinden bazıları kurulan ve bir muhtarı olan, böylece belli bir statüye ulaşmış, ancak henüz tamamen yasal ve entegre olmamış mahalleleri seçtim – ki İstanbul'daki gecekonduların neredeyse yarısı da zaten bu durumdadır. Bu mahallelerde;

1) Gecekondu sakinlerinin, entegrasyonu hangi yöntemle adım adım gerçekleştirdiğini yeniden kurgulayacak,

2) Halen var olan sorunların nasıl çözüldüğünü araştırarak ve mümkün olduğunca gözlemleyecek ve,

3) Yerel seçim kampanyasını izleyecektim.

Seçtiğim iki mahallenin farklı özellikleri vardı: A mahallesi, enformel ağların rolünü ve aynı köy veya yöreden gelenlerin dayanışmasına dayalı hemşehriliği araştırmak için özellikle idealdi. Söz konusu mahalle, gerek etnik ve dini açıdan, gerekse sakinlerinin geldiği yöreler açısından oldukça homojen olan dört kısımdan oluşuyordu. B mahallesi ise siyasal gruplarla bir gecekondu mahallesi oluşturma, koruma ve geliştirme çabaları için bir örnekti. Devlet gücüyle girilen şiddetli çatışmalar ve bu nedenle darbeden sonra mahalle sakinlerine uygulanan baskı yüzünden bu mahalle sakinlerine yaklaşmak kolay değildi. Ama burada araştırma yapmak tümüyle olanaksız da değildi; çatışmaların şiddeti önceki siyasal dönemlere göre artık azalmıştı. Yine de sabırlı olmasaydım ve çeşitli tanıdıklarım birçok kez aracı olmasaydılar burada bir araştırma yapamazdım. Yukarıda belirtilen araştırma noktalarının yanı sıra, burada beni ilgilendiren şey, kuruluş aşamasının bire bir olmasa da yeniden kurgulanması, siyasal eylem ve örgütlenme biçimleri, kuruluş örgütlenmelerinin hedefleri ve bu örgütlenmelerin mahalle sakinleriyle ilişkileriydi. Bunun dışında eski ve bugünkü sakinlerin oluşum sürecini geriye dönük olarak nasıl değerlendirdikleri ve o zamanki siyasallaşma-

nın, sakinlerin bugünkü siyasal katılımı üzerinde kalıcı etkileri olup olmadığı da ilgilendiriyordu beni. Bu özel durum ileride ele alınacaktır.

Alan araştırmamı uygulamaya koymak için 27 Mart 1994 yerel seçimlerinden önceye denk gelen ikişer aylık üç dönem belirlemiştim; mahalle ve ilçe bazında yerel siyasete gösterilen ilginin dorukta olduğu bir dönemde hem araştırmaya katılım isteğinin yüksek olacağını umuyordum, hem de ilgili tartışmaları medyadan izleme ve seçim kampanyasını yakından takip etme olanağı bulmuş olacaktım.

Bu dönemde Türkiye'nin metropollerinde yerel yönetimler sosyal demokratların elindeydi ve benim ulaşabildiğim seçmenlerin çoğu da sosyal demokrat eğilimli insanlardı. Refah Partisi'ne oy veren ve bu parti için aktif olarak çalışan kadınlar, birkaç istisna dışında ancak RP'nin seçimleri kazandığı belli olduktan sonra, yani alan araştırmamın sonlarına doğru çalışmama katılmayı kabul ettiler. Öncelikle bu kadınların yerel siyasetten ne anladıklarını, ikinci olarak da laiklikten yana olanların yeni İslamcı belediyeler karşısındaki tavırlarını anlayabilmek için, alan araştırmama seçimlerden altı ay sonra bir aylık dördüncü bir dönem daha ekledim. İncelemeler yapmak ve konferans vermek üzere 1995-97 arasında İstanbul'a yaptığım birer aylık üç ek gezi de vardığım sonuçların tamamlanmasını, sınanmasını, güncelleştirilmesini ve tartışılmasını sağladı.

İlişkilerin Kurulması ve Kilit Konumdaki Kaynak Kişilerin Belirlenmesi

Çalışmam nazik iki konuyu, siyasal katılım ve illegal yerleşim biçimlerini ele aldığı için mahallelere de bu mahallelerin sakinlerine de ulaşmam kolay değildi, güvensizliğin ve korkunun üstesinden gelmem gerekiyordu.¹⁸ Araştırmamın ilk döneminde kentteki siyasal ve toplumsal girişimler üzerinde yoğunlaştım; ilişkiler kurmaya, araştırmamın amacını açıklamaya çalıştım. Nihayet, tanıdıklarımın da sayesinde kendimi güvenilir bir kişi olarak kabul ettirebildim. İlişki kurmamı sağlayanların çoğu kendileri de yerel siyasetle ilgilenen, bu konuda bizzat faal olan kimselerdi ve bunun avantajlarının yanı sıra dezavantajları da vardı. Eyüp semtindeki C mahallesinde yapmak istediğim araştırmanın başarısızlıkla sonuçlanması bu dezavantajların bir göstergesiydi:

Burada ilk ilişki kurduğum insanlar, başlangıçta bu mahallede bir gecekonuda kirada oturan ve ardından arkadaşlarının yardımıyla komşunun "bahçesine" bir gecekondu inşa eden genç bir çiftti. Bu inşaat çalışmasını –işlere arada sırada el atarak– gözlemliyordum. Genç çiftin yardımıyla mahalledeki toplumsal faaliyetleri (örneğin su bağlantısının getirilmesi) nasıl örgütledikleri üzerine konuştuğumuz bir grup görüşmesi yaptım. Ama istenen zincirleme etki meydana gelmedi. Görüşme yaptığım kimseler, bu konuları başkalarıyla da konuşmamı "gereksiz" buluyorlardı. Görüşme yaptığım yaşlı bir adamın karısıyla da görüşme yapmak istediğimde kadın benim ilgilendiğim konudan rahatsız olmuş, ürkmüş göründü; bu konu hakkında hiç kimsenin konuşmak istemeyeceğini söylüyordu. Ona göre, zaten grup görüşmelerinde dile getirilenler abartılıydı ve mahallede birlik-beraberlik yoktu. Kadının kocasıyla birlikte katıldığım bir kahve toplantısı da kadının sözlerini doğrular yöndeydi. Bana karşı gösterilen bu güçlü çekingenliğin nedenleri şu kaygılara dayandırılabilir: 1) Toplantıda bulunan tek kadın bendim. 2) Mahalle henüz yasal statü kazanmamıştı, bu yüzden ihbar korkusu yaşıyordu. 3) Saygın konumdaki biri tarafından mahalle sakinlerine tanıtılmamıştım, çalışmamın amaçları hakkında bilgi verilmemişti. Mahallede oturan ve oturumu yöneten avukat, varlığımdan ötürü kendini kontrol altında hissediyordu. 4) Gençlerle önceden yapmış olduğum temaslar mahalleliyi ürkütüyordu; çünkü bu gençler radikal bir sol grubun mensubu olarak görülüyordu ve beni de onlardan sayıyorlardı.

Mahallelinin SHP'nin ilçe temsilciliğine yaptığı toplu bir ziyarete gözlemci olarak katıldım. Ancak buradan da yeni ilişkiler çıkmadı ve bu mahallede araştırma yapma planımdan vazgeçtim.

Toplumsal ve siyasal bakımdan mahalle sakinlerinden bir gruba ait olarak görülme sorunu B mahallesinde yaşanmadı, çünkü bu mahalleyle ilişkilerim birçok farklı kanaldan gerçekleşti. Birbirlerine oldukça kapalı dört kısımdan oluşan A mahallesinde –sonradan öğrendiğim üzere– uzun bir süre Alevi Kürtlerle bir tutulmuşum. Bu Sünni kadınlarla yakınlaşmamı zorlaştırıyordu. Bazı kadınların benimle görüşme yapmasını kocaları engelliyordu.²³ Bazı engelleri mahalledeki ilkokulun müdürünü araştırmam hakkında ikna edip desteğini kazanmakla yıkabildim. Müdür beni faal annelerle tanıştırtıyor, veli toplantılarında projemi tanıtmama olanak sağlıyordu. Bu, bir araştırmacının mahalle sakinlerine ulaşabilmesi için mahallede sözü geçen bir kişiyle, yani yerel bir liderle iyi ilişki kurmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²⁴ Benim yabancı sayılmam için mahalle sakinlerinin kefil olmasının önemi şu örnekte de ortaya çıkmaktadır:

Elif'le alan araştırmamın dördüncü safhasında ilkokul müdürü sayesinde tanıştık. Elif, A mahallesinin daha sonra oluşan ve benim o zamana kadar hiç gitmediğim bir bölgesinde oturuyordu. Elifi ve komşularını ilk ziyarete gitti-

ğimin hemen ertesi günü bir grup görüşmesi gerçekleştirebildim. Görüşme sırasında, Elif içeri yeni giren bir komşunun benden çekinmemesi için şunları söyledi: "Yabancı olsa getirir miydim hiç? Malatyalı Mahmut Hoca'nın akrabası Erdoğan Hoca'nın Almanya'daki ablasının çocuklarının 8-9 yıllık komşusu. 12 yıldır da İstanbul'a gidip geliyor."

Buradan şu sonuçlar çıkıyor: 1) Önce çeşitli akrabalık bağlantıları üzerinden, görüşme yapılan kadınla benim aramda bir yakınlık olduğu tespit ediliyor. Bu tespite göre ben, eskiden A mahallesinde oturan Erdoğan öğretmenin ablasının Almanya'daki çocuklarının komşusuyum; Kürtlerin oturduğu mahallede en çok görüştüğüm kadınlardan birinin eşi olan Mahmut öğretmen, A mahallesinde saygın bir kişidir ve Erdoğan öğretmenin kayınbiraderidir. Araştırmamın üçüncü safhasında tanıştığım Elif'in kocası, Mahmut öğretmeni yakından tanımaktadır ve mahallenin eski bölgesinde oturan Alevi Kürtlerle sıkı ilişkileri vardır. 2) Elif'in benim hakkımda oldukça iyi bilgi toplamış olduğu ortaya çıkıyor; çünkü verdiği bilgiler tamamen doğrudu, gerçekten 12 yıl önce ilk defa İstanbul'a gelmiş, 9 yıl önce Mahmut'un Almanya'daki akrabalarıyla ve 7 yıl önce İstanbul'da Erdoğan öğretmenle tanışmıştım. A mahallesindeki sakinlerle ilişki kurmamı sağlayan Nalan, Erdoğanların eski komşusuydu ve Nalan'la da Erdoğan'ın ailesi üzerinden tanışmıştım.

Yerel konularda aktif olan kişilerle işe başlamam kilit konumdaki kaynak kişileri bulmamı kolaylaştırdı, yani "belli konularda en çok bilgi ya da görüş sahibi olanlarla."²⁵ Araştırmamın ilk safhasında kilit konumdaki kaynak kişilerin hangi özelliklere sahip olmaları gerektiğini belirlemiştim: Bu kişiler mahallenin geçmişini bilen (yani çok genç ya da buraya yeni yerleşmiş olmamalıydı), yerel siyasetle yakından ilgilenen ve hatta bulabilirsem yerel politikaya angaje, mahalleye entegre olmuş ve toplumsal saygınlık kazanmış, kendini ifade edebilen ve buna istekli olan, ayrıca araştırmama katılma isteği duyan insanlar olmalıydılar. Bu anlamda yerel bilgi ve toplumsal entegrasyon açısından bakıldığında görüştüğüm çoğu kadın ve erkek, *yerel liderler* olarak da görülebilir. Sacks, *yerel liderlik*'in içerisindeki cinsiyete dayalı rolleri açığa çıkartmak ve kadınların enformel ama hayli yüksek olan katılımını göstermek için *sözcü erkekler* –yani hareketi dışarıya karşı temsil eden erkekler– ile *merkezi kadınları* –yani toplumsal ağların ve bilincin oluşumu üzerinden katılımın artırılmasında merkezi rol oynayan kadınları– birbirinden ayırmaktadır.²⁶

Yerel liderleri arayıp bulmak için başlangıçta enformel toplantılardan yararlanıyordum ve A mahallesinde kadınlar arasında yapılan gün toplantıları bu bakımdan idealdi. Böyle bir "gün" toplantısında beni oradakilere tanıtan Nalan –kendisi de benim kilit konumdaki

kaynak kişilerimden biri– yüksek öğrenim görmüş, hem kadın hareketine hem de sol harekete angaje bir kadın olarak mahalle içinde de aktifti ve benim orada oluş nedenimi açıklayıp beni güvenilir bir insan olarak tanıtarak bana çok yardımcı oldu. Söz konusu gün toplantılarında 10-15 kadın arasında kimlerin sözcü konumunda olduğunu ve önemli toplumsal roller üstlendiğini, kimlerin benim konumla ilgilenebileceğini gözlemledim. Bu kadınların evine gittiğimde başka komşular da çağırılıyor, böylece amaçladığım zincirleme etki gerçekleşmiş oluyordu. Bu enformel konuşma ve görüşmelerde elde ettiğim bilgileri ve seçim kampanyası gözlemlerimi daha sonra yerel liderleri tespit etmekte kullanıyordum.

Alan Araştırmasında Karma Yöntemler Kullanılması

Bir bilgiye ulaşmak için birden fazla yöntem ve kaynak kullanmanın avantajları, özellikle de Üçüncü Dünya ülkeleri üzerine yapılan araştırmalarda ya da kadın araştırmalarında üzerinde önemle durulan bir noktadır. Farklı yöntemlerle elde edilen verilerin karşılıklı birbirini denetlemesi ve düzeltmesi yoluyla güvenilirliğin artacağı düşünülmektedir.²⁷ Bu yönde düşünen bir araştırmacı olan Honer, "tek tek yöntemler birbirini tamamlar ve sorgular" diyerek olabildiğince çok yöntemli bir yaklaşımı desteklemektedir. Böyle bir çoğulluk önemlidir, çünkü bir olayın kendisiyle, o olayın üzerine konuşulması araştırmada aynı sonuçları vermeyebilir, dolayısıyla bu ikisinin aynı yöntemle araştırılması sorun yaratabilir. Sözelimi gözlem, özellikle davranış biçimlerini, görüşmeler ise bilgi düzeyini tespit edebilmektedir.²⁸ Benim araştırmam da "Ekler" bölümünde yer alan Tablo 6'da görüldüğü üzere çok yöntemli bir araştırma üzerine kuruludur.

Katılımcı-gözlemci yöntem, araştırmada düşündüğümde daha fazla önem kazanmıştır. Mahallede gerçekleştirdiğim enformel ziyaretlerle araştırmanın özellikle başında söz konusu yöntemi kullandım. Honer gözlemci olan ve gözlemci olmayan katılımcıları birbirinden şöyle ayırmaktadır. Araştırmacıya göre gözlemciler daha fazla ve sistematik bilgi toplamakta, "faal katılım" ve mesafeli duruş arasında zor elde edilen bir denge kurmaya çalışmaktadırlar. Söz konusu dengeyi kurmak için "kendini olayların gidişatına bırakmak, anlama isteği duymak ve özellikle 'her şeyi daha iyi bilirim' havasında olmamak" önkoşuldur.²⁹ Sonuç açısından baktığımda benim araştırmamda bu yöntem şu anlama geliyordu: Kilit konumdaki kaynak

kişilerin günlük yaşamını zamana yayılmış enformel ziyaretlerle paylaşıyor ve bu şekilde toplumsal ilişkilerini, günlük hayatlarının akışını ve bir araya gelişlerini gözlemliyordum.

Kadınlarla tekrar tekrar yaptığım sohbetlerde, komşular veya akrabalarla bir araya geldiğimde konuyu zaman zaman araştırmam için önemli olan noktalara getiriyordum; bu, araştırmacının doğal ortamı gözlemlemesinin yanı sıra olayları yönlendirmesi anlamına gelmekteydi. Sohbet ortamlarını ve içeriklerini aklımda tutup daha sonra kâğıda döküyordum. Bu bilgi edinme yöntemine ilerde "sohbet" olarak değiniyorum; bu yöntemi, banda kaydettiğim ve kısmen sistematik bir hazırlığa dayanan "görüşmeler"den ayırt ediyorum.

Bilimsel-teorik ve etik nedenlerle her zaman kendimi tanıtip araştırma konumu dile getirdim; böylece gözlem benim açımdan açık bir şekilde gerçekleşiyordu. Çok seyrek de olsa bazı durumlarda rolüm kadınların yanında kendini belli ediyordu; gözlem sırasında elde ettiğim bilgileri not aldığım anlardı bunlar. Ancak kısa zaman içinde oluşmuş bulunan güvenden ve bir araştırmacının rolü bu kadınlara yabancı olduğundan, görüşme yaptıklarım çoğu kez gözlem ilişkisini algılamıyorlardı.³⁰

İlk üç dönemde şehir merkezinde bir daire kiralamıştım. Burada sakin bir ortamda günlük raporlarımı yazıp akşamları yerel inisiyatiflerin etkinliklerine katılma olanağım vardı.³¹ Sabahın erken saatlerinde araştırmamı gerçekleştirdiğim mahallelere gidip hava kararınca kadar orada kalıyordum. Bu saatlerde erkekler çalışıyor olduğundan kadınların bir araya gelme olanağı vardı. Kısa bir süre sonra geceleri de kalmam istenmeye başladı. Bu şekilde aile bağlarını daha yakından görebilme şansım oldu: Örneğin kadınların davranışları erkeklerin yanında oldukça değişiyordu. Ayrıca aile içinde veya ziyaretçilerle gerçekleşen ve siyasal konulardaki tartışmalara şahit olma şansım da bu gece kalmaları sayesinde oldu.³² Böylece mahalledeki ilişki ağlarını, önemli konuları ve bunların mahalle sakinleri tarafından değerlendirilişini ve başka kişilerin yanındaki tartışma davranışlarını yakından görebildim. Kadınların özellikle erkeklerin yanında kendilerini ifade etme biçimleri beni ilgilendiriyordu. Bunun dışında karşılaştırma yaparak farklı zamanlarda veya farklı durumlarda dile getirilen bilgilerin güvenilirliğini kontrol edebiliyordum.

Araştırmam boyunca yerel ve genel siyaseti konu alan tartışmalar ve etkinliklere katılıyordum.³³ Sonraki araştırma dönemlerinde seçim kampanyasının içerden gözlemlenmesi önemli bir yer tutuyordu.

Söz konusu dönemlerde hem sakinlerinin kulis çalışmalarına hem de partilerin kadın kollarının gecekondu ziyaretlerine katılabilirdim. Bunun dışında bir taraftan yerel politikacıların davranış stratejilerini diğer taraftan da mahalle sakinlerininkini gözlemlemek üzere seçim kampanyalarına ilişkin etkinliklere katıldım. Diğer bir hedef ise daha sonra görüşme yapacağım kilit konumdaki kaynak kişileri bulmaktı.

Araştırmamda birbirinden kesin sınırlarla ayrılmayan toplam üç değişik görüşme türü kullandım: Uzmanlarla (ilgili ve yetkililerle) görüşme, tek tek kişilerle yapılan görüşmeler ve gruplarla yapılan görüşmeler. Değişik gruplarla yaptığım görüşmeler için alan araştırmama başlamadan önce elimdeki kaynaklardan ve sorun noktalarından hareketle görüşmelerim için çıkardığım çerçeveleri araştırmamın ilk döneminde kontrol ettim ve gerekli değişiklikleri yaptım.³⁴ Uzmanlarla yapılan görüşmeler hariç bütün görüşmeler kişilerin evlerinde yapıldı, böylece kişilere ilişkin değerlendirmeleri, deneyim ve çatışmaları kolaylaştıran doğal bir ortam söz konusu oldu.³⁵ Yapılan görüşmelerde teyp kullanıldı ve değerlendirme için bant kayıtları çözüldü. Bu yöntem görüşmenin daha rahat yürütülmesini ve araştırmacının dikkatini daha fazla yoğunlaştırmasını sağlıyor (görüşmelerin Türkçe olarak yapıldığı dikkate alınırsa bu ayrıca önem kazanıyor), sonra bantları yeniden dinlerken ve bant çözümü yaparken konuşmanın yeniden canlandırılması mümkün olduğundan özellikle kişilerin bakış açılarını ve kullandıkları dili tam olarak yansıtmak ve görüşme sırasında araştırmacının henüz farkında olmadığı önemli bilgileri kayda geçirmek söz konusu olabildi. Bant kaydı çok sayıda ki ön görüşmeden sonra ve küçük bir mikrofonla yapıldığı için tek bir kişi dışında tedirginlik ve tutukluk yaşanmadı.

Muhtarlarla, belediye başkanlarıyla, parti kadın komisyonları temsilcileriyle, politik ve sosyal inisiyatiflerle yaptığım görüşmelerde (uzmanlarla görüşme) görüşme yaptığım kişi, yaklaşım ve görüşlerini de içerecek biçimde tüm benliğiyle yer almış olmadı, görüşmeler kişinin sadece bir etmen durumunda olduğu örgütlenme ve kurumla bağlantılı olarak gerçekleşti.³⁶ Kişinin bireysel yaşamı ve deneyimleri sınırlı bir rol oynadı, esas olarak ilgili örgütlenmenin veya kurumun politik görüşleri, amaçları ve eylemleri konu edildi. Buna karşılık muhtarlara uzman olarak verdikleri bilgiler dışında –bireylerle yapılan görüşmelere paralel olarak– kendi bireysel göç hikâyelerini de sordum. Bu görüşmelerin 13'ünü yerinde veya görüşmenin

hemen ardından ezberden tutanağa geçirdim. Uzmanlarla yapılan 19 görüşmeyi ise banda kaydettim.³⁷

Kilit konumdaki kişilerle bireysel olarak yapılan ve kısmen yapılandırılmış ve çerçevesi oluşturulmuş görüşmeler için seçtiğim kişiler, muhtarlar, kolektif eylemleri organize edenler, partilerin aktif üyeleri, yerel sorunlarla ilgili çalışanlar ve sosyal, politik ve ekonomik konularda özel rolleri olan kadınlardı. Kişilerin bireysel deneyimlerini ilgilendiren bu görüşmeler toplam 20 kişiye uygulandı ve bunlardan 12'si kadındı. Görüşmelerimi önce eğitilmiş kadınlarla yaparak ilgili mahallenin sorunlarıyla ve oradaki kolektif eylemlerle ilgili genel fikrimin oluşmasını amaçladım. Diğerleriyle görüşmeyi, biri hariç, çalışmamın üçüncü ve dördüncü aşamasında gerçekleştirdim.

Söyleşi biçimindeki görüşmeler günlük iletişimin yapısına çok benzerdir, bu nedenle de özellikle az eğitilmiş kişilerin kendilerini ifade edebilmeleri ve kendileriyle ilgili bilgi verebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu tür görüşmeler "özel deneyimlerin ve yaşananların yeniden yapılandırılması"na³⁸ olanak tanımakta ve burada oluşan malzemeye bakarak kaynak kişilerin yaşadıkları sorunlarla ilgili nasıl bir düşünsel süreçten geçtiklerini anlamak olanaklı olmaktadır. Bu yöntem, kişilerin bireysel yaşamları göz önünde tutularak eylemlerini ve görüşlerini anlamaya olanak vermekle beraber, karşılaştırmaya uygun veri sunmamaktadır. Bu yolla elde edilen verileri daha önce belirlenmiş kategorilerle aynı kaba koymak anlamlı olmaz.³⁹

Yönlendirmesiz görüşmenin avantajlarından yararlanmak, ama bu arada araştırma amacımdan kopmamak ve işime yaramayacak malzeme üretmemek için kısmen yapılandırılmış ve çerçeveye dayalı görüşme biçiminde karar kıldım. Bu tür bir görüşme, araştırmacıya değinilen tehlikelerle karşılaşmadan görüşülen kişiden gelebilecek beklenmedik konu ve değerlendirmelere açık davranma olanağını vermektedir,⁴⁰ ama bu karşılıklı olarak belli bir uyumu, dikkat ve esnekliği gerektirmektedir. Ayrıca kısmen yapılandırılmışlık belli düzeyde karşılaştırma olanağı sağlamaktadır.⁴¹

Bu yöntemin hedefi, bireysel göç hikâyelerinin yeniden yapılandırılması, siyasal katılımı engelleyen veya destekleyen biyografik etkenleri belirlemek, görüşülen kişilerin hangi ihtiyaçları duyduğunu ve siyasal görüş ve eylemlerini nasıl sunduğunu görmektir. Aynı mahallenin sakinleriyle yapılan grup görüşmelerinde ise kişilerin sorun-

larla ilgili olarak grup içinde aldığı tavırları, tartışma tutumlarını, grup içindeki konumlarını ve çelişkileri ortaya çıkarma olanağı sunuyordu.⁴² Grup görüşmelerinden biri, birbirinin komşusu olan ve politika, mezhep ve etnik açıdan her biri ayrı bir arkaplana sahip kadınlarla yapıldı, sekiz görüşme de politik açıdan nispeten homojen gruplarla: SHP'lilerle bir, DEP'lilerle bir, RP'ye ve ANAP'a oy veren Sünnilerle dört, D mahallesinde kadın hareketi eylemcileriyle bir ve C mahallesinde sol eylemcilerle bir görüşme.

Türkiye'deki araştırma sürecinin sonuna doğru İstanbul'da çalışmamın ön sonuçlarını sunduğum konferanslar verdim. Bunun ardından bant kayıtlarını çözmeye ve ön sonuçlara bağlı olarak teorik yaklaşımı gözden geçirmeye başladım. Özellikle de benim açımdan netleşen nokta feminist yaklaşımların önemi oldu; gecekondulardaki siyasal katılım sorunu feminist bakış açıları dikkate alınarak analiz edilmeliydi. Saha araştırması sonuçlarının sistemik değerlendirmesini yapabilmek için bölgelere göre ve kronolojik olarak sınıflandırılmış malzememi (gündelik tutanaklar ve görüşmelerin bant çözümlemeleri) taradım ve teoriyle ampirik verileri bir arada göz önünde tutarak sorun içeriklerine göre kategoriler belirledim.⁴³ Bu çalışmayı yaparken somut yaşam ortamlarını ("yaşam dünyasını") gözden çıkarmamak için buna paralel olarak, görüştüğüm kişilerin bireysel profillerini çıkardım ve gerektiği yerde metinlere yansıtılabileceğim yönlerini belirledim. Saha araştırmasının kalitatif yöntemine uygun olarak, değerlendirmelerimde, görüşmelerde dikkat çekici yerleri alıntı olarak verdikten sonra analizini yapıyorum. Bu şekilde kaynak malzememi çalışmamın okurlarına da yansıtmış oluyorum, böylelikle bilimsel kategorilere geçmeden önce, göçmenlerin, bizim yerleşik kurallarla belirlenmiş düşünce tarzımıza çok da uymayan görüşlerinin doğrudan dile gelmesini sağlamış oluyorum.

Saha araştırması sırasında cinsiyete bağlı bir sorun gördüm: Gecekondu kadınlarıyla görüşme yapmak erkeklerle görüşmekten daha zor. Bunun nedenleri arasında, kadınların daha az eğitim almış olması, dışarıyla temaslarının ve politik deneyimlerinin azlığı, yerel yönetim sorunlarıyla ilgili bilgi, değerlendirme ve ifade konularında kendilerine yeterince güvenmemeleri sayılabilir. Bazı kadınlar bana erkeklerle, eğitilmiş kişilerle ve yetkililerle görüşmemin daha iyi olacağını söyledi. Bu nedenle formel eğitimleri az olan kadınlarla bireysel görüşmeler, daha uzun bir güven sürecini, gayri resmi ziyaretleri gerektirdi ve ancak yönlendirmesiz ve pek yapılandırılmamış görüşme

biçiminde olanaklı oldu.⁴⁴

Ön görüşmelerde, görüşme yapacağım kişilere onların deneyimlerinin, bugünkü meselelere bakışlarının ve çözümle ilgili düşüncelerinin beni ilgilendirdiğini vurguluyordum. Kadınlar için alışıldık olmayan bu ilginin zamanla, kendine güvenin artmasında, kendi bilgilerine daha fazla güvenmede, kendini ifade edebilmede ve kendi durumunu değiştirme olanakları açısından olumlu etkisi oldu; yani kendi potansiyellerini keşfetmelerine yararı oldu.

Araştırmadan kaynaklanan bu güçlendirme daha araştırma sırasında olumlu etkisini gösterdi. Kadınlar bir süreç sonra kiminle görüşmem gerektiği, hangi konuların beni ilgilendirebileceği gibi konularda öneriler getirmeye başladılar. Üstelik bu güçlendirme araştırmanın ufkunu aşarak ilerledi. Kadınların önerisi üzerine birlikte köylerini terk etmek zorunda kalan Kürt ailelerini ziyarete gittik ve ilk kez kadınlar olarak belediye başkanıyla yapılan bir kahvehane toplantısına katıldık.⁴⁵

Sistematik değerlendirmeyi tamamladıktan sonra A mahallesindeki kadınlarla 1997 Kasımında bir toplantı yaptım ve bana verilen bilgilerle yaptığım çalışmayı anlatmaya çalışarak hangi sonuçları yerinde ve önemli bulduklarını görmek istedim.⁴⁶ Toplantıya yirmi küsur kadın katıldı ve büyük bir ilgiyle izledikleri sunuşuma sürekli kendi eklemelerini yaptılar. Onların isteği üzerine özellikle tartıştığımız konu, benim incelememden çıkan sonuçlara göre mahalleli kadınların katılım ve etki olanaklarının nasıl artırılabilceği oldu. Bu nedenle, bu inceleme, katılım ve eylem yönelimli araştırma açısından yöntemsel unsurlar da içeriyor. Kadınların benimle birlikte geliştirdikleri etkinliklerin onlarda daha önce varolan politik potansiyelin yansımaları olduğunu düşünüyorum.⁴⁷

Vaka Çalışması: İstanbul'un Asya Yakasındaki Gecekondü Semtleri

İstanbul'a Yukarıdan Bakış: Küresel Kent Olma Yolunda mı?

Elinizdeki araştırma göçmenlerin yaşam tarzları ve siyasal katılım sorunları üzerinde yoğunlaşmakla beraber, kent içindeki karşıtlıklar ve buna bağlı siyasal çıkar çatışmalarını kapsayan dış bağlamı daha açık dile getirebilmek için, kentli seçkinlerin bakış açısı ve "Dünya Kenti" İstanbul kavrayışı da kısaca ele alınacaktır.

Ankara modern bir merkez olarak, göçün sefalet görüntülerinden nispeten uzak tutulabilirken, eski başkent, bugünkü en büyük metropol İstanbul'da değişik yaşam tarzları iyice iç içe geçmiştir. İstanbul'u bir "küresel kent" yapmak üzere, söz konusu farklı yaşam tarzlarının mekânlarını birbirinden ayırma yönünde çalışmalar başlamıştır.

1980 darbesini izleyen liberalleşme ve dışa dönük ekonomi yönündeki yapı değişiklikleri, dünya ekonomisiyle bağlantılarının gücü sayesinde İstanbul'a tanınan önceliği daha da artırmıştır. Türkiyeli bazı bilimciler bu gelişmenin İstanbul'un bir küresel kent olmasına yol açacağını tahmin etmektedir. Küresel kent kavrayışı, dünya kentlerinin 80'li yıllarda yeni uluslararası işbölümü içinde değişen rolünü açıklamak için geliştirilmiştir. Bu küresel kentler sermaye, mal, para, işgücü ve enformasyon akışının "örgütlenmiş kavşakları" olarak küresel sermaye birikiminin üs ve kontrol merkezi görevini yapmaktadır. Küresel kent ölçütlerinden en önemlileri, ulusaşırı şirket merkezlerinin ya da önemli şubelerinin bulunup bulunmadığı ve gelişmiş hizmet arzının var olup olmadığıdır.

Küresel kentlerin karakteristik özelliği, toplumsal ve mekânsal kutuplaşmadır; Friedman ve Wolff, "gettolar"a karşı, ileri düzeyde hizmet ekonomisinin yeri olan bu oluşumu "iç kaleler" olarak adlandırmaktadır. Kentin alt tabakalarına ait olanların, üst-orta tabaka tarafından mahallelerinden püskürtülmesine de "mutenalaşma" (*gentrification*) denilmektedir.¹ Ekonomik, mekânsal ve sosyal yeniden yapılanma, parçalara ayırma, kutuplaşma ve "mutenalaşma"nın ortaya çıkışı İstanbul'da da görülmektedir. 1981 yılında döviz alım-satı-

mı üzerindeki Merkez Bankası tekelinin kaldırılmasından sonra İstanbul'da birçok yabancı banka şubesi açılmış, lüks oteller yapılmış, turizm ve ticaretin lehine ancak küçük işletmelerin aleyhine olacak şekilde Haliç ve Boğaz kıyılarında çeşitli temizlik ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.² Belediye Başkanları Bedrettin Dalan (1984-89, ANAP) ve Nurettin Sözen (1989-94, SHP) İstanbul'u bir küresel kent haline getirmek için hayli çaba sarfettiler. Özellikle Dalan, "Paris, Londra ve New York gibi rakip kentler" in gerisinde kalmamak için, tipik bir plansız Akdeniz kenti olan İstanbul'u işlevlere göre parçalara bölmek ve bölgeler oluşturmak üzere farklı bir yapılanma başlatmıştı.³ Bu yapılanma çerçevesinde kentin dış bölgelerine büyük alışveriş merkezleri, sanayi merkezleri ve medya merkezleri inşa edildi, 1996 Habitat Konferansı için lüks otellerin yakınına bir konferans merkezi kuruldu. Konut alanlarının gelir gruplarına göre mekânsal olarak parçalara ayrılması da aynı zamanda gerçekleşmeye başlamış; kente ulaşımın özel arabalarla ya da otobüs hatlarıyla sağlandığı, bazen gecekondu mahallelerinin hemen yanı başında zenginler için villalardan oluşan, yükselen orta tabaka için de iyi donanımlı apartmanlardan oluşan siteler ortaya çıkmıştır.⁴

Keyder ve Öncü'ye göre, uluslararası şirket merkezlerinin, uluslararası otellerin ve konferans salonlarının var oluşu ve bunların kullanılma biçimi ölçü alındığında, İstanbul'un ikinci derecede bir küresel kent olma şansı vardır. Bu özelliğiyle İstanbul, Karadeniz, Orta Doğu, Balkanlar ve Orta Asya bölgelerine yapılacak yatırımların yönlendirildiği yer olacaktır. Habitat Konferansı için düzenlenen Ulusal Rapor'da da küresel kent kavramı "ulusun rekabet gücünü" ortaya koymak için bir hedef ve önkoşul olarak gösterilmiş, bu kavrayış çerçevesinde İstanbul'un, "sorunlarına rağmen yine de imkânlar şehri" olarak algılanabileceği ifade edilmiştir.⁵ Küresel kentler üzerine yürütülen tartışmalarda dile getirilen "kentlerin yozlaşması"nın önüne geçmeyi ve İstanbul'un, dünyanın teknoloji, hizmet, bilim ve finans merkezleri arasına girmesini sağlamayı amaçlayan bu bakış tüm çevrelere malolmamış, daha ziyade üst tabakadan bazı kesimlerin hedefi olarak, aşırı derecede büyümüş ve gerilimler yüklü bir mega kentin⁶ yaşanan gerçeğinin karşısına konmuştur. İstanbul, uluslararası değerlendirmede şimdiye kadar küresel kentlerden biri olarak sayılmamıştır.⁷

Göle ve Öncü'nün, İstanbul'un yerel ve küresel kültürler arasındaki bağlantıyı sağlayan "yeni kozmopolitizm"ini vurgulamaları ve

Öncü'nün bunu bir küresel kentin kültürel ifadesi olarak algılaması, Aksoy ve Robins tarafından idealist, romantik ve "arzudan kaynaklanan iyimserlik" olarak görülmektedir. Aksoy ve Robins'e göre, diğer küresel kentlerde olduğu gibi nüfus ayrışmasının yeni biçimlerinin İstanbul'da da ortaya çıkması ve daha da kötüsü, bu ayrışmadan kaynaklanan çatışmaların doğması oldukça büyük bir olasılıktır.⁸ Keyder ve Öncü'nün çalışmalarında da küresel kent olma yolundaki gelişmenin göçün artmasına ve hem gelirde hem de işte kutuplaşmaya yol açtığı ikilemi dile getirilmekte, ancak küreselleşme fırsatının kaçırılmasının bütün kentlilerin zararına olacağı teziyle bunun önemi hafifletilmeye çalışılmaktadır.⁹ Küreselleşmenin marjinalleşen halk üzerindeki etkileri, yazarlar tarafından analiz edilmemektedir.

Keleş'e göre, gecekonduların %60'ı ihtiyaçtan dolayı, %40'ı spekülasyon amacıyla inşa edilmiştir.¹⁰ Bazı seçkinler, artık bütün gecekonduların rant çıkarları için inşa edildiğini, bunun kente ve çevreye karşı ceza gerektiren bir suç teşkil ettiğini öne sürmekteler; bu iddada bulunanlara göre, artık toplumsal ihtiyaçtan dolayı inşa edilen gecekondu yoktur. Ancak, bilimsel bir temeli olmayan bu iddia, belli toplumsal tabakaların çıkarlarını koruyan; eski "medeni" ve burjuva İstanbul'un yeniden kurulmasına ve köklü bir ıslah çalışmasına karşı sosyal sorunlar nedeniyle yükselen sesleri bastırmak için ortaya atılan bir bahane olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır. Başka bir deyişle bu tutum, değişim rüzgârından alınan güçle kentin parçalara ayrılması ve mutenalaştırma anlamına gelen, *küresel kent*'in yolunu açmayı amaçlamaktadır.¹¹ Gecekonduların sosyal bir şekilde sınıflandırılması ve bu binaların yasaya aykırı diğer binalardan ayrılması için gereken ölçütleri, yasallaştırmaya veya yıkıma karar veren İstanbul Büyükşehir Belediyesi bile geliştirmemiştir. Bu gerçeği, eski İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen (SHP) de, görevi devrettikten bir gün sonra yapılan bir röportajda üzülen kabul etmiştir.¹²

1996 Ulusal Eylem Planında, sakinler, mahalle örgütlenmeleri üzerinden araştırmaya ve ıslah projelerine katılmaya çağrılmakta; ancak genel sağlığı ve çevreyi tehdit eden gecekonduların eninde sonunda yıkılacağı da belirtilmektedir.¹³

Beykoz: Saraylar ve Fabrikalar, Villalar ve Gecekondu Semti

Beykoz, doğusunda Boğaz, kuzeyinde Karadeniz'le çevrili geniş kırsal bir bölge; 396 km² yüzölçümüyle İstanbul il sınırları içindeki en

büyük, aynı zamanda nüfus yoğunluğu en düşük olan yerleşim bölgesi. Boğaziçi'nin kıyısındaki bu konumu Beykoz'u yerleşim açısından eskiden beri çekici kılmış, iç kısımlardaki ormanlarla çayırılar, doğal güzellikleriyle bir zamanlar sultanların ve ileri gelen erkanın günübirlik gezintilerine, av partilerine mekân olmuş. Osmanlı kaynaklarında adı ilk kez 15. yüzyılda geçiyor; ancak tarihinin Bizans dönemine hatta Bizans'tan öncesine uzanması olası.¹⁴

Boğazın eski yerleşim bölgeleri olan Beykoz, Ortaçeşme, Yalıköy ve Paşabahçe bugün birlikte büyüyüp gelişiyorlar. Dar kıyı şeridinde Osmanlı yalıları ve zengin İstanbulluların yüksek duvarlarla çevrili modern villaları var. Kıyı şeridinin hemen ardında yükselen tepeler muhteşem bir Boğaz manzarası sunuyor, ama bu engebeli doğa düzenli, altyapısı tam bir yapılaşmayı zorlaştırıyor. Bölgenin bazı yerleri Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı ve orman statüsünde olmasına ve burada, İstanbul'un en önemli içme suyu kaynaklarından biri olan Elmalı barajının bulunmasına rağmen, tepeler bugün ormanla değil, gecekondularla kaplı¹⁵; gecekondulaşma içerilere doğru yayılıyor.

Eskiden güneyindeki Üsküdar'a bağlı olan Beykoz 1950'de ilçe olmuş. O yıllarda, 1.601 gecekondulu ile Zeytinburnu'ndan sonraki en büyük gecekondulu bölgesiymiş burası. 1960'da gecekondulu sayısı 5.100'e varmış. Beykoz'un mahallelerinden biri olan ve cam fabrikasının bulunduğu Paşabahçe, Asya yakasındaki ilk gecekondulu bölgelerinden biri; daha sonra Tokat Köyü, Ortaçeşme, Gümüşsuyu, İncirköy, Tepeköy (bugün Soğuksu mahallesinin bir parçası), Dedeoğlu, Kavacık kuruluyor ve Kandilli sırtlarındaki bugünkü Yeni Mahalle'de Taşköprü, Nişantaşı, Çöplük ve Küme evler ekleniyor bu gecekondulu semtlerine. 70'li yıllara ait bir haritada Kanlıca, Çubuklu ve Beykoz (merkez) da gecekondulu bölgeleri olarak geçiyor. Beykoz'da 1976 ve 1982 yılları arasında 4.610 yeni gecekondulu yapılmış.¹⁶ Refah Partili Belediye Başkanı Çelikkilek'e göre bölgenin %80'i gecekondularla kaplı; kendisinden önceki SHP'li başkan Arıkan, Beykoz'un coğrafi konum, toprak mülkiyeti ve imar izni açısından dezavantajlı bir konumda olduğunu ileri sürüyor.¹⁷ Nitekim 1983 tarihli Boğaz yasası, anıtları ve doğayı koruma gerekçesiyle kıyıdaki inşaatı katı sınırlamalar getiriyor, ama 1985 yılında çıkan yeni imar yasasıyla iç kısımlarda beş katlı yapılara izin veriliyor ve kıyıda inşaat yasağı kaldırılıyor. Gerçi 19 ay sonra Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararla inşaat yasağı geri geliyor ama aradaki süre içinde o sırada yö-

netimde bulunan belediye tarafından yüzlerce binaya ruhsat verilmiş oluyor.¹⁸ Beykoz'un Kavacık mahallesini Hisarüstü'ne bağlayan ve ikinci çevre yolu aracılığıyla bu bölgeyle metropolün diğer bölgeleri arasındaki trafik akışını çok hızlandıran II. Boğaz Köprüsünün yapılmasının ardından (1985'te başladı, 1988'de açıldı),¹⁹ Beykoz'un arka bölgelerinde de arsa fiyatları hızla artmaya başlıyor; bölgede iş merkezleri kuruluyor, yeni, kısmen de yasal olmayan villa yerleşimleri ve konut yapı kooperatifleri ortaya çıkıyor.²⁰ Dolayısıyla, şu anda derin bir değişim yaşayan bölge karma bir yapı içermekte; bu değişim, daha yoksul halk katmanlarının doğrudan ya da dolaylı yollarla püskürtülmesi olarak ortaya çıkan mutenalaşma ile de bağlantılı.²¹

Toplumsal yapının homojen olmadığı, Güvenç ve Işık'ın çalışmasınca da teyid edilmekte, sosyoekonomik verilere dayalı bu karşılaştırmalı araştırma, ücretli çalışan ve bir konut sahibi olanların –bu konutların çoğu planlı olmayan yerleşim alanları üzerindedir– Ümraniye'nin ardından en çok Beykoz'da, özellikle de Yeni Mahalle ve Soğuksu'da yoğunlaştığını göstermektedir. Öte yandan, birden fazla konut sahibi olanların sayısı tüm meslek gruplarında azdır; ancak Beykoz'da oturan işverenlerin sayısı çevresel değerlerin yüksek olmasından ötürü ortalamanın üstündedir.²² Beykoz'un Paşabahçe, Çubuklu ve Gümüşsuyu semtleri Boğaz kıyısında olduğu halde ücretli kesimin tek başına hâkimiyeti altındaki mahallelerdir; oysa İstanbul geneli göz önüne alındığında deniz kenarlarında genellikle varlıklı kesimlerin hâkim olduğu görülür.²³

Bu durum, Beykoz'un İstanbul'un ilk sanayi merkezlerinden biri olmasına dayandırılabilir. 1816'da kurulan Beykoz deri ve kundura fabrikası, Çubuklu ve Paşabahçe'de 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulan şişe-cam fabrikaları, 1889'da kurulan ilk kâğıt fabrikası ve 1923'ten beri faaliyette bulunan ispiro fabrikası Türkiye'nin ilk sanayi kuruluşlarındandır. Coğrafi özellikleri nedeniyle, sanayileşme kısa bir süre sonra tıkanacaktır bölgede; 1985'e gelindiğinde İstanbul'un tüm sanayi tesislerinin yalnızca %0,5'i Beykoz'dadır artık; ama bu büyük işletmelerde çalışan işçiler İstanbul'daki işçilerin %2,7'sini oluşturmaktadır. Deri ve kundura fabrikasında 1993'te 1.286 işçi ve 96 memur, ispiro fabrikasında 1.026 işçi ve 36 memur, 1934'te kurulan yeni Paşabahçe cam fabrikasında 80'li yılların ortalarında yaklaşık 3.000 işçi çalışıyordu. Yalnızca Şişe-Cam'da 3.000 kişinin çalışıyor olması, emek yoğun üretimin bir bölümünün komşu semtlerde oturanlarca yapıldığının göstergesidir.²⁴ Beykoz'da çalı-

şanların %51,3'ünün neden tarımdışı üretimde ve taşımacılık sektöründe çalıştığını bu fabrikaların varlığı göstermektedir.²⁵ Beykoz'da tarım ve balıkçılığın da yapıyor olması, ilçeyi Boğazın diğer semtlerinden ayıran bir özelliktir.²⁶

1935'te Beykoz'da kırsal alanda merkeze göre biraz daha fazla sayıda insan yaşıyordu. Bugün bölgenin %86,7'sini kentli nüfus oluşturmaktadır; idari birim olarak 19 mahallesi vardır; kırsal alanda da 19 köy bulunmaktadır.²⁷ Beykoz'da en yüksek nüfus artışı, özellikle Karadeniz bölgesinden göçün yaşandığı 1950 ve 1955 yılları arasında yaşanmıştır. 60'lı yıllardan bu yana, Doğu ve Güneydoğudan, özellikle de Kars'tan Kürt göçmenler gelmektedir.²⁸ Göç, 1970'lerden itibaren artmış, yakın zamanda daha da hızlanmıştır. İlçe genelinde nüfus 1935 ve 1990 yılları arasında sekiz kat artmış, kent içi nüfus artışı 14 katına çıkmıştır.

SHP'li belediye başkanı, göreve başladığı 1989'da Beykoz'un nüfusunun 115.000 olduğunu, 1994'te belediyeyi devrederken 175.000 kişiye çıktığını ifade etmiştir ve bu sayılar resmi rakamlarla karşılaştırılınca şaşırtıcıdır. Belki Belediye Başkanı nüfusun 5 yılda 60.000 kişi artmasının belediyeyi ne kadar zorladığına dikkat çekmek istemişti; gene de artışın 50.000'inin göçten kaynaklandığı farzedilirse bu ilçeye yılda 10.000 kişinin göç etmesi demektir.²⁹ Doğum yeri istatistiklerine bakıldığında da göçün belediye başkanının ileri sürdüğü rakamlara uymadığı görülmektedir. 1990 yılında İstanbul dışında doğanların oranı Beykoz'da %55,5'tir ve İstanbul ortalaması olan %61,7'in altındadır. Baydar bunu, Beykoz'un eski bir göç bölgesi oluşuyla ve burada, özellikle de ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin yaşamasıyla açıklamaktadır.³⁰

İlçenin pek kentli olmayan karakteri, etnolog Akkayan'ın 1987 yazında İstanbul'un anakenti içinde kalan 15 ilçe ve 553 mahallede öğrencileriyle birlikte yürüttüğü ve muhtarların tümüne anket uyguladığı karşılaştırmalı bir çalışmada gösterilmektedir. Kentsel gelişime ilişkin olarak sıraladığı 14 ölçüte göre Beykoz, Gaziosmanpaşa'nın hemen ardında yer almakta ve sonuncu sıradaki Zeytinburnu'ndan bir önce gelmektedir.³¹ 1990 yılında okuma yazma bilenlerin oranı %89,1'lik oranıyla İstanbul ortalamasının (%90,25) altındaydı; lise ya da yüksekokul mezunlarının oranı ise yalnızca %16,3'tü (İstanbul genelinde %22,7).³²

Akkayan'ın araştırmasında Beykoz, Sarıyer'den sonra dağınık yapılaşmada ikinci büyük ilçeydi (%38,9). Beykoz'un mahallelerinin

neredeyse 1/3'ünde en az bir cadde iyi durumda değildi ve %25'inin yaya kaldırımını yoktu.³³ Hayati önemi olan altyapı tesisleri, yani su, elektrik ve kanalizasyonla ilgili bilgi Akkayan'ın çalışmasında yer almıyor. SHP ilçe belediye başkanı Şevket Arıkan'ın konuyla ilgili olarak verdiği bilgiye göre, başkanın göreve başladığı 1989 yılında ilçenin %70-80'inde kanalizasyon olmadığı ve su şebekesinin henüz döşenmediği ortaya çıkıyor.³⁴ Yöneticiliği sırasındaki başarısının altını çizmek için önceki dönemin rakamlarını –su, kanalizasyon ve yol hedeflerinin %90'ına son 5 yılda ulaşıldığını ileri sürüyordu– abartmış olduğu düşünülse bile, Beykoz'daki altyapı sorunlarının halen çok büyük olduğunu, kendi gözlemlerim ve edindiğim bilgilere dayanarak teyit edebilirim.

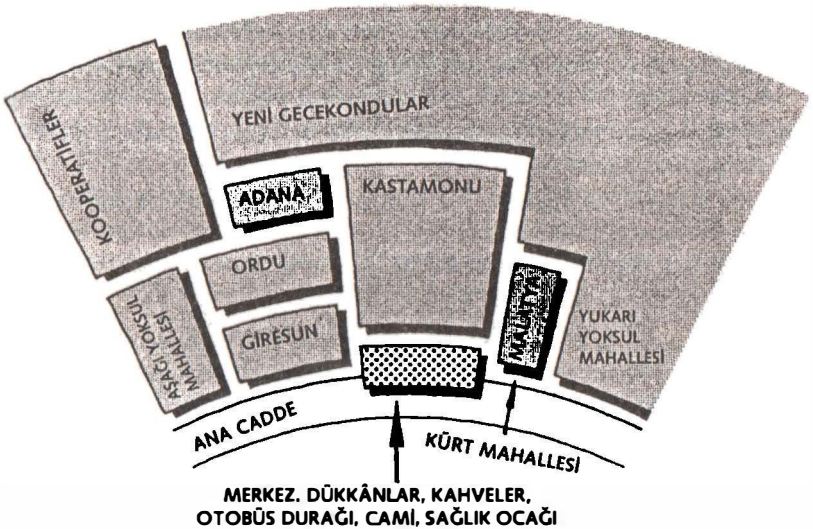
Ormanlık Bölgede Gecekondu Semtlerinin Doğuşu ve Gelişim Seyri: Mahalle A

A Mahallesi, Beykoz sırtlarında eskiden Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir bölgede ortaya çıkan gecekondu semtlerinden biri. Şu an orada oturan sakinlerin söylediğine göre, buradaki arazileri 40-50 yıl önce, yani 40'ların sonu, 50'lerin başında Karadenizli (Kastamonu ve Rizeli oldukları söyleniyor) üç kişi aralarında paylaşıp satmış. Mahalle sakinlerinin üstüne basarak söyledikleri üzere bu üç kişi paranın hayrını görememiş, çünkü parayı "kumarda ve kadınlarla" tüketmişler. Bu şahıslardan mafya üyeleriymiş gibi söz ediyor ama mafya sözcüğünü çok ender olarak kullanıyorlardı. Almanya'da çalışıp dönen bir kadın 1973'te Rizeli olandan A mahallesinin alt tarafında 28 dönüm arsa satın almış ve üstüne kendisi ve çocukları için gecekondu yapılmış. Muhtar İlyas'ın dediğine göre 1976'da A mahallesinde sadece 5-10 aile yaşıyormuş; bunlar da Kastamonu, Ordu, Rize ve Giresun'dan gelmişler. Ardından bölgede yoğun yerleşim başlamış ve zaman içinde Boğaz'dan yukarıya doğru uzanan bir işçi mahallesinin parçası olmuş.

Bölgenin eski sakinleri buranın ilk halini ormanlık ve ıssız olarak tanımlıyor. İlk gecekonduların yapılmasının ardından Orman Genel Müdürlüğü tüm gecekonducuları dava ediyor, hepsi para cezasına çarptırılıyorlar. Ama ağaçların sökülmesi ve yangınlar süregittiğinden bölge yavaş yavaş orman özelliğini kaybediyor ve hazinenin mülkiyetine geçiyor.

70'li yılların ikinci yarısında, Karadenizlilerin yanı sıra Malat-

ya'dan gelen Alevi Kürtler de A mahallesine yerleşiyor; burada üç ara sokaktan oluşan ve "Kürt Mahallesi" olarak adlandırılan kendi kısımlarını (*quartier*) oluşturuyorlar. Arkadan yenileri geliyor ve akrabalarının ve hemşehrilerinin yakınlarına taşınıyor. Dolayısıyla, A mahallesinin, ilk sakinleri etnik, dini ve kökenleri açısından görece homojen olan farklı kısımlardan oluştuğunu söyleyebiliriz: Sözünü ettiğimiz "Kürt Mahallesi"nin yanında, Kastamonu, Giresun ve Ordu'dan gelenlerin bir arada oturduğu kısımlar da var.³⁵ Bunlar da yöredeki en büyük bölgesel gruplardan: 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre A mahallesinin nüfusu 5.835'ti. Bunun üçte biri (1.972) İstanbul doğumluydu, 9 kişi ise yurtdışında doğmuştu. Geri kalanı: 1.180 kişi (%30,6) Kastamonu, 514 kişi (%13,3) Giresun, 330 kişi (%8,6) Ordu ve 318 kişi (%8,2) Malatya doğumludur. İstanbul doğumlu olmayanların toplam %69'unu Karadeniz'in kıyı bölgesinden gelenler oluşturuyordu.³⁶ Muhtarlar, 1994 yılında yaklaşık 3.670 seçmen olmasına bakarak hemşehri gruplarını şu sayı aralıkları içinde gösteriyorlar: Kastamonulu 1.200.-1.500 (%33-41), Giresunlu 450-700 (%12-19), Ordulu 400-500 (%11-14) ve 400 Kürt (bunlardan 240'ı Malatyalı; toplamın %7'si).³⁷ Orduluların birlikte oturduğu alanın kıyısında Adanalı Alevi Kürtlerin oluşturduğu küçük bir grup daha ya-



Grafik 1: A Mahallesinde Hemşehri Yerleşimleri³⁸

şıyor. Zincirleme göç sürecinde bu alan bölünmeleri 80'li yılların bitiminde sona eriyordu; çünkü 80'li yıllardan sonra yerleşim tekrar hızlanmış ve arsalar öylesine azalmıştı ki yeni gelenlerin bulabildikleri her boşluğa inşaat yapması kaçınılmaz hale gelmişti.

1983'te nüfusu yaklaşık 1.000 olan A, bir mahalle oluyordu. O zamandan bu yana oturan sayısı katlanarak arttı; o zamanki Muhtar İlyas'ın söylediğine göre 1990 yılındaki sayımda nüfus 6.000'i bulmuştu, Ekim 1993'te ise 10-12.000'e ulaştı. Buna göre, 1983-90 yılları arasında yıllık ortalama nüfus artışı 712 kişi, 1990-94 arasında yıllık yaklaşık 1.333 ila 2.000 kişidir.³⁹ Bu artış, özellikle 1985 yılında çıkarılan imar yasası, 1984 ve 1985 yıllarında çıkarılan imar afları ve bu yasa ve aflara bağlı olarak hazırlanan yeni imar planları ile açıklanabilir; yeni imar planıyla 1986'dan itibaren mahalleye altyapı getirilmesine olanak sağlanmış oldu; süreç içinde mahallenin çekirdeği sayılan alanlar parsellenerek, tapu verilebilir duruma getirildi. Ancak Muhtar İlyas'ın söylediklerine göre, bu gelişmeden sakinlerin yalnızca dörtte biri yararlanabilmiş; 2.000 aileden 500'üne tapu tahsis belgesi verilmiş ama bunların da çok azı tapusunu alabilmişti.⁴⁰ Ailelerin kalan %75'i, A'nın yine hazineye ya da Orman Genel Müdürlüğü'ne ait olan ve hâlâ işgal edilmiş olarak tanımlanan merkezden uzak bölgelerinde yaşamaktadır; inşaat izinleri ve tapuları yoktur.

II. Boğaz Köprüsü'nün yapımı da bölgede önemli bir rol oynamıştır: Köprü inşaatı nedeniyle 1985'te gecekonduları yıkılan komşu semtlerin sakinleri aldıkları istimlak bedelleriyle A'da rahatlıkla gecekondulı duruma geldiler, üstelik trafik bağlantısı da daha iyi hale gelince arsa fiyatları iyice arttı. Nalan bu mutenalaşma gelişimini şöyle anlatmaktadır:

"A, ikinci köprü yüzünden çok revaçta, zenginler bu mahallenin en güzel yerlerine taşınmaya başladı, arsa fiyatları da her yıl üç-dört kat artıyor. Hafta sonlarında A'daki dükkânlarda tanınmış sanatçıları ve işadamlarını görebilirsin artık. [A sakinlerinin tapu fiyatlarına karşı] protesto eylemi sırasında, belediye başkanı A'yı ikinci Etiler yapacağını müjdeledi. Başkan arsaları Mercedeslilere satacak, onlar da villalar yapacak. Yukarılarda villa inşaatları başladı bile.

Her şey yeni belediyeye bağlı. Beş yıl içinde herkes tapusunu alacakmış. Ondan sonra da evlerini satabilirler artık. Burası yeşillikler içinde bir yer olduğu için dışardan çokları seve seve A'ya taşınır. Altyapı çalışmaları zaten tamamlandı.

Şimdi 15 dakikada Etiler'e, 20 dakikada Taksim'e gidilebiliyor. Kat karşılığı ev yapacak müteahhitler de gelmeye başlar yakında. Sadece parası olanlar evini kurtarabilecek. Diğer mahalleler gibi betonlaşır yakında burası da; tüm yeşillik yitip gidecek. Şimdiden muazzam sayıda inşaat yapılıyor."⁴¹

Bu inşaat çalışmaları, öncelikle seçim arifesinde olmakla ilişkili, çünkü belediye yönetiminin yıkım girişimlerinde bulunarak oy kaybetme riskine girmesi neredeyse olanaksız. Hem yerleşik hem de potansiyel sakinler bunu tecrübeyle bildikleri için her seçimden önce A'da yaklaşık 50-60 yeni gecekondular yapılıyor. Bugün mahalle, hafif bir yokuş olan ana caddenin sol tarafında kalmaktadır. Cami ve dükkânların bulunduğu küçük bir merkez var. Ana caddeye yokuş aşağı oldukça dik inen sokaklar bağlanıyor. Bazı tek küçük gecekondular dimdik bir bayıra yapılmış, öyle ki bazı gecekondular yarı boyutta bir alt katın üstüne inşa edilmişler. Bunların yapımında teknik yardım alınmadığı için sürekli kaymalar oluyor. Semtin büyümesiyle, giderek daha elverişsiz yerlere, ana caddenin üst kısmına ya da yan tarafta aşağıya doğru uzanan yerlere, hatta can güvenliği açısından tehlike oluşturan dere yataklarına bile inşaat yapılıyor. Buralarda, görece daha yoksul olanlar yaşıyor.

Hem yeni, hem de eski muhtar, buradaki gecekondularda yaşayanların çoğunun kendi evlerinde oturduğunu belirtiyor. İlyas hiç kiracı olmadığını, Mustafa da çok az olduğunu söylüyor.⁴² A'daki evler genellikle küçük, tek katlı ya da dik bayırda iki katlı, beyaz ya da renkli badanalı basitçe inşa edilmiş binalar. Evleri meyve ağaçları ve kısmen sebze yetiştirilen bahçeler çeviriyor, bu özellikle de A'nın önceden kurulmuş kısımlarına köy havası veriyor. İki-üç katlı modern betonarme evlerin sayısı çok az; bunlar da çoğunlukla Almanya'da yaşayan akrabaların desteğiyle yapılanlar. Ana cadde, gelecek yıllarda A'nın diğer kısımlarını da etkileyecek hızlı bir dönüşüm yaşıyor. Burada, zemin katında dükkânlar olan albenili evler var; 1993-94'te sadece birkaç gecekondunun bulunduğu (ana caddenin) karşı tarafını ise pahalı apartmanlar yapan büyük bir inşaat şirketi satın almış ve uluslararası holdingler yerleşmiş. Çoğu yoksul olan A sakinlerinin bu dönüşüm nedeniyle yavaş yavaş püskürtüleceği ya da mahalledeki canlı toplumsal ilişkiler sayesinde evin içiyle sınırlı kalmayan köy tipi kültürlerini değiştirmek zorunda kalacağı söylenebilir.

1977'de açılmış olan ilkokul işgal edilmemiş arsa üzerinde kurulan tek bina. Hemen yanında yapımı 1994'te tamamlanan bir orta okul var. Okullarda bugün 1.400 öğrenci öğrenim görüyor, ama her iki okulun da suyu yok. 1988'den itibaren toplanan bağışlarla bir de cami yapılmış; caminin alt katındaki dükkânlar kirada. Yanında bir eczane var; yerel seçimlerden sonra, 1994'te bir de sağlık ocağı açılmış. A'da pazar kurulmuyor.

Caminin önünde bir otobüs durağı var, buradan kalkan otobüsler sahildeki caddeden Üsküdar'a gidiyor; Üsküdar'dan vapurla karşıya geçiliyor. Beykoz merkezden kalkıp İkinci Boğaz Köprüsü üzerinden Mecidiyeköy'e giden bir otobüs daha var; ancak yürüyerek uzunca bir yol katedildikten sonra binilebiliyor bu otobüse. Bu hat, özellikle idari işlerde ve hizmet sektöründe çalışan Beykoz sakinleri açısından önemli. Ama otobüs durağı öylesine sapa bir yerde ki karanlık çöktüğünde kadınlar açısından sorun yaratıyor. Ayrıca minibüslerle ya da daha uzun, boş arazilerden yaya olarak ulaşım, ikinci çevre yoluna çıkan dörtyola ulaşılabilir; şehirlerarası otobüsler de bu kavşakta duruyorlar, buradan E5 yolundan Ümraniye'ye, ya da İkinci Boğaz köprüsü üzerinden Mecidiyeköy, Okmeydanı ve Topkapı'ya ulaşım mümkün. Topkapı'da Eminönü'ne, Fatih'e ve daha birçok yere ulaşmak üzere vasıta değiştirme olanağı var. Eminönü ticari bir merkez olduğu ve A'dan birçok kişi burada çalıştığı için bu bağlantı özellikle önemli.

Bu ulaşım bağlantıları, A'da yolların olmadığı ve otobüslerin de henüz işlemediği önceki yıllara göre büyük bir gelişme. Önceki yıllarda çalışanlar ve öğrenciler Anadolu Hisarı sırtlarından yaya olarak Boğaz'a iniyorlar, dönüşte de bu uzun, yorucu yolu tırmanıyorlardı. Mahalledeki ara sokaklar, ancak 1992-93 kışında ve 1994 Temmuzunda yinelenen seçimler öncesinde asfaltlandı; ama esas olarak sadece yukarı kısımlar asfaltlandı; aşağıdaki sokaklarda oturanlar kışın yine çamur içinde yürümek zorundaydı. Elektrik ve telefon hatları 80'li yıllarda bağlandı A'ya, ama kanalizasyon sorunu henüz her yerde giderilmiş değil.

Büyük bir sorun ancak Eylül 1997'de çözüldü: Su şebekesi bu tarihe kadar tamamlanmamıştı. Yerleşimin başladığı 1975 yılında, A'da hiçbir altyapı yoktu. Kadınlar su tedarik etmek için su borularını deliyorlar ya da suyu çeşitli kaynaklardan kendileri taşımak zorunda kalıyorlardı. İlk su bağlantısı, ana caddede 1978-79'da gerçekleşti, ara sokakların ihtiyacı çeşmelerle giderildi ve ancak 80'li yılların ortalarında şehir suyu bağlandı. 1993-94'e gelindiğinde su çok düzensiz veriliyordu. Çünkü A'nın suyu, Elmalı'dan geliyordu ve bu baraj gölü, kıyısındaki iki yasadışı benzin istasyonu ve kanalizasyonsuz evler yüzünden tehlike boyutuna varan ölçülerde kirlendiği için 20 Eylül 1993 tarihinde suyu bloke edilmişti. Kartal'ın üst kısmındaki Ömerli barajından su tedarikine gidildi; ama su düzensiz verilebiliyordu, üstelik su basıncı yukarı kısımlardaki ara sokaklara yetmiyor-

du. A'nın yukardaki kısımlarının su ihtiyacını gidermek üzere bir pompa istasyonu yapılması için başvuruda bulunuldu, ama 1993'te başvuru mahallenin ormanlık arazide bulunduğu gerekçesiyle onaylanmadı.⁴³ 1994'te belediye yönetimine gelen RP, aynı yılın eylülünde pompa için belirlenen yerdeki gecekonduları yıkmaya başladı ve 1997'de pompa faaliyete geçti. Bu zaman içinde su verilmeyen yerlere, sakinlerin baskısı ve esen siyasal hava dolayısıyla tankerlerle su verildi ama hiçbir zaman yeterli olmadı. Kadınlar, özel olarak getirilen pahalı çeşme suyu ve kaynak suyu kullanmak zorunda kaldılar.⁴⁴

A Sakinlerinin Toplumsal Durumu

Eski ve yeni muhtarlardan A sakinlerinin toplumsal durumunu genel olarak değerlendirmeleri istendiğinde, her ikisi de yoksul olarak tanımlıyor mahalleliyi. Eski muhtar İlyas'a göre sakinlerin dörtte üçü işsiz, çalışanlar da sigortasız çalışıyor; yeni muhtar Mustafa'ya göre de sakinlerin %50'si işsiz ve çalışanların çoğu sigortasız. A'da İlyas'a göre 100, Mustafa'ya göre 30 küçük esnaf, 50 dükkân sahibi, 100 memur, 200 emekli ve 500 işportacı var. Semtte İlyas'a göre 11, Mustafa'ya göre 5 kahve, 3 lokanta, yaklaşık 30 bakkal ve manav, iki marangoz ve bir oto tamirhanesi bulunuyor. Ayrıca bir fırın ve mezarlığın karşısında da bir mermerci var.

Ailelerin parasal gelirlerini belirlemek zor; çünkü gelirleri birçok kaynaktan ve çoğu zaman da düzensiz oluyor. Sosyal açıdan güvenenin düzeyi, vaka örneklerinde yaşam koşulları ve yaşamı devam ettirebilmek için kullanılan farklı stratejiler somutlaştırıldığında daha iyi değerlendirilebilecektir. Öncü ve Erder'in de vurguladıkları gibi, işten kazanılan düzenli gelir asgari bir geçim düzeyi sağlar; ama aşağıdaki örneklerde iş piyasasında çalışanların yükselme fırsatlarının hemen hiç bulunmadığı, iş sürekliliğinin garantisi olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, para kazanmanın diğer uzun vadeli güvencelerle desteklenmesi gerekmektedir; bu destekler özellikle gayrimenkul sektöründen ve/veya enformel ilişki ağları aracılığıyla sağlanabilmektedir.

Hayriye, A'nın en eski sakinlerinden; henüz çok az sayıda ailenin bulunduğu 1974 yılında buraya gelmiş; amcası orada oturuyormuş. 1954 yılında Giresun'un bir köyünde doğmuş; 8 yaşına gelince köyündeki okula başlamış ve üç yıl devam etmiş. 11 yaşına geldiğinde, ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, Beykoz'un Kavacık mahallesinde önce kirada oturmuşlar, sonra bir gecekondu

yapmışlar. Taşınma nedeniyle üçüncü sınıfı tekrar okuması gerekmiş ve ancak 14 yaşında ilkokulu bitirmiş, sonra da okula gönderilmemiş. 16 yaşındayken büyükteyesinin çocuklarından biriyle nişanlanmış; nişanlısıyla İstanbul'da tanışmış, bir yıl sonra da evlenmişler. Küçük kızkardeşi ve kendi beş çocuğu ise, göç sayesinde çok daha iyi eğitim olanaklarına sahip olabilmışler: Kızkardeşi üniversiteye gitmiş ve bir avukatlık bürosu açmış. Hayriye'nin kızı Gamze, A' da liseyi bitiren ve üniversiteye devam eden ilk Sünni kızdı. Hayriye'nin kızları hakkında epeyce dedikodu yapılıyordu mahallede; çünkü kızlar boş zamanlarını bu çevrelerde pek alışılmamış faaliyetlerle geçiriyorlardı. Ama Hayriye kızlarıyla gurur duyuyor ve kendi kızlarına iyi bir eğitim vermeyen birçok komşusunun tutuculuğundan uzak duruyordu.

Aile ekonomik olarak ortalamanın üstünde olanaklara sahip: Hayriye'nin kocası bir devlet kuruluşunda ustabaşı olarak çalışıyordu, yani düzenli bir geliri ve sosyal güvencesi vardı; üstelik ailenin daha 70'li yılların sonunda evlerine su bağlatacak düzeyde ilişkileri vardı. Başlangıçta Hayriye koyun ve inek besleyip sütlerini satmış. Daha sonra eve örgü işi almaya başlamış; başka kadınlara da iş veriyormuş; ta ki işi getiren aracı ödemeleri yapmamaya başlayana kadar. Böylece kazandığı paralar ve altın bileziklerinin satışı sayesinde, gecekondusu sahibi olabilmış Hayriye. Daha sonra tapu parası için taksitlere başlamışlar. Taksitler 1994 yılında bittikten sonra, aile gelir getirecek bir gayrimenkul edinmiş olacaktı, çünkü A'nın kurucularından birinin akrabası olarak, doğrudan ana caddede değeri yüksek olan 900 metrekaare büyüklükte bir arsanın "sahibi" olacaktı. Bu geniş arsa, imar planına göre gecekondusu parsellerindeki üst sınırı aştığından, üç parsel ayrıldı; biri Hayriye'nin, biri yeğeninin üzerinde; biri de, imarsız olduğundan ilçe belediyesine ait. Aile, halen Hayriye'nin parselindeki gecekonduda yaşıyor, ama ikinci parselde mermer döşeli çok katlı şatafatlı yeni bir bina inşaatına başladı Hayriye. İlk iki kat bitti; bodrum katında yeğeni bilardo salonu işletiyor. Giriş katındaki dükkân henüz kiraya verilmedi. Yeni inşaat aileyi büyük bir geçim sıkıntısına düşürdü ama Hayriye eline para geçtiğinde, dükkânın üstüne bir daire yapmayı planlıyor.

Bu aile, üç kuşak içinde eğitim seviyesindeki yükselmeye ve yakın gelecekte ekonomik seviyesinin de yükselmesi beklenen ailelere bir örnektir; bu yükselme, kocanın düzenli geliri, kadının "semti kuranlardan" biriyle olan akrabalık ilişkileri, öte yandan kendi işgücü ve sahip olduğu küçük sermaye ile sağlanmıştır.

Bu temel koşullar, ilişkiler ve düzenli gelir, Kastamonu'dan gelenlerin oturduğu kısımdaki Ayşe için hiçbir şekilde söz konusu değil:

Ayşe'nin gecekondusu çok perişan: Haber vermeden yaptığımız ilk ziyaret sırasında kendisi çalışıyor, oğullarından biri yemek yiyordu. Tabanı taş döşeli odada bir sergi dahi yok. Beş nüfuslu aile, küçücük oturma odasında uyuyor. Ayşe suyu çeşmeden taşımak zorunda, çünkü evin su bağlantısı yok. Kocası bu sorunla ilgilenmemiş, gerekçesi de yapılması planlanan bir cadde nedeniyle

evin yıkılma ihtimali. Sorumuz üzerine, caddenin tam olarak nereden geçeceğini ve bu iş için hangi evlerin yıkılacağını sormak için girişimde bile bulunmadığı ortaya çıktı.

Ayşe'nin çocuklarından biri, büyük kızı evlenmiş; ama Ayşe'nin (40-45 yaşlarında) bakması gereken 5 kişi var daha: Kocas, üç yetişkin oğlu ve yatalak annesi. Erkekler ne evin gelirine katkıda bulunuyor ne de ev işlerine yardımcı oluyor; aksine geç vakitlere kadar uyuyarak oturma odasını işgal ettiklerinden Ayşe'nin işlerini engelliyorlar. Ayşe dört erkeğin bakımından artık bıktığından ve parasızlık yüzünden temizliğe gidiyor. Kendi evini ise, sadece gelişigüzel temizliyor protesto edercesine.

Erkekler evin bütçesi için sorumluluk üstlenmeye yanaşmadıklarından, Ayşe de cinsiyete dayalı işbölümü içindeki görevini reddediyor; ve erkekleri dikkate almaksızın küçük oturma odasını bir grup Sünni kadının enformel buluşmalarında, Kuran okuma toplantılarında kullanıyor. Yani Ayşe, yoksulluk koşullarına rağmen toplumsal açıdan yalıtılmış olarak yaşamıyor. Böylelikle, Erder'in yoksulların destekleyici ilişki ağlarının dışında kaldığı tezine pek uymuyor.⁴⁵

Gülstan'ın ailesi, onurlu, güvenceli bir yaşam için nereye varacağı belli olmayan bir mücadele içinde. Düzenli gelirleri olmadığından, aile gayrimenkul yatırımlarıyla ve toplumsal-siyasal ilişki ağlarını harekete geçirerek ayakta durmaya, uzun vadede bir güvence sağlamaya çabılıyor:

Gülstan, Malatya'nın bir köyünde doğmuş, 16 yaşında ailesi ve kardeşleriyle birlikte İstanbul'a gelmiş; ağabeyi liseye gönderilirken kendisiyle ablasının okula gitmesine izin verilmemiş, bir halı dokuma atölyesine gönderilmişler. Gülstan'ın kocası Haydar, bekârlığında önce bekçi olarak çalışmış; 1978'de A'da bir arsa alıp gece gündüz çalışarak bir gecekondu yapana kadar hiçbir şeyi yokmuş. Bu yüzden de evi ve arsası üzerinde ahlaki açıdan hakkı olduğunu düşünüyor.

Ev yamaçta yapıldığı için altta yarım bir daire daha var, burayı düşük bir bedel karşılığında kiraya vermişler. Kendi oturdukları dairenin bir oturma, iki de yatak odası var; odalardan birinde karı-kocanın okul çağındaki üç çocuğu ve Haydar'ın bekâr kızkardeşi yatıyorlar. Bu kız, geçici olarak yanlarında; anne babası köyde yaşıyor, İstanbul'a çalışmak ve açık öğretime devam etmek için gelmiş. Bu kardeşin evdeki varlığı, ailenin sınırlı olan mekânsal ve maddi koşulları açısından ek bir yük getiriyor. Ancak genç kız, Gülstan'a çocukların bakımında ve ev işlerinde yardım ediyor.

Haydar, üyesi olduğu parti belediye yönetimindeyken belediyede kadrolu işçi olarak çalışıyormuş, ama belediyenin bütçe sorunlarından dolayı aylar boyunca ücret alamadığı oluyormuş. Yerel yönetim 1994'te el değiştirdikten sonra işini kaybetmiş. İşini yitirdiğinden beri düzenli bir iş bulamamış, geçici işlerde ve asgari ücretten çalışıyor; bu da yerel yönetimden tazminat olarak aldığı parayla birlikte geçimine ancak yetiyordu. Düzenli bir geliri olduğu sıra-

lar, parasının beşte ikisini, uzun vadeli ekonomik bir güvence elde etmeyi düşlediği bir yapı kooperatifine ödüyormuş.

Gülistan, ev işleriyle beş-altı kişilik ailenin bakımından arta kalan boş zamanlarında, bir fabrikanın sezonluk hediyeelik eşya üretimi için eve verdiği işi yapıyor; bazen çocukları, akrabaları ve ziyarete gelen kadınlar da ona yardım ediyor. Almanya'da yaşayan bir erkek kardeşleri Türkiye'deki akrabalarına destek veriyor. Almanya'dan gelen bu parayla A'da bir dükkân ve bir arsa alınmış; dükkân geniş ailenin gelirinin bir kısmını sağlıyor, Gülistan da arada sırada bu dükkânda çalışıyor. Arsanın üzerine de Haydar'ın o güne kadar köyde yaşayan ana-babası, çok sayıdaki evli ve bekar kardeşleri için beş katlı bir ev yapılıyor. Para inşaata yetmediği için yeni bina Haydar'ın, kendi emeğiyle, akrabalarının ve komşuların yardımıyla parça parça ilerliyor; Haydar, Gülistan ve çocukları halen kendi gecekondularında oturmaya devam ediyor.

Bu aile, düzenli bir gelir kaynağı olmadığı halde farklı gelir kaynak ve stratejilerini, özellikle de büyük ailenin desteğiyle siyasal ilişkileri birleştirerek yoksulluğa düşmeden kendini koruyabilmekte. Erkeğin işi ve evin inşaatındaki emeği açık olarak ortaya çıkarken, kadının eve iş alarak ve dükkânda çalışarak yaptığı katkı neredeyse farkına varılmayan bir "yan gelir" durumunda kalıyor. Kadın ayrıca, büyük ailenin üyelerinin bakımını üstlenerek aileye ana korumayı sağlayan ağın varlığını sürdürmesine katkıda bulunuyor. Öte yandan, Gülistan'ın önceki dönemde belediye yönetimini elinde tutan partiye aktif üyeliğinin, siyasal ilişkilerin kurulması ve korunmasında da katkısı var; bu da yine hem Haydar'ın kadrolu işinin, hem de arsanın ve yeni inşaata yapım izninin alınmasının önkoşuluydu.

Mahalle Sakinlerinin Bakış Açısıyla Yerel Sorunlar - Algılanan İhtiyaçlar

Önceki bölümde, 70'li yıllarda kurulan ve resmi statü kazanmış olan A mahallesinde, gecekondu bölgelerinin tipik sorunlarının halen yaşadığı, yasadışı yapılaşmanın devam ettiği, altyapı ve sosyal olanakların ya bulunmadığı ya da çok eksik olduğu gösterildi. Gerçi mahalle sakinleri arasında toplumsal açıdan farklılaşma giderek hızlanıyor, ama sakinlerin çoğu hâlâ kentin yoksul katmanları içinde yer alıyor ve uzun vadeli bir sosyal güvenceden yoksun. A'da eksikliğini hissettirmeye devam eden kent hizmetlerinin yetersizliğinin ("kolektif tüketim") mahalle örgütlerinin oluşmasına ve bunların kentsel toplumsal hareketlere entegre olmasına yol açabileceğini düşünebiliriz. Böyle bir durumun söz konusu olup olmadığının birçok aşamada gözden geçirilmesi gerekir. Önce sakinlerin mahallelerini tedrici olarak nasıl kurduklarını –konut güvencesi, altyapı ve sosyal olanaklar bakımından– ve mevcut durumda daha nelere ihtiyaç duyduklarını soruyorum. Bu soru, yerel düzeyde yaşanan ortak sorunlardan kolektif bilinç ve kolektif eylemin ya da örgütlenmenin nasıl oluştuğu ve gecekondulular için hangi kaynakların var olduğu sorusunun temelini oluşturmaktadır. Gecekonduluların siyasal tutumlarını, karar ve davranışlarını önce anlamak, ardından da analizini yapabilmek üzere, bir açıdan bizim yerleşik kurallarla belirlenmiş yaklaşımlarımızdan oldukça farklı olan kendi bakış açılarını dile getirmelerini sağlamaya çalışacağım.

Konut Güvencesi ve Sosyal Güvence

Gecekondu, sosyal güvencenin bir ayağını oluşturmaktadır; istenir bir biçim olmasa da bir tür konut güvencesidir ve dar gelirli aile bütçesini kira giderinden kurtarmaktadır. Ama aynı zamanda uzun dönemde bir gayrimenkul sahibi olmanın da başlangıcını oluşturmaktadır; bir tür servetin temeli olmakta, yani dikey toplumsal hareketlilik olanakları sunmaktadır. Ancak, gecekondu yapmak da belli bir ana

sermaye ve ilişkiler ağı gerektirmektedir. Erkekler inşaata kendi emekleri ve mali güçleri ile katılırken, kadınların katkısı çoğu zaman dolaylı olsa da erkeklerinkinden az değildir. Hayriye örneğinde söz edildiği gibi, kadınların katkısı bazen altınlarının, yani kadınların menkul değerlerinin satılmasıyla, ya da –Berivan örneğinin çok somut olarak gösterdiği gibi– kadın emeğinden sağlanmaktadır:

Berivan'ın Kürt kökenli bir öğretmen olan kocası Mahmut, gene öğretmen olan kayını Erdoğan'la birlikte 1978'de İstanbul'a geldiklerini ve A'da bugünkü "Kürt mahallesinde" yan yana iki arsa satın alıp üzerine aynı tipte iki gecekondu yaptıklarını söylüyor. Evler, bir oturma odası, 2 yatak odası, bir mutfak ve ayrı bir alaturka tualeti bulunan bir banyodan ibaret; bütün odalar (yerden kazanmak için) çok küçük yapılmış. Evin arkasındaki arsa yokuş. Bu "bahçeye" Berivan ve Mahmut'un kızkardeşi Canan meyve ağaçları dikmişler. Canan'la Erdoğan birkaç yıl önce, Erdoğan ve kardeşlerinin Avrupa yakasındaki konfeksiyon atölyesinden kazandıklarıyla yaptırılan modern bir apartman dairesine taşınmışlardı, ama Berivan halen gecekonduda oturmaya devam ediyordu ve herkeste varolan televizyona ilaveten zaman içinde çamaşır ve bulaşık makinesi gibi ev eşyalarını da almıştı. Eve ziyarete gelen biri, oldukça iyi donanımlı ve bakımlı olan evin hangi zorluklarla bu hale getirildiğini ve bu zorlukların hâlâ yaşanmaya devam ettiğini tahmin bile edemez. Bir öğretmen maaşının, dört kişilik aileye ek olarak yanlarında kalan Mahmut'un annesi ve iki kardeşinin geçimine ve bir yandan da gecekondu masraflarına tek başına yetmesi olanaksız. Bu konuda Berivan şunları söylüyor: "Buraya taşındığımız zaman biz faizli borç alıp, yol parası ettik buraya geldik. Geldiğimiz zaman para yetmiyordu, borç alıyorduk. Halı getirdik. Gaz lambasının önünde halı dokuyorduk o faizli parayı ödemek için. Dikiş diktik gecelere kadar, sabahlara kadar. Çalıştık ve taksitle borcumuzu ödedik. Gerektiği zaman yavan ekmek yedik ama taksitlerimizi yatırdık. Halı dokuyacağım diye gereken şeyleri çocuğuma yapamıyordum, yani hizmeti, yemeğini. Aman halı yapayım acelesiyle çayı çocuğumun ayağına döktüm, çocuğumun ayağını yaktım. Bunların hepsini yaşadık." Söyledikleri şu cümleyle doruk noktasına ulaşıyor: "Bu arsaları biz kadınlar olarak emeğimizle aldık, yani öylesine gelmedik."

Berivan, "emek" terimini kullanarak, annelik rolünü ihmal etmesine de yol açan yatırım çalışmalarının karşılığı olarak, formel hukuk açısından kendisine ait olmayan arsa üzerinde hak iddia ediyor. Kendini, ihyâ kuralına uygun olarak¹ arazinin asıl sahibi olarak görüyor, çünkü bu arsayı kullanılabilir hale getiren kendisidir: "Bu arsalar Belediyenin, Türkiye'nin, yani hükümetin arazisi. Biz de burada yaşadığımız için, bizim de hakkımızdır." Tapu tahsis parasının sonradan ödenmesi –kendi sözleriyle "ikinci sefer arsayı parayla almak"– ona göre anlaşılır gibi değildir. Öte yandan, en son imar planına göre başka bir kadının arsasının yol yapımı nedeniyle istimlak edilmesi yü-

zünden kendi arsasından büyükçe bir bölümün o kadına verilmesine kızıyor Berivan:

"Vergisini [Emlak] ödüyorum. Zaten, tapu tahsisim var elimde. Ama bu kadının elinde gerçek tapusu varmış. Biz dedik ki bu arsayı alnımızın teriyle, lamba ışığında halı dokuyarak aldık ve bahçe ediyoruz."

Arsanın tamamı üzerinde hak iddia ettiği için, görünmesi Canan'la birlikte arsadaki tapu kadastro çalışmalarına fiziksel güç kullanılarak da karşı çıkmışlar. Kadınlar konutla ilgili temel sorunların giderilmesinde başka bir çözüm bulamadıkları zaman, istisnai olarak kendi aralarında bile şiddete başvuruyorlar. Daha yoksul olan üst mahalledeki bir kadın, evini, eşyasını toplayıp amcasının gecekondu-suna taşınmak üzere geldiklerini, ama kiracının evden çıkmadığını söyleyerek şöyle devam ediyor:

"Ne yapsaydım? Kiraya çıkacak, depozito yatıracak param yoktu. Ben de kadın kendini kaybedene kadar kafasını duvara vurdum. Sonunda da kendi evime taşındım. Etraftan utanıyordum bunu yaparken ama aslında kabahat ne ondaydı ne de bende."

Komşu kadınlardan oluşan büyük bir grubun önünde şiddete başvurduğunu itiraf etmesi, hareketinin toplumsal bir kendini savunma ve ucuza oturma ihtiyacını karşılamada zorunlu bir yöntem olarak görülerek meşru sayıldığını ve kadının dışlanmasına yol açmadığını gösteriyor. Sorun belediye yönetimi aracılığıyla çözülmeye de çalışılmış, ancak bu yolla para ödenmesi gerekliliği ortaya çıktığından, kadınlar aralarında anlaşmışlar. Eski kiracı kadın için komşuları para toplamış ve ona bir gecekondu yapmışlar. Buradan, formel çözüm olanaklarından kaçınmaya yönelik kolektif tercihin, genel olarak devleti reddetmek anlamına gelmediği, giderleri azaltıcı çözüm olduğundan seçildiği ortaya çıkıyor.²

Kentte yaşamı sürdürmenin gereği olarak gecekonduyu savunmak üzere, komşular bir araya gelip belediye yönetimiyle pazarlık etmekte, rüşvet vererek ya da gerektiğinde fiziksel güç kullanarak yıkımı engellemeye çalışmaktadırlar.

Elif'in dört çocuğu var, biri işitemiyor, sağır. Kocasını işportacı, kendisi ise eve iş alıp kazak örüyor. "Memurlara, zabıtalara yalvarıyoruz, ev ister kendimizin olsun, ister komşunun. Ama [rüşvet için] para yetmiyor. Gecekonduyu yıkıyorlar, sonra zavallı kadınlar yeni baştan yapıyor mecburen. Benim evimi dozerle üç defa yıktılar. 1984'te çocuğumu hastaneye yatırmıştım, tedavisi için 7 milyon lira vermek zorunda kaldım. Bu bizi yıktı tabii. O yüzden gecekonduyu doğru dürüst yapamadık. Gece duvarları örüp kapıyı kapadık. Sabah 5'te

çocuğumu doktora götürmek için evden çıktım. Doktora verecek beş kuruş para yoktu cebimde. Geri döndüğümde, yataklar sokaktaydı, ev yıkılmıştı. Altı ay naylonlardan yaptığım bir çadırdaki yaşadık, ta ki zabıtaya rağmen evimi yeniden yapana kadar."

Söz konusu ailenin yeterli parası olsa, yıkımı rüşvetle engellemesi mümkün olabilirdi. Belediye çalışanlarının rüşvet istediklerini göstermek üzere yıkıma sadece simgesel olarak başladıkları oluyor. Yalnızca bir metre yükselmiş ve köşesinden yıkılmış bir duvarın üstünde oturmuş bir kadın görmüştüm bir defa, kadın yıkık duvarın üstünde yıkım memurlarının dönüp ne kadar rüşvet isteyeceklerini söylemesini bekliyordu. Komşu kadınlarla birlikte, harcayacağı malzemelerin masraflarıyla birlikte ödeyeceği rüşvetten doğacak zararı hesaplıyordu. Yani rüşvet, gecekondu inşaatı planlamasına bir masraf faktörü olarak dahil edilmektedir; rüşvet almaya gelen grupların sayısı çok olursa gecekondunun maliyeti çok yükselebilir.

Gecekondu yapımı yıkıma gelen görevlilerin işine gelmekte, düşük ücretlerine bir ek gelir yolu açmaktadır; bu durum illegal yapılaşma karşısında tutarlı olunamamasının nedenlerinden biridir.

Ciddi yıkım denemeleri daha çok, tapusu olanların belediye yönetimini etkileyerek arsaları üzerindeki gecekonduları yıktırmak istediklerinde ya da gecekondular, büyük inşaat projelerini engeller durumunda olduğunda yaşanmaktadır. Sözü edilen bu ikinci durumda, gecekonduda oturanlara tazminat ya da bir yer teklif edilmektedir; böylece belediyelerin gecekondulara belli bir meşruiyet tanıdığı ortaya çıkmaktadır.

Gecekondularda oturanların, özellikle de kadınların yıkım girişimleri karşısında fiziksel direniş gösterdiğini bildiren haberlere gazetelerde sık rastlanır; yıkımlar sırasında kadınlar kendilerine ya da çocuklarına zarar verme tehdidinde bulunur, kendilerini dozerin önüne atar ya da gecekondularının damına çıkarlar. Bu eylemlerde, kendilerinin de aynı devletin vatandaşı olduğunu göstermek için simgesel bir zırh olarak Türk bayrağı taşırlar. Gecekondulular arasında rüşvet hakkında oldukça açık konuşulurken, direnişlerinden çok ender söz edilmekte ve esas olarak da sadece dolaylı olarak değinilmektedir – belli ki hassas bir konu olarak görülüyor. Bir defasında, genç bir kadının kondusunun yıkılmasını engellemek için 60-70 kadının belediye araçlarını taşıdığı anlatıldı; sekiz yıl boyunca süren direniş sırasında arsaya ait tapusu olan kişinin, genç kadının annesiyle anlaşana kadar mahalleye sokulmadığı anlaşıyor. Ve anne, bunu erkek

haksızlığına karşı kadın dayanışması olarak anlatıyor.³

Demek ki kondulular toprak üzerindeki talepleri konusunda kendilerinden eminler ve gerekirse topraklarını savunmak için fiziksel şiddet kullanabiliyorlar. Taleplerini, kendi toplumsal konumlarına, yaptıkları ödemelere, emeklerine ve toleranslı davranan devletin tavrina dayandırmaktalar. Sorulduğunda gecekondu yapımı çaresizlikten başvurulmuş bir çözüm olarak gösteriliyor; buna karşılık apartman dairesi yerine bahçe içinde ve kendine ait bir evde oturuyor olmak, üstelik akraba ve hemşehrilerle mekânsal ve toplumsal olarak yakın olmak gibi olumlu yanları görmezden geliniyor. Berivan ise buna ilişkin olarak şunları söylüyor:

"Apartmana taşınmak tabii ki isterim. Daha rahat, daha temiz. Mesela suyu akıyor, elektriği var. Çamur sorunu, yolun kir sorunu, kimse istemez bunları. Ama bütçe elverişli olmayınca ne yapacaksın. <Yani orda bahçen olmayacak, bir de buradaki çevre olmayacak.> Kendi çevremi kendim hazırlarım. Zaten buradaki bahçe bana kalmadı ki. Belediye aldı, başkasına sattı."

Gecekonduluların devlete yönelik eleştirilerinin başında ne formal sosyal konutlar yapılması ne de illegal arazi satışının engellenmesi gelmekte:

"Madem burası hazine yeridir, belediye burada bulunsaydı ilk geldiğimizde, bu arsaları belirli bir arsa halinde bölseydi. Ben de gidip önce belediyeyle görüşürdüm. Derdi ki, işte şurası senin, sen şurda ev yapabilirsin, ben senin tapunu şurda veririm, ama başka kimse burayı satamaz, yani halk satamaz burayı. Öyle olsaydı, ben hiç o ıstırapları çekmezdim, evim yıkılmazdı, zabıtaya şey [rüşvet] verilmezdi. Belediye de o zaman zorlanmazdı. Ama şimdi hem evim sağlıklı olmuyor, hem çok sıkışıyoruz maddi açıdan, üstelik geldiğimden su yoktu, elektrik yoktu."

İllegal "satıcıların" artık bir "mafya"⁴ oluşturduğunu açıkça dile getirenlerin sayısı çok az. Bunlardan biri, mafya ile doğrudan muhatap olmayan, A'da Kürtlerin oturduğu yerdeki gecekonduyunu hazır yapılmış olarak satın alan Roza. Evin arsasını mafyadan bir başka kadın satın almış ve üstüne gecekonduyu yaptıktan sonra Roza'ya satmış. Roza, mafyayla ilgili söylediklerine kanıt olarak, adamların ormanın kendilerine ait olduğunu ileri sürmelerini ve ormana girişi yasaklamalarını gösteriyor:

"Biz direniyorduk. Dediklerine göre İnebolu'dan, Kastamonu'dan, Giresun'dan gelenler seslerini çıkarmıyormuş, sadece Malatyalılar aksilik ediyormuş. Biz halkı uyardık, orman devletindir dedik; çocuklarımız orada oynayabilir, biz odun getirebiliriz dedik. Biz geldikten sonra hiç parsel dağıtılmadı,

ama çoğu çoktan satılmış, bitmişti. Sonra, yavaş yavaş evlerini yapmaya başladılar. Karşıdaki yerleri iki kişi sattı. Önce orman arazisini tarla haline getiriyorlar, ardından parselleyip satıyorlar. Köyden gelenler iyi arsa alamaz, mecburen buralardan alıyorlar. Belediye hiçbir şey yapmıyor, sadece rüşveti cebeye indiriyor. Aralarında anlaşmışlar belli ki, yoksa evleri yıkarlardı.

Çavuşbaşı, Elmalı Barajının hemen kenarında, bütün İstanbul'a su veriliyor o barajdan. Şimdi tüm İstanbul halkı susuzluktan ölüyor. Rüşvet olmadan orada villalar –bir günde yapılan gecekondular değil– yapılabilir miydi? Bunu, ilçenin ya da anakentin belediye başkanları yapıyor, bu işte devletin parmağı var."

Belediyedeki ilgililer ya da muhtarlar sadece orman arazilerinin yasalara aykırı olarak inşaata açılmasına göz yummakla kalmıyor, bazı durumlarda imar izni olmayan arazi satışlarından kendileri de pay alıyorlar. A'nın muhtarının, arazi satışına aracılık ettiği bir televizyon programında gündeme gelmişti. Bir kadın toplantısında ise, aynı muhtarın bir yandan kendi akrabalarından bile %20 komisyon aldığı, dolayısıyla enformel ağı kurallarını çiğnediği, öte yandan ormanlık bölgedeki arazilerin "satışına" neden olduğu dile getirilip eleştirilmişti. Bu orman hepsi için bir mesire yeri idi. Kendi arazilerinin de eskiden orman arazisi olduğu yönündeki itirazım kabul görmedi. Bu başka bir şeydi onlara göre, çünkü satın alabilecekleri bir konut alanı bulmak için başka çareleri yoktu.

Uzun yıllardır orada oturan mahalle sakinleri yeni gecekonduların inşaatlarını kuşkuyla değerlendirirken, hiçbir sınır koymadan meşru gördükleri kendi gecekonduları için tapu biçiminde hukuki bir güvence talep etmektedirler. Şu anda sadece kenarlarda ve bazı küçük boşluklarda inşaat yapılan A gibi gecekondular semtlerinde, sakinlerle resmi makamlar arasında konut güvencesine ilişkin başlıca anlaşmazlık tapu dağıtılmasıyla; tapu fiyatları, tapu büyüklükleri ve konumlarıyla sınırlıdır. Tapu, sadece ilçe belediyesinin sınırları içinde kalan çekirdek alandaki arsalara verilmişti; halen orman müdürlüğüne ya da hazineye ait olan bölgeler tapu kapsamı dışındaydı. Dış kısımlar için de, ilk fırsatta tapu verilmesi düşünülen arazileri belirlemek üzere bir imar planı hazırlandı. Mahalle sakinleri 1994 yılının başında posta yoluyla bilgilendirildi.

İmar planındaki parsellemeye, her gecekondular ailesi için azami sınırlar belirlendi; bu sınırlar, çoğu gecekondular arsasının gerçek büyüklüğünün çok altındaydı, örneğin gecekondusunu 300-400 metrekare arsa üzerine kurmuş olanlara sadece 200 metrekare kadar yer verildi. İlk arsa alanlara bakıldığında farkın daha da büyüdüğü görülür; örne-

ğın kullanılan 900 m²'nin yalnızca 165 m²'sine tapu verildiği olmuştur. Belediyelerin, bu yolla olabildiğince çok sayıda aileye konut alanı sağlamış olacağı gerekçesi; yani belediyelerin, gecekonduunun sosyal bir ihtiyaç olduğunu ileri süren konducuların kendi iddiasını kullanması mahalle sakinlerince kasten önemsenmedi. Kondulular bu gerçeği görmezden gelerek kendi edindikleri ve ortaya koydukları "mülkiyet taleplerini" savunmayı sürdürüyorlar ve dikkatleri, yıllardan beri arsanın tamamı için vergi ödediklerine, yani devletin bu taleplerini kabul ettiğine çekmeye çalışıyorlar. Karşı çıktıkları bir nokta da birilerinin "hemen burunlarının dibine" inşaat yapması. Bu konuda Demet şunları söylüyor:

"Benim toprağıı başkalarına vermek istemelerini kaldıramam. Orada ağaçlarım var, kuyu açtım, meyveler var. Bu kadar emek verdim, başka birine nasıl verirler? Tapu için para istesinler, onu da veririm. Niye her şeyi böyle karmaşık bir hale getiriyorlar? Birisi hemen benim kapımın önüne yerleşirse elbet bir sürü sorun çıkar. Bu benim için büyük bir sıkıntı yaratmaz mı? 22 yıldır buraya bakıyorum. Her yanını koruyorum. Başka birine nasıl verebilirim?... Elbette burası devletin, ama bunun için devlete para verdik. Yıllardır arsanın tamamı için elimizde bir tapu tahsis belgemiz var, yıllardır vergisini ödüyoruz. Devlet daha baştan niye karşı çıkmadı? Türkiye burası, oluyor işte böyle garip şeyler."

Görüldüğü üzere eleştirilen, mahalle sakinlerinin tartışma götürmez olarak gördükleri ve şimdiye kadar devletin de kabul ettiği semtteki fiili "mülkiyet ilişkilerinin" imar planında dikkate alınmamış olmasıdır. Bu eleştiri, sadece toprağın büyüklüğüne ilişkin değildir; arsanın konumunu ya da hiç değilse gecekonduunun konumunu dikkate almaksızın, masa üzerinde parsellenip dağıtılmasına da yöneliktir. Mahalle sakinlerinin arazileri "içinden çıkılmaz bir duruma" getirilmekte, evlerin birbirine çok yakın yapılmasına yol açılarak komşular arasında sorunlar çıkmasına neden olunmaktadır: Bazı münferit durumlarda ise, arsa tahsislerinin belirlenmesinde "yanlış" yapılması yüzünden çatışmaya dönüşen tartışmalar ortaya çıkmıştır.⁵

Bunun iki nedeni vardır: İlk olarak, de Soto'nun aktardığı Peru örneğinin tersine,⁶ Türkiye'deki gecekonduların mahalle komiteleri tarafından tutulan enformel tapu sicil kayıtları yoktur; çünkü arsa işgali genelde kolektif olarak örgütlenmemiştir ve bireysel olarak mafyadan satın alınmaktadır. Yani başlangıçta bağımlılık ilişkisi sadece satıcı ve kurucu arasında ortaya çıkmaktadır. Kolektif bağlantı yoktur, bu bağlantıların önce oluşturulup geliştirilmesi gerekmektedir. Burada ayrıca, gecekondu sakinlerinin sadece konut güvencesini ve dola-

yısıyla temel bir ihtiyacı savunmadıklarını; tersine –kendileri böyle olduğunu reddetse de– köydeki alışkanlıklarının etkisini hissettiren, evin içiyle sınırlı kalmayan mekân anlayışı için de mücadele verdiklerini görüyoruz. Ancak bu ortak çıkar kolektif olarak savunulmuyor, çünkü olabildiğince fazla gayrimenkul mülkiyeti edinerek daha sağlam bir maddi güvence çabasıyla ilişkili. Gerçi bazı mahalle sakinleri, toprak sorunlarının mahalle toplantılarında tartışılmasını ve açıklığa kavuşturulmasını önermektedir, ama böyle bir girişimi kendileri başlatmak ya da örgütlemek yerine ilçe belediyesinden beklemektedirler. Gerçekten de büyük arazilerin bir kısmını yakın akrabalarının üzerine geçirerek, ya da arazi üzerine içinde oturmak için değil, çocuklarının gelecekte kullanımı için gecekondular yaparak enformel ya da illegal bireysel çözümleri tercih etmektedirler. Aileye yönelik çıkarlar komşu ve hemşehrilerin aleyhine de olsa kollanmakta, kendi enformel ağları tehlikeye düşürülebilmektedir.⁷

Bu, Hoodfar'ın, kentsel yoksulların enformel ağlarının sosyal idealizm ya da ahlaki bir tavırdan kaynaklanmadığı, tersine –toplumsal sonuçları da dahil olmak üzere– kazanç ve kayıpların tartışıldığı ekonomik bir zorunluluktan doğduğu tezini doğrulamaktadır.⁸ Şimdiye kadar değerlendirilen stratejilerin gösterdiği gibi, enformel ağlar yerleşimde ve illegal gecekonduların savunulmasında büyük bir rol oynamaktadır. Ama tapular aracılığıyla yasal güvence ve bununla birlikte –maddi duruma göre– gayrimenkul rantı fırsatı söz konusu olduğunda aile ekonomisine yönelik düşünceler ağır basmakta, sosyal ağların önemi arkaplanda kalmaktadır. Bu cemaat dayanışmasının çözülmesi ve bireysel çıkarların çakışması, ilerki bölümlerde gösterileceği üzere, mahalle örgütlerinin ve kentsel toplumsal hareketlerin ortaya çıkma koşullarını olumsuz etkilemektedir.

Tapu fiyatlarına yönelik olarak da farklı düşünceler vardır. Azimli bir kadın ve Sünni kadınların oluşturduğu dini bir çevrenin sözcüsü olan Demet, sadece ekonomik durumu daha iyi ve evleri daha pahalı olanların tapularını alabildiklerini kabul ediyor. Kendisi betonarme evinin tapu taksitlerini 1993'ten bu yana ödüyor. Fiyatları çok yüksek bulmuyor, ama cinsiyet temelindeki işbölümüne uygun olarak ödemeyi kocasına bırakıyor, ödenecek toplam miktar ona göre önem taşıyor. İlçe yönetimindeki SHP'nin üyesi olan Gülistan da fiyatları uygun buluyor ve kocasının güvenceli bir işte çalıştığı bir dönemde dört yıl boyunca aynı kalan taksitlerin enflasyon nedeniyle kolayca ödenebileceğini dile getiriyor:

"Bana [fiyatlar] normal geldi hep, ödeme biçimini de kolaylaştırdılar. Ödeme dört yıla yayılıyor. Dört yılda paranın zaten bir değeri kalmayacak. Biz ödemeye başladığımızda, 350.000 liraydı. Bu paranın bugün hiçbir değeri kalmadı (yaklaşık 40 DM), bu parayı zaten günlük ihtiyaçlarımız için sarfediyoruz..." Diğer kadınlar ise şöyle diyorlardı: 'Burada su yoktu, elektrik yoktu, yol yoktu, hepsini biz kendimiz sağladık. Toprağımız için şimdi niçin bizden para istiyorlar? Parasız versinler.' Onlara dedim ki: Belediye toprağı hiçbir zaman bedava vermez! Evet, sen bir çaba harcadın, ama kendi geleceğin için! Bugün durumun kötü olsa da, yarın daha iyi durumda olacaksın. Arsa senin olacak. Biraz zahmet çekip ödeyebilirsin. Söylediklerimi çoğu anlamadı.

Buradaki toprağı tek bir kişi satın aldı, hazineye aitti arazi. Şimdi belediyeye devredildi. Eskiden ikisi Rizeli, biri Kastamonulu üç kişi toprağı parselleyip sattı ve parasını yedi. Halkın malına el koyup sattılar! Belediyeye ait koca toprağı el koyup ödememek olmaz. Bu yanlış. Elbette bunu belediye kabul etmez, toprak için para ister. Herkes bir gecekondu yapar ve bedavaya otursun, belediye nasıl gelir elde eder? Elbette senden, benden ve başkalarından para alması lazım. Fiyatları normal buluyorum ben. Eskiden evim 50 milyon lira değerindeydi, şimdi 300 milyon lira (yaklaşık 3.600 DM). Dört ayda bir 350.000 lirayı rahat rahat ödeyebilirim. Örneğin sigara içmesem ve parayı kumbaraya atsam, bu parayı bir araya getiririm. İnsanın belli bir bedel ödemesi de gerekir. Biz de toprak sahibi olacağız. Ali Zengin [ANAP döneminin ilçe belediye başkanı] zamanında metrekare başına 150.000 lira belirledi. Bazıları ödüyordu, çoğu bu parayı çok yüksek buluyordu. O zaman ödemiş olsaydık, bu tapular şimdi geçersiz olacaktı. Zira parti [SHP] geldiğinde bu değişti; onlar yeni bir yasa çıkardı. O zaman ödemedik, toprağı parasız alacağımızı düşünüyorduk. Ama olmadı. Şimdi ödüyoruz."

Gülistan'ın düşüncesinin ardında bir yanda, yukarda gösterildiği üzere, gayrimenkul yatırımları Almanya'daki akrabaları tarafından maddi olarak desteklenen ailesi için bilinçli seçilmiş bir sosyal güvence stratejisi saklıdır. Gülistan, değer artışının ve yasal güvencenin fazlasıyla bilincindedir. Kendisi, gecekondu inşaatına ve onun korunmasına koyduğu doğrudan emeğini –kocası Haydar'ın tersine– hiç dile getirmemiştir. Öte yandan, kocası ve kendisi iktidardaki partide –açıkça görüldüğü üzere klientalist amaçlı– görevler üstlenmiştir. Gerçi, evdeki sorumlulukları nedeniyle parti toplantılarına sık katılmamaktadır, ama komşu kadınlara karşı partinin yaklaşımını –bu durumda ilçe belediyesinin tapu politikasını– açıkça savunmaktadır ve bu anlamda yerel düzeyde siyasal ikna yöntemleri uygulamaya çalışmaktadır.

Ama kadınların da erkeklerin de çoğu için tapu bedelleri resmi makamlarla anlaşmazlıklarda ve siyasi partilerle pazarlıkta önemli bir konudur; çünkü uzun vadeli konut güvencesi (henüz) elle tutulur

bir güvence değildir. Ya, tapu için istenen bedellerin kıt ve düzensiz gelirleri dolayısıyla maddi olanaklarını aşacağını söylemekte, ya da gecekondularının olası resmi inşaat projeleri nedeniyle, yahut topraklarının kişi ya da firmalara satışıyla yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu, evlerinin durumunun çok belirsiz olduğu, dolayısıyla bu evlere finansal yatırım yapmaya değmeyeceği gerekçesini öne sürmektedirler. Varsayılan bu yıkım tehlikesi ve tapu bedellerinin yüksek oluşu, ileride analiz edilecek olan büyük kolektif eylemi harekete geçiren unsurlardır.

Altyapının Getirilmesi

A'da yerleşim başladığında hiçbir altyapının olmaması, öncelikle kadınların iş yükünün ağırlaşması ve dış dünyaya açılmalarının zorlaşması anlamına geliyordu. Elektrik olmadığı için, örneğin eve aldıkları işleri akşamları gaz lambası ışığında yapmak zorundaydılar. İşleri kolaylaştıran teknik ev aletleri –ki bunlar göçün ilk yıllarında zaten çoğu ailenin harcı değildi– ve iletişim araçları (telefon, radyo ya da televizyon) yoktu. Ütü işleri, ağır kömürlü ütülerle yapılıyordu. Su, buzdolabı yerine toprağa gömülen küplerde soğutuluyordu. Elektrik bağlanması için başvurulana kadar –elektrik, A'ya 80'li yılların sonunda geldi– mahalle sakinleri, çoğu kadın olmak üzere, kent şebekesinden kaçak hat çekiyordu. Bu yolla elektrik kullanımı sürekli kesintiye uğruyor, kaçak elektrik hatları kısa bir süre sonra elektrik idaresince kesiliyordu; bu durum yalnızca kızgınlık yaratmakla kalmıyor, her defasında yeni kablo gerektirdiğinden pahalıya da mal oluyordu.

Kadınlardan biri elektrik şebekesine bağlanmayan aşağı mahallede bir sokağa 25-30 metre kablo döşediğini, ama ilçe belediyesinin hepsini söktüğünü anlattı. Bunun üzerine semtteki 5-6 kadın para toplayıp kablo almışlar, elektrik direklerini ise çalarak mahalleye getirmiş ve kendi elleriyle dikmişler. Erkekler bu işe katılmamış.

Yani bu "kendi işini kendi halletme" bazen kolektif olarak da gerçekleşmektedir. Ama güvenli bir yol olmadığından aileler olabildiğince erken davranarak elektrik sözleşmesi imzalamaya çalışmaktadırlar. Hat bağlantısı masrafları kısmen gene kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Bu konuda Berivan şunları söylemektedir:

"İki sene sürdü cereyan alamadık. 2 m. genişliğinde, 4,5-5 m. uzunluğunda halı dokuduk. Üç tane halı. Tanıdık bana 150 bin lira peşin para verdi. On-

dan sonra işte müracaat ettim. Elektriği öyle aldım. Tabii, yine de belki ben o halıları dokumasaydım, onu da alamayacaktık."

Belli bir mekânsal hareketliliğe kavuşmuş olan kadınlar, elektrik bağlanması için gereken parayı kendileri götürüp yatırıyor, ama diğerleri için bu tür işler büyük bir sorun demek, bu yüzden elektrik bağlanması için dilekçe verme işini ya muhtara havale ediyor ya da elektriği kaçak olarak kullanmaya devam ediyorlar.⁹

Ulaşım bağlantıları çoğu zaman erkeklerin işe giderken yaşadıkları bir sorun olarak ortaya çıkıyor; mahalleyi neredeyse hiç terk etmeyen kadınlar bu konuyu nadiren dile getiriyorlar. İhtiyaç öncelikleri sorununda ulaşımdan söz edilmiyor, cadde, sokak ve ara sokakların durumu ön planda. 1993'ten bu yana mahallenin merkezindeki tüm sokak ve yollara asfalt –ya da daha ucuz, daha hızlı çözüm olan beton– dökülüyor, ama üst kısımlar, ara yerler ve alt kısımlar asfaltlanmamış. Muhtarın söylediğine göre, yerel seçimlerden bir ay önce, ilçe belediye başkanının seçim kampanyasında verdiği söz göz önüne alınırsa daha üç kilometre yol yapılması gerekiyordu. Muhtar, bu sözün tutulmamasını seçimin kaybedilmesinin nedeni olarak açıklıyordu:

"Beykoz belediyesi bir ay daha çalışmış olsa, A'daki çamurlu sokakları asfaltlayıp su ihtiyacını gidermiş olsaydı SHP kesinlikle seçimleri kaybetmezdi. Hem vatandaşlar, hem de muhtar olarak ben, belediyeyi sürekli uyarmamıza rağmen yalnızca oyaladılar ve kendilerine beslenen umutları yıktılar. Seçimlerden bir hafta önce geldiler ve sadece iki ara sokağı asfaltladılar. İlginçtir, orada sadece Aleviler [SHP'nin önemli oy potansiyeli] yaşıyordu; bu kötü bir izlenim yarattı."

Semtin daha yoksul olan üst kısmında yaşayan Kürt kökenli sosyal demokrat bir kadın, SHP'nin ardından seçimleri kazanan RP belediyesinin seçim armağanları ve kentsel hizmetler arasında benzer bağlantılar kurmaktadır:

"Refah Temmuzda iş başına gelince [yeni] muhtarın evine kadar –su tancarının durduğu yer– asfalt döktü. Ama bu yolu yapmadılar. Yolum yarısı Temmuz seçimlerinden önce yapıldı, öylece kaldı. Çocuklarımız yine çamur, toz toprak içinde okula gidiyor. Artık ayakkabıları çamurlu diye kimse bir şey demesin. Benim beş çocuğum var. Dün gene halıları yıkamak zorunda kaldım. Asfalt olsa bu kadar toz çıkmaz. Yağmur yağdığında her yer öyle çamur oluyor ki, otobüs durağına giderken ayaklarımıza poşetler bağlıyoruz. Kışın burdan çıkmak mümkün değil. Çocuklar eve geldiğinde ayakkabıları, çorapları ve pantolonları çamur-pislik içinde oluyor. Bir de okuldan çağırıp çocuklarının kokuğunu söylüyorlar. Ama bu çamurla başa çıkılmıyor ki; kışın yıkadığım çamaşır ancak 2-3 günde kuruyor."

Çamurlu yollar, çocukların okulda, erkeklerin de işyerinde ayırıcılığa uğramasına yol açıyor; ve çocuklarını asfaltlanmış yola kadar taşımak zorunda kalan, ayaklarına poşet bağlayan, her gün ayak kabı ve giysi yıkamak zorunda olan kadınların iş yükünü ağırlaştırıyor. Bu örnek, marjinalleştirilmiş kent bölgelerinde yaşayanların eğitim ve iş yoluyla bunu aşmasının ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Yolların asfaltlanması, mahalle sakinlerinin seçim kampanyası süresince belediye ve partilerle pazarlık konusudur; ama yaşanan sıkıntılara rağmen, buna yönelik kolektif eylemler ender görülmektedir.

Kanalizasyonun projelendirilmesi ANAP döneminde yapılmış ve döşenmesi SHP yönetimi zamanında gerçekleşmişti. Bazı ilçeler, bütçe darlığı nedeniyle mahalle sakinlerinin maddi olarak ve kendi emekleriyle katılımları koşuluyla boruları döşemeyi ve makineleri getirmeyi önermişti. Bu proje için komşularını ikna etme görevini, yönetimdeki partiye yakın duran bazı mahalle sakinleri üstleniyordu. Ama kendi açtıkları çukurların yeterli ve ucuz olduğunu düşünen ya da kanalizasyon borularının kendi arsasından geçmesini reddedenler nedeniyle işbirliği tam olarak sağlanamadı ve proje başarısız kaldı. Ne gecekonduların tümü genel bir kanalizasyon sisteminin sağlık açısından gerekli olduğuna inandırılabilirdi ne de komşular toplum yararı için işbirliğine gitmeye ikna edilebildi.

Partiler, kent hizmetlerine duyulan ihtiyacı kendi seçim kampanyaları için kullandığından, toplum yararı için kolektif birlikteliğe ikna edemedi mahalle sakinlerini; Mart 1994'teki yerel seçimlerle Temmuzda tekrarlanan seçim arasındaki dönemde ilçeyi yöneten ANAP'lı belediye, kanalizasyon boruları getirdi ama RP'nin belediyeyi almasından sonra, borular özel bir inşaat şirketine ait oldukları gerekçesiyle tekrar geri alındı. Söz konusu sokağın kadınları o ara dönemde içinde boruları çalıp evlerine götürmeyi düşünmüşlerdi, ancak taşıma anı geldiğinde böyle bir eylem için gereken kararlılığı sağlayamadılar.

Su sorunu, kanalizasyonun aksine tüm kondulularca temel bir ihtiyaç olarak görülmekte ve konut güvencesinin yanı sıra bugün mahalle sakinlerinin resmi makamlar ve partilerle pazarlıklarında ana konuyu oluşturmaktadır. Kadınlar, su sıkıntısının yükünü diğer altyapı tesislerinde olduğundan daha da ağır bir biçimde taşımak durumundadır. Bu, muhtar İlyas tarafından da hemşehrisi kadınların varlığında özeleştiriyile teyit edilmektedir:

"Temizlik, yol ve suyla ilgili en büyük sorunları kadınlar yaşıyor. Erkek eve geldiğinde, ayaklarını ve yüzünü yıkamak için su ister. Suyun nerden geldiği onun derdi değildir. Su yoksa, karısına kızar. Zavallı kadın çeşmeden ya da herhangi bir yerden su bulmak zorundadır."

Yerleşim bölgesinin oluşma evresinde hiçbir şekilde ortak su bağlantısı yoktu. Yeterince parası olan aileler kuyu kazdırdı. Bazıları bu suyu komşularına kullandırırken; kuyusuna kilit vuran, su için para isteyen ya da su isteyen komşusunu aşağılayan kadınlar olduğu da anlatılıyor. Su, yeterli olmadığı için, nüfuzun ve statünün, aynı zamanda da komşular arasındaki kavgaların kaynağı. Daha yoksul kadınların eskiden çok uzakta bulunan su kaynaklarına gitmesi ve uzun kuyruklarda beklemesi gerekiyordu. Bu su kaynakları, bir yandan farklı kökenden kadınların buluşma yeri olarak görülüyordu, öte yandan, uzun süre beklerken yaşanan bencil davranışlar nedeniyle tartışmalar çıkmaktaydı.¹⁰

ANAP (1984-89) yönetimi sırasında, A'nın merkezinde çeşmeler yapıldı. Kadınlar için su taşımayı nispeten kolaylaştıran bu iyileşmenin dahi ne gibi bir yük getirdiğini Berivan'ın ağzından çok somut olarak duyuyoruz:

"Durağın orada bir çeşme var. Caminin içinden de su taşıdık. Zaten bir günümü suya veriyordum, ya da haftada iki gün. Saat 12'de başlıyordum, saat 4'e, 5'e kadar su taşıyordum. İki-üç tenekeyi yalnız başıma doldurup, el arabasına iki tanesini koyup altı teneke su getiriyordum. O tenekeler 20 kiloluktu. O kadar yükü o da yokuş yolda, o kadar kötü ki, berbat. Hem taşlık, hem çamur."

Su taşımak bedensel açıdan yorucu bir iş olduğu halde kadınların tek başına üstlendiği bir sorumluluk alanıdır. Ama, 80'li yılların sonlarında döşenen su borularından son dört aydır tek damlanın akmadığı 1994 Eylül'ünde su sorunu doruğa çıkınca, ve kadınlar mahalle dışındaki doğal su kaynaklarına koşuşturmak ve geceye kadar beklemek zorunda kalınca, kadınlar için hem tehlikeli olan hem de ayıp karşılanan bu durum karşısında erkekler de su taşıma işine yardımcı oldular. Ya kendileri de kaynağın başında bekliyor ya da en azından annelerini ya da karılarını almaya gidiyorlardı. Kocaları mahallede olmayan kadınlar, komşularının oğullarından yardım bekliyordu.

A'nın eski bölgesindeki kadınlar evlerine su bağlanması için yaklaşık on yıl bekledikten sonra nihayet şebeke döşenmişti; ama suyun düzensiz verilmesi yüzünden sorun hâlâ tümüyle çözülmüş değildi. Gücü olan bir su deposu satın alıyordu, bu da yukarı kısımdaki evlere gelen su miktarını iyice azaltıyordu. Henüz bağlantı döşenmemiş

ya da geçici olarak su verilemeyen bölgelere, belediye haftada bir su tankeri gönderiyordu. Tanker sadece merkezi bir yerde durduğundan, bidonları taşıma işi kadınların birbirlerine yardımıyla yapılabiliyordu. Ama bu su gerçek ihtiyacı hiçbir zaman karşılamadığı için, her kadının alacağı su miktarı konusunda kavgaya varan çekişme ve tartışmalar sürüp gidiyordu.

Nalan, formel olarak daha az eğitilmiş ve bürokrasiyle deneyimi olmayan komşularının su tedariki için yılmadan uğraşarak, bütün gününü Sular İdaresi'nde ve belediyede memurların peşinde geçiriyordu. Bireysel çabalarının başarısı cesaret vericiydi, komşuları da Nalan'ın bu baskı yöntemini kullanıyordu. Normalde böyle bir yol, şahsen tanıdıkları muhtar aracılığıyla denendir. Muhtardan "öncülük etmesi" ve bir pompa istasyonu yapılması için resmi makamlara gitmesi, yaşadıkları tepelik bölgede ihtiyaç duyulan su basıncı sorununu nihai olarak çözmesi beklenir. Bu mahallenin diğer sakinlerinin ya da bir grubun bu görevi üstlenip üstlenemeyeceğini ısrarla sormam üzerine olumsuz yanıt aldım. Erkekler gündüzleri işe gidiyorlardı ve zamanları yoktu. Kadınlar arasında ise bu işi yapmaya bir tek –meslek sahibi, çalışan bir kadın olduğu halde– Nalan uygun görülüyordu; çünkü içlerinde bir tek o iyi konuşabiliyordu, eğitilmişti, medya ile –bu, etkili bir kamusal baskı mekanizmasıydı– ilişkiye geçebiliyor ve kime neyi nasıl soracağını biliyordu.

Kısacası, altyapı eksiklikleri, öncelikle de su sorunu, tüm mahalle sakinleri tarafından, özellikle de kadınlar tarafından acilen çözülmesi gereken bir yerel sorun olarak görülmektedir. Acil sorunlar, çoğunlukla enformel, kısmen de illegal kendi işini kendi halletme yoluyla bireysel ya da kolektif olarak çözülmemektedir; burada, komşuluk ağları harekete geçirilmektedir. Ama bu toplumsal dayanışma romantikleştirilmemelidir; sonuçta tek tek ailelerin sorunlarının çözümüne yaramaktadır ve sınırı da oraya kadardır. Toplumsal dayanışma, kolektif eylemlere girişmeye ya da maddi bedeli olan ve emek gerektiren ortak formel çözümler gerçekleştirmeye nadiren yetmektedir; bu tür örnekler ileride incelenecektir.

Gecekondü Bölgesinde Sosyal Olanaklara Duyulan İhtiyaç

İkametin temel koşullarına, kalınacak sabit bir yere ve altyapı tesislerinde belli bir düzeye ulaşılmışsa, bir ortak mekân ortaya çıkmış demektir ve yerel ihtiyaçlara yeni bir kategori eklenir: Mahalleye sosyal olanakların getirilmesi, yani eğitim, sağlık, kültür ve boş zaman kullanımı gibi ikinci dereceden ihtiyaçların giderilmesi.

Daha 1977'de, semtin kurulduğu sırada bir ilkokul yapılmış ve 1980'li yıllarda okula bir ortaokul eklenmişti. Yoksul mahalledeki bu okulda eğitim düzeyi pek iyi olmadığından, yüksek öğrenim görmüş olan Nalan oğlunu Boğaz'ın alt yakasındaki daha iyi bir okula gönderiyordu. Nalanı izleyen başka aileler de vardı; Gülistan örneğinde olduğu gibi, ekonomik güvenceleri çok sağlam olmasa da aileler çocuklarının iyi bir eğitim almasına büyük önem veriyor. A mahallesinde ailelerin çoğu için çocuklarını ilkokula göndermek bile ekonomik açıdan bir yük. Annelerin okulla ilgili eleştirilerinin başında gelen iki şey: hijyen koşulları ve okul giderlerine katılmak zorunda bırakılmaları. Devlet, genel eğitimin cari harcamalarının bir kısmını yapısal uyum çerçevesinde velilere yüklemeye çalışıyor; ama bu uygulamada ödemenin ne kadar ve nasıl olacağı kesin kurallara bağlanmış değil. Annelerin bir kısmının eleştirdiği asıl nokta, para toplama ve harcamanın şeffaf olmaması. Gerçi A'da okulun temizliği için istenen para başlangıçta 30.000 TL'ymış (2,50 DM), ama veliler bu paranın birilerinin cebine gideceğini düşünüyordu. Birgül, bu konunun bir veli toplantısında dile getirildiğini, kendilerine kaçamak cevaplar verildiğini ve birtakım harcamalardan söz edildiğini söyledi. Bu konuyla ilgili olarak –söz konusu toplantıya da katılmış olan– Nalan'ın önerisi velilerin Milli Eğitim Bakanlığı'na resmi bir dilekçe vermesi, böylece resmi bir yanıt alabilecekleri yönünde. (Bu, Nalan'ın makamlarla nasıl ilişki kurulacağı konusunda kadınlara yol göstermede verdiği çabaları gösteren birçok örnekten biridir.)

İki ay sonra öğrenci başına okula verilecek aylık miktar 100.000 liraya (11 DM) çıkarıldı. Yerel eylemlerde sözcü olan Cemile, evlere temizliğe giden, üç küçük çocuk annesi Sünni bir kadın. O da bu konuyu müdürle konuştuğunu söylüyor. Cemile, kocasının ve kendisinin ayda toplam sadece 2 milyon TL (220 DM) kazandığını; okuldaki çocukların çoğunun ayağında çorap bile olmadığını, bazı ailelerin ekmek almaya bile para bulamadığını anlatmış. Müdür kendisine ka-

rışmamasını söylemiş; müdüre göre, babalar kahvede oturduğu için evlerine ekmek alacak paraları olmuyormuş. Cemile ise, herkesi aynı değerlendirmemek gerektiğini düşünüyordu. Ne yazık ki diğer veliler ondan yana çıkmamışlar. Gene de okul çağında çok çocuğu olan aileler için para miktarı daha sonra düşürüldü.

Başka anneler de, yüksek kayıt paralarını protesto ettiklerini ya da ödemeyi reddettiklerini söylüyorlar, ama mücadelelerini çoğunlukla bireysel olarak yürütüyorlar. Rukiye, Bakanlığa ve Valiliğe şikâyetle bulunduğunu, haksız bulduğu durum hakkında tanınmış bir gazeteciyi çalıştığı yayın kuruluşu aracılığıyla kamusal baskı oluşturma için bilgilendirdiğini söylüyor. Mahallenin üst kısmında oturan oldukça yoksul Kürt kadınlarıyla yapılan bir grup görüşmesinden alınan aşağıdaki konuşma, istenen ödemelerin çok büyük bir yük olarak görüldüğünü, aynı zamanda kolektif angajmana yönelik farklı tutumları bir kez daha göstermektedir:

Elif: "Veli toplantısına gidiyoruz, çocuk başına ayda 75.000 TL (3,70 DM) istiyorlar. Okula giden üç çocuğum var benim; bu da, 225.000 TL eder. Bu para bende var mı? Kalemine, defterine, içecekleri suya, çocukların tuvalette kullandığı kâğıt mendile, okulda su yok, para yetiştiremiyorum."

Pamuk: "Okulda su yok! Bu nasıl bir devlet? Ne hizmet veriyor! Okula bir kuyu açmak için bizim para toplamamızı söylediler. Neden bunu biz yapacaktık!"

Elif: "Okula bir su deposu yapılması için halktan para toplarız da dedik."

Pamuk'un sözlerinde daha çok, koruyucu devlet anlayışı hâkim; oysa Elif, yoksulluğuna rağmen, kolektif yerel ihtiyaçlar için para toplamaya hazır.

Elif bana okulda aktif olan bir anne diye tanıştırıldı; ama görüşme sırasında bunun da ötesinde yerel politika düzeyinde özellikle bilgili bir kadın izlenimi bıraktı bende; ilçedeki toplantılara parasızlık ve zamansızlıktan sık katılamıyordu. Elif'in kocası, seçim kampanyasında aktif olarak SHP'yi desteklediği ve bu partinin başarısını canla başla savunduğu için, Elif'in bilgisinin kaynağının kocası olduğunu düşünüyorum.

Okuldaki su sorunu Kadriye için de birçok kadınla birlikte belediye meclisine gitmeyi gerektirecek kadar önemliydi. Belediye başkanı, problemlerin İSKİ müdürünün okul müdürünü sevmemesinden kaynaklandığını söylemişti. Ama kaymakamı ziyaret eden kadınlar okula tankerle su getirilmesi sağlamışlardı.

Erkeklerle yapılan sohbet ve görüşmelerde bu konuların onlar

açısından önem taşımadığı anlaşıyordu; hatta bana A mahallesinin Okul Aile Birliği Başkanı olarak tanıtılan Deniz için bile önemsizdi. Deniz için ilçe düzeyinde kültürel faaliyetler öncelikliydi; ilçede bir tiyatro ya da kültür merkezi kurulmalıydı; kendi sözleriyle "böylelikle eğitilmiş kişilere istihdam olanağı yaratılmış olur"du.¹¹

Cinsiyete özgü işbölümü burada, yerel ihtiyaçların dile getirilmesinde yine ortaya çıkmaktadır; erkekler ilçe düzeyinde daha çok istihdam fırsatına, kültürel ve siyasal eğitime, kadınlar ise yeniden üretimle ilişkili görevlerine ve daha sınırlı mekânsal hareketliliğe uygun olarak mahalledeki kuruluşlarda yoğunlaşmaktadır.¹² Bu farklı ihtiyaç önceliklerinin gerilimlere de yol açabileceğini, A mahallesi kadınlarının ikinci önemli isteği olan haftalık pazar kurulması talebi göstermektedir.¹³

Mahallelerinde haftalık pazar kurulması kadınlar açısından sadece zamandan tasarruf anlamına gelmiyor; aynı zamanda, dar gelirli aile bütçelerine de faydası olacaktır. Bu sorun, Berivan'ın sözlerinde son derece somut olarak dile gelmektedir:

"Muhtar kaç sefer söyledi, hatta senin yanında da söylemişti. Hani pazar kuruldu mu? Kurulmadı. Yaşlı nineler. Belki göndereceği kimse(si) yok. Mecburi pazara çıkmak zorundalar, belki bütçeleri elverişli değil, manavdan, arabadan alışveriş yapamıyorlar. Bin lira, iki bin lira indirimli almak, pazara gitmek istiyor. Arabaya bindiler, o minibüsten ininceye kadar ne zorluk çektiler. Bir Belediye bir muhtar, buraya bir pazar kurduramıyorsa, daha onlardan ne bekleyeceğiz ki? 4-5 yıl geçti, daha yapılmadı. Ben 17 senedir [komşu mahallede] inip alışverişimi yapıyorum. Cuma günleri oraya kuruluyor. Ama bir cuma günü sen gör. O minibüste insanlar nasıl, tıklım tıklım. Otobüse binemiyorum, geliyor geçiyor. Otobüs 5 bin liradır bilet, minibüs 3 bin lira. 5 bin lirayı vermek istemiyor kadın. Aradaki 4 bin lira farkla belki iki deste maydanozla bir kıvrıncımı alabilirim diyor, onu hesaplıyor."

Yerel seçimlerden sonra, Kastamonulu Sünni kadınlar, hemşehri-leri olan yeni muhtarla pazarlığa giriştiler. İki yıldır planlanan pazarın nihayet kurulacağını belediye gazetesinden öğrenmişlerdi. Ama gene kurulamadı; kadınlar bunun, caminin altında dükkânı olan ve daha ucuz olan pazarla rekabet etmekten çekinen esnaf yüzünden olduğunu düşünüyor. Kişisel olarak tanıdıkları bir ihtiyar heyeti azasına pazar kurulması için baskı yaptıklarını söylüyorlar; ama bu kişinin de, pazarcıların mahallenin kadınlarını, kızlarını taciz edeceğini ileri sürdüğü ve "Kızın koca bulamıyor da, pazarda ona koca mı arayacaksın?" diyerek susturduğu anlatılıyor. Yani adam, kadınları cinsel kimlikleriyle etki altına almaya, esas olarak ekonomik olan birey-

sel çıkarların savunulduğunu gizlemeye çalışmaktadır. Belki de pazarın kurulmasıyla birlikte farklı etnik kökenlerden kadınların birbiriyle karşılaşacağı ve mal dışında bilgi alışverişinin de yaşanabileceği yeni bir kamusal alanın oluşmasını engellemek istiyor. Nitekim, diğer mahallelerde, pazarın ekonomik yanı dışında mekânsal/toplumsal hareketlilik yönünden zayıf olan kadınlar için taşıdığı toplumsal işlev de bilinmektedir.

Bu bölümde, mahalle sakinlerinin mahalledeki duruma ilişkin olarak hissettikleri ve dile getirdikleri ihtiyaçlar ele alındı ve yerel düzeydeki sorunlarla ilgili olarak taşıdıkları bilincin arkaplanıyla, bu sorunlarına yönelik olarak devletten neler bekledikleri analiz edildi. Mahalledeki konut güvencesi, altyapı sorunları ve sosyal olanaklar, özellikle kadınlar açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Yani bir yandan konut güvencesi gibi kadın erkek herkesin ortak ihtiyaçları; öte yandan, mevcut cinsiyete özgü işbölümü çerçevesindeki görevleri kolaylaştırmak, örneğin su getirilmesi, düzgün yollar ve haftalık pazar gibi pratik ihtiyaçlar söz konusudur. Kadınlar buna ilişkin olarak sayısız iyileştirme önerileri getirmekte, ama daha çok kendiliğinden, çoğu zaman enformel, kısmen illegal bireysel ve kolektif çözüm stratejileri geliştirmektedirler. Sorun bilinci, yerel politikacılara karşı taleplerinde nadiren dile getirilmekte, kolektif eylem ya da örgütlenmeye dönüşmemektedir.

Bu bölümde sözü kısmen edilen siyasal katılımın engelleri ve kaynakları bir sonraki bölümde sistematik olarak incelenecektir.

Gecekondu sakinlerinin siyasal katılımının Kaynakları ve Önündeki Engeller

Gecekondu sakinlerinin siyasal katılım olanaklarını dört kategori çerçevesinde belirleyeceğiz: 1) Gecekondululara etkisi açısından genel siyasal ve ekonomik çerçeve koşullar, 2) Kente göçenlerin bireysel kaynakları, 3) Gecekondu bölgelerinin mekânsal özellikleri 4) Toplumsal kaynaklar.

Katılımı Sınırlayan Siyasal ve Ekonomik Koşullar

Daha önce kentsel toplumsal hareketler hakkındaki radikal teorileri geliştirirken, gecekondu sakinlerinin siyasal stratejilerinin incelenmesinde toplumsal baskının özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde sınırlayıcı bir faktör olarak dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştim.¹ Bu durum, 1980 askeri darbesinden sonra devlet baskısıyla toplumun depolitize edildiği Türkiye için de geçerlidir; ve bunun izleri gecekondulularda bugün hâlâ sürmektedir.

Ordu 12 Eylül 1980'de iktidara el koyduğunda, ülke derin bir ekonomik ve siyasal kriz içindeydi; askerler, bu krizin ancak kapsamlı bir biçimde yeniden yapılanmayla aşılacağı iddiasıyla geliyordu. Ekonomik açıdan bu, güçlü bir devlet sektörü ve sert kurallara tabi ithal ikameci bir ekonomiden yapısal uyum anlamında daha liberal ve dışa dönük bir ekonomik rejime geçti. Siyasal alanda ise, 1961 anayasasının görece çoğulcu ve katılımcı yapısı yerine, sayısız düzenleme mekanizması ve güçlü bir askeri nüfuzun etkisindeki otoriter bir sistem getirildi. Aşağıda, gecekondu sakinlerinin siyasal katılımına ilişkin olarak değişen çerçeve koşulları kısaca belirtilirken; önce 70'li yıllarda siyasal görünümün nasıl tümüyle değiştiği; Türkiye'de siyasal katılımın bugüne kadar –değişen ölçülerde de olsa– neden sayısız mağlubiyete uğradığı ve siyasal faaliyette bulunanların doğrudan hayatları için ne gibi tehlikeler arzettiği gösterilecek.

Ordu, iktidara el koyunca TBMM'ni ve tüm belediye meclislerini tasfiye etti, tüm partileri kapattı, siyasal liderlere siyaset yasağı getirdi ve birçoğunu hakim önüne çıkarttı. Üç yıl sonra, 1983'te genel

seçim, 1984'te de yerel seçimler yapıldı. Yavaş yavaş yeni partilerin kurulmasına, ardından da eski partilerin yeniden örgütlenmesine izin verildi. Bu yeni durum, parti tablosunun bugün 70'li yıllardakinden daha da çok parçalanmasına, dolayısıyla özellikle de yaşlı gecekonduların sakınlarının kafasında kendi durumlarına ilişkin bir belirsizliğe yol açmıştı. 1994'te yerel seçimlere 70'li yıllarda CHP içinden çıkan "ortanın solu"ndan üç parti katılıyordu: SHP, 1992'de yeniden kurulan CHP –bu iki partinin farkı yönetimlerindeki kişilerden ibaretti ve Şubat 1995'te yeniden CHP adı altında birleştiler– ve 70'li yıllarda CHP genel başkanı olan Ecevit'in "sol-milliyetçi" DSP'si. İstanbul Büyükşehir'de ve Beykoz'da SHP yönetimdeydi; benim ikinci araştırma bölgem olan Ümraniye'de belediye başkanı ve belediye meclisi 1992'de CHP'ye geçiyordu. CHP ve SHP arasındaki fark, Ümraniye'de konuştuğum birçok kişiye göre net değildi, hatta bazı yaşlı mahalle sakinleri Ecevit'in hâlâ CHP genel başkanı olduğunu sanıyordu. "Ortanın sağ" partiler içinde ANAP ve dönemin başbakanı Çiller'in DYP'si önemliydi. Seçimden önce adaylarının bir partiden ayrılıp diğerine geçmesi sık yaşanan bir durumdu. İslamcı RP, eski MSP'den doğmuştu. Bunların yanında başka birçok sağ ve sol parti daha vardı; 1994'de kapatılan ve Kürtlerin temsilcisi olan DEP'in devamı niteliğindeki HADEP de bunlardan biriydi.²

Ordunun üç yıl süren doğrudan hâkimiyeti süresinde yeni bir anayasa hazırlamış, 1982'de tartışmalı bir halk oylamasıyla kabul edilmişti. Bu anayasa ve kanun hükmündeki karamamelerle ordunun nüfuzu kurumlaştırılmış, sivil yönetime geçildikten sonra da sürmesi sağlanmıştı. Gerçi temel haklara dokunulmadı, ancak ayrıntılı maddelerle oldukça sınırlandırıldı. Partiler dışındaki tüm örgütlerin "siyasal faaliyetleri" yasaklandı ve katı bir düzenlemeye tabi tutuldu. 1980'den önce özellikle aktif olan birçok çevrenin örgütlenme hakları elinden alındı.³

Muhalefete karşı kullanılan önemli bir araç, muhalefet temsilcilerinin fiziksel olarak tasfiye edilmesi idi; halen de öyledir. 1980-84 arasında toplam 50 kişi idam edildi, bunların 27'si siyasal suçlardan hüküm giymişti. Yüzbinlerce insan tutuklandı ve yıllarca cezaevinde kaldı, binlercesi yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Dolayısıyla, darbe öncesinde aktif olan çok sayıda insan, darbeden sonraki ilk on yıl boyunca tekrar siyasal angajmana giremedi. 90'lı yıllarda, muhalifleri tasfiye etmek için özellikle Kürtlere yakın olanlara yönelik yeni bir model bulundu: Yargısız infaz. Halkın gözü siyasi tutuklulara yapı-

lan sistematik işkenceyle korkutularak, insanlar muhalif hareketlerden, hatta muhalif eylemlere sadece destek vermekten bile uzak tutuldu: Siyasilerin yakınları da işkenceyle tehdit ediliyor, hatta bizzat maruz bırakılıyordu. Bu uygulamalarla halkın büyük bölümü korkutularak dayanışma yok edilmeye çalışılıyordu.

Darbeden sonra tutuklamalar, işkence ve cezaevleri, özellikle de gecekondu semtleri içinde önemli bir yeniden hareketlilik ve eylem alanı bulmuş olan sola yönelikti.⁴ A mahallesinde de, özellikle Alevi Kürtler içinde sol örgütler aktifti. Araştırma yaptığım Ümraniye'deki B mahallesi, 70'li yılların sonunda sol eğilimli bir halk komitesi ve sol eğilimli örgütler tarafından yönlendirilmiş, mahalle silahlı olarak savunulmuştu. Bu eylemler askeri darbeden sonra şiddet kullanılarak bastırıldı, mahallede sıkı güvenlik kontrolleri yapıldı ve güvenlik önlemleri alındı.

Darbeden sonra, siyasal örgütlenme potansiyeli olan kişiler mahallelerdeki tabanlarından fiziksel ve ideolojik olarak koparılmakla kalmadı; çoğu gecekondu sakini, özellikle de B'dekiler, gece baskınlarını, tutuklamaları, işkenceyi ve cezaevlerini şahsen ya da yakınları aracılığıyla yaşadılar. Bu nedenle ortaya çıkan tedirginlik ve korku kısmen bugüne kadar etkisini sürdürmüştür. Yetişkinler bizzat aktif olmaktan ya da sadece meşru taleplerini yöneltmekten de kaçınmaktadır, bazıları çocuklarının siyasetle ilgilenmesini engellemeye çalışmaktadır.⁵ Yaşanan baskılara yol açan ihbarlar çoğu kez komşular ya da akrabalar tarafından yapılıyor, bu da mahalle sakinleri arasındaki birliği zedeleyen bir güvensizlik yaratıyordu. Sonunda siyasal baskıya uğrayanlarla yakınlığı olanlar, korku yüzünden çevrelerince izole edildiler. Örneğin işkence yüzünden sakatlanan görümcesine yıllar boyu bakan Roza, ne siyasal ne de diğer toplantılara gitmeye zamanı kalmadığını ve komşularının da kendisini ziyaret etmekten korktuğunu şöyle anlatıyor:

"Darbe bana çok acı çekti, kaynım ve görümcem yurtdışına gidene kadar sürekli polislerle uğraştık durduk. Benim kadınların toplantılarına gidecek zamanım yoktu, sakat görümceme bakmak için evde kalmaya mecburdum. Kız sakat olduğu halde polis sürekli kendisini sorguya çekmek için gelip gidiyordu. Eve bir misafir gelir gelmez askerler baskın yapıyor, kimin geldiğini soruyordu. Biz bir aşiretteniz, köyden hastasına baktırmaya çok misafir gelir bize. Bizi de tutukladılar, eve kimin girip çıktığını görmek için eve karakol kurdular. Kocam hep görevde olduğu halde [polis memurluğu] onu da alıp götürdüler. Büyük bir baskı altındaydık... En iyi dostlarımız bile bize sırt çevirdi. Görümcemi sormak için bir kere bile gelmediler. Burada 5-6 yıl boyunca

hasta yattı, ama komşuların ziyareti sayılıdır. O yüzden toplumsal olaylara katılmak istemiyordum. Bir birlik kuruyorlar ama devlet birine işkence yapınca, baskılarla baş başa bırakıyorlar insanı, karşılıklı destek yok."

Mahalle sakinlerinin güvensizliği, mezhep ayrılığı ve etnopolitik çekişmelerin tüm Türkiye'de yükselmesiyle daha da artıyordu.⁶ 1993 yılının Temmuz ayında Sivas'ta bir otelde İslamcı zorbalar tarafından çıkarılan ve 37 Alevinin öldüğü yangın, Aleviler arasında mezhepsel bir azınlık olarak tehdit altında oldukları bilincini güçlendiriyor ve bölgedeki Sünni örgütlenme çabalarının, Refah Partisi'nin seçim çalışmalarının büyük bir kaygıyla izlenmesine neden oluyordu. Bu olay, dinsel ve siyasal mezhepçiliği, örneğin B mahallesinde de güçlendirmişti. A'da yaşayan çok sayıdaki Alevi, büyük ölçüde Kürt kökenli. Örneğin A'daki Alevi Kürtler "biz"den ve "bizim mahalle"den söz ederken, oturanların tümünün aynı bölgeden geldiği ve sadece üç sokaktan oluşan "Kürt mahallesi"nden söz ediyorlar. Mahalledeki üç büyük bölgesel grubu oluşturan Karadenizli kadınları, gerçekte Laz olmadıkları halde, çoğunlukla Laz olarak tanımlıyorlar.⁷ Kürt kadınları Güneydoğu'daki silahlı çatışmadan doğrudan etkileniyor ve Kürtlerin uğradığı baskıyı kendi üzerlerinde hissediyorlar. Bu çok yönlü tehdit, özellikle kadınları, önce hangi soruna yöneleceğini bilemez hale getiren bir baskı altına almaktadır. Bu nedenle, sahip oldukları siyasal bilinç siyasete ilgiden çok pasifliğe ve kötümserliğe yol açmaktadır. Bu öznel tutumun arkasında yatan nesnel koşul, özellikle Kürt örgütlenmelerinin –istediği kadar apolitik görünsün– İstanbul'da da sert siyasal baskılara ve keyfi uygulamalara maruz kalmasıdır.⁸

Ekonomik alanda 80'li yıllardaki Özal döneminde güçlenen kendini kurtarma ve hızlı zenginleşme (köşeyi dönme) anlayışı da, mahalle içindeki bireyselleşmeyi ve sosyoekonomik farklılaşmayı güçlendiriyordu. Yükünü özellikle ücretli çalışanların taşımak zorunda kaldığı yüksek enflasyon yüzünden bazı mahalle sakinleri küçük işletmeler kurarak serbest çalışmaya yöneliyorlardı. Darbeden önce siyasal eylemleri yüzünden sürülme ya da kamu sektöründeki işinden atılma tehdidi altında olanlar için kendi işini kurmak bazen zorunlu hale geliyordu.⁹ Bazı mahalle sakinleri bu şekilde ekonomik durumlarında istikrar sağlayabiliyor ya da iyileştirebiliyorlardı; tapu alma, kentsel hizmetlerin karşılığını ödemeye ve kendi yasallaştırılmış arsalarında modern binalar yapmaya hazır hale geliyorlardı. Ama bütçeleri hep sınırlı olduğu ve enflasyon nedeniyle gayrimenkul en

güvenli yatırım olduğu için, mevcut olanaklar imar planları ihlal edilerek de tüketilmektedir; bu ise, mahallenin genel gelişimine olumsuz etki yapmaktadır.¹⁰

Diğer mahalle sakinleri, örneğin geçici inşaat işçisi ya da işportacı olarak çalışanlar çok düşük ya da düzensiz gelirleri nedeniyle tapu almak, elektrik ve su bağlantısı ya da örneğin kreş gibi toplumsal olanaklar için uğraşmıyorlar. Ayşe'nin evinde Kuran okumak için toplanan Kastamonulu kadınlar su ve elektriğe ödeyecek paraları olmadığını söylüyor; bu nedenle, bu konular hep ilgi odağının dışında kalıyor. Bazılarının, bir protesto gösterisine katılmak için otobüs bileti alacak parası dahi yok. Alevi Kürt Roza, ekonomik farklılıkların siyasal sonuçlarının bilincinde: "Türkiye'de birlik yok, aksine büyük bir ırkçılık, zenginler ve yoksullar arasında bir bölünme var. Zenginler için fiyat artışlarının önemi yok. Yoksullarınsa direnişe gitmek için otobüs bileti almaya bile parası yok."

Görüldüğü üzere mahalle sakinlerinin birlik içindeki angajmanının karşısına ekonomik çıkar ve olanakların farklılığı dikiliyor. Bu, kentsel toplumsal hareketler için "kolektif tüketim" kavrayışının ne kadar sorunlu olduğunu göstermektedir. Yerel sorunlar, "kolektif tüketim" in bedelinin ödenmesi gerektiğinde ve masrafa yol açtığında, söz konusu ailelerce ekonomik durumlarına ve bilinç düzeylerine bağlı olarak tamamen farklı görülmekte, farklı değerlendirilmektedir.

Sosyal farklılaşmanın, en azından öznel anlamda –yani sakinlerin algılayışında– etnik farklarla kesişmesi, sonuçta tüm mahallenin kolektif eylemlerine ket vuran etnik temelli yalıtılmayı iyice artırmaktadır.¹¹ Örneğin Alevi Kürtler Sünni Türk kadınlarla ilişkilerini tanımlarken "Biz onlardan köy ürünleri alıyoruz," ya da "Onlara dikiş dikmeyi, halı dokumayı ben öğrettim," gibi hiyerarşik olarak kendilerini üstte gören bir ifade kullanıyorlar. Onlara göre Kürtler daha üstün, modern, eğitilmiş ve daha temizdirler. Sünni Türklere, onları kendilerinden ayrı tutan ve aşağılayan bir biçimde kırsal bölge faaliyetleri (hayvancılık, sebzecilik, ormandan çalı çırpı toplama) ve yaşam biçimleri atfetmektedirler.¹² Tipik bir örnek olarak, öğretmen eşi olan Kürt kökenli Perihan'ın A'da yaşayan Alevi Kürtlere bakışı şöyledir:

"Kürt erkeklerin hepsi okula gitmiş, her biri ya öğretmen, ya memur, ya esnaf, hiçbiri işçi değil. Durumları çok iyi olmasa da, karılarını çalıştırmazlar, buna ihtiyaçları yok, maaşıyla çoluk çocuğunu geçindirirler. Ama onlarda [Sünni Türklere] memur olan yok, çoğu inşaat işçisi, işsiz güçsüz oldukları için de hep kahvede otururlar. Tabii işler de kadınlara kalır. Bazıları inek bes-

leyip sütünü satar, kimi eve iş alır, kimi satmak için sebze yetiştirir. Bizim Kürtler onlara göre daha ileri. Kürtler çocuklarını okula gönderir, onlar göndermez."

Kürt kadınların daha olumlu biçimde söz ettiği, daha çok saygı duyduğu Türk kadınlar da var; örneğin uygun fiyatla tekstil satışı yaparak ya da eve iş vererek büyük bir ağın merkezi olmayı başaran bazı Sünni Türk satıcı kadınlar. Türklere gelince: Kürtlerin vasıfsız işlerde çalışan insanlar olduğunu söylerler. Karadeniz bölgesinden İstanbul'a gelen ve ilkokulu bitirdikten sonra 15 yıl bir fabrikada çalışan Kadriye, etnik ve mezhepsel karma bir grup görüşmesinde, eski göçmenlerden olmanın verdiği gururla ve işçilik geleneğinin zaman içinde oluşumuna dikkat çekebilmenin heyecanıyla şunları söylüyordu:

"Bizim bütün sülale fabrikada. ... Benim akrabalarım çalıştı, hepsinin bir evi var, hepsi fabrikadan emekli. Hepsi geleli çok oldu. Şimdi İstanbul'un yerlisi oldular. Ya şimdi doğudan gelenler ne yapsın? İş bile bulamıyorlar."

Kocası işportacı olan bir Kürt kadının karşısında, yaşı ilerledikten sonra İstanbul'a gelmiş olan Kürtlerin çok ilerisinde gördüğü kendi kocasının vasıflarını ve çalışma disiplini vurguluyor:

"Benim kocam işportacı değil çok şükür, onun kocasının yapamayacağı bir işi var. Eskiden 20 lira kazandığı da olurdu, beş kuruş bile kazanamadığı da. Bekârken, bir barakada kalırdı. Ama şimdi bu mesleği öğrendi ve usta oldu, birçok çırak yetiştiriyor. Ama doğulular 60 yaşına geldikten, 40 yaşına geldikten sonra geliyorlar buraya. Kimse işe almaz tabii."

İşportacıların düzenli çalışmak istemedikleri için mi, yoksa güvenceli, formel bir iş bulamadıkları için mi bu işi yaptıkları, yoksa bunun Kürt göçmenlerin bir özelliği mi olduğu konusunda uzun bir tartışma yaşandı. Tartışmanın başlama nedeni, Üsküdar'ın merkezinde RP'nin işportacılara karşı takındığı tutumdur. RP yerel yönetimleri devraldıktan kısa bir süre sonra, net biçimde esnafın yanında yer almış, daha ucuz olan enformel ticarete karşı olduğunu ortaya koymuştu.

Ama işportacılık, sadece yeni gelen ve formel nitelikten yoksun olanların başvurduğu bir son çare değildir; bazı vasıflı kişiler ve devlet memurları da düşük maaş ya da emeklilik maaşına ek gelir olarak işportacılık yapmaktadır. Düşen reel ücretler, ailenin, özellikle de cinsiyete dayalı işbölümü temelinde mali işlerden sorumlu babanın, işi için daha fazla zaman ve enerji harcamasını gerektirmektedir. Bazıları sabahları devlet dairesindeki görevine gitmekte, öğleden sonra-

ları da kendi işini yapmaktadır. Bunun sonucunda, bürokratik işleri halletmek ve yerel düzeyde kolektif angajman için giderek daha az zamanları kalmaktadır. Bu nedenle bu görevler giderek daha çok orta yaştaki çalışmayan kadınlara kalmaktadır.¹³ Ama genellikle bu kadınların siyasal katılım için bireysel kaynakları yoktur.

Siyasal Katılımın Bireysel Kaynakları

Sosyal bilimler literatüründe, siyasal katılımın bireysel kaynakları olarak şart görülen unsurlar öncelikle para, zaman ve eğitimle beraber iş ve örgüt deneyimidir.¹⁴ Aşağıda, bu kaynakların gecekondu mahallesinin özel bağlamına etkisini kalitatif olarak araştıracağım. Kemalist modernleşme ideolojisi taraftarları eğitimi, bilhassa kadınların özgürleşiminin ve siyasallaşmasının ana koşulu olarak görmektedir. Kemalist kadın örgütleri, öncelikle eğitimde alınacak önlemlerle kadınlarda bilinç yükseltmesini teşvik etmek, böylece "Atatürk'ün verdiği" hakların kullanılmasını istemektedir. 1924'te her iki cins için eğitimin zorunlu hale getirilmesine, 1928'te Latin harflerine geçildikten sonra 7 yıl boyunca süren okuma yazma kampanyasına rağmen (özellikle köylerde belli bir direnmeyle karşılanırsa da önemli sayılabilecek bir başarıya ulaşmıştır) kadınlar devlet eliyle yaratılan bu olanaklardan erkeklere göre daha az yararlanabilmişlerdir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı özellikle de göçmenlerin geldikleri bölgelerde hâlâ çok yüksektir; gecekondu kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüksek oluşu bu yüzdendir. Okuma yazma bilmeyenler 1935'te %80,8'ken 1990'da %19,5'e düşmüştür; bu oran kadınlarda halen %28'dir; kuzeyde (Karadeniz bölgesi) %30'a ve doğu ve güneydoğuda %40'a çıkar. Gecekondu kadınlara %25,7 ila 32,2 arası okuryazar düşmektedir.¹⁵

A'da da okula hiç gitmemiş ya da istediği kadar gidememiş çok kadın vardı, çünkü ya geldikleri köyde okul yoktu ya da ailevi nedenlerle okula devam edememişlerdi.¹⁶ Mahallede sadece ilköğretim diploması olanlarla okuma yazma dahi bilmeyenler çoğunlukta idi.

Formel eğitim eksikliği, siyasal katılım olanaklarını çok çeşitli biçimlerde sınırlamaktadır: Birincisi yazılı kaynaklardan, yani gazete, dergi, broşür, kitap ve benzeri araçlardan bilgi edinmeyi sınırlar ya da imkânsız kılar. Bu nedenle de okuma yazma bilmeyen ve siyasete ilgi duyanların yoğun biçimde ve eleştirel bir yaklaşımla izledikleri televizyon, ulusal siyaset ve toplumsal inisiyatifler konusunda

bilgi edinmede önemli bir araçtır.¹⁷ Nitekim, televizyon tartışmalarında savunulan görüşler, ertesi gün kadınlar arasında ayrıntılı olarak konuşuluyor, programların siyasal hedefleri eleştirel gözle sorgulanıyor ve açıklanıyor. Gecekondu kadınlarla neredeyse doğrudan hiçbir bağlantısı olmayan Türk kadın hareketinin ortaya koyduğu sorunlar da kahvaltı saati programları aracılığıyla dile getiriliyor. Okuma yazma bilmeyenlerin sol basına ya da Kürt gruplarının yayınlarına ulaşması ancak akraba veya komşuların okuması ve anlatması sayesinde olabiliyor. 1970'lerin sonlarında bir grup Alevi Kürt kadını, İKD'nin dergisini okumak ve tartışmak üzere düzenli olarak bir araya geliyorlarmış. Bugün, siyasal bilgi alışverişi anlamındaki karşılıklı yardım sadece küçük çevrelerde olabiliyor.

Yazılı formalitelerin yerine getirilmesi, neredeyse hiçbir eğitimi olmayan kadınlara çok zor ve ürkütücü geliyor. Hiçbir okul eğitimi almamış olan Pamuk, belediyeye adım atamıyor. Gene de konuta ilişkin ve çoğunlukla belediye merkezinde tamamlanması gereken işler ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapılıyor; okuma yazma bilmeyen kadınlar işlerini iyi tanıdıkları komşularıyla hallediyor.

Köyden gelen Kürtlerin okul eğitimi eksikliği, İstanbul'a varınca eksikliği duyulan Türkçe de demektir; bu durum bilgi alışverişini, bürokrasiyle halledilecek işlerin yapılmasını, aynı zamanda Kürt olmayanlarla ilişkiye geçmeyi zorlaştırmaktadır ve resmi dairelerde, doktora gidildiğinde ve işyerlerinde ayrıma uğramaya ve aşağılanmaya neden olabilmektedir.¹⁸ Bu yaşananlar, bir yandan asimilasyon baskısına yol açmakta, öte yandan da mahalle içindeki etnik ayrışmayı artırmaktadır; kadınlar daha çok diğer Kürt kadınlarla birlikte olmayı tercih etmektedir. A mahallesindeki Kürtler, karıları ve küçük çocukları Türkçe bilmeyen Kürt kökenli yeni göçmenler mahallenin yanı başına taşındığında, Kürtçe biliyor olmalarının yararını gördüler ve bunun bir kültürel zenginlik, siyasal angajman açısından bir kaynak olduğu gerçeğini yaşadılar. Önceden gelen Kürt göçmenler, yeni gelenleri muayene eden gönüllü bir sağlık ekibine tercümanlık edecek duruma gelmişlerdi.

Formel eğitim almamış olmak, kurum ve organizasyonlarla ilgili deneyim eksikliği çok sayıda kadının özgüven eksikliği çekmesine yol açıyor; hiçbir şey bilmediğini ya da gerektiği gibi bir dil ve formda konuşamadığını düşünüyor bu kadınlar. Çok sayıda kadın, kamu kuruluşlarında, örneğin hastanelerde ya da belediyede, köylü giysileri ya da lehçeleri nedeniyle ayrıma uğradıklarını söylüyor. Kamusal

ıllanlar ilkece herkese açık olsa da onlar buraları modern, kentli ve eğitimli kadın tipiyle birlikte düşündüklerinden yadırgıyorlar. Öte yandan mahallelerde de, esasında sadece erkeklerin katıldığı toplantılarda cesaretlerini toplayıp söz almaya giriştiklerinde, alışılmış konuşma biçimlerine uygun konuşmadıkları için eleştirilmekteler – bu tıllr bir toplantıya ilk defa katılıyorsa, konuşma usullerini elbette bilemezler. Çoğu durumda hangi kuruma gideceklerini de bilmiyorlar. Bu nedenle, mahalledeki sorunlarla ilgili bildiklerini ve çözüme ilişkin önerilerini siyasal angajmana dönüştüremiyor, daha eğitimli kişilerin sorunu ele alıp üzerine düşmesini bekliyorlar. Yüksek öğrenim görmüş olan Nalan'a iletilen her sorun karşısında, Nalan, kadınlara o sorunu hangi kurumlar aracılığıyla ve hangi yollardan çözebileceklerini ve seçecekleri yöntem için destek vereceğini açıklayarak bu tutuma karşı çıkmaya çalışıyor.

Kendi çevrelerinde, enformel kadın buluşmalarında, formel eğitim almamış bazı kadınların politikacı olarak yaratıldığını düşünüyor insan. Bunu pek çok kez gözlemleme fırsatım oldu; okuma yazması olmayan kadınların büyük komşu grupları içinde, örneğin seçimleri boykot etme ya da aile içi şiddet gibi konuların tartışılmasına ön ayak olduklarına, tartışmaya yön verdiklerine, işin özüne parmak bastıklarına ve sonuçta işi somut çözümlere bağladıklarına tanık oldum. Bu kadınlar, siyasal eğitimlerini kendi çabalarıyla ve sol ya da Kürt gruplarla ilişkiye geçerek enformel yoldan almışlar, pratikte öğrenmişlerdi.¹⁹ Demek ki formel eğitim eksikliği, siyasal katılım için sadece görece bir engel, ama mutlak bir engel değil; yerini enformel kazanım alabilir, özellikle de enformel katılım biçimleri söz konusuysa.

Çocukların eğitime olağanüstü bir önem atfediliyor; eğitim toplumsal yükselmenin koşulu olarak görülüyor; maddi fedakârlıkta bulunarak çocuğun işgücünün getirisinden vazgeçiliyor ve üstüne üstlük daha iyi ve daha pahalı okullar seçiliyor, ya da çocuklar kurslara ve dershanelere gönderiliyor. Kocasını işçi olarak bir fabrikada çalışan Sünni Kürt Neriman gururla şöyle söylemektedir:

"Okuyan dört çocuğum var, çoğu liseye gidiyor. Birisi için 25 milyon lira [1.150 DM] verdim üniversiteye hazırlık kursuna. Bunu yoksullar, geliri az olanlar yapamaz. Benim de gelirim öyle çok değil, ama çocuklarımla geleceğini düşünüyorum. Çocuklarımla okula üstü başı temiz gitsin diye ben soğanla ekmeğim yapıyorum. Tabii bunu her kadın yapamaz."

Kendi ifadelerine bakılırsa, Kürt kadınlar eğitime Sünni Türk kadınlardan daha fazla önem veriyorlar; Sünniler kızlarını ilkokuldan

sonra olsa olsa Kuran kurslarına ya da İmam Hatip okullarına gönderiyorlar. Alevi ve Sünniler arasındaki farklarla ilişkili olarak kadınların bu anlattıklarını, eskiden yıllarca A'da öğretmen olarak çalışan Kürt kökenli Alevi muhtar İlyas da doğruluyor. Sünniler, ancak Alevi gençlerin başarısını gördükten sonra çocuklarını ilkokuldan sonra da okula göndermeye başlamışlar. Okumuş Alevi gençler liseden sonra üniversiteye de gitmişler, şimdi "modern", itibarlı bürolarda ya da ticari mesleklerde çalışıyorlardı.²⁰

Gençlerin siyasetle ilgisi sonuçta annelerin üzerinde de etkili olmakta ve onların da siyasetle ilgilenmesine neden olmaktadır. Gençler anneleriyle siyaset hakkında konuşuyor, yeni bilgi ve bakış açılarını annelerine aktarıyorlar; siyasal içerikli yayın ve kasetleri eve getiriyor, eğer anneleri okuma yazma biliyorsa eleştirel kitaplar okuması için teşvik ediyorlar. Toplumsal ya da siyasal açıdan faal arkadaşlarını evlerine getirdiklerinde bu arkadaşların evin gençlerinden bağımsız olarak aile ile ilişki kurduğu, kadınları toplantı ve gezilere davet ettiği de oluyor. Dolayısıyla, sadece dış dünyayı gecekonduklara taşımakla kalmayıp, anneleri de dış dünyaya götürmüş oluyorlar.²¹

Toplumsal beklentilerin çizdiği sınırlar açısından, kadınların kendi cemaatleri dışında kurduğu bu türden ilişkiler, daha da büyük önem taşımaktadır. Bazı kocalar ya da diğer erkek akrabalar, kadın ya da kızların alışveriş nedeniyle dahi olsa mahalle dışına çıkmasını, hatta evden dışarı çıkmasını engellemektedir. Hasta bir çocuğa bakması gerektiğinden –ayrıca komşularının söylediğine göre, kocası dayakla baskı altında tuttuğu için– nadiren evin dışına çıkan bir Alevi Kürt kadın yaşadığı yalıtılmışlığı şöyle özetliyor: "Buradaki kadınların hepsi aklını oynattı; ne dertlerine çare bulabiliyorlar, ne de kimseye anlatabiliyorlar; hiçbir yere gidemiyorlar." Bu kadın, kadınlar arasındaki kolektif çalışmaların inatçı bir savunucusuydu. Mahallenin dışına çıkan kadınlar ve kızlar, nasıl giyindikleri, kiminle konuştukları vb. konularında çok dikkatle izleniyorlar. Doğru bulunmayan bir davranış, komşular arasında dedikoduya ve kocanın tepkisine yol açıyor. Böylece mahalledeki toplumsal denetim, yeni, kentsel davranış biçimlerinin gelişmesini zora sokuyor.

Gartmann, gecekondu kadınların henüz çok sınırlı olan hareketliliğini şöyle özetlemektedir: Kadınlar çoğunlukla kendiliğinden değil, kocanın girişimiyle kenti tanımaktadır. Zira kentin ulaşım araçlarını tek başlarına kullanmaları mümkün değildir, tabelaları okuyamaz, yabancılarla da sormak istemezler; pazarda fiyatları karşılaştıra-

maz, parayı nasıl kullanacaklarını bilemezler. Önemli bir başka neden ise, erkeğin kıskançlığı ve somut örnek olmasa dahi, taciz korkusudur; bu nedenlerle, resmi dairelerde ya da hastanelerde yapılması gereken işler erkek tarafından yapılmaktadır.²²

Ancak konuştuğum kadınların söylediklerine göre, bu durum göçün ilk yılları için geçerlidir. Eskiden mahalleden çıkmadıklarını, ama birkaç yıldan beri belediye ve parti merkezlerinin bulunduğu ilçe merkezine ya da başka ilçelere gittiklerini, dolayısıyla giderek coğrafi oryantasyon kazandıklarını ifade ediyorlar. Berivan da mekânsal hareketliliğini genişletenlerden:

"Başlangıçta hep mahallenin içindeydim. Zamanla öğrendim. Pazar kuruluyordu [komşu mahallede] her cuma oraya gitmeye başladım. Çengelköy'de pazartesi pazar kuruluyor. Bunu sonradan öğrendik. <Yani başka mahallelere alışverişe gidiyordun, öyle mi?> E tabii, sırf keyif için gezecek, diyelim Kanlıca'ya yoğurt yemeye ya da sahilde dolaşmaya gidecek param yok, biliyorsun. Zaten yalnız olarak nereye gidebilirim ki? Beraber gidelim desem işim çok; halı, su, derken çocuklar okuldan geliyor. Gezmeye gitmek için bütün bunları halletmem gerekir; öylece bırakabilir miyim? Çocuklar artık büyüdü. -Şimdi gezmeye gidiyor musun?> Bazen. Ama bu biraz da alışmaya bağlı. Mesela hasta ya da eş dostu görmeye Ümraniye'ye gidiyorum; ama sokaklarda dolaşmak için değil. Bu olmaz. Bizi tanımasaydın, buraya gelir miydin? İnsan daha çok birini ziyaret için geliyor, hoş beş ediyor, geri dönüyor. <Ama gitmek için bir nedenin varsa başka ilçelere de gidersin.> Evet, Halkevi bir gece yapar da bizi davet ederse. Bir defasında kayıkla güzel bir gezinti ve bir piknik yaptılar. Davetiye gönderiyorlar, seve seve gidiyoruz. Yakında kütüphane açıyorlar, onun bir yemeğini yapıyorlar. Yani hem yardımlaşma, hem de..."²³ İğfer birinin ihtiyacı varsa zaten yardımlaşıyoruz, gidiyoruz. Bir işim varsa da burada, bırakıyorum, gidiyorum."

Berivan da diğer kadınlar gibi toplumsal faaliyetleri sınırlayıcı faktörler olarak para ve zamandan söz etmektedir. Bir otobüs biletinin kullanılıp kullanılmayacağı dahi düşünüp tartılmaktadır. Mekânsal hareketlilik için, bir neden bulunması gerekmektedir: Alışveriş, resmi dairelerdeki işler, toplumsal ilişki ağının korunması, siyaset. Sadece yeni mahalleler görmek ya da kentte görülecek önemli yerleri gezmek bir lükstür. Berivan, Halkevi'nde sunulanlardan, oğlu o çevrelerde faal olduğu için de haberdar oluyordu. Ama onlara katılmayı sadece kendini geliştirmek üzere değil, belli bir siyasal görüşü bilinçli olarak desteklemek için yaptığını söylüyor.

Berivan gündüzleri çocukların ve başka akrabaların bakımından kurtulduğu, su ve elektrik bağlantısını sağlayıp modern ev aletleri ile ev işlerini kolaylaştırdığından beri, toplumsal ve siyasal faaliyetler

için zaman bulabilmektedir. Ev kadınları için de özellikle zaman faktörü önemlidir, çünkü altyapı eksiklikleri yüzünden ev işleri aşırı zaman almaktadır; her boş zamanı ekonomik sorunlar nedeniyle eve alınan işler için kullanmak gerekmektedir ve çok sayıda kadın kendi çekirdek ailesi dışında aileden başkalarının da bakımını üstlenmek durumundadır. Zaman faktörünün geri planına bakıldığında, sayısal verilere dayalı gecekondu araştırmalarında tüm gecekondu ailelerinin yaklaşık beşte birinin geçici olarak büyüdüğü belirlenmiştir.²⁴ Bu da siyasal katılımı sınırlayan bir faktördür. Özellikle okula giden çocukların (Gülistan ve Elif) ya da engelli yetişkinlerin (Berivan, Perihan ve Roza) bakımı nedeniyle, mahalledeki enformel toplantı ya da faaliyetler için neredeyse hiç zaman kalmamaktadır. Yaşamlarında bu dönemi yaşayıp geride bırakmış olan kadınlar, öğleden sonralarını mahallede enformel bir toplantıya, bir partinin kadın komisyonunun ilçe merkezindeki toplantısına ya da sivil kuruluşlara ayırabilmektedir. Çoğu kadın için, akşam toplantılarına katılmak mümkün olmadığı için, bir parti yönetiminde ya da demekte çalışmaları imkânsızdır. Formel örgütlerin toplantıları çoğunlukla erkeklerin ve çalışan kadınların zaman planlamasına göre düzenlendiği için bu türden siyasal katılım gecekondu kadınlarına büyük ölçüde kapalıdır.²⁵ Kadınların farklı zaman kullanımını göze alanlar genellikle partilerin kadın komisyonlarıdır, ama bu da cinsiyet ayrımının siyasette de güçlenmesi demektir.

Bir yandan ailenin bakımıyla ilgili işlerden dolayı yaşanan zaman baskısı, öte yandan eksik okul eğitimi, kendinin ya da başka birinin evi dışında vasıflı bir işe girmeyi zorlaştırmaktadır. Sayısal verilere dayalı gecekondu araştırmalarının sonuçlarına göre benim konuştuğum kadınlar içinde formel sektörde çalışan evli kadın neredeyse hiç yoktu.²⁶ Göçün ilk yıllarında, çoğu kadınının gecekondu inşaatının parasını çıkarmak için aile bütçesine katkıda bulunması gerekmektedir. Ama bu kadınlardan bazılarının tercihi ev kadını statüsüydü (ya da dışı karşı bu statüyü korumak), çünkü evkadını olmak bir toplumsal seviye göstergesiydi.²⁷ Ancak Y. Ecevit, kadınlar arasındaki düşük çalışma oranının yalnızca İslami değerler ve erkek egemenliğindeki aile yapıları ile açıklanmasını ve ekonomik-yapısal nedenlerin ihmal edilmesini eleştirmektedir. Zira 80'li yıllarda tütün sanayiinde olduğu gibi birçok iş kolunda rasyonalizasyona geçildi ve çok sayıda vasıfsız kadın işçinin çalıştığı işyeri kapandı. Uluslararası rekabet gücünü artırmak için eve iş verilmeye başlandı; böylece, for-

mel işsizlik ve güvencesiz koşullarda evde iş yapanlarla daha düşük ücretle çalışanların sayısı arttı.²⁸ Daha esnek ve –daha düşük sosyal güvence nedeniyle– "daha ucuz" olan bekâr kadınlar formel sektörde iş bulabilirken, çocuklu evli kadınlar ve yaşlı kadınlar evde iş yapmak zorunda kalıyorlardı.²⁹

Eve iş almayla ilgili araştırmalarda, bunların kadınlar tarafından "iş" olarak görülmediği, eve alınan işin yarattığı ucuz emek dünya pazarı için kullanılırken, kadınlar tarafından ailedeki rollerinin parçası (ya da çeyiz için elişleri) olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Bu ideoloji yardımıyla yaptıkları üretim değersiz görülmekte, sömürü ilişkisi mazur gösterilmekte ve erkek egemen yapılar güçlendirilmektedir. Zira erkeğin ailenin ekmeğini getiren rolü açık olarak sorgulanmamaktadır. Diğer mahalle sakinleri de eve iş almanın sosyal ve ahlaki bakımdan sakınca yaratmayacağı görüşündeler, çünkü mekânsal hareketlilik ve yabancı erkeklerle ilişki açısından toplumsal sınırların aşılmadığı kanısı vardır – dışarıyla olan ilişkiler çoğu zaman erkek akrabalar tarafından üstlenilmektedir.³⁰ Bu, kadınların enformel faaliyetinin neden esasen ev işi olarak görüldüğünü ve neden Afrika ve Latin Amerika'dan farklı olarak hemen hiç kadın işportacı olmadığını da açıklamaktadır.³¹

Bulabildikleri işlerin sömürü niteliğinin pekâlâ farkındalar. Mahallenin üst kısmında oturan kadınlar, örneğin 15 günde ördükleri elörgüsü bir kazak için sadece 80.000 TL (yaklaşık 4 DM) alıyor. Önceden bir halı atölyesi yöneten Perihan, bu işi bırakmıştı. Elle halı dokuma artık para etmiyordu; enflasyon nedeniyle neredeyse hiç kimse emek ve malzeme açısından değerli olan bu halılara para ödeyecek durumda değildi; sınır kapıları açıldığından beri Rus kadınları aşırı ucuz halıları Türkiye'de satıyor ve böylece Türk halı üretimine zarar veriyorlardı. Berivan da ne eve alınan işlerin ne de dışardaki vasıfsız işlerin kendi emeklerinin o günkü değerini karşılamadığını, ya da karşılayamayacağını şöyle vurguluyordu:

"Bu mahallede dışarda çalışan kadın yok, sadece evde ufak-tefek şeyler yapıyorlar. Bu nedir ki? <Dışarda çalışmak isterler mi?> Elbette! İnsan çalışmak istemez mi? Kadın düzenli iş ister, sigorta, gelecek ister. Neler yaptığımı sana anlattım. Ama bana ne faydası oldu? Bir gecekondu tapum bile yok kendiliğime. <Engel olan ne? Sizin çalışmanızı erkekler mi istemiyor yoksa iş mi bulamıyorsunuz?> Bu yaşımızda, kendimize uygun bir iş bulamıyoruz. Zaten işyerleri çok uzakta, mesela [konfeksiyon] atölyeler Eminönü'nde. Oraya nasıl gidersin? Aldığın ücret ne, araba parası ne veriyorsun, yemek parası ne?

Kurtarmıyor ki. Verdiğin emeğin karşılığını alman lazım. Yoksa neden kendime eziyet vereyim. Böyle çalışmaktansa evimde kuru ekmek yerim daha iyi... Yollar çok uzak; çocuklar da okula gittiği için Mahmutpaşa'da çalışmadım. Çalışsaydım Mahmutpaşa'da, şimdi daha başka olurdu."

Bu bakış açısıyla, A mahallesinde eve iş alan kadınların, ürünleri için daha iyi satış koşulları talep ettiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bazı Kürt kökenli Alevi kadınlar, ev dışındaki bir işin yeni toplumsal ilişkiler yaratacağının, tecrübe kazandıracağı ve kendi toplumsal ve siyasal yetkinliklerini artıracacağı bilincindedir. Perihan, halı atölyesinde çalışmanın toplumsal rol açısından ne kadar önemli olduğunun tekrar tekrar altını çizmektedir. Kendisini, yanında çalışan Sünni Türk kızlarının öğretmeni olarak görüyor, aynı zamanda bu kızlara "modern" değerleri ve davranış biçimlerini de aktarmak istiyordu. Nitekim Alevi Kürt kadınlarının temel talebi, mahallede kendilerine hem gelir hem de toplumsal açıdan bir arada olmayı sağlayacak bir kadın atölyesi kurulması yönündedir.

Kamusal becerilerin siyasal katılımın kaynağı olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda, ev dışında bir işi olmayan kadınların, kocasına ve çocuklarına açık olan bir olanaktan mahrum kaldığı saptaması da eklenmelidir; zira farklı insanlarla ve durumlarla karşılaşma, düşünce alışverişi, yabancı insanlar önünde konuşma deneyimi ve özellikle de ortak çıkarlar temelinde örgütlenme deneyimi gibi olanaklardan uzak kalmaktadırlar.

Mahalledeki Kamusal Mekânlar ve Katılım Olanakları

Gecekondu kadınları için mahallenin dışına çıkmak olağan sayılmadığından, kadınların siyasal katılımı açısından bir diğer önemli faktör mahalledeki olanaklardır. O halde burada sormamız gereken önemli bir soru, fiziksel mekânın gecekondu mahallelerinde toplumsal alanı nasıl yapılandığı, buna bağlı olarak da, fiziksel mekânla toplumsal alanın birlikte oluşturdukları ve kadınların "toplumsal pratiği"³² diyeceğimiz işlevi ve onların siyasal katılım olanaklarını nasıl yapılandığıdır.

Gecekondu mahalleleri toplumsal açıdan oldukça kapalı ortamlardır; bu ortama dışardan birileri pek girmez. Burada söz konusu olan "köyvari iççelik"³³ sayesinde mümkün olan koruyucu şemsiye, sokaklarda özellikle de kadınlar için –doğal olarak yabancılara kapalı– belli bir kamusal alan ortaya çıkarabilmektedir. Kadınlar burada,

özel mekânlarını genişleterek işlerini yapmakta, bir araya gelmekte, birbirine yardım etmekte, bilgi alışverişinde bulunmakta ve enformel ağlarını yaratıp korumaktadırlar. Gene de Kümbetoğlu'nun, gecekondu mahallerindeki kadınların bir araya geldiği bahçe ve sokakların, erkeklerin kahvehaneleri benzeri bir toplumsal işlevi bulunduğu düşüncesine³⁴ ancak koşullu olarak katılıyorum. Gerçi burada, küçük enformel bir çevrede siyasal faaliyet ortaya çıkabilmekte, sorunlar tartışıldıktan sonra enformel olarak kararlar alınabilmektedir; ama sadece birbirine yakın komşular, bir iki sokaktaki kadınlar bir araya gelmektedir; yani mahallenin diğer kısımlarında oturanlarla ya da diğer hemşehri gruplarından olanlarla ilişki kurulmamaktadır. Bu tür açık mekânlar, siyasal kuruluşların temsilcileriyle yapılan ve mahalle sakini kadınların da söz aldığı uzun toplantılar için uygun değildir. Ama sokaklar, mikrofon, parti simgeleri ve aday fotoğraflarıyla donatılmış otobüslerle mahallede dolaşan partiler tarafından propaganda amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Gecekondu mahallelerindeki kadınlar kapalı kamusal mekânlardan yararlanamamakta ya da çok sınırlı olarak yararlanabilmektedir. Akrabaları ya da yakın komşuları dışında daha geniş toplumsal ve siyasal çevre oluşturmaya ilgi duyan ve bu açıdan sosyal ya da zamansal kısıtlamaya tabi olmayan kadınlar, bu olanağın eksikliğinden ötürü başka kadın ya da erkeklerle daha büyük toplantılarda bir araya gelme olanağından genelde mahrum kalmaktadırlar. Bunun kadınların siyasal katılım fırsatlarını ne kadar sınırladığını, özellikle seçim dönemiyle ilgili ilerki bölümlerde göreceğiz.

Bu yalıtımı en azından biraz olsun gidermek üzere, kadın toplantıları için –mahallede varsa ki bu, A'da yok– düğün salonları ya da çocuk yuvaları kiralanıyor; bu da belli bir mali gücü ve iyi ilişkileri gerektiriyor. A mahallesinde geçici olarak bir kahvehane tahsis edilmişti kadınlara. Ama ANAP üyesi olan kahve sahibi kısa süre sonra kadınların hiçbir şey içmediğini, dolayısıyla gelir elde edemediğini söyleyerek vazgeçmişti. Kadınlar ne siyasal ne de mali güç oluşturabildiğinden, mahallede var olan tek kamusal mekâna, caminin yanındaki Kuran kursuna kaçmakta buluyorlardı çareyi. Bu, Alevileri ürküten bir çözümdür kuşkusuz.

Başka alternatif bulunamadığından, kamusal amaçlar geçici olarak özel mekânlarda yürütülüyor: Örneğin partiler, özellikle de parti kadın komisyonları ev ziyaretleri ve ev toplantıları düzenliyor. Gecekondu küçük olduğu ve bu toplantılara katılanlar özel davetle gel-

diğinden, bu yolla, büyük bir zaman diliminde pek az kadına ulaşabiliyor. Kadınların, örneğin başka etnik ya da mezhepsel gruplardan kadınlarla toplumsal ilişkilerini geliştirmesi mümkün olmuyor. Ayrıca konuklar ev sahibi için fazladan emek ve masraf demek; evin hem konuklar gelmeden hem de gittikten sonra temizlenmesi gerekiyor ve konuklara çayla kurabiye gibi şeyler ikram ediliyor. Erkeklerin gittiği kahvede siyasal toplantılar belli bir boş zaman karakteri taşıırken, ev toplantıları kadınların evdeki görevlerini perçinliyor.

Siyasal Katılımın Toplumsal Kaynağı Olarak Enformel Ağlar

Buraya kadar yürütülen argümantasyondan gecekondulu kadınların siyasal katılımın formel biçimlerinin gerektirdiği bireysel ve mekânsal kaynakların çoğundan yoksun oldukları sonucu çıkıyor. Siyaset konusunda bilgi edinme, ilişki kurma ve siyasal olarak aktif olma becerilerini kadınlar gene de kazanabiliyorlar; bunun kaynağı da enformel ağlardır.³⁵ Yukarıda ele alındığı gibi, bu ağlar göçmenlerin kente entegrasyonunda destek sunmaktadır: Yerleşim aşamasında (arsa edinişi, gecekondunun birlikte yapılması, mali yardım, yıkıma karşı savunmayla ilgili olarak söylenenleri hatırlayın), altyapının ilk –çoğunlukla illegal– oluşturulması sırasında, mahalleye toplumsal entegrasyonun sağlanmasında, iş aramada ve daha sonraki tüm ihtiyaç durumlarında bu karşılıklı destek ağına katılımın koşulu, gerektiğinde bizzat yardım etmeye ya da "toplumsal sorumluluğunu" yerine getirmeye hazır olmaktır.³⁶ Bu ağlar her gün yeniden oluşturulup güçlendirilir: Kadınlar, gündüzleri komşulara misafirliğe giderken, erkekler birbiriyle kahvede görüşür ve ailece akşam ziyaretlerine gidilir. Ağları, kolektif siyasal eylemlere yol açmadıkları sürece pasif olarak değerlendiren Bayat, ağı her gün yeniden güçlendirme çabalarını gözden kaçırmaktadır.³⁷

Ağa katılımın bir başka "bedeli" de ailenin mahremiyetinden büyük ölçüde vazgeçmektir, çünkü ev –hem sözcük hem de mecaz anlamıyla– her an herkese açıktır. Kadınlar açısından bu bir yandan, ev kadını olarak beceri ve titizliklerinin sürekli kontrol altında olması, öte yandan sınırlayıcı bir faktör olan "ev dışındaki davranışın toplumsal denetimi" demektir. Gecekondulu mahallelerdeki toplumsal komşuluk ağları, büyük ölçüde mezhepsel ve etnik homojen hemşehri gruplarına denk düşer; gelinen bölgenin toplumsal modelleri, bunlarla bağlantılı olan cinsler ve kuşaklar arasındaki geleneksel otorite

ilişkileri kentlerde bu yolla sürdürülmektedir;³⁸ ya da bu ilişkiler ancak yavaş yavaş gevşeyerek zamanla değişebilmektedir. Bu açıdan komşuluk ağı ilişkilerini daha çok Friedman tarafından eleştirilen "mekân cemaatleri" içinde ele almak gerekecektir.

Ancak mahalle içindeki toplumsal ilişkiler ve toplumsal davranışlar da dönüşümden kurtulamaz; dönüşüm, bir hesaplaşma ve tartışma sürecinden sonra nihayet cemaate malolur. Artık kızların da iyi eğitim alması, meslek edinmesi ve gelecekteki kocaları karşısında ekonomik olarak bağımsız olması, kocasını serbestçe seçebilmesi, anneler tarafından ulaşmaya değer bir hedef olarak görülmektedir.³⁹ Feminist kadın hareketi konularının enformel ağlara nasıl girdiği ve pratiğe nasıl dönüştürüldüğünü A mahallesinde yaklaşık 15 Alevi kadının bir gün toplantısı ortaya koymaktadır:

Aile içi şiddet, 80'li yılların ikinci yarısında Türk kadın hareketinin en canlı günlerini yaşamasını sağlayan konu oldu; mekân hareketliliği daha az olan kadınlara da televizyon aracılığıyla ulaşılabilirdi. Gün'deki tartışmayı başlatan ve sürdüren –o anki beklentimin tersine– kadın hareketi içinde yer alan yüksek öğrenimli Nalan değil, okuma yazma bilmeyen Berivan oldu. Berivan, orada hazır bulunan kadınlardan birinin çocuğunun evden kaçarak kendisine sığındığını anlattı; çocuk, babasının annesini dövdüğünü söylemişti. Olayın doğru olduğu anlaşıldıktan sonra, bu şiddetin haksızlığı ve karılarına şiddet uygulayan erkeklerle nasıl başa çıkılacağı üzerine hararetili bir tartışma başladı. Berivan, müthiş bir kararlılıkla, ustaca ve zorlayıcı olmadan kadınları yönlendirdi; onlara öğ almaya kalkışmamak, gördükleri şiddete kadınlar olarak birleşip fiziksel şiddetle cevap vermemek, tersine bilinçli, açık, barışçıl bir diyalog kurmak yönünde telkinlerde bulundu. Bu söylediklerini de, karısına kötü muamele eden kocalardan biri tesadüfen odaya girdiği anda derhal pratiğe dönüştürdü. Bütün kadınların onun yaptıklarından haberdar olduğunu, herkesin önünde açıkça söyledi; adamın görüşünü sorduktan sonra davranışının haksız olmadığını ve ilerde kadınların gözünün sürekli üzerinde olacağını bildirdi. Berivan'a kadının bu olaydan sonra da dayak yiyip yemediğini sorduğumda, erkeklerin artık korktuğunu, çünkü kadınların birbirlerine güç verdiğini bildiklerini söyledi. Erkekler en çok kamusalıktan, yani yaptıklarının açığa çıkmasından endişe duyuyorlardı; bu nedenle, bu fiili işleyenler televizyonda da çoğunlukla adları açıklanarak gündeme getiriliyorlardı.

Yani Berivan özel yaşamdaki şiddetin herkese duyurulması konusunda televizyondan edindiği deneyimleri, enformel ağların bir kamusalılık oluşturduğu kendi yerel toplumsal bağlamına başarılı bir biçimde taşımıştı. Enformel ağların kamusalılık oluşturması –bu biçimde kullanıldığında– kadınların güçlenmesi yönünde bir toplumsal dönüşüme pekâlâ katkıda bulunabilir. Bu anlamda ağ, kadınların güç-

lenmesinin yerel kaynağını oluşturan "amaç cemaati" olarak tanımlanabilir.

Bu örnek ayrıca, toplumsal ağların kadınların siyasal katılımının kaynağı olarak nasıl işlev görebileceğini göstermektedir. Berivan ne formel eğitim almıştır, ne de meslek ve örgütlenme deneyimi veya parası vardır; mekânsal hareketliliğini geliştirmeyi zaman içinde yavaş yavaş başarmıştır. Ama örnek bir ev idarecisi, elbecerileri gelişkin bir kadındır ve gecekondusunun inşaatına ve korunmasına yaptığı büyük katkı sayesinde özgüvenini geliştirmiştir; kocasının öğretmen ve bilgili bir kişi olarak mahallede sahip olduğu yüksek itibarın da payı vardır bunda, ve bu itibarı kendisi de artırmaktadır. Ama her şeyden önce yakın komşuluk sayesinde ve kendi hemşehrileri dışına taşan ve bazı Sünni Türk kadınlarını, kentin diğer ilçelerindeki akrabalarını ve oğlunun siyasal çevresini içine katarak geniş bir toplumsal ağ oluşturmuştur. Destek verme, tavsiyelerde bulunma, konuk ağırlama, vb. ile de her gün bu toplumsal ağa yatırım yapmaktadır. Bu toplumsal ağ ona, okuma yazma gerektiren faaliyetlerinde destek vermekle kalmayıp, toplumsal deneyim, geniş bir bilgilenme, yeni ilişkiler kurma olanağı da sağlayarak mahallede özel bir itibar kazandırmaktadır. Bu itibar sayesinde enformel olarak yerel bir sözcü statüsü kazanmıştır; nitekim benim A mahallesinde Alevi Kürt kadınlarla yaptığım ilk grup toplantısında da onun bu rolü hemen somut olarak ortaya çıkmıştı. Bu enformel statü, formel siyasal örgütlerle ilişkide de önemlidir; bu, örneğin kendi evinde yapılan SHP kadın komisyonu toplantısında görülmektedir.

O halde enformel ağlar, hem kentteki alt toplumsal katmanların bir yaşam güvencesi stratejisi, hem de siyasal katılımın kaynağıdır. Böylece, geçtiğimiz sayfalarda ortaya konulan "kadınların yerel siyasete katılımının kaynakları enformel ağlarla mutlaka bir arada incelenmelidir" tezi, benim çalışmamla Türkiye bağlamında doğrulanmış oluyor. Gecekondu bölgelerindeki kadınların para, zaman, formel eğitim, meslek ve örgütlenme deneyimi, bağımsızlık ve kamusal mekânlarla ilgili büyük eksikliklerine karşın, –sınırlı ölçüde de olsa– siyasete duydukları ilginin, bilinçli davranışlarının ya da siyasal faaliyetlerinin nasıl var olabildiği yalnızca bu şekilde açıklanabilir.

Çalışmam, Türkiye gecekondu mahallelerindeki enformel ağların, siyasal katılıma aşağıdaki düzlemlerde katkıda bulunduğunu göstermektedir:

– Ağlar katılımcılara önce, formel yoldan ulaşamayacakları siyasal katılım kaynakları yaratarak dolaylı bir etki yapmaktadır: Ağda aktif olarak rol almakla statü ve özgüven kazanılır, finansal kaynaklara ulaşılabilir;⁴⁰ bir işe aracılık ederek ya da eve iş alarak gelir elde edilebilir; sosyal, bürokratik ya da siyasal uğraşları olan bir kadına, ev işleri ve çocuk bakımı gibi yüklerde yardımcı olarak zaman kazandırılabilir; toplumsal hareketlerin temsilcileri ile ilişkilere girmekle ya da toplantılara katılmakla, siyasal eğitim alınmış olur. Gecekondu kadınları, genç akrabalarına evlerini açarak onların büyük kentte yüksek öğrenim görmelerini sağlamak gibi bir destek faaliyetinde de bulunurlar.

– Enformel ağlar, siyasal bilgi havuzu olarak da iş görmektedir: Kadınların her birinin formel eğitim eksikliği ve mekânsal hareketliliğin sınırlı oluşu nedeniyle ulaşmakta zorlandığı bilgiler, enformel ağda birleştirilmekte ve paylaşılmaktadır. Kadınlar televizyonda izlediklerini, (erkek) akrabalarından ya da tanıdıklarından duyduklarını, gazetelerde, dergilerde ya da kitaplarda okuduklarını, yolda gözlemlediklerini ya da başka bir yoldan edindiklerini birbirlerine anlatmaktadır. Böylece en yeni siyasal gelişmeler, partiler, adayları ve onların konumları, siyasal birliklerin faaliyetleri ve hedefleri, ilçe yönetiminin planları, resmi daireler ve bunlara nasıl ulaşılacağına ilişkin kanallar arasındaki yetki dağılımları ve siyasal toplantıların tarihleri üzerine bilgi elde etmektedirler.

– Ayrıca, enformel toplantılarda kolektif görüşler oluşmaktadır: Birbirlerini iyi tanıyan ve güvenen kadınlar –Alevi Kürt kadınları erkeklerle birlikte– her bir partinin getireceği fayda ve zararları, seçim boykotunun etkisini, partiin sunacağı kentsel hizmetlere karşılık göze alınan bedellerin nasıl savunulabileceği, vb. tartışmaktadır. Örneğin kocası sayesinde SHP politikası hakkında bilgisi olan Gülistan, gündemdeki konularla ilgili siyasal tavırlar konusunda komşularını etkilemeye çalışmaktadır. Sözgelimi solcu kadın muhtar adayının önseçime katılmayacağı belli olunca, Gülistan burada düşünülen yöntemin, enformel bir grup oluşturan bilgi sahibi kadınlar arasında duyurulması ve tartışılması önerisini getirir; böylece hiç değilse bu kadınlar kendi fikirlerini oluşturabileceklerdir. Bunlar, Erder'in enformel buluşmalar konusunda yaptığı, gündelik ve somut sorunların aileler arasında konuşulduğu ev toplantılarını bir yana, mahallenin ve hemşehri gruplarının sorunlarının tartışıldığı kahve oturumlarını başka bir yana koyan ayrımı çürütmektedir.⁴¹

– Enformel bir aradalık, daha kalabalık bir topluluk önünde konuşma, siyasal gerekçelendirme, tartışmayı yönetme ya da çelişkileri uzlaştırmayı öğrenmek için, yani kamusal beceriler edinmek için kadınlara bir fırsat sunmaktadır.⁴²

– Kadınlar, karar mekanizmalarına geniş katılımdan ve yetkili konumda olanlarla doğrudan temas olanaklarından büyük ölçüde mahrum bırakıldıkları için, dolaylı bir yol izleyerek hiç değilse erkek akrabaları üzerinden sorunlar hakkında bilgilenme sağlamaya, talep ve konumlarını belirlemeye çalışmaktadır.

– Buluştuklarında, kendi işlerini hep birlikte kendileri halletmeye, kolektif eyleme ya da siyasi makamlara ortak başvurularda bizzat aktif olmaya da karar vermektedirler. Siyasi makama başvuru konusunda ailenin geniş enformel

ağında yer alanlar tercih edilip seçilmektedir: Kadınlar daha çok yakın komşuluk içinde oldukları muhtara ya da hemşehri grubundan olanlara gitmektedir. Belediyeye gittiklerinde konuyla ilgili asıl yetkiliye değil, kendi tanıdıkları bir memura ya da pozisyon sahibi birine başvurmakta, tercihan da doğrudan belediye başkanıyla görüşmek istemektedirler; çünkü göçmenlerin algılayışına göre başkan, seçmenleriyle bire bir, yani klientalist bir ilişki içindedir: Seçmenlerin oylarına karşılık başkanın da onların kolektif ya da bireysel meseleleriyle ilgilenme yükümlülüğü vardır.

– Kadınların siyasal girişimlerin, örgütlerin ve kuruluşların temsilcileriyle çoğunlukla erkek akrabaları aracılığıyla kurduğu ilişkiler, kendi ağları içinde de sürdürülmektedir. Resmi dairelere gidildiğinde, komşular kendileriyle ilişkisi olan kişiler tarafından ilgililere şahsen tanıştırılmakta ya da en azından görüşme öncesinde kendilerine ilgili kişilerin isimleri verilmektedir. Bir partinin ya da bir siyasal girişimin temsilcileri bir kadını evinde ziyaret edeceği zaman evin hanımı çoğu zaman kendine en yakın bulduğu komşularını evine çağır-maktadır; hem gecekondu kadınlar hem de siyasal örgütler tarafından tercih edilen bir kartopu (hareket ettikçe kendi kendine büyüyen) sistemidir bu.

– Son olarak, kadınların ortak hareketi kocalarının olumsuz davranışlarına karşı belli bir koruma sağlamaktadır. Mesela aile içi şiddeti açığa çıkarma örneğinde, erkeklerle karılarına kötü davranmaya devam etmenin onları zor durumda bırakacağı ve içinde yaşadıkları topluluktan yalıtılacakları duygusunu aşılama amaçlanıyordu. Ortak duruş, kadınların sınırları aşıp o ana değin erkeklerle ait olarak görülen kamusal bir alana girdiği başka durumlarda da işe yaramaktadır; bir erkek, karısı erkeklerle özgü sayılan bir iş yapıyor diye şerefinden bir şeyler yitirme duygusu yaşamamakta, komşularının karılarının da aynı durumda olması bunu önlemektedir. Bir ağıdaki kadınlar hep birlikte sosyal ya da siyasal bir dönüşümü başlatarak erkeklerin aynı durumdaki başka erkeklerle bakacak yüzleri olmasını kolaylaştırmaktadır.

O halde enformel ağlar, çeşitli şekillerde kadınların yerel siyasal katılımını teşvik edebilmekte ve bu amaçla mahallede siyasetle ilgilenen kadınlar tarafından bir araç olarak kullanılabilir. Ama gecekondu mahallelerinde komşuların toplumsal ağları, hemşehrilerin aynı mekânlarda bir arada oturmaları yüzünden geniş ölçüde hemşehri ilişkileriyle sınırlıdır.

Sünni Türk ve Alevi Kürt kadınlar arasında, aynı mahallede on yıllardır oturmaktan da kaynaklanan karşılıklı bir önyargı ve aşağılama atmosferi hâkimdir. Gerçi belli sosyal ve ekonomik ilişkiler mevcuttur, ama sıkı dostluklar hemen hiç yoktur. Farklı Sünni Türk hemşehri mahalleleri arasında dahi kadınlar birbirlerini neredeyse tanımamaktadır. Ancak komşuların heterojen olduğu yerlerde diğer bölgelerin kadınlarıyla da ilişkiler vardır, ama herkes gene tercihan kendi etnik ya da mezhep grubu içinde kalmaktadır. Toplumsal ilişkile-

rin sınırlı olmasının arkasında yatan neden toplumsal hareketlerin temelini oluşturacak güçlü bir "Biz" duygusunun mahallede yalnızca etnik, mezhepsel ve çoğunlukla aynı bölgeden gelen gruplara dayanmasıdır. Türkiye'deki gecekondu mahallelerindeki durum, Suad Joseph'in araştırdığı ve farklı etnik ve dinsel grupların aynı sokakta, hatta aynı evde oturdukları Beyrut'taki mahalleden farklıdır. Joseph, diğer etnik gruplara mekânsal yakınlığın, heterojen kadın ağlarındaki etnik sınırların aşılmasını sağlayacağını vurgulamaktadır.⁴³

Bu bölümde, gecekonduya yaşayan kadınların hukuki açıdan geniş ölçüde erkeklerle eşit konumda olmalarına rağmen, siyasal katılımın birçok kaynağından fiilen yararlanamadığı ya da sınırlı olarak yararlandığı gösterilmiştir; başka bir deyişle, haklar tanınmıştır, ama kadınların güçlenebilmesi için aynı ölçüde gerekli olan hakların kullanılabilir olması mevcut değildir. Gecekondu mahallelerinin sosyal ve mekânsal özellikleri, bu engellerin bir kısmını oluşturmaktadır. Öte yandan, yerel düzeyde enformel ağlar oluşturulmaktadır; bunlar, kadınlara ilişkin alternatif bir güçlenme ve siyasal katılım kaynağıdır ve siyasal katılımın enformel biçimleri bu ağlarca belirlenip uygulanmaktadır. Enformel ağlar, formel siyasal örgütlere ve kuruluşlara girişi de kolaylaştırmaktadır. İzleyen bölümde gösterileceği gibi, mahalledeki siyasal etkinlikler için ağlar harekete geçirilmekte, ama çoğu zaman dar etnik ve mezhepsel sınırlar içinde kalmaktadır; bu, eylemlerin etkisini sınırlamakta, paylaşılan yerel ihtiyaçlara dayalı geniş kapsamlı bir örgüt oluşturulamamaktadır.

Gecekondu Sakinlerinin Kolektif Eylemleri

Karpat'a (1976) göre gecekonduluların "kentsel ve ulusal entegrasyonu" öncelikle siyasal eylemlerden geçmektedir; Karpat kadınların katkısından söz etmemiştir. Erder (1996) ise, kadınların yerel eylemlerine gönderme yapmakla birlikte bunları ayrıntılı olarak ele almıyor. Önceki bölümlerde mahalleye yerleşimde ve altyapının tesis edilmesinde kadınların bireysel ya da kolektif olarak kendi işini kendi halletme yoluyla son derece önemli katkılarda bulunduğunu ve erkeklerin yerel sorunlar hakkındaki bilgi ve ihtiyaç önceliklerinden farklı olan üst seviyede bir yerel sorun bilinci taşıdıklarını göstermiştim. Burada ise kadınların yerel düzeyde siyasal katılımı da önemli bir rol oynadıklarını; ama bu rolün çoğunlukla algılanmadığını, siyasal katılım kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle daha çok konvansiyonel olmayan enformel katılım biçimlerine başvurdıklarını ileri süren tezimi gerekçelendireceğim.

Altyapı Sorunlarıyla İlgili Kolektif Eylemler

Gecekondu semtlerinde kolektif eylemlerin en sık uygulanan biçimi, altyapı sorunlarıyla ilgili olarak yerel siyasal makamlara karşı gerçekleştirilen talep oluşturmaktır. Altyapıyla ilgili eylemlerin bugün ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yürütüldüğünü erkekler de onaylıyor. Bu durum, cinsiyet temelinde işbölümünün bir sonucudur: Ev işlerinin sorumlusu kadındır ve altyapı eksikliğinden dolayı ev işleri daha da zorlaşmaktadır. Mahalle muhtarına göre de bu tür taleplerle kendisine başvuranlar çoğunlukla kadınlar, çünkü bu durumdan daha çok kadınlar etkileniyor; ama muhtar hemen ardından kadınların "örgütlü olmadıklarını" ekliyor. Kadınların söyledikleri ise, böyle bir kolektif talep oluşturma aşgari bir özgüveni, dar tutulmuş cinsiyet sınırlarını aşmaya hazır olmayı, bir arada hareket edebilmeyi ve ortak karar alabilmeyi gerektirdiğini göstermektedir.

Önceleri kadınlarda doğrudan muhtara gidecek kadar da özbilinç olmadığı, böyle bir hareketin –kadınlar tarafında da– karşı cinsle yakışık almayan bir ilişki olarak görüldüğü anlaşıyor: "Gidecek olsak

kocamızı mahcup duruma düşürürüz sanıyorduk!" Kadınların çoğu tarafından şimdi "gericilik" olarak tanımlanan bu tavır, bugün bile bazı –daha çok da Sünni– kadınlar tarafından savunuluyor. Alevi olan muhtarın dediğine göre, eğitim görenleri hariç Sünni kadınlar "Alevi, Kürt ve demokrat kadınlardan"¹ farklı olarak hiçbir zaman, günlük formaliteleri yerine getirmek için bile olsa, tek başlarına resmi daireye gitmiyorlar. Demek ki özel yaşama ilişkin rolleri gereği, en alt düzeydeki muhtarlık kurumuna girişleri dahi engellenmektedir. Ayrıca, zamanının çoğunu muhtarlık bürosu yerine kahvede geçiren muhtar İlyas'ın alışkanlıkları da durumu zorlaştırıyor; kadınlar onunla konuşmak istediklerinde, bir çocuk ya da tanıdık bir erkek aracılığıyla –tam anlamıyla bir erkek mekânı olan– kahveden onu dışarıya çağırarak zorunda kalıyorlar. Bu nedenle bazı kadınlar taleplerini muhtara iletme işini, yerel sorunları kendileri kadar iyi bilmeyen kocalarına bırakıyor; ama bu yöntem daha etkisiz olmanın ötesinde, aileyi besleyen ve bakan rolünü üstlenmiş olan erkeğe kişisel bir başa-rısızlık duygusu verdiğinden ailede gerginliklere yol açabiliyor:

"Erkekler ne olsa kadınlar kadar durumun farkında değil. Sabah kalkıyor işe gidiyor, akşam eve dönüyorlar. Geldiği zaman suyu hazır, yemeği hazır. Bunların hangi emekle ortaya geldiğini bilmiyorlar... Birazcık tartışma olunca da, işte bir karı-koca kavgası başlar. Evliliği sürdürmek için bazı şeylere katlanmak lazım. Bir adam fabrikada ya da sokakta çalışıyorsa senin için ne yapabilir? Daha yükseğini istiyorsan bir sürü tantana çıkıyor, zaten adamın gücü de yetmiyor, senin de gücün yetmiyor. Kabulleniyorsun işte." (Berivan)

Resmi mercilere ulaşmak için de çoğu zaman özel ilişkiler kurulması gerektiğini düşünüyorlar. Örneğin muhtarla uzaktan akraba olan kadın hemşehrileri, kendisini evinde "özel" olarak ziyaret ediyor ve işlerini bu yolla hallediyorlar. Etnik veya benzeri bir özel yakınlık, cinsiyet sınırlarını aşmayı kolaylaştıran bir unsur. Bu özel yakınlık olmasa bile bugün mahalledeki tüm etnik ve mezhepsel gruplardan kadınlar muhtara gidiyor; çünkü uzun çalışma saatleri erkeklerin bu tür işlerle uğraşmasını engelliyor. Mahallenin ilk kuruluş döneminde kadınlar birbirlerini yeterince tanımadıklarından henüz enformel ağlar oluşturmadıkları ve dolayısıyla kolektif eylemlerinin olmadığı anlaşıyor: çünkü kolektif eyleme karar verme çoğunlukla küçük bir kadın grubunun enformel buluşmasında gerçekleşmekte, bu kadınlar da kendi çevrelerindeki başka kadınları haberdar etmektedir. Ama harekete geçirilen grup hiçbir zaman yakın komşuluk dışına çıkmaz; burada, etnik homojen gruplar tercih edilir. Mahallede

Adanalı Kürtlerin oturduğu kısımdan Gülistan bu konuda şöyle diyor:

"Bütün A devamlı muhtara gidiyordu. Ama hiçbir zaman A'nın bütün kadınları toplanıp birlikte gitmedik, tersine her zaman sadece kendi yakın çevremizdeki kadınlarla gideriz. Biz 8-9 kadınla, bir başka mahalle 10-12 kadınla gider... Yukarda daha çok Kürt kadın var, onlar da kendileri birlikte gider. Öyle iki ya da üç kişi de gitmez, birlikte gidebiliriz. Yukarıda çoklar, kendi sorunlarını (Kürt olarak) kendi başlarına çözebiliyorlar."

5 ila 20 kadından oluşan gruplar, sözleşilen saatte birlikte muhtara gidiyor ve muhtar yetkili yerlere telefon edene kadar ya da kendileriyle birlikte resmi daireye müracaat edene kadar baskı yapıyorlar. Aralarında, sorunla ilgili mercinin neresi olduğunu bilen girişken bir kadın varsa, kadın grubu doğrudan belediyeye ya da örneğin sular idaresine gidiyor. Beykoz belediye başkanının özel kalemi Mualla Yılmaz'a göre, artık başvuruların %40'ı kadınlar tarafından yapılıyor; bu da ona göre, örgütlenmenin önemli bir işareti: "Karşılıklı bilgilenme, bir tür örgütlenmedir. En iyi konuşan ve özellikle aktif olan bir kadını sözcü olarak seçiyorlar."² Devlette itibarlı bir konumu olan ya da devlet daireleriyle iyi ilişkileri olan çevrelerindeki erkekleri de getirdikleri oluyor. Erkekler de kadınların enformel ağlarını daha formal olan kendi eylemlerinde kullanıyorlar:

"Öğretmen Dudulu'nun kocası bana, 'sen bu işlerden anlarsın, kadınlara gidip imza toptasana' dedi. 'Ne için' diye sorunca 'bizim sokak için' dedi. Adamı belediyeye gönderdik."

Okuryazar olmayan Güler'in anlattığı bu işbölümü, Sacks'ın dikkat çektiği harekete geçirici merkezi kadın ile kadınların gözardı edildiği, tek başına yönlendiren yerel lider sözcü erkekler etkileşimine denk düşmektedir.³ Kadınlar, gene de kendi eylemlerini erkeklerin imza toplamasından daha etkili buluyor:

"Biz kadınlı erkekli toplantılar yaparız, mahallemiz çok serbesttir, birlikte otururuz. Erkeklerden, dul kadınlardan imza toplayıp ilçe belediyesine verdiğimizde, bunu sümen altı ediyorlar. Ama kendimiz, 3 -5 bazen 10 kadın birlikte gittiğimizde..." (Kadriye, Sünni)

Kadınlar –seçim zamanı dışında– sorunlarının yerel yönetimlere aday politikacılar tarafından ciddiye alınmadığını düşünüyor. Kadınlar hem yazılı başvurularda erkeklerden daha çok zorlandıkları için hem de kentin köy kökenli alt tabakasına ait oldukları ya da kenar mahallede oturuyor oldukları için ayrımcılığa uğrayacaklarını hisset-

tiklerinden, seslerini duyurabilmek için sivil itaatsizliğin daha dolaysız eylem biçimlerini tercih etmektedir:

– B mahallesinde kötü durumdaki bir sokakta oturan kadınlar yan sokaktaki dozerin kepçesine girerek, sokakları asfaltlanıncaya kadar oturma eylemi yapmışlardı.

– A'daki Kürt kadınlar, musluklardan haftalarca su akmayışını protesto etmek için muhtarlıkta bir oturma eylemi planlamışlardı.

– Sevinç, çöpü muhtarlığın önüne dökme tehdidinde bulunmuştu; bunun ardından haftalardır mahalleye uğramayan çöp kamyonu nihayet gelmişti.

– Kanalizasyon döşemek üzere getirilen boruların geri götürüleceğini öğrenen bir grup kadın, bu borulara "el koyma" planı yapmış, ama kararlılık gösterilemediği için plan gerçekleşmemişti.

– Bir başka grup belediye araçlarının inşaat molozlarını çevreye dökmesini engellemek için yolu kesmek istemişti. Muhtarın, böyle bir eylemin illegal olduğu uyarılarına rağmen vazgeçmemişler, bu eylemlerinden ancak çeşitli siyasal kurumlarla yaptıkları toplu görüşmelerden biri sonuç verdikten sonra vazgeçmişlerdi.

Kadınlar, bakım yükümlülüklerine, öncelikle de çocuklarının sağlığına işaret ederek kamusal eylemlerini meşrulaştırmaktadır; kısımense simgesel bir şiddet kullanımı da söz konusudur, zira ellerinde ne kaynak vardır, ne de eylemlerini başka türlü gerçekleştirmek şansları. Ama yasanın sınırlarında dolaştıklarından ya da açıkça çiğnediklerinden, eğitimsiz, deneyimsiz alt tabaka kadınlarına içinde yer vermeyen ve erkeklerin hâkimiyetindeki siyasal sistemin temsilcileri aracılığıyla eleştirilmeye ve reddedilmeye açık hale gelmektedirler. Kamusal alana girişleri ya görmezden gelinmekte ya da alay konusu olmakta, angajmanlarının siyasal olmadığı öne sürülmektedir. Kadınların karşılaştığı bu tutumlar bilinç eksikliğinin, korku ve suçluluk duygularının güçlenmesine yol açmakla beraber yeni siyasal deneyimler kazanılmasına da neden olmaktadır.⁴ Politikacılar, bürokratlar ve basın tarafından kadınlara yaşatılan ayrımcılık, aşağılama ya da yoksayılma sınıf farkı bilincini güçlendirmekte⁵; yürürlükteki temsili demokrasinin sınırları ve bunun gecekondu kadınları üzerindeki etkisi konusundaki bilinçlerini de artırmaktadır: "Belediyede çalışanlar halkın sorunlarını öğrenmeye gelmiyorlar ki. Sadece seçimlerden önce gelip oy istiyorlar. Mahalleye geldiklerinde de konuşmaları kahvede yapıyorlar, kadınlar bu toplantılara zaten katılamıyor." Eylemleri başarısızlığa uğradığında, çeşitli kuruluşların yetki alanlarını ve bütçe kısıtlamalarını daha iyi öğreniyorlar. Belli bir soruna bağlı eylemin başarısı, özgüven duygularını güçlendirebiliyor ve

kendilerini mahalle ile özdeşleştirmesini sağlayabiliyor: "Biz kadınlar, sorunları çözdük, mahalleye altyapıyı getirdik." Bu anlamda, Moser'un "Ancak, halktan kadınların katılımının etkisi abartılmamalıdır, çünkü her protesto doğası gereği görece kısa vadeli bir etkinliktir" sözlerine ancak kısmen katılabilirim.

Eylemler Peru, Şili ya da Meksika'daki gibi her zaman mahalle komiteleri tarafından örgütlenmediği, tersine sadece ender durumlarda ve enformel ağlar aracılığıyla harekete geçirildikleri sürece, kısa vadeli bir nitelik taşımaktadırlar.

Eylemlerden sonra, örgütlenme sürekliliğe dönüşmemektedir. Bu nedenle de "yapılanması tamamlanmamış kolektiflerin tepki eylemleri" olarak görülmeleri gerekir.⁶ Bu eylemlerin kadınların siyasal potansiyelini geliştiren etkileri, burada gösterileceği üzere orta vadeli olmaktadır.

Bir Mahallenin Konut Güvencesi Mücadelesi

Mahallenin siyasal, etnik ve mezhepsel tüm farkları bir yana bırakıp kolektif bir eylem için harekete geçmesi, nadiren ve ancak yıkım gibi temel bir tehdit karşısında mümkün olmaktadır. Aşağıda A sakinlerinin gerçekleştirdiği büyük eylemin analizinde görüleceği üzere tüm mahallenin katıldığı bir eylemde bu farklar tıpkı cinsiyet ayrımı gibi rol oynamaktadır.⁷

Daha 1988'de ağırlığını erkeklerin oluşturduğu 100-150 kadar mahalle sakini, tapu için istenen fiyatları protesto etmek üzere o zamanki ANAP'lı belediye başkanı Ali Zengin'e gidiyorlar. Bu olay TRT'de yayınlanınca, belediye başkanı mahalleden bir-iki temsilcinin imzalı bir dilekçe yazmalarını istiyor. Bunun üzerine fiyatlar üçte bir oranında düşürülüyor. Yani büyükçe karma bir grubun başvurusu başarıyla sonuçlanmış oluyor.

Genel seçimlerden iki ay önce⁸ başkan yardımcısının mahalleden 200 kişiye gönderdiği mektup, 1991 yılındaki eylemi başlatan kıvılcım oluyor. Mektupta, belirlenen bedelleri ödemeyen gecekondu arsalarının belediye tarafından açık artırmayla satışa çıkarılacağı bildirilmekteydi. Bu haber mahallede ağızdan ağıza yayılıyor ve bazıları tarafından "üç gün içinde" yıkım olacak şeklinde doğrudan bir tehdit olarak algılanıyor. Mahalle sakinlerinin bana anlattığına göre eyleme katılımları, ya dağıtılan bir bildiri üzerine, ya da "bütün A"nın belediye önünde toplandığını öğrendikten sonra kendilerinin de oraya

gitmesiyle gerçekleşmiş.

Eylemin baş örgütleyicisi, 36 yaşındaki Yılmaz. Yılmaz ailesiyle birlikte çocukken Orta Anadolu'dan İstanbul'a göç etmiş. Sol hareket içindeki faaliyetleri yüzünden üniversiteden atıldığı için mühendislik öğrenimini tamamlayamamış. Darbeden sonra siyasal nedenlerle hapis yatmış ve serbest bırakıldıktan sonra da kısa sürelerle tekrar tekrar gözaltına alınmıştı. "Apolitize olan halkı tekrar siyasete kazandırmak" için 1984'ten beri sosyal demokrat partiler içinde çalışıyordu. Kendisi, 1991'de A mahallesinin SHP delegelerinden biriydi. Yılmaz'a göre eylemin planlama evresi –bu evrede kadınlar işin içinde değildir– şöyle gelişiyor: Mektuptan sonra mahalleye bir isyan havası hâkim oluyor. Kahvelerde başka konu konuşulmaz oluyor. Yılmaz, parti delegesi olarak belediye başkanına ve yetkili yardımcısına gidiyor, ilçede belediye yönetimini elinde tutan SHP'nin, bu koşullarda mahallede başarılı bir seçim kampanyası yürütmesinin neredeyse olanaksız olduğunu söylüyor. Başkan yardımcısı, kendisinin partinin değil ilçenin çıkarlarını savunduğunu ve belediyeciliğin gereklerinin ötesine geçmediğini söylüyor. Arsa tapularını "reel fiyattan" vermekte ısrar eden belediye başkanıyla yardımcısının düşüncesini, SHP ilçe parti meclisi de değiştiremiyor. Belediye binası yanında bir toplantı yaparak A sakinlerine planlar, bu planların yasal arkaplanı ve olası hukuki sonuçları hakkında bilgi veriyorlar. Belediye başkanı bu uzlaşmaz tutumunu "direnme hakkı" olarak tanımlıyordu:

"Türkiye'de mutlaka kararlı, istikrarlı politikacılar yetişmeli. Biz, yasalar-dan ya da yaşam koşullardan kaynaklanan direnme hakkımızı kullanmalıyız. Direnme hakkımız, taviz vermemek, yasaları ve hukuk devletini korumak anlamına gelir."⁹

Başkan "direnmeyi" burada enformel ve illegal güçler karşısında hukuk devletini savunmak olarak görüyor ve eylemin gecekondü mafyası tarafından örgütlendiğini iddia ediyor. Oysa daha önce, eyleme katılmış olanların da bir tür "direnme" hakkı kullanmış olabileceğini kabul etmişti – buradaysa direnme sol söylemdeki "kazanılmış haklara yapılan saldırı karşısındaki meşru müdaafa" anlamına geliyor.¹⁰

Başkanın karşısında ve daha solda duran Yılmaz, diğerlerinin tersine sürekli olarak, eylemin parti sınırlarının dışında, halk arasında gelişen ve kendileri tarafından sadece organize ve kanalize edilen bir eylem olduğunu söylüyor: "Mektubu alan herkes isyan etti." 15-20

arkadaştan oluşan bir grup, ne yapılması gerektiğini birlikte düşünüyor; böylece, "kendiliğinden" bir komite ortaya çıkıyor ortaya. İlginç olan, bu komitenin esnaftan, başka bir deyişle, gecekondlu mahallesinde ekonomik açıdan en iyi durumda olan toplumsal tabakadan oluşması; ve görünen o ki komite üyelerinin çoğu çifte fonksiyonu olan ve "siyasal görüşleri bakımından yakın" kişiler: Fırınacı Mehmet ANAP'lı, kahveci Osman RP'li, Ömer ise ANAP'lı ama RP'ye de yakın duruyor, bakkal Kasım'sa DYP'nin temsilcilerinden. Yılmaz da dükkân sahibi olarak bu ikili rolü üstlenmiş. Siyasal ve entelektüel açıdan kendine daha yakın bulduğu yerel liderler grubu, yani Kürt öğretmenler önce eyleme katılmıyorlar; eylemi haksız ve SHP'ye karşı sağcı partilerin bir komplosu olarak görüyorlar.

Örneğin bu konuda Muhtar İlyas şunları söylüyor:

"Sağcı partiler, yani DYP, ANAP ve RP puan kazanmak için kendi adamlarını kışkırttı. Bu mektubu yazan başkan yardımcısının amcası RP'de başkan-
dı. Arazilerin satılacağı haberi kesinlikle yalan olduğu halde, A mahallesi gibi böylesine duyarlı bir gecekondlu semtine bu mektupları gönderiyordu."

Mahalledeki kadınların örgütlenmesi işi için Fahriye uygun görülüyor ve Fahriye'nin solcu yeğeni Cengiz ricacı olarak kadına gönderiliyor. Fahriye'nin A'da büyük bir arsası var; sağ partilerden bir buna bir ötekine gidip gelen, mahallede bu sağ partilerin seçim kampanyalarını yürüten bir kadın. Yani kadınlar bu eyleme, planlama erkekler tarafından kahvede yapıldıktan sonra, kitleyi harekete geçirmek üzere ve akrabalık ilişkileri aracılığıyla dahil edilmişler. Fahriye de kadınların bu eylemde araçlaştırıldığını kabul ediyor: "Belediye söz konusu olduğu sürece, kadınları her zaman en önde gönderirler. Çünkü kadınlara bir şey olmaz." Bildiriler –ya da "siyasal içerikten" yoksun olduğu için Yılmaz'ın düzelttiği şekliyle "duyurular"– aracılığıyla, mahalle sakinlerinin birlikte belediyeye gitmesi, çocukların okula gönderilmemesi ve dükkânların kapatılmasıyla mahalleli harekete geçiriliyor. Sabah 7'den önce ya da akşam 19'dan sonra kimse alışveriş yapmıyor. Yani eylem biçimleri okul boykotu, kepenk indirme ve belediyeye toplu başvuruyu kapsıyor. Bu eylemlere seçim boykotu da ekleniyordu ki seçimlere iki hafta kala herkesi ortak bir eyleme yöneltmede önemli bir koşuldu bu.¹¹ Hedef, önce belediye başkanıyla konuşmaktı. Bu gerçekleşmeyince, üç gün iki gece süren ve kitle baskısı oluşturmak üzere bütün kadın ve çocukların da katılması istenen kolektif bir oturma eylemi yapılıyor. Yılmaz'ın söylediğine göre, gündüzleri 1.500-2.000 (3.500 seçmenden), gece-

leri ise 300-400 kişi katılmıştı eyleme.¹² Erkek sayısının çok az olduğu son gecenin sabah saatlerinde polis eylemi sona erdirdi.

Belediye başkanının halkın önüne çıkmayı günlerce reddetmesi, özellikle eyleme katılan kadınların beklentisini boşa çıkarmış; siyasal iktidarın bu tepeden bakışı ve eylemin başarısızlığı, "Yapılanlar hiçbir işe yaramadı, belediye başkanı bizimle konuşmadı" sözleriyle sık sık dile getiriliyordu. Hastalığından ötürü siyasal faaliyetlere katılmayan ve okuryazar olmayan bir kadın, eylemi kendi penceresinden şöyle anlatıyor:

"Piknik yapar gibi belediyenin önünde oturduk. Belediye başkanı başka bir kapıdan kaçıp gitmiş. Yukardan bize seslendiler, belediye başkanının gittiğini, boşuna beklemememizi söylediler. Ben geri döndüm, ötekiler kaldı. Orada oturmuşlar, simit, salatalık, mısır yemişler. Acınacak bir durum. Bu adam bizden kaçtı, bunu hiçbir zaman unutmayacağım."

Başka kadınlar da eylemi piknik ya da bir şenlik gibi anlatıyorlar; eylemi böyle tanımlamakla bir yandan kadın-erkek karma bir grup olarak nadiren yaşadıkları bir biraradalığı, diğer yandan da mahalledeki kolektif bir eyleme ilk kez katılmanın sevincini dile getirmiş oluyorlardı. Yerlere atılan çöpler, hem ilçe belediyesine karşı bir protestoyu dile getiriyordu hem de kaçınılmaz bir durumun ve kabul görmüş normların çiğnenmesinin bir ifadesiydi.¹³ Eylemi örgütleyenler, mahalle sakinlerinin, özellikle de kadınların davranışını duygusal, denetimsiz ve saldırgan olarak değerlendiriyorlar:

"Kadınlar bizden hızlı. 'Dövelim, asalım, camları kırılım' diyorlardı. Mahallede zaten bir dizi lümpen takımı, serseriler de var. Her şeyi paramparça etmek istiyorlardı. Onları oraya getirmek bir şey değil, onları yatıştırmak için de biz çok uğraştık. Burada toplanan halkın siyasal deneyimi yoktu, böyle bir şeyi ilk kez yapıyordu çoğu. Bu insanların olay çıkmadan, yani cam-çerçeve kırmadan ve kavga etmeden mahallelerine geri dönmesi bizim asıl başarımız oldu." (Yılmaz)

"Laz kadınlar, mahalledeki Kürt kadınlardan daha kavgacı; şehirde de tüm işlerin onların üstüne kalmasından kaynaklanabiliyor olabilir. Beykoz belediyesinin önünde kadınlar gündüzleri, erkekler geceleri oturuyordu. Ama polis erkekleri uzaklaştırıyordu. Laz kadınlar bunu öğrendiklerinde bir belediye otobüsünü devirecek, neredeyse muhtara saldıracak kadar sinirlendiler. Kürt kadınları kendilerine hâkim olabildiler." (Nalan)¹⁴

Eyleme katılan Türk kadınları ise, şiddet içeren bu son eylem biçimini gecekonduların yıkılmasına karşı protesto olarak tanımlıyor ve meşrulaştırıyordu. 100 Türk kadın katılmıştı. Kadınlar sorunlardan daha çok etkilendiği, yasal sınırları daha az tanıdığı ve siyasal

bağlılık yapılarını pek bilmediği için, kolektif eylemlere katıldıklarında çoğunlukla daha çok riski göze almakta, erkeklere göre daha ısrarlı ve daha radikal, ancak daha az diplomatik olmaktadırlar.

Eylem Sırasında Siyasal İktidar Kavgaları ve Etnisite

Yerel liderler gerçi halkı örgütleyip harekete geçirmek üzere yola çıkmışlardı ama, halkın "siyasal bilinç eksikliği"nden dolayı ortaya çıkan ve hesapta olmayan davranışlar yüzünden, asıl yoğun uğraşı eylemi kendi istedikleri istikamete sokmak ve bir düzen içinde tutabilmek için vermişlerdi. Eylemi biçimlendirmek, taşkınlıkları önlemek, mahalle dışından örgütlerin işe karışmasını denetlemek ve mahalleliyi temsil etmek üzere oylama yoluyla altısı kadın on üç kişilik bir komite seçildi. Komite üyeleri eyleme katılanlara hitaben konuşmalar yaptı ve protestocularla görüşmeye gelen belediye ve parti temsilcileriyle, diğer siyasal gruplarla görüştüler.

Örneğin daha önce sözü edilen Halkevi, eskiden belediye başkanının da yakın durduğu ve hedefi işçileri ve kent yoksullarını örgütlemek olan bu sol dernek eylemi etkilemeye çalışıyordu. Ama, komiteye sadece A mahallesi sakinlerinin katılabileceği kararı alındıktan sonra, Halkevi temsilcisi komiteden çıkarıldı. Halkevi sempatzanını bir kadının anlattığına göre, Halkevi'nin üyeleri eyleme katılıyor ve tekrar tekrar "sistem partilerinden" fazla bir şey beklenemeyeceğini ve sadece mahallelinin kendi iradesi ve gücü ile bir şeyler yapmak gerektiğini söylüyorlardı. Yılmaz'sa, Halkevi'nin de diğer sosyalist çevrelerin de partiler gibi davrandığını söylüyordu; bu yüzden de Halkevi'nin temsilcilerinin katılımcılarla doğrudan ilişkisi engellenmeli, diyalog komite aracılığıyla kanalize edilmeliydi. Gerçi harekete geçirilen grubun kontrolü yoluyla bir siyasal iktidar kurulması söz konusu idiyse de, siyasal açıdan heterojen yapıdaki ittifakın bozulması bu yöntemle engellenecekti.

Parti temsilcileri eylemcilerle dayanışma içinde olmak istiyorlarsa komiteye başvurmalıydılar. Eylemi örgütleyenler, bu hassas seçim kampanyası döneminde partilerin eylemi kendileri için bir araca dönüştürmesini önlemeye çalışıyorlardı. Ama A mahallesinde oturanlar Beykoz'un ana caddesinde açık bir alanda toplandıkları için, her dakika bir partinin seçim kampanyası aracılığıyla, yani SHP karşıtı propagandanın yapıldığı ve dayanışma adreslerinin gösterildiği seçim arabalarıyla yüz yüzediler. Daha sonra, komitede yer alan parti temsil-

cileri araçların eylemcilere yaklaşmasını yasaklandı. Partiler yiyecek getirerek de kendilerini eylemin destekçisi olarak göstermeye çalışıyorlardı. Aslında planlama komitesi, eyleme katılan dükkân sahiplerini yiyecek tedarik etmekle görevlendirmişti. Ama dükkân sahipleri aynı zamanda parti temsilcisi de olduklarından, bu destek bazı yerel liderler tarafından da partilerin eylemcileri etki altına alması şeklinde yorumlandı.¹⁵ Sözcü Fahriye durumu kendi bakış açısıyla şöyle özetliyordu:

"ANAP'lıların, yiyecekleri kendi partileri lehine ve SHP aleyhine olsun diye getirdiği ortaya çıktığında, herkes geri çekildi. Eylemi örgütleyenlerden SHP üyesi olanlar belediye başkanına kızıyor, ANAP üyeleri kendi hedeflerini uygulamaya koyuluyordu. Bizim hedefimiz ise, arsalarımızı daha ucuza almak. Bunu yapamazsak, hiçbir partiye oy vermeyecektik. Üç partinin bizimle oyun oynadığını anladığımızda, hayal kırıklığına uğramıştık. Biz üç gün bu şekilde partiler için kalmıyorduk orada. Kadınların bu partiler oyununa alet olmaması gerekiyordu."¹⁶

SHP'ye yakın duran Alevi Kürtlerin büyük bir bölümü, eyleme ya hiç katılmamış ya da ancak ikinci gün katılmıştı. Gülistan, kendi mahallesindeki kadınları tapu için teklif edilen fiyatların normal olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Bu "haksız" eyleme katılan kadınlara, ANAP'ın bilinçsiz kitleyi belediye önüne "dökerek" sadece SHP'yi alaşağı etmek istediğini anlatıyordu. "Bu yöntemi, en çok da çalışmayan, çalışmayı sevmeyen, sabahtan akşama kadar kahvede oturup parayı kumarda harcayanlar uyguladı." Önceden "devrimci" olarak gördüğü Yılmaz, eylem sırasındaki rolü yüzünden gözünden düşmüştü. Yılmaz'ın kendisiyse, parti çıkarları karşısında halkın çıkarlarını savunduğunu söylüyor, kendini halkın gerçek temsilcisi olarak görüyordu:

"Ben halkçıyım, halkın yanındayım; halk yürümek istiyorsa, yanında gitmeliyim.¹⁷ Sırf SHP üyesi olduğum için ve belediye yönetimi SHP'nin elinde diye halkçılığımı inkâr etseydim halkımı satmış olurum. Şevket Arkan bunu düşünmedi. Kanıtlayamam ama, muhtar, muhtarın Malatyalı hemşehrilerini ve SHP üyelerini eyleme katılmamaya zorladı. Bir SHP üyesi olarak SHP'ye karşı hareket etmek benim için de zordu, ancak başka türlü de mümkün değildi."

Yılmaz "fabrika grevi gibi eylemlerde, etnik ve mezhepsel farkların bir rol oynamadığını" söylüyordu; ancak belediyeye karşı bu eylemde, muhtarın hemşehrisi olan SHP taraftarı Alevi Kürt grubun eyleme karşı tavrı, mahalle sakinleri arasındaki çelişkileri daha da ar-

tırmaktadır.

A mahallesinin Alevi Kürtleri başka zaman eleştirel mesafe koymalarına karşın, mahallede eylemi başlatan solcularla ilçedeki SHP yöneticileri arasındaki SHP içi çekişmede, yöneticilerin ve parti politikası yapanların yanında yer almışlardı. Bu, mahallede etnik sınır çizmenin sonucu olarak yorumlanabilir.

SHP içindeki çekişme, ilçe belediyesi tarafından muhalifleri sindirmek amacıyla ustaca kullanıldı. Belediye başkanı komiteyi, özellikle de içinde yer alan SHP üyelerini muhatap olarak kabul etmediği için, öte yandan eylemi düzenleyenler muhtarın ve ihtiyar heyetinin eylemi ellerine almalarını istemedikleri için belediye başkanıyla konuşmak üzere üç erkekle üç kadından oluşan daha küçük bir komite oluşturuldu. Yılmaz bunu, "karşı tarafı komutanları değiştirmeye zorlayarak barış sözleşmesi yapmak isteyen belediye başkanının gerçekleştirdiği bir darbe" olarak niteliyor. Yılmaz'a göre muhtarın çabası üzerine, komiteye "başkanın işine gelen" SHP taraftarları alınmıştı.

Nalan ise, bu komitenin oluşmasını farklı etnik gruplar arasında bir güç denemesi olarak yorumluyor. Çoğunlukta olan "Lazlar" Nalan'ın "Kürt mahallesinde" oturduğunu öğrenince kendisini komiteden uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Eskiden kendisine temizliğe gelen yaşlıca bir "Laz kadın" Nalan'ın etnik fark gözetmediğine kefilirdi. Muhtemelen, hem farklı siyasal gruplar, hem de etnik gruplar komitede kendi nüfuzlarını korumak istiyorlardı.

Nalan her şeye rağmen mahalle sakinlerinin gelecek defa bu kadar çabuk vazgeçmeyeceklerine ve daha güçlü, ama daha küçük gruplarda örgütleneceklerine inanıyor. Ben de bu büyük eylem deneyiminden sonra, gelecekte böyle bir örgütlenmenin hem etnik hem siyasal açıdan daha homojen gruplarda olacağını tahmin ediyorum. Güneş-Ayata, bir mahalledeki hemşehri grupları arasında uyuşmazlıklar olabileceğini ama bu uyuşmazlığın kaynak tahsisi için gereken geniş koalisyonları engellemeyeceğini söylüyor; ama burada, bu tür koalisyonların ancak nadiren kurulabildiği, o zaman da uyuşmazlıklar içerdiği ve kısa ömürlü olduğu görüldü.¹⁸

Eylem somut bir başarı gösteremediğinden, aynı kentsel mekânı paylaşma bilincine, yani yerel kimlik temelinde birlikteliğin güçlenmesine sadece sınırlı bir katkısı oldu. Formel bir örgütlenmeye dönüşmedi. İçteki yarılmaların temelinde, öteden beri varolan ve süregiden farklılıklar yatıyordu; bir yanda etnik farklılıklar ve bununla bir-

likte siyasal farklılıklar vardı, diğer yanda da ekonomik farklar duruyordu: Daha iyi konumdakiler ilçe tarafından belirlenen fiyat üzerinden tapularını alıyorlar, böylece diğerlerinin gözünde birliği bozmuş oluyorlardı. Zira çok sayıda katılımcının başlangıçta düşündüğü gibi mahallenin tümü gerçekten tehdit altında değildi. Tersine, parasal gücü olanlara arazilerinin yasallaştırılması teklif edilmekteydi. Yani belediye, olası hareketi bazı sakinlere toprak hakkı dağıtmak yoluyla bölmekteydi – kentsel toplumsal hareketlerin temel sorunsalı. Böylece, önceki bölümlerde yer alan sorulardan birine yanıt olarak, konut güvencesinin ve altyapı eksikliklerinin kolektif eylemlere yol açacağı, ancak mevcut sosyal heterojenlik nedeniyle formel ve sürekli bir mahalle komitesi tarzında bir örgüte götürmeyeceği ortaya çıkmaktadır.

Eylem seçim kampanyası nedeniyle başından beri parti çıkarlarıyla bağlantılı olmasaydı, mahalle sakinleri daha uzun süren bir birliklilik oluşturabilirdi. Demek ki partiler arası rekabet Pickvance'ın ileri sürdüğünün aksine toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına ket vurabiliyor.¹⁹ Ama aynı durum, gecekondu sakinlerinin siyasal kimliği olmayan bir kitle olmadığını da göstermektedir (ama bir şartla: belli çerçevede –sağ veya sol blok içinde kalmak kaydıyla– parti değiştirilebilmektedir). İleride bunun hem araçsal çıkarlarla hem de etnik, mezhepsel ve bölgesel kökenle bağlantılı olduğu gösterilecektir.

Kolektif Eylem Yoluyla Kadınların Güçlendirilmesi

Katılan öncü kadınlar eylemin başarısızlığını öncelikle erkeklerin parti kavgasına düşmesi sonucunda mahalle sakinleri arasında birliğin bozulmasıyla açıklıyorlar. Kendilerini parti politikasının etkisinden kurtulmaya çalışan bağımsızlar olarak görüyorlar. Eylem sırasında komiteye alınan bu seçilmiş kadınlar kimlerdi?

Fahriye, kadınları harekete geçirmek üzere erkekler tarafından görevlendirilen ilk kadın. Farklı nedenlerle mahallede etkin bir pozisyonu var: 7 yıl Almanya'da bir fabrikada çalışmakla sadece örgütlenme deneyimi kazanmakla kalmamış, A'da büyük bir arazi satın alabilecek kadar çok para da kazanmış ve arsa satacak konuma gelmiş. Bu nedenle, belediyeyle sayısız hukuki ve siyasal sorun yaşamış. Ayrıca, ortalamanın üstünde formel eğitimi (ticaret lisesinden ayrılmıştı) ve mahalledeki hastalarla gönüllü olarak ilgilendiği için de büyük itibarı var. Yalnız yaşayan ve dolayısıyla bağımsız bir ka-

dın olduğu halde, açıkça ortaya koyduğu dindarlığı ve yaşı (50) kendisini dedikodulardan koruyor; bu sayede de kadınlarla kurduğu enformel ağı ve sayısız ilişkisini iyi koruyabiliyor. Kendisini partilerden bağımsız olarak gösteriyor, ama eyleme kadarki süre içinde sağdaki partilerle çeşitli fırsatlarda temas kurmuştu ve kadın politikası konusunda SHP'li kadınlarla görüşmelere açıldı. Hareket Fahriye'yle, yalnızca birçok kadını harekete geçirebilen bir merkezi kadın kazanmış olmakla kalmıyor, ayrıca önce yerel siyaset daha sonra da genel siyasal konularda yapılan müzakerelere ve kurulan komitelere katılan deneyimli bir konuşmacı ve örgütçü de kazanmış oluyordu.

Nalan, eyleme ikinci gününde katılıyor ve Kürt komşularının çabası üzerine hemen komiteye alınıyor. Bunu, gazeteci olmasından beklenen faydaya bağlıyor. Kendisi, mahallede yüksek öğrenim görmüş olan tek kadın; Türkiye'nin batısındaki büyük kentlerden birinde doğup büyümüş, yıllarca mesleğini icra etmiş ve sol harekette yıllarca tecrübe kazanmış. Yani birçok açıdan gecekondu semtindeki komşularından farklı. Bu semte taşınma nedeni, kocasının akrabalarının burada kent standartlarında bir ev yapmış olması. Yani Nalan, bir yandan çok sayıda siyasal kaynağı eyleme taşıyan biri, ama öte yandan toplumsal açıdan belli ölçüde bir yabancı konumunda; bu konumu, Sünni bir Türk kadın olarak Kürt mahallesine taşınmakla daha güçlenmiş. Etnik açıdan taşıdığı bu ikili statü, farklı gruplardan kadınlar kendisini daha yakından tanıdıktan, öncelikle de eylemdeki aktif rolü görüldükten sonra, ağ oluşturma potansiyeli için bir kazanç olmuş, öyle ki bugün Berivan'ın dışında Kürt mahallesindeki merkezi kadınlardan biri.

Üçüncü kadın Cemile'nin komiteye girişini ve rolünü, Nalan şöyle anlatıyor:

"Benim dışımda komitede bir kadın daha vardı. Komiteye kendi isteğiyle katıldı. Eğitimi çok değil, ama çok mücadeleci. Komiteye gelişi çok ilginç oldu: Birden mikrofona eline aldı. Kocasını engellemeye çalışıyordu, ama onu eliyle itip şöyle diyordu: 'Siz erkekler hemen yarın parti kavgasına başlıyorsunuz, biliyoruz. Ama bizim için partiler önemli değil. Biz, evlerimizin elimizden alınmasını engellemek istiyoruz. Burası parti kavgalarının yeri değil, parti meselesi değil bu. Biz de üstümüze ne düşüyorsa yapacağız.' Böylelikle, tamamen kendiliğinden komitenin bir üyesi oldu, hiçkimse karşı çıkmadı."

Cemile'nin mücadeleci ruhunu, eylem sırasında akşamları erkekler belediye önünde yalnız kaldıklarında polislerin kendilerini dağıtmasına izin vermeme konusundaki uyarıları da gösteriyor. Yakın oturan

komşuları da ondan saygıyla söz ediyorlar:

"Bir erkek gibi konuşuyordu. Kocası Ahmet'se: 'Sana ne, sen ne karışıyor-sun,' diyor, Cemile'ye kızılıyordu. İşte böyle girdi hak mücadelesine." (Emine)

Cemile'nin üç çocuğu var; evinin görünümü ise gerçekten yoksul. Haftada beş gün aşağıda Boğaz'daki zengin evlerine temizliğe gidiyor. Muhtemelen siyasal angajmanının en önemli kaynağı da bu: Kendisinin ve işvereni olan kadının ekonomik durumu arasındaki farkı görerek bir toplumsal bilinç geliştirmiş ve örneğin okul toplantılarında gelir durumu iyi olmayanların haklarını savunuyormuş. Evlere çalışmaya gidenlerin bir özelliği de, evin hanımı aracılığıyla daha yüksek, daha nüfuzlu katmanlarla ilişki kuruyor olmaları, bu ilişkileri klientalist olarak hem kendi aileleri için, hem de kendi enformel ağları için kullanabilmeleri. Bu sayede, kocaları ve komşu kadınlar karşısında aracı rolü üstlenebiliyorlar.²⁰ Cemile'nin mahallede –çoğunlukla mahalle dışında olduğu halde– merkezi bir toplumsal rol oynadığı evinde düzenli olarak Kuran toplantıları yapmasından da anlaşılıyor.

Sosyal, entelektüel ve siyasal açılardan son derece farklı olan bu üç kadın, belediye önündeki oturma eylemi sırasında kararların alınmasına, komite üyesi olarak siyasilerle ve yetkililerle görüşmelere katılmakla kalmayıp polisin eylemi sona erdirmesinden sonra da hareketi kadın toplantılarıyla sürdürdüler. O sıra liderlik "daha iyi yapabiliyorlar" ya da "erkekler polis tarafından daha kolay gözüaltına alınır" diye kısmen kadınlara aktarılmıştı. Kadınlar önce 70-80 kadının katılacağı toplantılar için bir kahve ayarladılar. Birlikte Ankara'ya gitmek ve taleplerini yetkili makamlara iletmek için karar aldılar; sonuçta bu karar iki kadın ve üç erkek tarafından gerçekleştirildi. Ama erkekler tekrar seçim mücadelesine döndükten sonra, kahvenin kullanılmasından vazgeçildi; ANAP delegesi olan kahve sahibi, kadınların kahvede hiçbir şey içmediklerini, bu yüzden gelirinin azaldığını söylüyordu. Böylece kadınlara caminin yanındaki Kuran kursu binasını kullanmaktan başka çare kalmıyordu. Bu iki açıdan sorunluydu: Birincisi, Alevilerin kendilerini Sünni bir dinsel kuruluşta rahat hissetmemesiydi.²¹ Ayrıca başörtüsü takmak istemeyişleri bazı Sünnilerin eleştirisine yol açıyordu. İkincisi, kadınların böyle bir yerde siyasal toplantı yapmasını uygun bulmayan erkeklerin öfkesi içten içe artıyor ve eşlerini gitmekten vazgeçmeye zorluyorlardı. Üç kez toplandıktan sonra kadın toplantıları sürmedi; çünkü son gün ka-

dınların çoğu toplantı yerine Semra Özal'ın mitingine gitmişti. Toplantıların sona ermesiyle, kadınların erkekleri mahallenin ortak sorununu üzerinde partiler üstü siyasal angajman konusunda ikna etme çabalarının arkası kesilmiş oldu. Hatta kadınların kendileri seçim mücadelesi ve parti kavgalarıyla (bunlar mezhep ayrılıklarını güçlendiriyordu) bölündüler. Hareketin sözcüsü durumundaki kadınlar da bunu kadın toplantısının süreklilik gösteremeyişinin ve eylemden sonra kurumlaşma olmamasının nedeni olarak görüyorlar. İkinci bir nedenden de –kadın sözcüler bugün kadın hareketine angaje durumda olsalar da– kadın toplantıları sırasında yalnızca arsa fiyatları üzerine konuşulmuş olması, kadınlara özgü sorunlardan hiç söz açılmaması, yani cinsiyete dayalı ortak çıkar bilincinin güçlendirilememesidir. Sonuçta kadınlar kendi inisiyatifleriyle değil, erkeklerin isteği üzerine harekete geçmişlerdir. Kocalarının bilgilendirdiği kadarının dışında, planlama aşamasına dahil edilmemişlerdir. Süreç içinde de kadınların faaliyeti erkeklerin izniyle sınırlıdır ve bu izin "kamusal" mekânların tahsisıyla sınırlandırılmıştır. Erkekler kadınları geçici olarak kamusal alana çekmişlerdi; hafta içinde kitlesel bir eylem kadınlar sayesinde gerçekleşebilecekti, hem de kadınların koruma işlevinden simgesel olarak yararlanarak cinsiyet rollerine ters düşmeyen bir rol içinde duygusal etkilerden yararlanılacaktı: ne de olsa "kadınlar anne ve ev kadını olarak yuvalarını korurlar"dı ve "zayıf oldukları için kadın cinsine saldırıda bulunulmaz"dı.

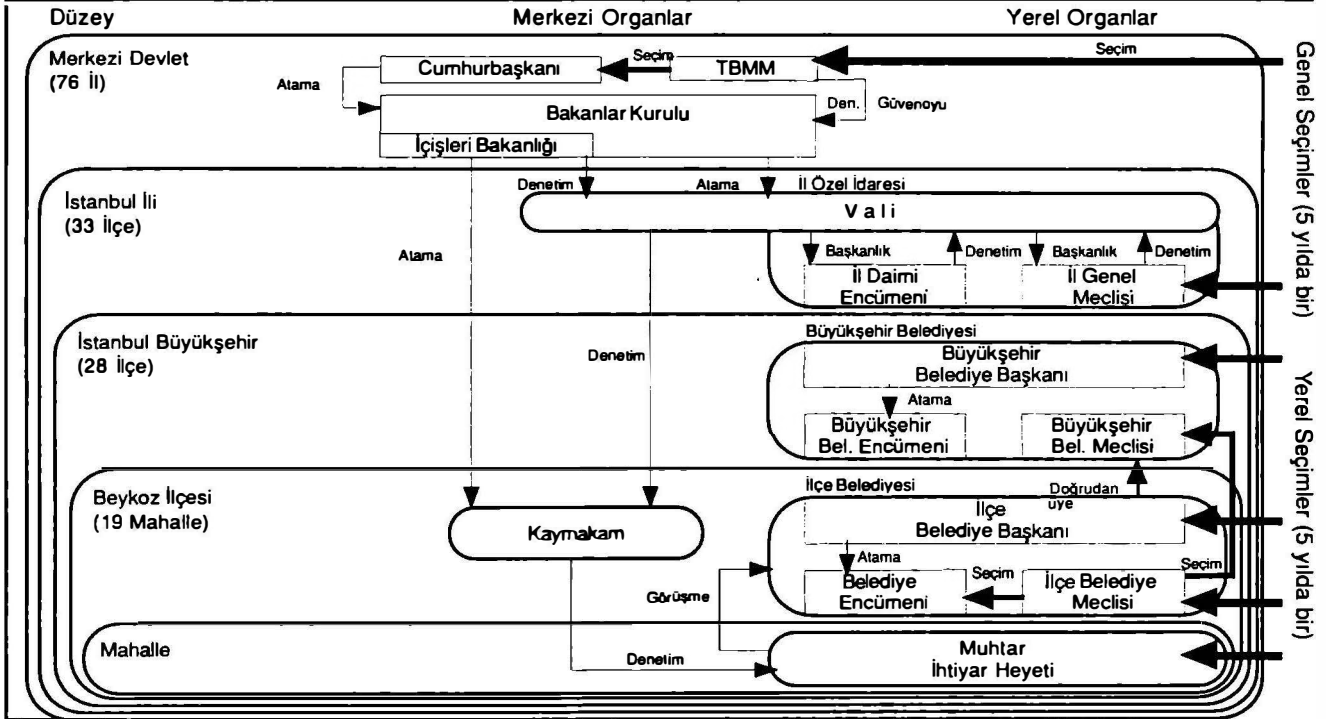
Solcu erkekler, kadın toplantılarının örgütlü olmadığını düşünüyorlardı; "bilinçli" olan kadınlar sadece o üç sözcüydü, Cemile Ankara'da politikacılarla buluşulduğunda "sadece yemeğe davet edilme peşindeydi". Kadınların eyleme aktif olarak katılması mahalledeki cinsiyet ilişkilerini değiştirmemişti: "Nedenine gelince," diyor Yılmaz, "kadınlar erkeklerin rızası hilafına gitmedi ki eyleme, erkeklerin itirazı yoktu." Deniz, aynı olayla ilgili olarak, konunun baştan siyasetle ilgisi olmadığını dile getiriyor:

"Komitedeki kadınlar içinde siyasal bilinci olan tek bir kişi vardı: Nalan Hanım. Diğerlerinin siyasal talepleri yoktu, sadece evlerinin yıkılmasına karşıydılar. Ekonomik düzeyde direniyorlardı. Kadınlar siyasal konulardan kaçınıyorlar. Çocuğu işkence gören, öldürülen kadınlar bile hiçbir şey yapmıyor; siyasallaşmak için bundan daha iyi neden olur mu?"

Yani, kadınların kamusal siyasal alanda boy göstermesi erkeklerin tanımladığı siyasal alanın dışında görülerek önemi küçümsenmektedir. Erkekler, kadınların rolü dahil tüm eylem sürecinin kendi-

leri tarafından kontrol edildiği izlenimini vermeye çalışmaktadırlar. Bu sınırlayıcı unsurlara rağmen, kadınların ilk defa erkeklerle birlikte ortak bir harekette yer alırken, bizzat sözcü ve müzakereci rollerini üstelenerek bir tarafta arkaplanda kalan ve katılımı sağlayan merkezi kadınlar, diğer tarafta kamusal olarak önplana çıkan sözcü erkekler ayrımını aştıklarını vurgulamak gerekir. Kadınların anlatımında, erkeklerin kadınların gösterdiği başarılar karşısında dışavurdukları saygı tekrar tekrar vurgulanmaktadır; ancak bu saygının uzun süreli olmadığını da belirtmektedirler. Cemile örneğinde gösterildiği gibi, bazı kadınlar erkeklerin isteği dışında da önplana çıkmışlardır; başka bir deyişle, özel alanda konulan sınırları kamusal olarak ve ilan edercesine aşmışlardır. Konuşmaları ve partilerüstü tavırlarıyla en azından kadınlar arasında saygı, güven kazanmışlardır; diğer bölgesel, etnik ve mezhepsel gruplar içinde de daha yakından tanışma olmuştur.²² Böylelikle farklı kadın grupları arasında ilk ilişkileri kurmuşlar, ancak kurumsallaştırmamışlardır. Sözcü kadınlar, diğer kadınlar için yeni bir rolün modelidir. Ayrıca, eyleme katılarak kamusal eylemlerde ilk deneyimlerini kazanmışlar ve siyasal potansiyellerine ve sınırlarına yönelik yeni bir bilinç geliştirmişlerdir: Politikacıların görüşmeye hazır olması, partiler aracılığıyla araç olma tehlikesi, siyasal katılım olanaklarının özel cinsiyet ilişkileriyle sınırlanması ve kullanabildikleri kamusal mekânın bulunmaması. Sonuç olarak, eylem aracılığıyla yeni kadın yerel liderler ortaya çıkmıştır, içlerinden ikisinin bir sonraki yerel seçimde muhtar aday olarak adlarının geçmesi rastlantı değildir.

İstanbul'un Yerel ve Merkezi Yönetim Organları (1994)



Grafik 2

Formel Siyasete Katılım - Seçimler ve Partiler

Buraya kadar gecekondulu kadınların siyasal katılım için gereken güçlenmeyi esas olarak enformel kaynaklardan sağladığı, buna karşılık, sosyal bilim literatüründe kadınların siyasal katılımının önkoşulu olarak belirlenen para, formel eğitim, toplumsal itibar, zaman ve toplantı mekânı gibi kaynaklardan, gecekondulu kadınların sınırlı ölçülerde yararlanma olanağına sahip olduğu belirtildi. Kaynaklardan yararlanma olanaklarının cinsiyete göre farklılık gösterdiği bu durumda akla, gecekonduluların partiler ve seçimler üzerinden parlamentar sisteme katılımının kadın ve erkek açısından nasıl olduğu sorusu geliyor. Aşağıda önce anahatlarıyla Türkiye'de yerel siyasetin 80'li yıllardan bu yana hangi formel katılım olanakları sunduğu üzerinde durulacak, buna bağlı olarak da, yerel seçim mücadelesi açısından görevlerin ve adaylıkların nasıl kazanıldığı ve yasal olanakların somut olarak nasıl kullanıldığı araştırılacaktır.

1984'ten Bu Yana Metropollerdeki Yerel Siyasal Kurumlar

Ordu, darbeden kısa bir süre sonra, "1980 öncesinde fazla siyasallaştıkları ve anarşiye yol açtıkları"¹ gerekçesiyle tüm belediye başkanlarını görevden alıp il meclislerini tasfiye etti ve yerel siyaset ile yerel yönetimler yeniden yapılandırıldı. 1983 seçimleriyle işbaşına gelen ANAP hükümeti yerel yönetimlerde ademi merkezi bir düzenleme getirdi; ancak bu değişiklik demokratikleşmeyi daha güçlendirmek üzere değil, bu yeni sağ partinin teknokrat mantığına uygun olarak, yerel yönetimlerin finansal yükünü azaltmak ve etkinliğini artırmak niyetiyle yapıldı.² Belediyeler idari, siyasal ve ekonomik açıdan hükümete bağlı kalıyordu.

Belediye yönetimi, iktidardaki partilerden birinin elinde değilse bu ekonomik bağımlılık çok daha ağırlaşıyordu.³ 1984'te çıkarılan 3030 sayılı büyükşehir belediyelerinin yönetimi hakkındaki yasayla üç büyük metropol İstanbul, Ankara ve İzmir için iki kademeli bir idari sistem getirildi; 1994'te toplam 15 büyük kent bu sisteme tabi kılındı. Bir yanda, doğrudan seçimle işbaşına gelmiş büyükşehir be-

lediye başkanı, dolaylı yoldan seçimle göreve gelmiş büyükşehir belediye meclisi ve atanmış büyükşehir belediye encümeni vardı; öte yanda ise ilçe belediyeleri. İlçe düzeyinde, ilçe belediye başkanı ve ilçe belediye meclisi doğrudan seçilerek göreve gelmekte, ilçe encümeni ise ilçe belediye meclisi içinde seçilen temsilcilerden ve ilçe yönetiminin departman yöneticilerinden oluşmaktadır.⁴

Bu reforma eleştirel olarak bakıldığında, sadece başkanı doğrudan seçimle işbaşına geldiği halde, büyükşehir yönetimine büyük ağırlık verilmiş olduğu söylenebilir: Büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir belediye meclisinin ve ilçe meclislerinin tüm kararlarını geri çevirebilir ve kararların ilk şekliyle kabul edilmesi için büyükşehir belediye meclisinin üçte iki çoğunluğu gerekmektedir. Büyükşehir belediye meclisi üyelerinin büyükşehir belediye encümeni üzerinde etkisi yoktur: Büyükşehir belediye başkanı, karar ve yürütme arasındaki tek bağlantıdır ve il meclisi toplantı halinde değilse, seçimle işbaşına gelmemiş olan büyükşehir belediye encümeni ilçeler için bağlayıcı karar alabilir. Bu nedenle, siyasal çevrelerde yerel yönetimde büyükşehir belediye encümeninin de seçilmiş üyelerden oluşması talep edilmektedir. Sonuçta, büyükşehir belediye meclisi üyeleri kendilerini öncelikle ilçelerin temsilcisi olarak görmektedir ve bağlı oldukları ilçelerin çıkarlarına uygun kararları, büyükşehir belediye başkanıyla yakınlıkları ölçüsünde çıkartabilmektedirler. Büyükşehir belediye meclisi üyelerinin bu çift kimlikliliği ilçelerle büyükşehir arasındaki entegrasyon açısından önemlidir; ama aynı nedenle, özellikle de meclisteki parti bileşimi çeşitlendikten sonra büyükşehirle ilgili nesnel karar vermeyi de zorlaştırmaktadır.⁵ İlçeler hâlâ büyük bir vesayet altında olduğu halde, yeniden seçilme şansı, daha özerk ve katılımcı belediyeleri ortaya çıkaran bir dinamiği harekete geçirmiştir: İlçe belediye başkanları seçmenlerine karşı sorumluluk duymaktadır; ancak politikalarını gerçekleştirmek için fazla özerklikleri ve kaynakları yoktur. Bu durumun bir sonucu olarak sıkıntılardan ilçe belediyeleri sorumlu tutulurken, onlar da, özellikle büyükşehir belediyesinde farklı bir parti varsa, büyükşehir yöneticilerinin müdahalesini veya taleplere karşılık vermemesini gerekçe gösterirler. Halk, reformdan bu yana kentsel hizmetlere ilişkin taleplerini ve şikâyetlerini ilçelere yöneltmektedir. Halkın katılımının artması için, ilçelerin isteklerini karşılayacak olanaklara fiilen sahip olması gerekir. Öte yandan, iki kademeli yerel yönetim sistemi, klientalist ilişkileri ilçe belediyelerine yönlendirmiştir; büyükşehir beledi-

ye başkanı ise, stratejik grupların denetimi ve beklentileriyle yüz yüzedir.⁶

1982 Anayasası'yla yerel seçimler dört yıl yerine beş yılda bir yapılmaya başlanmıştır. Yerel seçimlerde seçmenler beş ayrı oy kullanmaktadır: Büyükşehir belediye başkanı, ilçe belediye başkanı, ilçe meclis üyeleri, il genel meclisi⁷ ve muhtar için. Gecekonducular başvurularını çoğunlukla ilçe belediyesine yaptıkları, büyükşehir yönetimine ya da il idaresine nadiren başvuruda bulundukları için, bu çalışmada, parlamenter sisteme katılım olanaklarının ilçelerdeki ilişkiler açısından nasıl algılandığı sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Gecekonducular için mahallenin ilçeden de önemli olduğu görülmektedir. Bu en küçük idari birimin temsilcisi olan muhtarlar, ihtiyar heyetini oluşturan dört aza ile birlikte seçilmektedir. Ancak muhtarlar bir parti tarafından belirlenemez. Yasalar, muhtarlıklar düzleminde bir yurttaş katılımını öngörmez, yurttaşların buradaki tek katılım olanağı oy vermekle sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, muhtarlar idari hukuk açısından ilçe belediyesine değil –ki fiilen en çok burayla ilişkisi vardır– merkezi devleti ilçe düzeyinde temsil eden kaymakama bağlıdır ve esas olarak sadece ikametgâh, askere çağrı, sağlık ve güvenlik belgelerini hazırlamakla yükümlüdür.⁸ Ayrıca muhtardan, polis tarafından arananları ya da şüpheli kişileri bildirmesi ya da güvenlik güçlerine bulundukları yeri ihbar etmesi beklenmektedir. Bu da muhtarı siyasal baskıların bir aracı haline getirmektedir.

Ancak muhtarlık fiilen, özellikle de gecekondu bölgelerinde, halkın –belediye yönetimi olmayan köydeki gibi– kentsel hizmetlere yönelik talep ve şikâyetlerinin yetkili yerlere iletilmesinin ve kamu kurumlarıyla olan bireysel sorunlarında yardım edilmesinin umulduğu bir kuruma dönüşmüştür. Bunlar, daha önce de ele alındığı gibi, bireysel ya da kolektif eylemlere başvurularak dile getirilmektedir. Böylece muhtar, mahalle sakinlerinin gözünde merkezi devleti temsil eden biri olmaktan çıkmış, mahalleliyi ilçeye karşı temsil eden siyasi bir temsilciye dönüşmüştür. Bu makam, arsa değerlerinin artmasıyla ve muhtarların ilişkilerini, bilgilerini ve nüfuzlarını kullanarak gayri menkul sektöründe yüksek rant edinebilme olanakları sayesinde daha cazip hale gelmiştir. 1984 seçimlerinde her mahalleden ortalama 4 aday çıkarken, 1994 yerel seçimleri sırasında gecekondu bölgelerinde yaklaşık 10 kişinin muhtar olmak için rekabete girişmesi, bu makamın prestijinin ne kadar arttığının göstergesidir.⁹

Gecekondu Sakinlerinin Partilerle İlişkileri

Öyle görünüyor ki, gecekondu sakinleri partileri değerlendirirken, partilere genelde mi özelde mi baktıklarına bağlı olarak çelişkili bir tutum sergiliyorlar: Önce, genelde partilere karşı derin bir hoşnutsuzluk dile getirerek "hepsinin bir" olduğunu söylüyorlar. Partileri sadece zenginlerin çıkarlarına hizmet etmekle¹⁰, rüşvet ve yolsuzlukla¹¹ suçluyorlar; parti kavgalarının ülkenin temel problemleriyle ilgili olmadığını, birbirlerine alternatif çözüm önerileri getirmediğini ve adayların nereden daha iyi bir koltuk önerisi gelirse o partiyi seçtiğini düşünüyorlar.¹² Ancak bunlara bakıp, gecekondu sakinlerinin gerçekten de yaygın olan rüşvet ve yolsuzluklardan hareketle partilere ve seçimlere önem vermedikleri izlenimine kapılmamak gerekir.

Zira kuşaklar boyu bir aile ya da tüm hemşehri grupları kendilerini belli partilere ya da en azından belli bir parti yelpazesine ait görmekte ve "kendi" partilerinin seçim başarısı için "mücadele" etmektedirler. Bu iki tutum arasındaki sınır, gecekondu sakinlerinin maddi ihtiyaçları temelinde ya da –özellikle azınlıklar için– etnisite ve mezhepçilik temelinde belli partilerden beklentilerinde ve bu partilerin bu temeldeki performansları karşısında duydukları hayal kırıklığında ortaya çıkmaktadır. Etnisite ve mezhepçilik, parti seçimini büyük ölçüde etkilemektedir. Etnik ve mezhepsel gruplar partilerin dağıtılacak kaynaklardaki payları üzerinde kavga ederek klientalizmi güçlendirmektedir.¹³ Tüm grupların kendi partilerine yönelik ortak, öncelikli talebi konut güvencesidir; ardından altyapı, bunun en önceliklisi olarak da su tedariki gelmektedir.¹⁴ Gecekondu sakinleri oylarıyla partileri hükümete ve adaylarını idari birimlere getirdiklerinin bilincindedirler ve bunun karşılığını beklemektedirler. Örneğin:

"Onu oraya biz çıkardık, milletvekili yaptık, o ise bize sırt çevirdi. Onu meclise çıkaran sadece A'nın kadınlarıdır, ama o bizimle ilgilenmiyor. Bu nedenle partilere hiçbir güven duymuyoruz." (ANAP'la ilgili olarak Demet)

"İnsanlar seni seçti, o halde, gelecek sefer tekrar seçilmek için insanlara hizmet götürmen lazım. Bu o kadar zor da değil. Ama onlar yiyor, içiyor ve geziyor." (SHP ile ilgili olarak Gülistan)

Peki mahalle sakinleri yerel düzeyde tatmin edilmesini bekledikleri bu maddi ihtiyaçlarını, partilerle ilişkileri ve seçim mücadelesi stratejileri ile gidermek üzere neler yapıyorlar?

Seçim Mücadelesi Stratejisi ve Klientalizm

Kantitatif gecekondü araştırmaları, sadece küçük bir kesimin partilerde örgütlü olduğunu göstermektedir. Gökçe'nin geniş kapsamlı araştırmasına göre metropollerde gecekondü sakinlerinden erkeklerin sadece %6.6'sı, kadınların ise %1.3'ü parti üyesidir. Erkeklerin %15,8'i, partilerin üyelerine iş bulma ve yerel hizmetler konusunda kolaylık sağladığını düşünmektedir.¹⁵ Gecekondulularla yaptığım uzun sohbetlerde, bu düşüncenin çok yaygın olduğu ve mevcut pratiğe dayandığı ortaya çıkıyordu; anlaşılan, her yerel yönetim değişikliğinden sonra, yeni seçilen partiye yakın duran kişiler, önceki belediye döneminde çalışanların yerine işe alınıyor ya da en azından yeni kadrolar oluşturuluyordu. Gecekondü sakinleri, kentsel hizmetlerin seçmen oylarına göre dağıtıldığına inanıyor, partilerin kendilerini seçimden seçime hatırlamasını eleştiriyorlar. Daha yoksul olan üst mahallenin kadınları, seçim mücadelesini şöyle anlatıyorlar:

"Adamlar [hoparlörlü araçlarla] geldi: 'Analar, bacılar, yol ve su getireceğiz' diye bağırdılar. Çok sevinmiş, gelecek hafta sokağın asfaltlanacağını sanmıştık. 27 Mart [1994, yerel seçim tarihi] sanki bir bayramdı. O sıra her yere elektrik bağlandı. Belediye her gün bir su tankı gönderiyordu, sokaklar temizlendi, bir yerine 4 çöp arabası geldi. Seçimden sonra çözeriz, diyerek okulun sıkıntılarını not ettiler. Yerel seçimlerden önce, kahvede, evlerde toplantılar yaptılar. Yoksa gelecekleri yok. Bütün bunları bir oy için yapıyorlar! Seçimlerden sonra belediyeden kimseyi göremezsin. Oraya gittiğinde, seni içeri bile bırakmıyorlar!"

Partiler seçimlerden önce çeşitli altyapı sorunlarını çözmek üzere birçok vaatte bulunuyor. Fazla okuma yazması olmayan ya da okuma alışkanlığı olmayan, mahalle dışına pek çıkmayan sakinlere ulaşmak için seçim otobüsüyle mahallede gezerek ya da mahallenin merkezinde propaganda yaparak duyuruyorlar vaatlerini. Ama bu şekilde, sadece çok genel bilgi verilebiliyor. Daha önemlisi, mahalle sakinleri ve adaylar arasındaki doğrudan ilişki; burada somut yerel sorunlar klientalist biçimde görüşülüyor.

Erkeklerin Seçim Mücadelesi - Kahve Toplantıları

Her iki taraf açısından da seçim mücadelesindeki en işe yarayan araç, adayların semt sakinlerini davet ettiği toplantılar. Bu toplantılarda

hem adaylar projelerini daha ayrıntılı olarak anlatabiliyor hem de seçmenler taleplerinin çoğunluğunu oluşturan somut altyapı sorunlarını, gecekondularının yıkılması ya da arsalarının satılması yönündeki endişelerini dile getirip bunlarla ilgili bilgileri alarak kaçamak cevapların üstüne gidebiliyorlar:

Beykoz belediye başkanının A'da yaptığı ve benim de izlediğim seçim toplantısında önce muhtar mahallenin beklentilerini dile getirdi, ardından da bazı mahalle sakinleri söz alarak kendi sorunlarını anlattılar: Bu tür bir toplantıya ilk defa katılan kadınlar, öncelikle suyun düzenli olarak verilmesi konusunda şikâyet ve taleplerini dile getirdiler. Su sorununun önemini teyit eden ve çöplerin toplanmasındaki aksaklıkları eleştiren tek bir erkek çıktı; erkeklerin çoğu için öncelikle önem taşıyan sorun konut güvencesiydi ve bu sorun, toplantının ana konusu haline geldi. Bir yanda A'da büyük bir firmaya satılan geniş arazinin hangi koşullarla satıldığı, buna bağlı olarak gecekonduların geleceği, kiracıların durumunun ne olacağı soruluyordu defalarca; diğer yandan da tapu paralarını ödeyemeyen gecekondulu sakinlerinin durumu. Gecekondulu sakinlerine ödeme, fiyat ve tarihlerle ilgili görece somut bilgiler veriliyor; SHP'nin tüm gecekondulu sakinlerine konut güvencesi sağlayacağı, sakinlerin elinden alınan arsalar yerine eş değerde başka arsa verileceği vaat ediliyor; ailelerin konut ihtiyacına yönelik olmayan tüm yapıların yıkılacağı, bu yapıların sahiplerine para ve hapis cezası verileceği belirtiliyordu. Toplantı sırasında tüm taleplerin not ediliyor olması, mahalle sakinlerinin sorunlarının dikkate alınacağı ve yetkili yerlere iletileceği izlenimi veriyordu.

Mahallenin geleceği ve şekillenmesi açısından önem taşıyan bu toplantılar, teorik olarak herkese açıkken, pratikte kadınlara kapalıdır. Çünkü çoğu zaman bu tür toplantılar –kesinlikle erkek mekânı olan– kahvelerde yapılır¹⁶ ve bu kahvelere kadınlar giremez. Dolayısıyla, kadınlar toplantının yapılacağını önceden biliyor olsalar dahi genelde katılmıyorlar. Cinsiyet sınırlarını mekânlarda maddileştiren bu durumun bir ölçüde aşıldığı nadir durumlardan biri, parti toplantılarına toplantının evsahibi partinin kadın temsilcilerinin de katılması; ama bu kadınlar tek başlarına bu erkek meclislerinin karşısına pek de isteyerek çıkmıyorlar. Bazı cesur kadınlar bilgilendirme toplantısı için kahveye girmeye cüret edip de sınırları aştığında, erkekler, katılan kadınlara ve özellikle de potansiyel olarak gelebilecek diğer kadınlara sınırlarını hatırlatmak için –başka bir deyişle, onları kendi tekelindeki kamusal alandan dışlamak için– şaşkın, ayrımcı, hatta saldırgan tavırlar göstererek tepki veriyorlar:

Gülistan, yukarıda sözü edilen, belediye başkanının katıldığı A'daki seçim toplantısından SHP'yle ilişkileri sayesinde haberdar olmuştu. Katılmayı istiyordu ama daha yaşlı ve toplumsal konumunu daha benimsemiş olan Berivan

kadar kararlı değildi; Berivan, Kürt mahallesinden dört kadını daha harekete geçirmişti.¹⁷ Ben de onlara katıldım ve biz yedi kadın, kahvenin yanındaki bir dükkânda buluşarak Gülistan'ın kocası Haydar eşliğinde kahveye girdik. Kadınların böyle birdenbire ortada belirmesi erkekleri o kadar şaşırttı ki bir an nasıl davranacaklarını bilemediler. Bir adam kendi karısına iskambil kartlarını uzattı, sanki karısı siyasal bir toplantıya değil de oyun oynamaya gelmiş gibi. Kadınlara kahvenin sağ tarafında "itibarlı, ama ortalarda olmayan" bir yer ayarlamak üzere panik içinde masaları bir o yana, bir bu yana ittiler. Tipik bir konukseverlik jesti olarak bize defalarca çay ısmarladılar.

Muhtar toplantıyı resmen başlatmak üzere siyasal toplantılarda hep rastlanan geleneksel sözlere başladığında, 60 yaşını çoktan geçmiş olan Aliye muhtarın sözünü keserek belediye başkanına hitaben sert bir ses tonuyla: "Bize su getir, susuzluktan ölüyoruz. Haberinizi bile yok sizin," diye bağırdı. Muhtar giriş konuşmasını gene de tamamladıktan sonra, Aliye heyecanlı bir dille, bu yaşta bir kadın olarak hangi koşullarda su tedarik ettiğini anlatmaya girişti.

Aliye de muhtar da burada otorite ve saygı bekliyorlardı; Aliye talebini toplumun yaşlılara gösterdiği saygıya, muhtarsa kamusal ve siyasal konumuna dayandırıyor; yani burada iki farklı hiyerarşi kavrayışı karşı karşıya gelmektedir.¹⁸ Kahvedeki toplantıdan sonra gittiğim bir ev toplantısında, erkekler kadınların "kendi" kamusal mekânlarına ve "kendi" kamusal alanlarına girmesiyle tehlikeye düşen erkek otoritesini yeniden kurmak için, kadınların kamusal alanda yetkin olmadığını şöyle göstermeye çalışıyorlardı:

Muhtar da Berivan'ın kocası Mahmut da, öğretmen eşi oldukları halde karılarının konuşmayı beceremediğini, dinlemeden, sıralarını beklemeden aynı şeyleri tekrarladıklarını söylerek dalga geçtiler. Bunun bir deneyim, siyasal bir toplantının yazılı olmayan kurallarını öğrenme sorunu olduğunu görmek istemedikleri gibi, sorunun "ilerici, aydın" erkekler olarak kendilerinin, eşlerine bu kuralları öğretmeyi ihmal etmelerinden kaynaklandığı şeklinde de görmek istemiyorlardı.

Gene de mahalledeki diğer etnik gruplar karşısında kendi eşlerinin "asla bir erkek yüzü görmeyen Sünni Türk kadınlarından çok daha ileride" olduğundan gurur duyuyorlardı. Eşleri aracılığıyla "ilerici olduklarını" gösterebilmekteydiler. Ama tutucu adamlarla tartışmaya girmeye ve kadınları sınırlayan statükoyu kırmaya çalışmaya da lüzum görmemişlerdi.

Kadınlar yalnızca siyasal yetkinlik açısından değil, ahlaki açıdan da sorgulanmaktadır. Kadınların kahveye gitmesi bir "baskın", bir "ayıp" olarak nitelendiriliyor.¹⁹ Bu kadınlar, kendilerini sadece mahalledeki dedikodulara karşı değil, caydırmak için ortaya atılan şiddet tehditlerine karşı da savunmak zorundaydılar.²⁰ Perihan utanç ve suçluluk duygularını anlatıyor; ama bu şekilde siyasal katılımın meşruluğunu da gerekçelendirmiş oluyor:

"Şevket [belediye başkanı] buraya geldi ama elbette kadınlara gelmedi. Oraya gittiğimizde, süt dökmüş kedi gibiydik. Erkekler kâğıt oynuyorlardı, tuhaf bir durumdu. Gerçi ben utanmıyordum, ama erkeklerin hoş karşılamadığı belliydi; allah bilir arkamızdan neler konuşuyorlardı. Dertlerimizi anlatmak için başka kadınlar da oraya gelmiş olsaydı keşke! Erkekler sıkıntılarımızı anlata-mazlar ki! Bunu ancak kadınlar becerir, çünkü kendileri çekiyor, erkekler de-ğil. Bir kadın ağzını açınca hepsi gözünü kadının yüzüne diyor, çünkü erkek-lerin önünde konuşmaya cesaret etmiş oluyor. Belediye başkanı bir daha gel-miş, ama bizim hiç haberimiz olmadı. Kimse bize bir şey söylemedi."

Demek ki kadınlar, hem adaylar hakkında bilgi edinecekleri hem de kendi taleplerini dile getirebilecekleri bu en önemli fırsatların dı-şında tutulmuşlar çoğu zaman. Başka bir deyişle, 1930 yılından bu yana yasaların kendilerine tanıdığı seçme hakkını sadece kısıtlı bi-çimde bilgili yurttaş olarak algılayabilmektedirler. Bu durumu, hak-ların tanınmasının yetmediği, tanınan hakların kullanım fırsatlarının da yaratılması gerektiğine bir örnek olarak gösterebiliriz. Ama kadın-lar kendilerine konan bu enformel sınırları bir kez aştıktan sonra, bu haklarını talep etmede daha atak davranmaktadır.²¹

Kadınların Seçim Mücadelesi: Ev Ziyaretleri ve Ev Toplantıları

Seçime ilişkin karar vermeden önce nasıl bilgi sahibi oldukları sorul-duğunda, birçok kadın, toplantılara kendisi katılmadığı için kocası üzerinden bilgi edindiğini söylüyor:

"Erkekler kahvede ya da toplantılarda bir şeyler duyuyor, biz de onlardan duyuyoruz. Herkes kendi kararını veriyor. İnsan ne yapacağını öğreniyor. Gö-rüştüğümüz zamanlar biz kadınlar kendi aramızda da bu konu üzerine konuşu-yoruz, ama muhtara neler yapmak istediğini sormuyoruz. Ben toplantılara ka-tılmadım, sadece seçime gittim. Kadınların toplantı yeri yok ki sadece erkek-lerin var." (Hayriye)

Siyasete ilgi duyan kadınlar da erkeklerin kendilerine aktaracağı bilgiye ve onların siyasete gösterdiği ilgiye bağımlıdır.²² Seçime iliş-kin kararlarını vermeden önce kocalarına danıştıklarını ya da onlar-dan bilgi aldıklarını itiraf ettikleri halde, kararlarını çoğunlukla ken-dilerinin verdiğini bilhassa vurguluyorlar. Seçimler gizli oyla yapıldığı, belli partilere geleneksel bir bağlılık söz konusu olduğu ve se-çim kararını etkileyen çok sayıda faktör (etnisite, mezhep, ekonomik durum) her iki eşi de bağladığı için, kadınların gerçekten kocaların-dan bağımsız olarak mı karar verdiğini, yoksa sık sık dile getirildiği gi-

bi kocalarının kararlarına uygun olarak mı oy verdiklerini tespit etmek zordur. Güneş-Ayata'ya göre –A mahallesinde olduğu gibi– kadınlar kararlarını bağımsız olarak verdiklerini açıkça söylediğinde, bireysel oy kullanımı "toplumsal bir davranış" niteliği kazanmaktadır.²³ Kadınların kocaları dışındaki bilgi kaynakları televizyon –mahalle ya da ilçelerle ilgili haber ve programlara nadiren yer verilse de yüksek mevkilere aday olanlar arasındaki ayrıntılı tartışmalar izlenebilir–, seçim otobüslerinden yapılan yayınlar, dağıtılan el ilanları ve özellikle de enformel ağlardan edinilen kulaktan dolma bilgilerdir. Partilerin kadın komisyonlarının üyeleri, kadınların kamusal alandan bu derece dışlanmışlığını hiç değilse kısmen dengelemek ve potansiyel kadın seçmenlere doğrudan ulaşmak için evlere gidiyorlar.²⁴ Burada iki farklı yöntem kullanılıyor: Ev ziyaretleri ve ev toplantıları.

Ev ziyareti yapan komisyon üyesi kadınlar –bunlar genellikle bir işte çalışmayanlar oluyor– mahalleleri kendi aralarında bölüşerek kapı kapı dolaşıyorlar; yorucu ve çok zaman alan bu yöntem iyi bir örgütlenme gerektiriyor. Bu yöntem, RP tarafından sistematik olarak uygulanmıştı; A mahallesinde ev ziyaretleri yaptığı söylenen tek parti RP'ydi.²⁵ Dört yaşından beri "kendi isteğiyle" başörtüsü takan ve dış görünüşüyle kentte yaşayan dindar kadınlara benzeyen, kültürel düzeyde ve okulda aktif bir Sünni kadın olan Kastamonulu Leyla²⁶ bu tür ev ziyaretlerinden birinde etki altına alınmaya çalışılmış:

"Bana geldiler ama içeri girmediler. Beni üye yapmak istiyorlardı, ama ben istemiyordum. Yanlarında içinde kahve filan olan poşetler vardı. Bunları kapı kapı dağıtıyorlardı. Kapıda durdular. Benden on gün kendileriyle birlikte ev ziyaretleri yapmamı istediler. Ben, çocuklarım olduğunu söyleyip reddettim. Gitmek isterdim, ama çocukları yalnız bırakamazdım. Arkadaşım olan bir kadın çocuklarına ben bakarım dedi ama ben gene reddettim. Ev ziyareti yaptıkları kadınları Beykoz'daki bir toplantıya davet ettiler. Yemek verilecekmiş ve konuşma yapılacaktı, ben gitmedim."

Leyla, gerçi RP'ye oy vermişti ama vurgulayarak söylediği gibi, kendi tercihi olduğu için değil, çok katı bir tarikattan olan erkek kardeşi zorladığı için bu partiyi seçmişti. Ayrıca RP tapu vereceğine söz vermişti –ki bu partinin bu ilçede seçilmesinin nedeni buydu. "Karşılık" beklentisi içinde olduklarından, kadın seçmenler de şimdi tapuları soruyorlardı. Bu, parti klientalizminin açık bir örneğidir.

Kahve paketleri, içinde iğne-iplik olan minik dikiş kutuları ve anahtarlık gibi küçük seçim hediyeleri verildiğini RP'nin kadın komisyonu üyeleri de itiraf ediyor. Bunlardan bana da verildi. Başka

partilerin de bu tür hediyeler dağıttığına tanık oldum. Ama karşı taraftan kadınlar RP'nin daha büyük hediyeler de dağıttığını söylemişlerdi. Kapakları seçimin kazanılmasından sonra verilecek tencere dağıtımı, bu tür hediyelere tipik örnek olarak verilmektedir.²⁷

ANAP yandaşı Kastamonulu bir kadın seçmenin aktardığına göre, seçim kampanyası sırasında RP'liler ev ziyareti yaptıklarını gizleyerek, aileye yönelik bir anket yapmak amacıyla geldiklerini söylemişler ve hangi partiden olduklarını gizlemişler. 40 yaşları civarındaki Kürt kökenli Sünni Neriman, RP için A mahallesinde bu anketi uygulayan kadınlardan biri.

Neriman, babasının muhtar olduğu Bingöl'ün bir köyünde okumuş ve 20 yıl önce İstanbul'a gelmiş. Kocasını bir fabrikada işçi. Karı koca dört çocuklarının eğitimine çok büyük önem veriyor ve örneğin bilgisayar okuyabilmeleri için oğullarını, daha sonra da kızlarını hazırlık kurslarına gönderiyorlar. Eve bir bilgisayar da almışlar.

Neriman A mahallesindeki Bingöl'den gelen diğer Sünni Kürt kadınları gibi önceleri SHP'yi desteklemiş, ama 1994'te altı-yedi ay boyunca –Malatyalı Alevi Kürt kadınlarının sözleriyle– RP için atak bir seçim propagandasına girişmiş. Komşulardan birinin evinde yapılan ilk toplantıda tipik Kürt özellikleri taşıyan beyaz başörtüsü örtmüştü ve kollarının dörtte üçü kapalıydı; ama bu kıyafetle fotoğrafının çekilmesine karşıydı. Kendi mahallesinden çıktığında kara çarşaf giyiyordu. Diğer görüşlerden kadınlarla kendinden gayet emin olarak tartışıyordu. Seçimden sonra yaşadığı mahallenin RP kadın sorumlusu olacaktı.

Ev ziyaretleri hakkında, kapı kapı dolaştığını ve "Hangi partiyi destekliyorsunuz?" diye sorduğunu gizlemiyor. Hazırlanan listelerde sadece RP seçmenlerini işaretlemiş. RP'yi seçsin diye herhangi bir kimseyi ikna etmeye çalışıp çalışmadığını sorduğumda, çelişkili cevap veriyordu. RP'ye yakın seçmenlerin adreslerini yazarak isteklerini not etmişti; böylece seçmenler daha sonra ilçe belediyesinden hesap sorabilecekti. Bu yöntem, bir yandan iyi örgütlenmiş, iyi hazırlanmış bir seçim mücadelesine –ki burada bilinçli olarak seçmenlerin partilerden klientalist beklentileri belirlenmektedir– işaret etmektedir; öte yandan da halkın RP aracılığıyla tümünden ele geçirilmesi tehlikesine.²⁸

Ben ev ziyaretlerine katılma olanağını, Ümraniye'de, CHP kadın komisyonu temsilcilerinin yaptığı ziyaretlere onlarla birlikte giderek bulabilmişim. Burada 300-500 CHP'li kadın ev ziyareti ve ev toplan-

tısı yapıyordu; çekirdek grup 50-60 kadından oluşuyordu. Mahallelerde kadın birimleri oluşturmuş olan Ümraniye'deki CHP kadın örgütü, parti içinde örnek olarak gösteriliyor.²⁹ Gözlemlediğim ziyaretleri, kendini İstanbullu olarak tanımlayan, İstanbul'un seçkin üniversitesi Boğaziçi Üniversitesi'nde okumuş ve üst orta tabakanın yaşadığı bir semtte oturan, yaklaşık 50 yaşlarındaki bir kadın yönlendiriyordu. Kendisi ilçe meclisine adaydı. Göçmen kadınlar için iki yıl boyunca gönüllü olarak kurslar vermiş olmasına rağmen, ev ziyaretleri sırasında kendisiyle bu kadınlar arasındaki büyük toplumsal ve kültürel mesafe benim için giderek daha fazla netlik kazanıyordu.³⁰ Belediye başkanının oldukça genç olan ve daha çok arkaplanda kalmayı yeğleyen kuzeniyle, mahalleden CHP'li iki kadın temsilci –mahalle sakinleriyle ilişki kuruyorlardı; enformel ağları kullandıkları açıkça görülüyordu– kendisine eşlik ediyordu.

Mahalleli iki kadından biri olan 40 yaşlarındaki Esmâ, bir kadının enformel yollardan (siyasal alanda) yetişerek güçlenmesine örnek gösterilebilecek biri. Geldiği Kürt köyünde okul olmadığı için kendi kendine okuma yazma öğrenmiş. 15 yaşında evlenip İstanbul'a gelmiş, B mahallesinin ilk sakinlerinden biri. 70'li yıllarda erkek kardeşi kendisine siyasal içerikli broşürler getiriyor ve mahalledeki siyasal toplantılara katılmaya başlıyor. Alevi kimliğini güçlendiren 1993'teki Sivas yangınından sonra SHP'den CHP'ye geçmiş.

Ev toplantıları, çok zaman alan bir seçim propaganda yöntemi. İki saat kadar süren bu toplantılara ya sadece bir aile ya da üç beş komşudan oluşan küçük bir grup katılıyor; içerik olarak bu toplantılar kahve toplantılarına benziyor: Aday kadınlar ve yardımcıları, partilerinin proje ve kazanımlarını anlatıyor ve altyapı problemlerine, tapu ve inşaat açısından oldukça yol almış olan bu mahallede sosyal/dini kuruluşlara (çocuk bakımı, Alevi cemaati merkezi) yönelik soru ve talepleri de yanıtlıyorlar. Özel bir havada yapılan bu toplantılar bu yanıla açık bir klientalizm yapılmasına olanak veriyor: Bazı kadınlar, kocaları uzun yıllardır parti taraftarı olduğu halde hâlâ iş bulamamış olduğu için partiye oy vermemekle tehdit ediyordu parti temsilcilerini; bu sebepten üç farklı muhafazakâr parti ile pazarlığa bile girmişlerdi. Mahalleli ikinci kadın, gittiğimiz evin hanımıyla akrabaydı; bu kişisel yakınlığa dayanarak ve bu yakınlıktan kaynaklanan sorumluluk duygusunu kullanarak evsahiplerini SHP'den CHP'ye geçmeye iknaya çalışıyordu³¹; bir yandan da muhtar adayı olan bir diğer akrabasının –oyşa bu akraba da radikal bir sol partiye üyeydi–

propagandasını yapıyordu.

Beykoz'daki Gümüşsuyu mahallesinden kadınlar, belediye başkanıyla eşinin de eşlik ettiği SHP kadın komisyonunun ziyareti için somut bir öneri hazırlamışlardı. Bu öneriyi iletmek üzere gittikleri belediyede önce geri çevrilmiş, sonra o masadan o masaya gönderilmiş ve nihayet partinin ilçe bürosundaki komisyon toplantısına toplu halde giderek davetlerini yapmışlardı. Gecekonduculardan birinde yapılan ve mahalleli kadınların çoğunun koridorda ayakta kaldığı kalabalık toplantıda kadınlar tekrar tekrar ve ısrarla sokaklarının asfaltlanmasını ve su getirilmesini talep ettiler. Geçici bir çözüm önerisinde bulunarak, suyun bir boruyla oturdukları bölgenin yukarısına getirilmesini ve su saati ile kolektif tüketimin belirlenmesini istediler.

Seçmen olarak, oylarına karşılık kent hizmetleri talep ettiklerini açık açık söylüyorlar:

"İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan seçimlerden 1-2 gün önce [Temmuz 1994'te Beykoz'da yenilenen seçim] buraya geldi ve bir konuşma yaptı. Kadınlara ne sıkıntıları olduğunu sordu. Ona doğru gittim ve tüm mahalle adına konuştuğumu söyleyip adımları ve telefon numaramı verdim. Ertesi gün telefon ettiler. Bize asfalt yaparlarsa bütün oyları alacaklarını söyledim." (Neriman, Sünni Kürt)

"Seçimden [Temmuz 1994] on beş gün önce Ali Zengin ANAP kazanırsa kanalizasyon yapılacak diye söz vermişti. Biz de ona: 'Kanalizasyon Cumartesi yapılsın, bütün oylarımız senin olsun,' dedik. En az 140 oy toplamıştık. Ama bir şey yapılmadı. Bundan dolayı bu defa RP'yi denedik, ona oy verdik, çünkü öncekinden bir fayda görmemiştik." (Sünni Türk)

Görüldüğü üzere bu türden klientalist pazarlıklar dürüst olmayan bir yol olarak değil, sorunu çözmenin meşru bir yolu, yani mahallenin ikamet koşullarının iyileştirilmesini güvence altına almak ve iyileştirmek için en etkin yol olarak görülmektedir. Mahallenin altyapı açısından tedricen kente entegre olması bu yolla mümkün oluyor. Ama kaynak tahsisi, kent planına ilişkin ölçütlere göre değil, ilgili mahalle gruplarının pazarlık gücüne ve bu grupların ilçe belediyesindeki aracı kişilerle ilişkilerine göre yapılıyor. Örneğin yeşil alanların imara açılmaması gibi genel sorunlar burada gözden kaçıyor.

Seçmen ve adayların seçim kampanyası sırasındaki bu araçsallaştırıcı davranışı partilerle ilk temaslara, hatta bir partiye girmeye yol açabilse de, ideolojik düşünceyle bağlantı önceleri sadece çok genel düzeyde kalıyor. Maddi yerel çıkarlar üzerinden kazanılan taraftarların, adım adım eğiterek partinin temel ilkeleriyle, partinin genel siyaset yaklaşımıyla ve demokrasinin kurallarıyla tanıştırmak, parti adına

çalışanları zorlayan bir görev. Ama yüz yüze sohbetler ve tartışmalarla yürütülen bu yoğun seçim kampanyası çalışması, çalışmalara katılan partililere büyük bir siyasal deneyim kazandırıyor: Kendi yakınlarına karşı, hatta yabancı insanlar karşısında partide tartışılan görüşleri savunmayı öğreniyor ve orta tabakanın oturduğu mahallelerde yapılan ev ziyaretlerinde farklı toplumsal konumların siyasal bilince etkisini görmüş oluyorlar.

Parti Yönetimlerinde Görev Alan ve Aday Olan Gecekondu Kadınları

Kadınlar, partiler ve adaylar hakkında erkeklere göre daha sınırlı bilgi edinebildiğinden, seçme haklarını kullanırken de dezavantajlı durumdalar. Gene de seçim kampanyası sürecinde partilerle var olan temaslarını harekete geçirerek ikamet koşullarını iyileştirmeye çalışmakta, yani oy vermenin ötesinde karar süreçlerini etkilemektedirler. Bazı kadınların bu geçici ve daha çok enformel olan ilişkilerin ötesine geçerek yerel düzeyde formel siyasal örgütlenmelerde ve kurumlarda görevler üstlenmesi ve böylelikle yerel politikayı kendilerinin şekillendirmeye çalışması yeni bir gelişmedir. Kimlerdir bu kadınlar? Hangi görevlere talip olmaktadırlar? Kim tarafından ve niçin desteklenmektedirler? Toplumsal ve siyasal çevre şimdiye kadar erkeklerin hâkim olduğu formel siyasal alana kadınların girmeye çalışmasına nasıl tepki göstermektedir?

Kadın Komisyonları Aracılığıyla Parti Çalışmalarına Katılım

Daha önce söze edilen kadın komisyonları, kadınların parti çalışmalarına başlamasını kolaylaştıran bir yapı. 50'li yıllardan 1980'e kadar partilerin ana örgütüne bağımlı ve esasen parti ideolojisini yaygınlaştırma amacını güden kadın kolları vardı. Partinin karar organları dışında kalan bu örgütlenme biçimi ya erkekler tarafından manipüle ediliyor ya da ciddiye alınmıyordu; bu nedenle de siyasal yönden aktif kadınların parti içinde yükselmesini teşvik edici değil, daha çok engelleyici nitelikteydi.³² 1980 askeri darbesinden sonra partilerle birlikte bu kadın kolları da yasaklandı. Partilerin açılmasına tekrar izin verilmesinin ardından kadın çalışmaları, kadın komisyonları adı altında ve nitelikleri daha da belirsiz olan "gönüllü" örgütlenmeler biçiminde tekrar oluşturuldu. İki örgütlenme biçimi arasındaki fark,

kadın kollarının seçimle, komisyonlarınsa yönetim kurullarının atamasıyla oluşmasıdır.³³

Beykoz'da SHP ilçe örgütünün kurulmasıyla bir de kadın komisyonu oluşturuldu ve başına Mualla Yılmaz getirildi. 1990-93 yıllarında durma noktasına gelen komisyonun çalışmaları Haziran 1993'te tekrar canlandırıldı. 1994'teki yerel seçimlerden önce 15 üyesi vardı; bu üyeler aynı zamanda Beykoz'un farklı mahallelerindeki kadın birimlerinin temsilcileriydiler.

Komisyonunda A mahallesini –önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, birçok açıdan (köken, eğitim, iş, siyasal deneyim) komşularından farklı olan– Nalan temsil ediyordu. Ama A mahallesinin diğer kadınlarının komisyonlarla neredeyse hiç ilişkisi yoktu. Nalan, A mahallesinin kadınlarını harekete geçirebileceklerini, ama bunun için komisyonun etkisini kullanarak su problemini hafifletmesini beklediklerini söyledikten ve bunun pazarlığına giriştikten sonra, komisyonun düzenlediği bir geziye üç Alevi Kürt kadın (Berivan, Perihan ve Gülistan) katıldı. Bu gezi komisyonun "kadın günleri" adı altında organize ettiği kısa vadeli kültürel etkinliklerden biriydi; benzer şekilde 10 Kasım'da "kadın ve demokrasi" konulu bir panel düzenlendi; kadınlara seçme hakkının verildiği günün yıldönümünde bir toplantı yapıldı. Panelde Atatürk'ün hukuk reformu sayesinde kadınları nasıl özgürleştirdiği anlatıldı; ama kadınların somut sorunu, yani yasal hakların ne kadar kullanıldığı gündeme gelmedi. Gülistan toplantıyı "can sıkıcı" olarak değerlendiriyordu. "Hep aynı şey, hep bildik kadın hakları." Bu "kadın toplantıları" partiyi tanıtmak için sık sık yapılmakta, ama katılan kadınların gerçek sorunları üzerine gidilmemektedir.

Komisyon yerel seçimlerden sonrası için de, belirlediği pilot bölgelerde kurslar açmayı planlıyordu; bu kurslarda kadınlar hem el becerilerini geliştirecekler, hem de kendilerini kültürel ve siyasal açıdan yetiştireceklerdi. Bu yolla örgütlenecekler ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanabileceklerdi. Hedef, Kadından Sorumlu Bakanlığın kadınlara yönelik kredileriyle "kooperatif biçiminde ortak üretim" mekânları oluşturmaktı.³⁴ Mahallelerinde kadın atölyeleri açılmasını isteyen A'daki kadınların, bu projeden haberi bile yoktu.

Berivan, [gezi sayesinde] kadın komisyonu ile kurulan ilk temas sırasında komisyonun faaliyetleri hakkında fazla bir şey öğrenmedikleri ve başka bir toplantıya ya da kültürel etkinliğe davet edildikleri için komisyonu eleştiriyordu. İlişki kurmaya istekliydi, bunun bilgisini ve toplumsal ilişkilerini geliştireceğini düşünüyordu: "El-

bette. Tek başına dört duvar arasında ne yapılır? İnsanlar birbirini tanıyıp konuştukça bir şeyler öğrenir. Ama ne yapacaklarını, seçimleri kazanıp kazanamayacaklarını bilmiyoruz." Berivan, ilişkilerini geliştirmeyi istese de komisyona kendiliğinden gitmemiş, seçimlerden kısa bir süre önce belediyedeki Mualla Yılmaz'a rastlayıp onunla bir ev toplantısına karar verip örgütleyene kadar davet edilmeyi beklemişti. Daha çok kadını örgütlemek için komisyonun çok daha aktif olması, potansiyel seçmenlerine daha sistemli olarak ulaşması ve onların sorunlarına yönelmesi bekleniyor.

Partilerdeki Seçim Görevlisi Gecekondu Kadınlar

Kadınların belediyeye, ancak işlerini bekletmeden ve kısa yoldan yapacak bir tanıdıkları olduğunda gittiğinden önceki bölümlerde söz edilmişti. Partilere üye olunarak enformel ağlar genişletiliyor ve bu sayede klientalist ilişkiler (torpil ilişkileri) geliştirilmiş oluyor. Nalan'ın sözleriyle: "Herkes parti üyeliğini, işini kolayca halletmek ya da hızlı para kazanmak için bir tür yatırım olarak görüyor." Bu strateji, bir görüşmeden alınan aşağıdaki paragrafta çok somut olarak ortaya çıkmaktadır:

Gülistan: "Birinin [bir kadın] belediyede bir tanıdığı varsa, tek başına gider işini halleder. Onun dışında kadınlar birlikte muhtara giderler. <Neden doğrudan belediyeye gitmiyorsunuz?> Çünkü orada kimseyi tanımıyoruz. Kiminle konuşacağız? <Örneğin o konudan sorumlu kişiye. Almanya'da biz doğrudan belediyeye gideriz.> Burada seni dinlemezler. Yeni ev yüzünden biz yüzlerce kez gittik. Şimdi orda tanıdıklarımız var da gidiyoruz, onlar da daha hiçbir şey yapmadı. 10 milyon TL (1.200 DM) [rüşvet] alacaklar ki izni versinler. Son iki yıldır kaç kere gittim. Doğru dürüst ilgilenmiyorlar ya da bugün git yarın gel diye oyalıyorlar. Şimdi 1,5-2 aydır bekliyoruz. Para istediklerini de söyleyemiyorlar. Sonunda 10 milyon istediler <Belediye ile ilişkiye nasıl girdiniz?> Önce parti üyesi olduk ve toplantılara katıldık. Böylece insanları tanıdık. <Sen ne zaman üye oldun?> SHP ne zaman seçimleri kazanmıştı... 5-6 yıl önceydi. <Neden?> [gülüyor] Çünkü bizim kendi partimiz, daha kolay gidebiliriz. Biz, insanlarla da tanışmak, bir şeyler yapmak istiyorduk. Bir işimiz düşerse bize faydaları olur sandık. Ama hani nerde..."

Aile, inşaatla ilgili işlerin sadece klientalist ilişkiler sayesinde işleme konduğunu gördüğü ve enformel ağları ilçe belediyesine kadar uzanamadığı için çözümü, formel bir siyasal örgütün, bir partinin üyesi olmakta bulmuştur. Ama herhangi bir partiye değil, Gülistan'ın eskiden DİSK'te aktif olan kocasının ilişkilerine de kendisinin sol ha-

reketin temsilcileriyle olan ilişkilerine de uygun düşen, hem de etni-site ve mezhep (Alevi ve Kürt) açısından kendilerine yakın buldukları partiye üye olmuşlardır. Daha önce ilçe yönetiminde olan ANAP'a girmeyi düşünmemiş bile. Gülistan 1989'da belediye binasının yerini dahi bilmezmiş, belediyeye ancak SHP seçimleri aldıktan sonra gitmiş. Bu nedenle kendini farklı belediye yönetimlerinin başarısını karşılaştırabilecek durumda görmüyor. Ama bütün bunlar yaşanırken, yakın komşuları olan Sünni Türklerle, farklı siyasal bağları oldukları için bilgi alışverişine girmiyor veya sorunlarını görüşmek üzere birlikte gerekli yerlere gitmek aklına gelmiyor: "Belki ANAP döneminde ANAP taraftarları birlikte gitmişlerdir, ama biz birlikte gitmedik."

Araçsal hedefleri olan bu klientalist ağ politikası, siyasal iktidarı elinde tutanlara yöneltilmiştir, çünkü kaynak aktarımını ancak siyasal iktidar sahipleri yapabilmektedir: Gülistan da SHP'ye bu nedenle belediye yönetimi el değiştirdikten sonra girmiştir; SHP'nin muhalefeteyken arzulanan, beklenen hizmeti yerine getirmesi mümkün olmazdı. SHP ilçe belediyesini yeniden kaybettiğinde, artık maddi olarak hiçbir şey sunamayacak olan bu partiyle Gülistan'ın ilişkisi de hızla donma sürecine girmişti. Mahalledeki diğer gruplar arasında da benzer durumlarla karşılaşılıyor; SHP döneminde bu partinin taraftarlarının yerel siyaset ve yerel yönetimle ilişkisinin daha yoğun olduğu, iktidar değişikliğinden sonra taraftarların geri çekildiği görülüyor; ardından da önce ANAP sonra da RP taraftarlarının daha aktif oldukları dikkat çekiyor. Ama aktif olunan dönemde yaşanan siyasallaşma, sadece görece olarak gerilemektedir. Kazanılan deneyimlerden, sonradan yeni belediye yönetimiyle pazarlıklarda da, –başlarda biraz tereddüt yaşansa da– yararlanılmaktadır.³⁵

Gülistan parti üyeliğini içinde yer aldığı ağları belediyeye doğru genişletmek üzere kullanırken; bir yandan da örneğin tapu fiyatlarına ilişkin belediye politikasını enformel toplantılarda açıklayıp haklı göstererek, belediye önündeki büyük kolektif protesto eylemi sırasında komşularını katılmamaya iknaya çabalayarak ya da evini parti temsilcilerinin yer aldığı toplantılara açarak kendi komşuluk ağlarını partinin hizmetine sunmaktadır. Gülistan artık, enformel ağlarla formal siyasal örgütlerin kesiştiği noktadaki merkezi bir kadındır.³⁶ Prestij kazanmakla kalmamış, siyasal argümantasyon ve kendi siyasal tavrını açıklama becerisiyle ilgili sayısız deneyim de kazanmıştır.

Gülistan'ın statüsü ve siyasal toplantılara katılma, çevresini ge-

nişletme, tartışmaları izleme ve parti çalışmasının farklı mekanizmalarıyla tanışma gibi olanakları parti delegeşi seçilince daha da güçlenmiştir. Delege olarak görevi, yaşadığı mahallenin problemlerini partiye iletmek ve önseçimlere katılmaktır; ama kendisinin belirttiği gibi, rakip listeleri ve adayları tanımamaktadır.³⁷ Kocasıyla aynı listeyi destekleyeceği beklenmektedir, oysa önseçimde kararını değiştirir. Bu durum, kendi görüşünü oluşturduğu anlamına gelebileceği gibi, oyları iki potansiyel seçim galibine bölüştürerek ailenin klientalist ilişkilerini güvence altına almaya yönelik bir strateji anlamına da gelebilir.³⁸ Gülistan'ın partili oluş biçimi, Yeşim Arat'ın yaptığı araştırmada politikayla uğraşan kadınlar için ifade ettiği "ataerkil paradoks"u iyi yansıtmaktadır: "Geleneksel olarak erkeklerin siyasal kurumları tekellerine aldıkları bir ataerkil toplumdan bekleneceğin tersine, seçilen az sayıda kadın kendi ailelerindeki erkeklerden önemli ölçüde destek almışlardı. Babaları ve ağabeyleri, bu kadınların siyasal katılımını destekleyerek, ataerkil bir toplumun sınırları içinde otoritelerini güçlendiriyorlardı."³⁹ Yani erkekler kadınların aktif siyasete girmesini teşvik etmektedir, çünkü bu durum, kadınlar üzerindeki denetimi ve dolayısıyla da iktidarlarını sürdürmeye engel değildir. Özellikle de delege oylarının ağırlık taşıdığı küçük bir cemaat düzeyinde, karısının politikada yer alması erkeğin etkisini de artırmaktadır.⁴⁰ Gülistan, Kavacık'taki Karslı Kürtlerin kendisini desteklemesi sayesinde seçilmişti ama Gülistan'ın bundan haberi yoktu; Karslılar, Beykoz SHP'de belediye başkanı Şevket Arıkan'ın da ait olduğu Orduluların yanında ikinci büyük hemşehri grubunu oluşturuyorlardı; SHP'deki A'lılar içindeyse Malatyalı göçmenler hâkimdi. Karslılar muhtemelen, aktif bir üyenin karısını seçerek bir Kürtle kendi gruplarını güçlendirmeyi hesaplamışlardı.

Gülistan seçilmiş olmasını ilişkiler, bilgi ve enformasyon anlamında kendisi için bir kazanç olarak görüyordu, ama delege olarak yeterince aktif olamadığını da itiraf ediyordu; çünkü okul çağında üç çocuğun annesi olarak ev işlerini yetiştiremiyordu:

"Herkes ekonomik sıkıntılar içinde, evinde çoluğuna çocuğuna bakıyor. Ben de, 10 günde 20 günde bir ancak gidiyorum. Kendimi devamlı bu işe veremiyorum. İnsanların o kadar çok derdi var ki geriye zaman kalmıyor, özellikle de maddi sıkıntılar. Kadınların biraz zamanı olsa, ailenin gelirine katkıda bulunmak için para kazanacak bir iş yapmaya çalışır. Derneğe, toplantıya, bir şey düzenlemeye ayıracak zaman yok, ya da çok az zaman kalıyor."

Demek ki, ailenin ekonomik durumu ve cinsiyet rolleri nedeniy-

le Gülistan'ın görevine ayıracak zamanı çok sınırlıdır. Parti toplantılarına nadiren katılabildiği için, diğer kadınlara göre daha çok bilgi sahibi olsa da, gene de kocasının verdiği bilgilere bağımlı kalıyor. Kadın kotasından parti yönetimine giren bir kadın çekilince, boşluğu doldurmak üzere gıyabında parti yönetimine de seçiliyor. Görüldüğü gibi, SHP'nin kadınların kamusal siyasal alana daha çok kadının girmesini sağlamak için 1990 yılında getirdiği kota sistemi de, Gülistan'ın, kökleri özel alanda olan katılım olanaklarının sınırlılığı yüzünden gereğince etkili olamamaktadır.⁴¹ Aktif olabilen kadınların kota sayesinde yerel siyasal makamlara gelme fırsatını nasıl yakaladıklarını ise aşağıdaki örnek gösteriyor.

İlçe Meclisine Aday Olan Kadınlar

1985 yılında Beykoz SHP kadın komisyonu başkanı olan Mualla Yılmaz, şimdi ilçe yönetimindeki beş kadın üyeden biri ve yönetimde kadın komisyondan sorumlu. Ailedeki konumun parti çalışması olanaklarına etkisi Yılmaz'ın şahsında da görülmektedir.

Mualla Yılmaz 1954'te Beykoz'da doğmuş, ikinci kuşak göçmenlerden. Ailesi, SHP'li belediye başkanı Şevket Arıkan'ın hemşehrisi; Ordu'nun aynı ilçesinden gelmişler. Mualla Yılmaz ortaokulu bitirmiş ve 70'li yılların sonlarında eski CHP ve sendikal faaliyetler aracılığıyla sol kadın örgütü İKD'yle (İlerici Kadınlar Derneği) tanışmış.⁴² Siyasal kimliğini bu dernekte bulmuş, bilinçlenmiş ve kadın olarak nasıl örgütlenmesi gerektiğini öğrenmiş. O zamandan beri somut bir işçi ve kadın bilinci geliştirmiş. Yaptığım görüşme sırasında sürekli olarak ekonomik bağımsızlığın ve kadınların siyasal örgütlenmesinin ne kadar önemli olduğunu vurguladı. Yukarıda sözü edilen kadın komisyonunun uzun vadeli projelerini, kadın kooperatiflerini de bu bağlam içinde görüyor.

80'li yıllarda, çok istediği halde, üç çocuğunu gönderecek yuva bulamadığından çalışamamış. Bu nedenle de ekonomik olarak kocasına bağımlı kalmış. 1985'te SHP kurulduğunda, kocası Beykoz ilçesinde partinin ilçe sekreteriymiş; kendisi ise kadın komisyonu başkanı olmuş ve daha sonra il kadın komisyonunda görev almış. Ana hedefi bir kadın bakanlığının kurulmasıydı.

Yılmaz, 1989 yılında, özel nedenlerle parti çalışmalarını bırakmak zorunda kalıyor; 1990'da kocasından ayrıldıktan sonra da kendisinin ve çocuklarının geçimini sağlamak için işe giriyor; bu da va-

roştaki –kendi deyişiyle, "kırsal kesimdeki"– bir kadın için çok zor. Ama parti ilişkileri –ve kuşkusuz belediye başkanının hemşehrisi olması da– iş ararken işine yaramış, çünkü ilçe belediyesinde iş bulmuş. Önce basın ve kültür işleri sorumlusu, daha sonra belediye başkanının özel kalem müdürü olmuş. Ailevi ve ekonomik sorunları, engelleyici faktörler olarak değil, siyasal faaliyeti güçlendiren nedenler olarak görüyor:

"Kadınım diye hiçbir zaman sinmedim, boşandıktan sonra dahi. Türkiye'de adım dul. Dolayısıyla kendi ayaklarımın üstünde durabilmek için daha çok direnme gücüm olmalı. Bu, bütün kadınlar için geçerli; ama kadınların özgür bireyler olarak sorunlarını kendi başına çözebilmesini sağlayamadık."

Böylece, partide tekrar aktif olarak çalışmaya başlamış, ilçe yönetimindeki beş kadından biri olmuş. Partide kadın olarak kendini ayrıma uğramış olarak görmüyordu. Ama partideki erkekleri eşlerini parti çalışmalarına çekmedikleri, "bu mücadeleyi de onlarla paylaşmadıkları" için eleştiriyor. Mualla, 1994 yılında ilçe meclisine adaylığını koymuştu. Orada konut sorunlarının yanı sıra kadın konusuyla da ilgilenmek istiyordu. Seçim döneminin ilk haftasında SHP ilçe yönetimi halkın talepleri doğrultusunda öncelikli olarak altyapı sorunlarıyla ilgilenmek zorundaydı. Ama şimdi çocuk yuvaları, modern ortak çamaşırhaneler, semt merkezleri ve kadın kültür merkezleri gibi projeler de düşünülüyordu.⁴³ Bunlar yalnızca kadınların çalışma koşullarını kolaylaştırmakla kalmayacak, cinsiyet ilişkilerinde dönüşüme de katkıda bulunacaktı. Cinsiyete dayalı pratik ihtiyaçlara giren bu sorunlar, böylece cinsiyete dayalı stratejik ihtiyaçlara dönüşebilecekti. Mualla Yılmaz, kadınların o zamana kadar yalnızca altyapı istediğini, sosyal olanaklar talep etmediğini vurgulasa da, onun ileri sürdüğü talepler, çamaşırhaneler dışında A'daki Alevi Kürt kadınların da talepleri idi. Bu örnek, ihtiyaç konusunda örtüşme olmasına rağmen, idari birimlerdeki kadınlarla mahallenin kadınları arasında iletişim eksikliği olduğunu göstermektedir.

1994 Ocak ayında yapılan önseçimlerde Mualla Yılmaz liste başı olarak seçilmişti, ama "kota kadını" imajına karşı kendini savunmak durumunda olduğunu düşünüyordu:

"Kadınlar bir işlev üstleniyorsa, bu partide deneyime ve emeğe dayanmalı. 10 yıldır partide aktif çalışan biri olarak 50 aday arasından liste başı olmam gibi, yoksa Beykoz ilçe belediyesinde ilk kez bir kadın olsun diye değil. Bunun için yıllarca emek verdim. İlle de bir kadın olması gerekmez, aksine bunu gerçekten yapabilecek biri olması lazım."

1989-94 seçim döneminde Beykoz ilçe meclisinde tek bir kadın üye bile yoktu, Belediye Başkanı Arıkan gelecek dönemde ilçe meclisinde en az 4-5 kadın olacağına söz veriyordu. "Ekler" bölümündeki Tablo 9'da görüldüğü gibi, 1989-94 arasında İstanbul'da Büyükşehir ve ilçe meclisi üyelerinin yalnızca 29'u (%4,3) kadındı. Yönetim birimlerinde hiçbir kadının yer almadığı, yoksulluk, göç ve gecekonduların belirleyici olduğu beş ilçe şunlar: Beykoz, Eyüp, Gaziosmanpaşa, Küçükçekmece ve Ümraniye. Bu anlamda, esas olarak gecekonduların yoğun olduğu bir ilçede bir kadının birinci sırada adaylığı, kadınların ilçe düzeyinde temsil edilmesi açısından bir dönüşümün habercisi olabilir.⁴⁴ Ama 1989-94 yılları arasında İstanbul'da kent ve ilçe meclislerindeki kadın üyelerin %55'inin (29'dan 16'sı) SHP'li olduğu dikkate alındığında, –hatta Ankara ve İzmir'de toplam içindeki oranları %10 olan kadınların yaklaşık %79'u ile %89'u SHP'li– yerel karar organlarında kadınların katılımındaki artışın büyük ölçüde sosyal demokrat bir partinin seçim başarısına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ Ama 1994'te hem İstanbul ve Ankara'nın büyükşehir belediyeleri hem de İstanbul'daki 28 ilçeden 16'sı RP'nin eline geçmiştir; bu partiden hiçbir kadın aday seçilmemişti. İlçe meclislerine seçilen 28 kadından yarısı (14) bugün muhafazakâr ANAP'tandır; aynı derecede muhafazakâr, ancak kente daha az dönük bir parti olan DYP sadece bir kadınla temsil edilmektedir. Bu kadınlar ağırlıklı olarak yerleşimi tamamlanmış ilçelerde seçilmişlerdir.⁴⁶ Gecekondu ilçelerinde ise, RP'nin tek bir kadını aday bile göstermemiş olmasının, birçok kadın seçmen açısından fazla önemli bir kriter olarak değerlendirilmediği anlaşıyor.⁴⁷ Mahalle düzeyinde ise, gecekondu kadınlar giderek daha çok muhtarlık için kadın aday çıkarmayı düşünmektedir.

Kadın Muhtar Adayları

Yukarda anlatıldığı gibi, muhtarlık, özellikle de gecekondu mahallelerinde saygınlığı olan ve bugün heyecanlı tartışmaların ve seçim mücadelelerinin yapıldığı yerel bir makamdır. Başka mahallelerde olduğu gibi, 1994'te A mahallesinde bir yandan belli siyasal yönelimleri, öte yandan belli hemşehri gruplarını temsil eden yaklaşık 10 aday vardı. Belli grupların oy potansiyelinin dağılıp gitmesi tehlikesine karşı aday sayıları farklı yöntemlerle azaltıldı. Böyle bir ortamda gecekondu kadınların muhtar seçimi için kendi adaylarını çıkar-

maya çalışması, yerel siyasal hedef ve taleplerin gerçekleştirilmesinin ne kadar önemli olduğunu ve kendi cinsiyetinin katkılarına ne kadar güvenildiğini ya da bu hedef ve taleplerin gerçekleştirilmesinin kendi cinsinden ne ölçüde beklendiğini somut olarak göstermektedir. Öte yandan, erkeklerin bu saygın görevi sorunsuzca kadınlara terk etmesi şaşırtıcı olurdu elbet. Gecekondu kadınları muhtar olarak bir kadından ne beklemektedir? Desteklenen adaylar nasıl kadınlardır? Erkekler onların adaylığına nasıl tepki göstermişlerdir?

Gecekondu kadınlarının muhtar olarak bir kadına atfettikleri niteliklerin bir bölümü, evkadını olarak yaşadıkları deneyimlerden türetilmektedir: Kadınlar savurgan değildir, parayı daha tutumlu harcarlar, titizdirler ve tam çalışırlar, daha girişimcidirler. Kadınların mahalleyi ve mahallenin sorunlarını daha iyi tanıdığı özellikle vurgulanmaktadır. Bu sayılanlar, kadınların cinsiyete özgü işbölümünün yerine getirilmesinden gurur duyduğunu ve bunları en azından muhtarlık görevi açısından önemsiz değil, aksine bir meziyet olarak gördüklerini göstermektedir. Seçmen kararını verirken, kadın adaylarda da yüksek düzeyde eğitim, kendini iyi ifade edebilme ve sorunları toplum önünde temsil edebilme becerisi gibi özellikleri aramakta, ancak gecekondu kadınların erkeklere kıyasla bu olanaklara çok daha zor ulaşabilir olması sorun yaratmaktadır. Mahallede kadınların bu açıdan güvенеceği kadın sayısı fazla değildir.

Muhtar olarak bir kadının seçilmesi için ikinci önemli gerekçe, sosyal ve mekânsal cinsiyet ayrımından kaynaklanmaktadır: Muhtar bir kadın olduğunda, bir erkeğe göre mahalledeki kadınlara daha kolay ulaşabilecektir. Bu gerekçe, özellikle Sünni kadınlar tarafından öne sürülmektedir: "Çoğu kadının muhtara gidecek cesareti yok, ya kocası izin vermez ya da çocukları olduğu için kendisi gitmez. Oysa bir kadın hiç mesele olmadan evlere gidip gelebilir, erkek olsa dedikodu olur. Kadın olsa bizim için daha iyi." (Hayriye ve kızı Gamze) "Ben olmasam dahi, başka bir kadının kazanmasını isterdim. Onunla diyaloga geçebilir ve sorunlarımızı çözebilirdik. Şimdiki muhtar bir erkek. Ben, önerilerimi konuşmak için yalnızca 10-15 dakikalığına kendisine gitsem, eminim, daha sonra telefonlar gelecek ya da ortalıkta söylentiler dolaşacak." (Adaylığı başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Oya) Kadın seçmenler de tıpkı Oya gibi, sorunları bir kadınla konuşmanın daha az stresli olacağını vurgulamaktalar. Adaylığını koymayan, ama bunu aklından geçirmiş olan Neriman, bu konuda, çok sayıda görüşmenin zaman ve hoş bir sohbet atmosferi gerek-

tirdiğini dile getiriyor: "Benim babam 21 yıl muhtarlık yaptı. Ben de muhtar olmak isterdim. Muhtar erkek olduğunda kadınlar ona gitmekte tereddüt ediyorlar. Ben olsam bana gelebilirlerdi, benimle çay ve sigara içebilirlerdi. Bence, kadın muhtar daha iyi." Erkekler kahvede kadınların girmesini engelleyen bir atmosfer yaratıyorlar, sosyal olduğu kadar mekânsal olarak da çekingenliğe yol açıyorlar: "Erkek muhtarlar hep kahvede oturur, kadınlar muhtarı yerinde bulamadığı için kahvede aramak zorunda kalır." (Fahriye)

Cinsiyet ayrımının çok güçlü olmadığı Alevi Kürtlerde ise erkek bir muhtarla ilişki kurmak genellikle daha az sorun olmaktadır. Alevi Kürtler eski muhtarla oldukça iyi ilişki içindeydiler. Ancak yalnızca cinsiyet sınırlarının aşılmasıyla değil, etnik sınırların aşılması durumunda da arkalarından dedikodu yapılacağından korkuyorlardı: "Yeni muhtarı tanımıyoruz. Daha oraya hiç gitmedik, değil mi Gülnur? Ama kadın olsaydı, giderdik. Ama şimdi gidemiyoruz. <Gülnur: Türk-Kürt sorunu var.> Evet, Türk-Kürt meselesi var. Ben muhtarla durakta konuşacak olsam hemen dedikodu olur. Kadın olsa birlikte Beykoz'a bile gidebilirdik, bir adamla olmaz." (Elif)

Anlaşılan, Kürt kadınlar çok önceden kendi kadın muhtar adaylarını göstermeyi düşünmüşlerdi.

Kadın adayları olan ve bunların propagandasını yapan iki kadın grubu daha vardı: 1994'te RP'ye oy veren dindar Sünni kadınlar ve adayları ANAP'a yakın duran ev işlerinde çalışan kadınlar. Böylece, 1994 yerel seçimlerinden önce, A mahallesinde üç kadın muhtar adayı çıktı. Hiçbiri köyde doğmamıştı ve uzun yıllar ev dışında çalışmış olma, her yere girip çıkabilme rahatlığı ve formel örgütlerde edindikleri siyasal deneyimle her üçü de komşularından farklıydılar. Adaylardan ikisi, daha üst seviyede eğitim almıştı.

Kürtlerin ve Solcuların Adayı Nalan

Kürt mahallesinin merkezi kadınlarından biri olan Berivan, seçimlerden daha altı ay önce Nalan'ı muhtar adayı olarak gösterme fikrini açmıştı bana. Berivan'ın bu önerisi kadın politikalarına uygun bir gerekçeyle dayanıyordu: Nalan kadınların hakkını koruyacaktır. Alevi Kürt kadınların Nalan'dan somut beklentileri vardı: Kadınların çalışacağı atölyeler ve kantin benzeri yerlerin kurulması. Nalan'ın kendisinin bu düşüncelerden henüz haberi bile yokken, Berivan kendi enformel ağlarında Nalan'ın adaylığı üzerine propaganda yapıyordu.

Nalan çoktan reddettiği halde Berivan'ın önerisi öyle kabul görmüştü ki söylenti tüm mahallelinin dilindeydi. Yerel siyasette aktif olan Kürt erkeklerden bazıları da Nalan adına seçim propagandası yapmaya, el ilanları bastırıp ev ziyaretleri yapmaya hazırıldılar. Nalan, kendisine yöneltilen beklentileri iki çıkar grubunun baskısı olarak görüyordu: Bir yanda Halkevi çevresinden solcular ve diğer yanda Kürtler. Bu grupların çıkarları ve iyi bir muhtarlık yönetimi konusunda kendi düşüncelerini şöyle açıklıyor:

"Muhtarlığın dürüstlük içinde işlemesi gerek, zira bu görevin sağladığı birçok ekonomik yarar var. Arsa spekülasyonu çok. Muhtar, toprak sahipleri ve ilçe belediyesi arasında bir aracı olduğu için, isterse illegal yoldan çok para kazanabilir. Örneğin arsa affı ve buna ilişkin değişikliklerle ilgili çok yönlü ilişkileri olur ve bu tür bilgileri kolayca edinebilir. Kullanabileceği birçok boşluk var. İlçe yöneticileri ve muhtarlar her zaman dürüst çalışmıyor.

Muhtar kendisinin değil, insanların çıkarına çalışmalı. İlçe yöneticilerinin ve yurttaşların sorumluluk alanlarını açıklayacak bir yönetime ihtiyacı var insanların. Küçük bir yardımın dahi çok önemi olabilir. Ben kadınlara yetkili kurumların telefonunu veriyorum; kime başvuracaklarını öğrendikleri zaman bazı şeylere ulaşabileceklerini görüyorlar. Köyden yeni gelenler her şeyi muhtar aracılığıyla yapmaya alışkın. Sadece muhtarlık kurumunu tanıyorlar ve ilçe belediyesinin yetki ve görevlerini bilmiyorlar. Muhtar hiçbir şey yapmadığında, yapabildikleri en çok başka birini seçip bu kez de onu denemek. Her şeyi muhtarın halletmesini bekliyorlar."

Nalan, sol hareket içinde yer alan bir kadın olarak yolsuzluğa, ranta dayalı gecekondu politikalarını ve yerel yönetimle ilgili politikaları eleştirerek bunların karşısında yer alıyor; bu da onun adaylığını mahalledeki çeşitli solcular açısından özellikle cazip hale getiriyor. Adı geçen bu çevreler Alevi Kürtlerin yanı sıra, mahallenin alt kısmındaki sosyal demokratlar ile sosyalist gruplar ve kişiler; örneğin büyük kolektif eylemin örgütleyicileri. Bu çevreler o ana kadar destekledikleri muhtar İlyas'ın yolsuzluğa bulaştığını duyduktan sonra ona bir alternatif aramaya başlamışlardı.⁴⁸ Nalan, öncelikle eğitimli olduğu ve siyasal deneyime sahip olduğu için bu görevi yürütebilecek en güvenilir kişidir. İkincisi, Kürt mahallesinde yaşasa bile, köken olarak Türk'tür. Son olarak partiler üstü tavrı ve belediye önünde büyük kolektif eylemde mahalle sakinlerinin isteklerini dile getirmesiyle tanınmış ve mahalledeki çeşitli etnik/mezhepsel grupların güvenini kazanmıştır. Adaylığının önce erkekler tarafından da desteklenmiş olması, onu kendi gruplarının –özellikle kadınlar aracılığıyla– başka etnik/mezhepsel gruplardan oy potansiyelini çekebile-

cek bir aday olarak görmeleriyle bağlantılıdır. Mahallede azınlık olarak muhtarlığı ele geçirme şansını bir kez daha yakalayabilmeleri için, Sünni Türklerin oylarının olabildiğince çok sayıda adaya dağılması ve anlamlı bir kısmının da Kürt adaya yönelmesi gerektiğinin bilincindedirler.

Mahalledeki kadınlar için Nalan, sadece etnik gruplar arasındaki bir bağlantı unsuru değildir. Nalan, özellikle kadınlarla, "kendi işini kendi halletme" çalışmasını da yönetmektedir. Her şeyi kendi ellerine almak ve böylece deneyimli ve deneyimsiz kadınlar arasındaki iktidar ağlarını güçlendirmek yerine, kadınlara problemlerini kendilerinin çözmesi için hangi olanaklara ve yollara sahip olduklarını tekrar tekrar açıklamakta ve böylece kadınların güçlenmesine ve sonuçta yerel yapıların demokratikleşmesine katkıda bulunmaktadır. Feminist bilinç ve sınıf bilinciyle, gecekondu mahallesindeki kadınlar için ve onlarla birlikte başarılı olmaktadır. Ama kendisi muhtar adayı olmayı çeşitli nedenlerden reddetmektedir: Birincisi, özellikle kendi geniş siyasal arkaplanını göz önünde tuttuğunda mahalle ve muhtarlık düzlemindeki faaliyet alanını dar bulmaktadır; bu durumda ilçe meclisi adaylığını tercih edecektir. İkincisi, seçim mücadelesinde mafya ile pazarlığa girişmeye istekli değildir: "Asla! Zira, çok küçük olsalar da burada mafya örgütleri var. Muhtar olmak isteyen onlara para ayırmak zorundadır; bu iş sadece kadınlarla olmaz. Aile gelirini nasıl güvence altına alacağını düşünmek zorunda olmamalı aday. Bugün benim için seçim mücadelesi, ne ekonomik ne de zaman olarak olanaklı."⁴⁹ Nalan'ın adaylığı reddetmesinin gerekçesi olarak sıraladığı nedenler, adaylığın öncelikle ekonomik açıdan oldukça iyi durumdaki serbest çalışan kişilere, yani bir gecekondu mahallesinde ağırlıklı olarak esnafa uygun olduğunu açıkça göstermektedir. Gerçekten de A mahallesinde 1994 seçimlerinde emekli öğretmen olan eski muhtar İlyas hariç tüm adaylar esnaf ya da serbest çalışanlardır.

Gerçi Nalan'ın adaylığı onun potansiyel seçmenleri olan kadınlar tarafından önerilmiş, önce heyecanla karşılanmış ve erkekler tarafından da desteklenmişti ama, 1989 seçimlerinde Aleviler, Kürtler, sosyal demokratlar ve solculardan oluşan aynı yelpazenin adayı olarak seçilen ve rüşvet iddialarına rağmen tekrar aday olacak olan eski muhtar İlyas'ın karşısındaki şansı gene de kuşkuluydu.⁵⁰ Berivan da hi daha 1993 Aralığında bir sorun olduğunu fark etmişti. Çünkü "İlyas'ın da kalbini kırmamak lazımdı." İlyas'ın adaylıktan çekilmediğini, Kürtlerin de başka muhtar adayı çıkaramadığını 1994 Şubatında

Berivan'ın kendisi söylemişti. Ne de olsa muhtar İlyas diğerlerinden daha iyiydi, fazla bir şey yapmamış da olsa "en azından bizden biri"ydi. Burada iki nokta söz konusudur:

1) Erkekler de kadınlar da seçimlerin gizli olduğunu da seçimin mahallenin geleceğini etkileyeceğini de bilmektedir; gene de hemşehrilik bağları, siyasal ahlak (yolsuzluk) ve kadınlara özgü talepler konusundaki beklentiler çakışabilmektedir; çünkü bireysel ve yerel sorunları dile getirebilmek ve takip altına alabilmek amacıyla bu "özel" bağlar muhtarın görevde olduğu süre içinde klientalist biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla "özel" ve "kamusal" ilişkiler öncelikle mahalle düzeyinde sıkı bir şekilde içiçe geçmiştir.

2) Erkekler, Nalan'ın adaylığını öncelikle başka etnik gruplar tarafından da seçileceğine en çok güvendikleri kişi olduğu için desteklemektedir. Ama benim konuştuğum çoğu kadın için de etnik/mezhep aidiyeti cinsiyetten daha etkilidir.⁵¹ Sadece çok az sayıda kadın başka bir etnik gruptan bir kadın adayı desteklemeye hazırdı. Bu istisnalardan biri Perihan'dı. Perihan özellikle ataerkil bir denetim altında ezilmekteydi ama, Türk Sünnileriyle çok daha fazla ilişkisi olan biriydi, çok okuyordu ve politikayla çok ilgiliydi:

"Ben onu [Sünni aday Fahriye] tanımıyorum, ama kadın olduğu için onu desteklerim. <Daha çok RP'ye yakın olsa bile mi?> RP'li ise, onu seçmek bana zor gelir. Onunla konuşmak gerekir. Aydınsa –ki bu RP'de de var– onu seçebilirim. Ama mutlaka kapanmak gerektiğinden, kadınların yerinin ev olduğundan söz ederse, ona hiçbir şekilde oyumu vermem ve bizim Kürtlere de seçtirmem. Muhtar olup hizmet getirirse, kadınlarla konuşup onların isteklerini gerçekleştirirse, hoşgörülü olursa, kadınlar olarak ona desteğimizi veriz. Belki de oy toplamak için türban takıyor ve muhtar olduğunda çıkarıp atacak. Kadın olarak aydın ve hoşgörülü olsa, bu en azından kadınlar açısından yararlı olurdu. Nalan seçilse bu çok iyi olurdu."

Ama diğer Alevi Kürt kadınlar, ikinci potansiyel aday Fahriye ile destek konusunda konuşmayı reddetmektedirler.

Dinci Kadın Gruplarının Adayı Fahriye

Belediye önündeki karma komitede ve kadın toplantılarında çok faal olan ve bu yolla birçoğunun tanıdığı ikinci potansiyel aday da bir kadındı.⁵² Kocası olmadığından diğer kadınların tersine evini akşamları da kadın toplantıları için kullanıma açmaktaydı. Fahriye'nin farklı kadın gruplarını koordine ederek, bu kadınlara camide ders vererek, birlikte Kuran okumak üzere toplantılar düzenleyerek ve bu enformel grupların formel siyasal ve dini örgüt ve kurumlarla, özellikle de RP'nin kadın komisyonu ile temasını sağlayarak oluşturduğu enformel ağları bir anlamda kurumsallaşmıştı. Kuran gruplarından birini, Fahriye'nin azası olarak adaylığını koyan Demet yönetmekteydi.

Böylece, Fahriye dinsel etkinlikler aracılığıyla kendi ağlarını genişletmiş, taraftar kazanmış ve örgütlemiş ve muhtar adayı olarak ortaya çıkmasını ahlaki olarak bu yolla meşrulaştırmaya çalışmıştı.

Ayrıca kendisini "mahallenin annesi" olarak tanımlamaktadır; özellikle yoksullara ilçe belediyesi ile yaşadıkları sorunlarda yardımcı olmaktadır. Muazzam büyüklükteki arazisi nedeniyle ilçe ile yaşadığı yıllar boyu süren mücadelesinde kazandığı zengin yerel siyasal deneyim, eğitiminin dışında muhtarlık için önemli bir nitelik olarak görülmektedir kendisini destekleyen kadınlarca. Muhtar olarak önce komşular arasındaki arazi kavgalarını bitirecek, ardından müteahhitlerle yapılan sözleşmeleri kontrol edecek ve arazi fiyatlarını altyapı eksikliğinin sıkıntısını yaşayan yoksulları memnun edecek şekilde belirleyecektir. Bu yolla, somut olarak kooperatiflere ve A mahallesinden arazi satın alan firmalara karşı duracaktır. Karşıtları Fahriye'nin gecekondu mafyasından olduğunu iddia ederken, kendisi çabalarını İslam adına sosyal bir angajman olarak nitelendiriyor. Ayrıca, 1978'de mahallede gönüllü sağlıkçı olmak için Kızılay'da bir sınavı girmiştir. Böylece, hem insanları hem de onların problemlerini iyi bilmektedir; mahallede yaygın olarak tanınmaktadır:

"Çok fazla yardım bekliyorlar. Beni kadın olarak değil, bir erkek gibi görüyorlar. Geçenlerde yeni doğan bir çocuğun kulağına ezan okumam istendi; oysa bunu erkekler yapar. Benden böylesine çok şey bekledikleri için muhtarlığa adaylığımı koymaya razı oldum. Başlangıçta başa çıkabilir miyim, faydalı olabilir miyim emin değildim."

Sonuçta kadınlar adına kararlı bir şekilde ortaya çıkıyordu. Annesi Fahriye'yi ticaret lisesini terk etmeye zorladığında, kadın bilinci uyanmıştı. Almanya'da kaldığı yıllarında, işçi yurtlarında erkeklerin tacizine uğrayan kadınlara yardım etmişti. Aday olma kararını, bir adam caminin önünde şu sözleri söylediğinde vermişti: "Kadından muhtar olmaz." Adaylığının örnek bir işlevi olduğunu düşünmektedir:

"[Muhtar olursam,] kadınlar, inanmamışsalar da bunun kendilerinin yararına olacağını görecekler. Kadınların problemleriyle de erkeklerinki kadar uğraşılmalı. Vazgeçmek, cesur olmaya çalışmak gerektiğini söyleyen İslam'a uymaz. Seçimi kaybedecek olsam dahi, en azından kadınların da aday olabileceği görülecektir. Bu da bir çabadır."

Gülistan yanımızdayken yaptığımız ilk konuşmada, kadın olarak rolünü ve erkeklerin kendisine kadın olduğu için karşı olduğunu tekrar tekrar vurgulamıştı. Bir kahve toplantısından sonra Belediye baş-

kanı ve çok sayıda yerel politikacıyı evine davet etmesiyle kendiliğinden gelişen bir toplantıda, erkeklerin küçümseyici davranışları karşısında sükûnetini korumayı başardı ve bu tutumlarının kadın düşmanlığından kaynaklandığını yüzlerine vurdu. Hemşehriliğin seçimlerde belirleyici bir unsur olmasına karşı çıkıyordu; ama Kayserili bir Çerkez olduğu ve mahallede hemen hiç hemşehrisi olmadığı için bu tür bir ilişkiyi kendisi için harekete geçirmesi de zaten mümkün değildi. Bu nedenle, dinsel ilişkiler ve geniş bir yelpazeye yayılan kadın dayanışmasından oy almayı umut etmekteydi. Görülen o ki SHP ilçe meclisi adayı Mualla ile Fahriye'nin, seçmenlerin siyasal farkları bir kenara bırakıp kadın adaylar olarak kendilerini seçmelerini sağlama düşüncesi Alevi Kürt kadınların çoğunluğunca kuşkuyla karşılanmıştı. Diğer yanda da Fahriye'nin diğer kadın adaylarla rekabete girmekten korktuğu anlaşılıyordu. Bu yüzden sürekli Nalan'ın aday olup olmadığını soruyor, üçüncü aday Oya'nın azasını kendi listesine almaya ve Oya'yı adaylıktan vazgeçirmeye çalıştığı söyleniyordu.⁵³ Her iki aday da iddialı olduğundan, kendi aralarında ve taraftarları arasında bir işbirliği gündeme gelemedi.

Ancak Fahriye önseçim sürecinde devre dışı bırakıldı. Aday sayısını ikiye indirmeyi ve seçilecek muhtarın görevde olduğu süre boyunca, muhtarlığa adaylığını koyanlar ve başka kişilerden oluşan bir komite aracılığıyla denetlenmesini kendisi önermişti. Ama tuzağa düşürüldü: Erkekler Fahriye'nin Türklerden kimin aday olacağının bir kura ile belirleneceğine inanmasına yol açmışlardı ve onun yalnız başına katıldığı toplantıda oylama yapılmıştı. Elbette kazanması olanaksızdı, çünkü kendini destekleyecek olanlar orada yoktu. Bu durumda taraftarları hiçbir şekilde geri çekilmemesi için kendisine ısrar edebilirlerdi. Ancak kaybeden adayların geri çekileceği üzerine yemin edildiğinden Fahriye de adaylığından vazgeçti.

Önseçim yapılması, gecekondü mahallelerinde muhtar seçimlerine ne kadar büyük önem verildiğini bir kez daha göstermektedir. A mahallesindeki tüm seçmenlerin yaklaşık üçte birini oluşturan en büyük hemşehri grubu, ANAP ve RP ile anlaşip bir ittifak yaparak sayısal üstünlüğünü sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı: İlçe belediye meclisine bir ANAP'lı, muhtar olarak da RP'ye yakın birinin seçilmesi sağlanacaktı. Söz konusu iki kişi de Kastamonuluydu ve bacanaktı. Yani bu uygulamayla, diğer etnik grupların etkisi önceden azaltılmış olacaktı. Oysa başarısız adaylar ve taraftarları, önseçim sürecinde seçmenler ve muhtar arasında örgütlü bir birim olarak işleyecek bir

komite kurmuş olsalar, yurttaşların kararlara ve kararların uygulanmasına sürekli katılımını sağlayacak ve yerel politikada demokratikleşmeye katkıda bulunabilecek bir yapı oluşturmuş olurlardı.⁵⁴ Ama kadınların önseçim sürecinin dışında tutulduğunu anlamak için, sergilenen yaklaşımlara bakmak yeterlidir. Muhtar adaylarının önseçimi de genelde kahvelerde gerçekleşmekte erkekler kendi aralarında kimin aday olabileceğini kararlaştırmaktadır. Bu konuya somut olarak ilgi gösteren kadınlar dahi varılan sonuçları, ancak sonradan, bazı zaman da tesadüfen kocalarından öğrenmektedir.

Yukarıda sözü edilene benzer bir uygulama, sosyal demokratlar tarafından da önerilmiştir: Sosyal demokrat adaylar siyasi düşüncelerini "demokrat" seçmenlere tanıtacak ve yapılacak seçim sonucuna uyma yükümlülüğü taşıyacaklardır. Ardından, bir "halk meclisi" seçilen muhtarı denetleyecektir. 1994 yılında Beykoz Kavacık'taki Karşılar böyle bir önseçimle, aday sayısını dörtten bire indirmişlerdi; Yenimahalle'de Karşı beş adaydan, Tuncelili üç adaydan biri seçilmişti.⁵⁵ Bu yöntemi A mahallesi için de öneren Deniz, Gülistan'ın kadınları böyle bir toplantıya katmanın zor olduğu uyarısını dikkate almamıştı. Gülistan kadın ağları aracılığıyla bunu duyurmayı önermesine rağmen, dikkate alınmamıştı. İki hafta sonra bir başka kadın "demokratik, ilerici" adaylar arasında önseçimin yapılmış olduğunu kocasından öğrenmişti – kadınlar olmadan. Böylece bu araç, demokratik gösterilse dahi, aktif kadınları aday ve seçmen olarak tekrar dışlamak üzere de kullanılabilir.

Eve İş Alan Kadınların Adayı Oya

Mahalledeki üçüncü aday da okul aile birliklerinde başkan olarak çalışması ve A mahallesi ANAP kadın grubunu seçimden sonra yönetmesi gibi ev dışındaki çalışmaları çerçevesinde kazandığı örgütsel ve siyasal deneyimleri açısından çoğu mahalle sakininden farklı bir kadındır. Kendisi köyde değil, Sivas'ta küçük bir kasabada doğmuş ama 15 yaşında evlenmiş ve 20 yıl önce kocasıyla birlikte İstanbul'a gelmiş. Dört yıldan beri mahalledeki kadınların eve iş almalarına aracılık etmekte. Dış görünüşü de komşularınıninkinden farklı; muhafazakâr ama kentli giyimli bir kadın. Bu giysi, onun kente entegrasyonunun ve modern oluşunun önemli bir ifadesi; ancak bu, sık sık dedikodulara yol açıyor.⁵⁶ Fahriye gibi Oya da hemşehri grubu tarafından öne çıkarılmamıştı; kazak ördürdüğü kadınlar daha iki yıl önce ken-

disine aday olmasını önermişler. Demek ki şahsında ekonomik ve siyasal işlevler bir araya gelmekte. Oya da ekonomik faaliyetini ve siyasal hedefini sosyal angajman olarak meşrulaştırmakta: Kazak ve hırka ticaretini, "boş zaman uğraşı olarak" ve "halka yararlı olmak" için yaptığını söylüyor.⁵⁷ Yaptığı işte sabahtan akşama kadar kendisinden sipariş alan kadınlarla birlikte olduğu, bu sayede onların sorunlarından haberdar olduğu için aday olmaya karar vermiş. Yardım isteyen bir kadının muhtar tarafından taciz edilmesini ve kadınların erkek muhtara başvurduğunda sık yaşanan dedikoduları diğer nedenler olarak sıralıyor. Bu kadınların muhtarlığa gitmesini kolaylaştırmak istediğini ifade ediyor. Bu meşrulaştırma, aşağıda ele alınan kendi adaylığıyla ilişkili tepkiler açısından anlaşılır bir durumdur.

Diğer iki kadın aday gibi, Oya da somut biçimde kadın bilinciyle gerekçeler getirmekte ve Moser'a göre, stratejik ihtiyaçlara dönüştürülebilecek ve böylece feminist nitelik taşıyan pratik cinsiyet ihtiyaçları olarak tanımlanabilecek somut hedefler gütmektedir: Mahallede kadınlar için işyerleri, ana-çocuk sağlık merkezi, çalışan kadınlar için kreş, kadınlar için toplantı yeri. Yaptığım görüşmede kadınların ekonomik ve kişisel bağımsızlığının altını tekrar tekrar çiziyordu:

"Kadının kendi ekmeğini kazanması ve bir işe girmesi RP'li erkekler tarafından hoş görülüyor; arkasından konuşuyorlar. Hatta RP'li kadınlar bana endişe içinde şunu sordular: 'Kadın aday olur mu hiç?' Kadının yeri evidir. Kadının dediğin çocuk doğurur, yemek pişirir ve kocasından dayak yer. Bu, halkın düşüncesi. Ben böyle düşünmüyorum. Böyle ise, kadınlara çok yazık. Kadınlar biraz öne çıkmalı, biraz kendi özgürlüklerini düşünmeli. Bu yüzden yardım etmek istiyordum ve aday oldum."

Nalan aday olmayı istemez ve Fahriye önseçim sürecinde devre dışı kalırken, Oya aday olarak kalan tek kadındır. Kadınların adaylığına yönelik farklı, kısmen çok saldırgan ve cinsiyetçi tepkiler Oya örneğinde gösterilebilir. Kocasını önce desteklemiş, ama sonra iki nedenden dolayı kıskançlıkla tepki göstermiştir: Bir yandan aday olarak Oya'nın yaptığı toplantılarda ve potansiyel seçmenlerinden gördüğü saygı ve kocasının önüne geçişi, öte yandan seçim mücadelesi sırasında uğradıkları hakaretler ve kocasının aile şerefini koruyucu rolünün tehlikeye girmesi. Bu iki nedenle kocasını onu adaylıktan vazgeçirmeye çalışıyor, o ise kararını değiştirmiyordu:

"Bunu yapamadı, çünkü ben taviz vermedim. Bu –afedersiniz– ayrılık anlamına gelse dahi, vazgeçmeyeceğimi söyledim. Hiç kimse beni yarı yoldan döndüremez. Çok ısrarlı olduğumu görünce benimle birlikte sonuna kadar mü-

cadele etmekten başka bir çaresi kalmadı. Tüm toplantılara katılmaya ve bana yardımcı olmaya çalışıyordu."

Yalnızca aile içinde değil, çevresinde ve rakip gruplarca da sert eleştirilere hedef oluyor, açıkça ortaya koyduğu angajmanı, "ahlak dışı" davranış olarak görülüyordu:

"Para bile teklif ettiler. 'Ne istersen yapacağız, yeter ki çekil. Çekilmezsen, biz kazanamayız' dediler. Gece gündüz beni uyardılar. Sonunda tehditler gelmeye başladı. Bir gece saat 2'de telefon çaldı: 'Oya Hanım, eğer çekilmezseniz, başınıza kötü şeyler gelecek. Aile yaşamınızı mahvedeceğiz, kocanızla çeşitli sorunları konuşacağız,' dediler. Ben de şöyle dedim: 'Kocam beni basit bir insanın dedikodusu yüzünden cephe alacak kadar az tanımışsa, güveni bu kadar azsa, ondan ayrılıyorum. Bunun sorumluluğunu üstüme alıyorum. Sonuna kadar direneceğim. Beni bundan vazgeçiremezsiniz.' Telefondaki adını vermedi. Hatta benimle yüz yüze konuşmasını talep ettim. Yarım saat sonra durakta olacağımı söyledim. Ama o gelmedi. Evet, kötü şeyler yaşadım, ama direncimi bugüne kadar korudum. Allah dışında hiçbir şeyden korkmuyorum. Yaptığım yanlış değil çünkü, aksine toplum için yararlı."

Görüldüğü gibi, Oya bu tip tehditlere karşı güçlü bir direnç oluşturmuştur; bu direnci kısmen, kendisine bir yandan maddi bağımsızlık kazandıran ve öte yandan mahalle içinde ve dışında çoğu zaman hareket halinde olmayı ve sayısız ilişki kurup korumayı gerektiren ekonomik konumundan kaynaklanmaktadır.⁵⁸ Erkeklerin çeşitli saldırıları, onun kadın olarak kadınlar için politika yapma kararının ne kadar yerinde olduğunu teyit etmektir. Ama RP'li kadınların ahlakçı saldırılarıyla, kendisinin "entrika" ve "iharet" olarak nitelediği aza adayının aniden adaylıktan çekilmesi olayı onu etkiliyordu. Bu kadın Oya'yla birlikte seçim mücadelesi yapıyor görünmüş, ama arkasından hakkında kötü sözler sarfetmişti. RP'li kadınlar Oya'nın ev ziyaretlerine erkeklerle beraber gittiğini, çok az örtündüğünü söylemişler; başka bir deyişle, kendileri tarafından belirlenen cinsiyet ayrımı sınırlarını aşmakla suçlanmışlardı.⁵⁹ Oya ortaya çıkışını, adaylığını ve siyasal angajmanını tüm görüşme boyunca RP'nin özel cinsiyet modelleriyle tartışmaya girerek meşrulaştırmaya çalıştı.⁶⁰

Oya örneği, kamusal alanda üstün olan konumlarını koruyan erkeklerin yanı sıra, kamusal alanın büyük ölçüde dışında kalan bazı kadınların da siyasette faal olan kadınlara kıskançlıkla tepki gösterdiğini ve silah olarak dedikoduya sarıldığını göstermektedir. Aktif kadınlar bu yüzden saygıdeğer bir kadın tablosu sergilemek ve siyasal faaliyetlerini sosyal angajman olarak haklı göstermek zorun-

da olduklarını hissetmektedir.⁶¹ Bu da cinsiyet ilişkilerinde değişimi zorlaştırıp yavaşlatmaktadır; burada aktarılan durumda bir partinin, yani RP'nin belli cinsiyet modellerini kendi ideolojisinin merkezine koyması halinde değişim daha da güçleşmektedir.

Ama A'da çeşitli etnik, dini ve siyasal çevrelerden kadınlarla yapılan tartışmalar, bir düşünce değişiminin başlamış olduğunu gösteriyor: Kadınların adaylığı tartışma konusu olmuş, çok sayıda kişi bunu gayet olumlu karşılamış, bazıları da aktif olarak desteklemiştir. Tartışmalarda, model olarak siyasal görevler üstlenmiş kadınlara işaret etmek –Beykoz'da bir mahallede muhtar olan bir kadın, İstanbul'da iki ilçenin kadın belediye başkanları ve başbakan Tansu Çiller– önemli bir rol oynamaktadır; kadınların siyasal görevlere gelmesi düşünülebilir hale gelmiştir.⁶² Bunlar halihazırda gecekondu mahallelerinde sık rastlanan gerçeklikler olmasa da, en azından adayların çıkması ya da adaylar üzerine tartışılıyor olması, bu yöndeki ilk somut adımların atılmasını sağlamıştır; bu adımlar da başka kadınları kendi adaylıkları konusunda cesaretlendirmektedir. Mahalledeki farklı kadın gruplarında eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır bu durum: O güne kadar sosyal demokratlara oy verilen Kürt mahallesinde, bu seçimde RP'ye oy veren dindar kadın gruplarında ve ANAP'a yakın duran ve eve iş alan kadınlarda. İkincisi, adayların yaşam biçimi alışılmış aile ilişkilerine pek uymamaktadır: Ya yalnız yaşamaktadırlar ya da bizzat çalışan ve hatta kocaları kendilerini siyasal uğraşlarında engellemeye kalktığında eşlerinden ayrılmayı göze alan kadınlardır. Ekonomik ve kişisel bağımsızlık bir araya geldiğinde, kadınlara anjaje olma olanağı sağlamaktadır. Bu kadınları destekleyenler bağımsızlığı bir kusur değil, meziyet olarak görmektedir. Üçüncüsü, kadın adaylar destek bulmaktadır; çünkü mahalle sakini kadınların cinsiyet ilişkilerini değiştirecek olan kadın projelerini gerçekleştirmek istemektedirler.

Ama bu üç örnek şunu da gösteriyor: Mahalledeki kadınlar arasında kadın bir muhtar için yaygın argümanlar olsa da, bir kadının seçilmesine yetecek kadar kararlılık ya da fikir birliği yoktur. Aksine, kendi etnik ve siyasal grubundan bir erkeğin kazanma şansını tehlikeye atmamak için kadın adaya verdikleri desteği geri çekmektedirler. Kadın seçmenler, kendi aralarında konuşup ortak bir aday üzerinde anlaşmak yerine, esas olarak erkekler tarafından belirlenen ve kadınlar olarak katılmadıkları önseçim kararlarına bağlı kalmaktadırlar. Kolektif eylemlerin ortaya çıkmasında olduğu gibi, mahalledeki

farklı etnik/mezhepsel kadın grupları arasında bir ağın oluşmasının önünde de önemli engeller ve siyasal farklılıklar vardır. Aynı mahalle içindeki farklı kimlikler, bunlarla bağlantılı kadın bilinci ve bunların siyasal kararlara, faaliyetlere ve örgütlenmeye etkisi, bir sonraki bölümde yer alan analizin konusudur.

Kimlik, Siyasal Bilinç ve Dış Aktörlerin Rolü

Kimlik ve bilinç, siyasal katılımı etkileşim ilişkisi içindedir. Siyasal katılımın oluşması, bir yandan belli kaynakların varlığını ve statükonun değişmesi gerektiği bilincini, öte yandan kolektif bir kimliği gerektirir. Bu gerçek, güçlenme kaynağını daha çok enformel ağlardan sağlayan gecekondu kadınlar açısından çok daha önemlidir. Bu ağlar, karşılıklı ilişkisindeki uzun vadeli beklentilere dayandığından, gene sabit topluluklar gerektirir ve bu topluluklar kolektif kimlik üzerine kurulu olmaktadır. Bir yönüyle bakıldığında kolektif kimlik, bir gruba öznel katılımı oluşturur ve bu nedenle angajman için temel bir önkoşuldur. Ama diğer yandan kolektif kimlik kendiliğinden ortaya çıkmadığı, yani verili bir olgu olmadığı, aksine kurgulanan bir şey olduğu için; oluşumu kolektif eylemlerle sağlanabilir, güçlendirilebilir ya da değiştirilebilir.¹ Ancak kolektif kimlik aynı zamanda dışlayıcıdır, çünkü ötekilere karşı sınır koymayı da içeren grup kimliğine dayanır. Bu da, önceki bölümlerde gösterildiği gibi, gecekondu semtlerinde enformel ve formel siyasal katılım biçimlerine dayanan kolektif eylemi engelleyebilir. Kaynakların kıt olması durumunda doğan rekabet ve gruplar arasındaki gerginlikler bir çatışmaya da dönüşebilir.²

Yerel siyasal katılım ve kentsel toplumsal hareketlerin, paylaşılan mekâna ve bu mekânla ilgili problemlere dayanan bir kolektif kimlik öngördüğünü biliyoruz. Gecekondu semtlerinde mahalle sakinleri bir yandan ortak yerel problemler yaşıyor olsalar da ekonomik durumlarına ya da cinsiyete göre ihtiyaç öncelikleri ve çözüm önerileri farklılık gösterir. Yerel problemlere ilişkin kolektif eylemler, bölge temelli kolektif kimliğe dayanabilir.* Ancak bu ilişki, gecekondu semtlerinde mutlaka tüm mahalleyi kapsamayabilir. Enformel ağlar ağırlıklı olarak akrabaları ve birbirine yakın yörelerden gelen komşuları kapsadığından, kolektif eylemler çoğu kez etnisite ve mezhep ilişkilerine göre oluşmuş daha küçük birimler olarak kısımlar (*quartier*)

* Metin boyunca "yerel" derken kentte oturan mahalleye, "bölgesel" derken de kente gelmeden önce yaşanan ya da ailenin geldiği bölgeye gönderme yapılmaktadır. (ç.n.)

temelinde yürütülür. Öte yandan gecekondu sakinlerinin mahalledeki yerel problemlere yönelik angajmanları çerçevesinde ilişkiye geçtikleri bazı örgütler, oturlan yere bağlı olmayan kimlikler –cinsiyet, din, etnik grup ya da sınıf– temelinde toplumsal hareket ve örgütlenme çabası içinde olan siyasal örgütlerdir; bu örgütler dayandıkları ortak kimlik çerçevesinde bilinçlenmeyi, yani söz konusu sosyal grubun kolektif problemleri ve bunların aşılmasının yolları üzerinde düşünmeyi teşvik etmeye çalışırlar. Burada bilinçle kastettiğim, kendinin ve başkalarının içinde bulunduğu durum arasındaki ilişkiyi algılamaktır.³

Bu çalışmanın temel konusu olan, gecekondu semtlerinde yerel problemlerin mahalle sakinlerinde siyasallaşmaya ne ölçüde temel oluşturduğu sorusunu aşağıda açacağım; bu çerçevede, bir yandan yerel kentsel problemlere ilişkin kolektif eylemlerin ve örgütlenmelerin güçlenmesinin, bu hareketlere katılanların farklı kimliklerinden nasıl etkilendiğini, öte yandan gecekondu sakinlerinin kendilerini içinde buldukları çeşitli koşullara ilişkin siyasal bilincin oluşmasında yerel angajmanlarının ve bunun uzantısında siyasal örgütlerle kurdukları ilişkinin rolünü inceleyeceğim. Bu açıdan, s. 23-4'te talep edildiği gibi, kadınların çoğul kimlikleriyle bununla bağlantılı çelişkiler karşılıklı etkileşim içinde dikkate alınacaktır.

Feminist Bilinç ve Kadın Hareketiyle İlişki

"Stratejik ihtiyaçlar" ifadesinde ortaya çıkan feminist bilinç, burada kadınların cinsiyetleri nedeniyle ikincil konuma itilmelerinin ve tatisminkâr alternatiflerin formülasyonunun analizi olarak anlaşılmaktadır. Barrig'e göre, kadınların yerel siyasete katılımı cinsiyete dayalı işbölümünü sorgulamaya yol açmamakta, hatta geleneksel rolleri güçlendirip sürekli hale getirmektedir; buna karşılık örneğin Alvarez, Lind ve Kaplan sadece orta tabaka feministlerin değil, daha yoksul kadınların da stratejik ihtiyaçlar formüle ettiklerinden hareket etmektedirler. Toplumsal hareketlerle, örneğin sendika ya da kadın hareketiyle kurulan çok yönlü bağların bunu desteklediğini söylemektedirler.⁴ Gecekondu semtlerinde yerel siyasal katılım ile feminist bilinç arasında bir bağlantı saptanabilir mi? Burada kadın hareketi nasıl bir rol oynamaktadır?

Gecekondu Kadınların Feminist Talepleri

Şimdiye kadarki analizde de vurgulandığı gibi, mahallenin kadınlarının kolektif eylemlerinin temelini oluşturan ve seçim mücadelesinde ortaya çıkan ihtiyaç öncelikleri, mahalle içindeki cinsiyete dayalı işbölümünden ve kadınların bunlarla bağlantılı yeniden üretim görevlerinden kaynaklanmaktadır. Burada öne sürülen ihtiyaç öncelikleri, mevcut cinsiyet ilişkilerini sorgulamamakta, yalnızca işin hafifletilmesini hedeflemektedir. Bu anlamda, altyapının ve sosyal olanakların iyileştirilmesi talepleri cinsiyete dayalı pratik ihtiyaçlar olarak tanımlanabilir. Ama kadın adaylardan beklentiler ve bu adayların sunduğu projeler, gecekondu kadınların, mevcut cinsiyete dayalı işbölümünün ve diğer rol dağılımlarının değişmesini hedefleyen stratejik ihtiyaçları da dile getirdiklerini açıkça göstermektedir. Ayrıca bu taleplere, şimdiye kadar varolan ve kadınların siyasal katılımı açısından önemli engelleri gösteren iki nokta daha eklemek gerekir: İş olanaklarının azlığı ve kamusal mekânların olmaması.

Önceki bölümde görüldüğü gibi Kastamonulu Sünni kadınlar eve iş alabilme koşullarının iyileştirilmesini talep etmektedir. Seçimden önce kendilerine eve iş alma olanakları sağlayacağını söyleyen muhtar İlyas'ı sözünü tutmadığı için eleştirmektedirler. Yöneltikleri bu talebi, aday olarak destekledikleri Fahriye dile getirmektedir. Fahriye daha seçimlerden önce eve iş alma olanakları bulacaktı; muhtar olursa da fabrikayla bir sözleşme yapıp bu işleri sürekli hale getirecek ve bu işlerle ilgili koşulları iyileştirecekti. B mahallesinde ise bu adım, tek kadın muhtar adayı olarak kalan Oya tarafından zaten uygulamaya konmuş bulunuyordu.

Eve iş almada aracılık yapan kadın aday Oya'nın kazak örme siparişi verdiği –daha yoksul olan– yukarı mahalledeki kadınlar ve Kürt mahallesindeki kadınlar bir adım daha ileri gidip mahallede kadın atölyeleri açılmasını talep ediyor. Bu talebi yukarı mahalleli Gülnur eve iş alıp kazak örmenin çok az gelir getirmesiyle açıklıyor; kadınların yoksulluk ve bilgi eksikliği yüzünden kooperatif kuramadıklarını, bu yüzden de kredi başvurusunda bulunamadıklarını söylüyor:

"Mahallemizde kadınlar için bir işyeri kurulsa çok iyi olurdu. Kendi paramızı kazanmak, kazandığımızla bir defa olsun kendi istediğimiz gibi bir yemek pişirmek istiyoruz. Örneğin konfeksiyon alanında bir şeyler yapabiliriz. Bize ücret vermeleri ve yaptıklarımızı ihraç etmeleri lazım. Çalışılacak yerler çok uzakta. Çocukları bırakıp oralara gidemeyiz. Biz işyerini bu çevrede isti-

yoruz. Örneğin kooperatif gibi bir şey devlet tarafından kurulsa, biz kadınlar orada çalışsak; evlerimize de büyük desteğimiz olur. <Bunun için devlete gerek var mı? Kendiniz bir kooperatif... > Biz bunu yapamayız. Bize geri ödeyemeyeceğimiz krediler verecekler. Kadın kredisi nasıl alınır bilmiyoruz. Sizin gibi bilgili birinin bunu yapması gerekir, biz de çalışırız. Bunu şimdi yapmam. Diyelim ki, hiçbir şaysız 200-300 milyon TL kredi aldık, sonra geri ödeyebilecek kadar çok para kazanmamız lazım."

Daha yoksul olan yukarı mahalledeki kadınlar için, aile bütçesine katkı ön planda iken, ekonomik açıdan daha iyi durumdaki Kürt mahallesi kadınları atölyenin sosyal yanlarını öne çıkarmaktadırlar:

"Mahallede atölye bence iyi bir fikir, çünkü bütün kadınlar işsiz güçsüz oturuyor. Evden dışarı çıkmasına izin verilenler bile çıkamıyor, ekonomik durumları elvermiyor. Bu mahallede 2 milyon liraya bile çalışan olur. Böylece, boş olan zamanlarını işte geçirebilirler. Ayrıca, diğer kadınlarla birlikte olurlar, aydınlanır, bir şeyler öğrenir, dışa açılırlar." (Perihan)

Eskiden Almanya kaynaklı bir proje çerçevesinde bir halı atölyesini bizzat yönetmiş olan Perihan, yanında çalışmış olan Sünni kızların iş sayesinde nasıl kendi haklarını savunmaya başladıklarını anlatmaktadır:

"Geçen yıla kadar neredeyse tüm Kastamonulu kızlar yanımda çalıştı. Hepsi açıldı,⁵ hepsi bana uyum sağladı, tıpkı okuldaki gibi bir eğitimdi. Şimdi hepsi iyi durumda, evli olanlar bile çalışıyor. Kendilerini eve kapatmak istemiyorlar. Bir genç kızın neden düğüne gidemediğini, neden düğünde oynamadığını filan hep konuştuk. Hepsinin çeşitli problemleri vardı ve sonuçta çözebildiler. Şimdi nereye gitseler kendi haklarını savunabiliyorlar. Bunların hepsini öğrendiler... Problemlerimizi ancak kadınların bir araya gelebileceği ortak bir işyerimiz olursa çözebiliriz."

Bir yandan kocasının düzenli bir geliri olmadığı için eve iş alarak aile bütçesine önemli bir katkıda bulunan, öte yandan yıllar boyu bakımını üstlendiği akrabaları aracılığıyla Türk solcularla ilişkisi olan Roza, işsizlik ve aile içindeki baskı arasındaki ilişkiyi çok daha doğrudan formüle ediyor:

"Burada kadınların neredeyse hepsi işsiz; kocalarına bağımlı ve isteseler dahi hiçbir söz söyleme hakları yok. Ekonomik açıdan bağımsız olmayan bir kadının ailede söz hakkı yok. Kocasının kölesi gibi. Bu nedenle, burada kadınlar için bir işyeri açılması gerekir. Ben [SHP kadın komisyonunun ziyareti sırasında] biz kadınların en büyük sorununun işsizlik olduğunu söyledim. Hep kadın hakları üzerine konuşuyorlar, ama hiç kimse bize işyeri açmıyor."

Burada, bir yanda kadın haklarının ekonomik haklarla bağlantısının ve beraberinde stratejik ve pratik ihtiyaçlar arasındaki bağlantı-

nın kadın örgütleri tarafından dile getirilip talepler ileri sürülmesi gerektiği, öte yandan organize iş olanakları sayesinde ailede ve toplumda cinsiyet rollerinin değişmesinin ve siyasal bir güçlenmenin beklendiği çok net açığa çıkmaktadır: Çalışan kadınlar özgüven ve daha çok bağımsızlık kazanmakta, akraba ve komşuluk ağlarının ötesinde ilişkiler kurmakta, yabancı insanların önünde konuşmayı, ihtiyaçlarını dile getirmeyi ve haklarını savunmayı öğrenmektedirler.⁶ Bu değişme isteği, bir yandan kadınların yaşadığı olumsuzluklardan ve içlerindeki birkaç çalışan kadının deneyimlerinden aldıkları olumlu etkiden kaynaklanmakta, öte yandan da komşu ziyaretlerinde Nalan'ın, çalışıyor olmanın ve sosyal ilişkilere girmenin kadınların kişisel gelişimi için ne kadar önemli olduğunu anlatan enformel bilinçlendirme faaliyetlerine dayanmaktadır. Bu atölye talebi, bizzat kadınların önerisidir, ama Nalan'ın "serbest çalışma" isteğine de denk düşmektedir. Ancak bir atölyeyi kendi olanaklarıyla açmayı Nalan da kendisi için mümkün görmemektedir. Kamusal finansman sağlayabilmek ve bunu sağlayabilmek için siyasal görevlere gelebilmek, ortak projenin gerekli önkoşullarıdır.

Atölye talebiyle kadınlar için bir kamusal mekân talebi birbirine bağlıdır. Bu, Nalan'ın adaylığı önerisini de gerekçelendiren Berivan tarafından açık olarak dile getirilmektedir:

"Kadın bir muhtar olsa, toplantıların yapılabileceği bir yer olurdu, kadın sığınma gibi bir yer,⁷ bir lokal, bir kahve. Kadın sıkıldığında, çocuğuyla gidip çay kahve içebilir, başkalarıyla sohbet edebilir. Bu, mahalle için çok, çok güzel olurdu... Beyimin canı ellibir oynamak istiyor, gidiyor kahvede oynuyor. Aslında ben de isterim gideyim... Erkekmiş olsun, ben de otururum onunla ellibir oynarım. Ama bu geçerli olmuyor burada, gecekondu. İmkânı mı var... Benim de evde canım sıkılıyor, benim hiçbir hafta sonum, ihtiyacım, hakkım yok mu? Tamam, benim beyim beni kısıtlamıyor, sen de kendine göre bir şeyler ayarla git diyor. Ama ben sadece kendim için demiyorum, hepimiz birlik olalım diyorum. Ama bu yapılmıyor. Onlar [erkekler] birlikte dışarı çıkıyor. Bizim de toplanıp birlikte gittiğimiz oluyor, bir cenazeye, hasta sormaya, düğüne birlik olup gidiyoruz, yani bizim Malatya mahallesindeki kadınlar. Onlar [Türk kadınları] da yapıyor ama birbirimize karışsak daha iyi olur."

Görüşmeden alınan bu paragraf iki noktayı çok net olarak göstermektedir: Berivan boş zaman talep ederken şimdiye kadar çalışan erkekler için bir ayrıcalık olan kentsel yaşama katılma arzusunu ve dünyanın çeşitli toplumlarında ev kadınlarından esirgenen bir hakkı dile getirmektedir, çünkü ev işleri işten sayılmamaktadır. O nedenle Berivan mevcut cinsiyet ilişkilerini sorgulamaktadır. İkincisi, kamu-

sal bir mekânın, birbirlerini karşılıklı ziyaret edecek kadar yakın durmayan farklı etnik gruplara ait kadınlar arasındaki ilişkileri geliştireceğinin, bunu kolaylaştıracağıının bilincindedir. Ama kamusal kadın mekânının Sünni kadınların talep ettiği biçimde caminin yanında bir yer olması durumunda, bu gelişme yeterince gerçekleşmeyecektir; çünkü Alevi kadınlar oraya gitmeyeceklerdir.

Üçüncüsü, yukarda anlatıldığı gibi, hem kadın seçmenlerin çoğu, hem de tüm kadın muhtar adayları A mahallesinde siyasal toplantılar yapmak, seçimle ilgili bilgi alabilmek ve kendi taleplerini dile getirebilmek için kadınlara yönelik bir kamusal mekân (başka bir deyişle, siyasal katılım için önemli bir kaynak) talep etmektedirler. O halde kendilerini dışarıya karşı sınırlayan mekanizmaların ve bunları aşmanın yollarını bilmektedirler. Ancak, taleplerinin gerçekleştirilmesini sadece partilerin kadın adaylarından ve kadın komisyonlarından beklemektedirler; bu talepler genel seçim mücadelesinde erkeklerin karşısına çıkarılmamaktadır.⁸

Seçimlerden sonra kadınlara bir mekân gösterilmemesi üzerine Kürt mahallesinde kadınların bu soruna kendi başlarına –mekân küçük ve geçici de olsa– bir çözüm bulması, bu sorunu ne kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir: Berivan'ın Kürt mahallesinde küçücük, boş bir gecekonduya dokuma tezgâhı yerleştirip bir atölye kurması rastlantı değildir. Gerçi mekân çok kişi için yeterli olacak bir işyeri değildir, ancak kısa süre sonra Kürt kadınlarının toplantı yeri haline gelecektir. Burada, evlerdekinden daha konforsuz olmasına rağmen, bu yeni kamusal mekânda bir araya gelmekte, çay içip birbirleriyle tartışmaktadırlar.

Kadınların yeniden üretime yönelik işlerin (gündelik ev işlerinin) kolektifleştirilmesi isteği ise çok ender dile getirilmektedir ve ısrarla yöneltilen bir talep değildir. Kadınlara ev dışında çalışma fırsatı sağlayacak olan çocuk yuvası ya da kreşler zaman zaman talep olarak dile getirilmekte, ancak özel bir ısrarda bulunulmamaktadır. Kadınlarla yaptığım bir görüşmede onlara, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı'nın (KEDV) bir gecekondu mahallesindeki kadınları yuva öğretmeni olarak yetiştirmek, sonra da bu kadınların mahalledeki diğer kadınların çocuklarının bakımını üstlenmesini sağlamayı amaçlayan projesiyle ilgili düşüncelerini sorduğumda, kadınlar konuyu başka yöne çektiler: Bu, onlara göre aslında güzel bir fikirdi, ama çocuklarına yabancı kadınlar bakamazdı ve çocukları başkalarının yemeklerini yemezdi. Bu tepkiyi önce kendimce bireyselleşmenin ifadesi ola-

rak algıladım, ama yaptığımız çeşitli konuşmalarda bu yorumumun doğru olmadığını anladım: Kadınlar ev dışında çalışmak için gerçekçi şansları olmadığını düşünüyorlardı; üstelik yeniden üretim faaliyetlerini, kadınların özgüveni ve kendi çevrelerindeki erkekler tarafından saygı görmeleri açısından önemli buluyorlardı. Bu nedenle de, çocuk yuvaları sadece kadın atölyeleri ile bağlantılı olarak talep edilmektedir. Latin Amerika ile Türkiye'deki koşullar karşılaştırıldığında, Türkiye gecekondualarında Latin Amerika'nın tersine ortak mutfaklar olmamasının cinsiyet ilişkilerindeki farklarla bağlantısı da ortaya çıkmaktadır; Türkiye'deki koşullar, çok sayıda kadının evlilik bağı olmadan kendilerinin ve çocuklarının başının çaresine bakmak zorunda olduğu Latin Amerika'dakinden farklıdır.

A mahallesindeki kadınların, kadın hareketi örgütleriyle hemen hiç ilişkileri olmamasına rağmen stratejik talepler yöneltmeleri dikkate değer. Bu durumda "dışardan gelen motivasyon"un kaynağı televizyon ya da bazıları için çocukları olurken, bazen de Nalan gibi tek başına mücadele eden ve bölgedeki kadınlarla kadın hareketi konusunda tartışan ve nadiren de olsa sözgelimi 8 Mart'ta toplantılara giderken onları yanlarına katan kadınlardan kaynaklanmaktadır.

Türk Kadın Hareketi ve Gecekondu Kadınlar

Türkiye'deki yeni kadın hareketi 80'li yılların başlarında bir yandan siyasete örgütlü katılım olanaklarının sınırlılığine karşı tepki olarak, öte yandan da sol harekette kadın konusunun "genel" sınıf sorunlarının dinamizmine bağlı kılındığının görülmesiyle ortaya çıktı. Kadın hareketi, bilinçli bir esnek örgütlenme yapısına sahiptir. Kadın hareketi kitlesel harekete geçirme açısından yükseliş dönemini, 80'li yılların sonlarında, 1987'de İstanbul'da 3.000 kadının katıldığı dayağa karşı gösterinin yapıldığı ve 1990 yılında kadın sığınma evleri için İstanbul'da 25.000 kadının imzasının toplandığı sırada yaşamıştır.⁹ Bu hareket, sözde "özel alan"a giren dayak konusunun siyasal yanını topluma mal edebilmiş ve doğrudan ilişkisi olmayan kadınlara da televizyon aracılığıyla ulaşmıştır. Bu konu, daha önce, Kürt mahallesinde kadınlar arasında aile içi şiddet tartışmasında ele alınmıştı.

Büyük harekete geçirme dalgasının ardından, kadın hareketinde farklılaşma ve kurumlaşma başlamıştır: Farklı üniversitelerde kadın araştırma merkezleri, bunun yanı sıra belediyelerin kendi içinde özerk kadın evleri kurulmuştur. Kadın konusu, partilere ve sendika-

lara girmiştir. Ama 90'lı yılların başında feminist hareket henüz çoğunlukla az kişiyle yürütülen kurum ve örgütlerden oluşmaktaydı; bu örgütler kısmen çok profesyonelce çalışıyor ve sorumluluğu yüksek vasıflı kadınlar üstleniyordu.¹⁰ Feministlerle taban arasındaki zayıf bağlantı, kadın hareketinin giderek zayıflamasının ana nedenlerindendir.¹¹ Yeni bir harekete geçirme dalgası, RP'nin 1994 yerel seçimlerinde elde ettiği başarının ardından, çok sayıda kadının mevcut yasaların kadınlar aleyhine revize edilmesini engellemek istemesiyle yaşanmıştır. Bir örgüte bağlı olmayan kadınlar, bu gelişmeler içinde, kadın platformları biçiminde bir araya gelmiştir ama kimliğini belirleme özgürlüğü konusundaki tartışmalara katkı sunan, cinsel şiddet olaylarında hemen yardıma koşan ve kamuoyunu harekete geçiren bu platformlar da ağırlıklı olarak orta ve üst tabaka kadınlarından oluşmaktadır; gecekondulu kadınlarla ve onların sorunlarıyla hemen hiç ilişkileri yoktur.¹²

Alt tabakadan kadınlarla birlikte projeler geliştiren, sorunları olan kadınları ve deneyimlerini proje planlamasına ve uygulamasına katmaya çalışan az sayıda kadın örgütünden biri, daha önce de sözünü ettiğimiz KEDV'dir; bu vakıfta çalışan kadınlar kendilerini üst tabakaya ait olarak tanımlamaktadırlar. KEDV, kadınların hazırladığı el işleri ya da yiyecekler için satışyerleri oluşturmakta ve 1987 yılından başlayarak yönetimini ve çocuklarla ilgilenmeyi anne babaların üstlendiği alternatif çocuk evleri kurmaktadır. 1993 yılında gecekondulu mahallelerinde de kadın ve çocuk merkezleri kurulması planlanmıştır; burada bazı mahalle sakinlerinin çocuklarla ilgilenmek üzere eğitilmesi ve göçmenlerin geldikleri yöreye ait geleneksel oyun ve oyuncaklardan yararlanılması düşünülmüştür. Ancak KEDV'ye göre anne babaların aktif katılımını sağlamak çok zordur; çünkü mahallelerde inisiyatif geliştiren kişiler azdır. Dolayısıyla, KEDV gecekondulu semtlerinin taleplerini saptamaya girişmeden önce mahalle sakinlerine vakfın projelerini benimsetmek durumundadır.¹³

Gecekondulu Kadınlar ve Feminist Angajman

Gecekondulu kadınların potansiyelinin ne ölçüde uyandırılabilceğini ve girişimde bulunmalarının sağlanabileceğini gösteren bir örnek, İstanbul'un Pendik ilçesi Kavakpınar (D) mahallesindeki kadın inisiyatifi.¹⁴ Çoğu ilkokul, biri ise lise mezunu olan sekiz evkadını, 1991 yılında düzenli olarak bir araya gelmeye ve giderek kamusal

alana daha çok açılan bir kadın grubu oluşturmaya başlıyor. Kadınların anlattıklarına göre sahip oldukları kadın güçlenmesi erkekler tarafından teşvik edilen ancak kadınların harekete geçirdiği yerel alt-yapı faaliyetleri ile başlamış. Bu eylemlerle yavaş yavaş özgüven kazanmışlar. Kadınlar faal olmaya başlamalarını, mahalleye gelen bir kadın öğretmenin verdiği teşvik, cesaret ve desteğe bağlıyorlar.¹⁵ Birlikte kitap okumak, çocuklar ve aileleriyle ilişkileri hakkında konuşmak üzere öğretmenle düzenli olarak bir araya gelmeye başlıyorlar.

Bu bilinçlenme sürecinde kadınlarda bir iş edinme isteği uyanıyor. Öğretmenin yardımıyla örgü yünü satın alıp evde kazak örmeye başlıyorlar. Bu iş de can sıkıcı olmaya başladığında kendi ördükleri kazakları ve diğer trikoları Pendik pazarında satma kararı alıyorlar – o zamana kadar mahalleden dışarı hiç çıkmamış olan kadınlar için önemli bir adım bu. Önce öyle utanmışlar ki, fiyatları yüksek sesle söyleyememişler, tanıdık biri gelirken tezgâhın arkasına gizlenmişler. Bu yaptıklarıyla cinsiyete dayalı işbölümü kuralını açık olarak çiğnemeleri, çevrelerinde olumsuz tepkilere yol açmış: İmalî ifadelerle, kocalarının kendilerine bakıp bakamadığı sorulmuş, bir adam eşini boşamakla tehdit etmiş, bir başkası ise, eşi ev işlerini ihmal ettiği için kızmış, ama kendisi işsiz olmasına rağmen ev işlerini üstlenmeyi reddetmiş. Ailelerdeki gerginlikleri artırmamak için, kadınlar pazara çıkmadan önce ev işlerini halletmeye çalışmışlar. Kazandıkları ortak parayla bir çay ocağı işletmek ve hem kadınların buluşabileceği hem de çocuk derneği olabilecek bir yer açmak istemişler, ama sekiz ay sonra kapatmak zorunda kalmışlar. Grup, ortaya çıkan problemler nedeniyle şimdilik dağılmış. Ama kadınlar kendi potansiyellerini, olanaklarını ve neler becerebileceklerini keşfedip taleplerini kocalarına yöneltecek duruma gelmişler:

"Bu faaliyetlerle kendimizi de geliştirmek istiyorduk. Herhangi bir yere gittiğimizde de serbestçe konuşabilmek istiyorduk. Sürekli sadece kendi dört duvarımızın arasında kalmak, çocuklara bakmak, kocaya hizmet etmek istemiyorduk. Eskiden mahalleden dışarı çıkmazdık. Çocuğumuz hastalandığında, onu doktora götürmesi için kocamızı beklerdik. Daha sonra, biz kadınların da insan olduğunu ve bir şeyler yapabileceğimizi anladık. Her zaman dinleyici olmak değil, katılmak, söz sahibi olmak istiyorduk. Bu faaliyetler bizim için bir fırsattı. Bu faaliyetlere başladığımızdan beri tek başımıza İstanbul'un her köşesine gidebiliyoruz. Üstelik, fikirlerimizin birbirine uyması için kocalarımızın da kendini geliştirmesini ister olduk."

Kavakpınarlı kadınları harekete geçiren ikinci adım, yerel bir gi-

rişim sayesinde ortaya çıkmıştır: Mahallelerdeki faaliyetler hakkında program yapmak isteyen, ama sonuçta mahalleye hiç gelmeyen yerel bir televizyon kanalı sayesinde. Kadın grubu, mahalledeki farklı etnik grupların kadınlarıyla –Kürt, Laz, Alevi ve Sünni kadınlarla– ilişki kurarak her bölgenin farklı geleneklerini canlandıracak bir kına gecesi fikri ortaya atar. Yani kendi kültürel birikimlerini esas almakta ve bundan yeni ve ortak bir şey geliştirmektedirler. Ayrıca, provolar sırasında mahalle içinde sosyal ağlarını da genişletmişlerdir.

Bu gelişmede de mahalle dışından kadınlardan destek alırlar. Bu kadınlar Sultanahmet'teki bir festivale katılmalarını önerir. Bir festivalin ne olduğunu bilmeyen ve sahneye hiç çıkmamış 80 kadın çocuklarını da alarak, bir sendikanın –o günlerde bir grev de yürütmektedir aynı sendika– ayarladığı belediye otobüsleriyle Sultanahmet'e giderler. Yani sadece daha geniş mekânlara uzanmakla kalmayıp, kamusal alana çıkabilmek için bir emek örgütüyle başarılı bir şekilde dayanışmaya da girmişlerdir.

"Böyle bir şey hiç görmemiş, hiç katılmamıştık. Hiçbir şey beceremeyeceğimizi sanıyor, hepimiz korkuyorduk. Herkes bize gülecek diye korkmuştuk. Konuşmaya başladığımda, elimdeki mikrofon da öteki elimdeki kâğıtlar da tir tir titriyordu, insanlara bakamıyordum. Halaylarımızı çektik sonra da kına gesini oynadık. Sonra diğer kadınları aramıza aldık ve birlikte halay çektik. Dışardan gelen kadınlar bunu çok güzel buldular. İnsanların neşeli olması çok güzeldi, bir rüya gibiydi. Ama başarımızı o anda hissedemedim. Ancak geri döndükten sonra ne kadar güzel bir şey yaptığımızı düşündüm. E, ne de olsa böyle bir yerde hiç olmamıştık daha önce."

Bu kolektif deneyim ve yabancı, muhtemelen formel eğitimli, kentli kadınlar tarafından kabul edilme,¹⁶ Kavakpınar kadınlarına kendi bilinçlerini ve ailelerindeki cinsiyet ilişkilerini yavaş yavaş değiştirecekleri yolunda bir özgüven vermiştir:

"Festivalden sonra, ne olduğunu tam bilmiyor olsak da kadın faaliyetleri yürütmek istiyorduk. Kına gecesi, festival, yabancı kadınları tanımak, bize güven kazandırmıştı ve aile içindeki erkeklerle ilişkimizi düzeltmişti. Düşüncelerimizle birlikte davranışımız da değişiyordu. Eskiden misafir geldiğinde konuşmazdık, erkekler konuşur biz koyun gibi dinlerdik. Sonra, konuşmalara katılmaya, yanlışları düzeltmeye, öneriler getirmeye başladık. Birlikte olmanın, birlikte konuşmanın bir şeyler kazandırdığını gördük. Her Pazartesi buluşuyor, aileden kaynaklanan sorunlarımız üzerine konuşuyor ve kadın arkadaşlarımızın sorunlarına yardımcı olmaya çalışıyorduk."

"Eskiden aile içindeki sorunlar üzerine konuşmazdık, bu ilk kez kadın faaliyetleriyle başladı. Bu konular üzerinde konuşmanın ayıp olmadığını, bunun

kişisel değil, sosyal bir sorun olduğunu, benzer sorunlar yaşadığımızı öğrendik. Bu deneyim, bize her konuda, toplum, aile, koca ile olan ilişkilerde güven kazandırdı."

Demek ki her iki kadın da "siyasal kişilikler" olarak, erkeklerle tartışabileceklerini ve yaşadıkları sözde "özel" sorunların toplumsal kökenli olduğunu fark etmişlerdir. Ancak bu yeni feminist bilinci hayata geçirebilmeleri ve daha da geliştirebilmeleri, kocalarının direncini kırmaktan geçmektedir. Gerçi bu iki kadının kocaları siyasal açıdan "ilerici" ve teorik olarak kadın haklarını savunan kişilerdi ama eşlerinin yeni faaliyetlerini, ancak ev işleri bu faaliyetlerden etkilenmediği sürece desteklemişlerdi. Yeniden üretim işlerinin bölüşülmesinde bir değişikliği kabul etmemektedirler. Ancak mahalledeki itibarları dedikodu ile tehlikeye girdiği zaman, diğer kadınların tutucu kocalarını ikna etmeye hazır olduklarını göstermişler. (Sözü edilen bu kadınlarsa her türlü faaliyete konan yasaklarla, aşağılanma ve şiddetle karşı karşıya kalmışlar.)

Gene de kadınlar mahallelerinde feminist anlamda kadın haklarına yönelik kamusal alan ve bilinçlenme çalışmasında bir adım atmayı başaramışlardır. İlçe merkezinde yapılan uluslararası kadınlar günü eğlencesine katıldıktan sonra, 1993'te mahallelerinde kendileri bir eğlence düzenlemeye ve sahnede kendi öykülerini ve deneyimlerini anlatmaya karar vermişler; tanıdıkları kadınların kendi ağlarını harekete geçirdikleri ev toplantıları aracılığıyla, bu fikirlerini başka kadınlara da benimsetmeye ya da katılmaları için onları cesaretlendirmeye çalışmışlardı.¹⁷ Erkeklerin ve bazı kadınların kendilerini caydırmak istemesine, ayıp olacak diye uyarmalarına rağmen, sonuçta mahallenin düğün salonunda, çoğunluğu kadın olan yaklaşık 2.000 seyirci önünde kendi deneyimlerinden yola çıkarak yazdıkları ekonomik ve cinsiyete dayalı baskıları içeren şarkıları, şiir ve skeçleri sahnelemişlerdi: Ele alınan konular göç, kadınların fiziki hareketliliğinin sınırlandırılması, yoksul kadınlar olarak pahalılıkla mücadele, kadın ve kızların uğradığı aile içi ayrımcılık, oyunu nasıl kullanacağına kocadan bağımsız olarak karar verme, vb.'dir.

Bu faaliyetler fiziki hareket alanını genişletmenin, kamusal alanı oluşturup kişiliğinin bir parçası yapmanın, sosyal ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesinin, eğitim, ekonomi ve kadın sorunlarına ilişkin bilinç değişiminin sıradışı bir örneğidir, ama bunun da ötesinde, kadın hareketi organlarının ya da sadece tek tek temsilcilerinin bu kadınlarla ilgilenmesi durumunda, gecekondulu kadınlarda hangi potansiyel-

lerin ve becerilerin harekete geçirilebileceğini göstermektedir. Mahalle dışındaki siyasal, idari ve ekonomik yapılar hakkında bilgisi ve örgütlenme deneyimi olan ve bunu mahallelere taşıyan kadınların cesaretlendirmesi, teşviki ve yönlendirmesi olumlu gelişmeler açısından önemlidir, nitekim yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi kadınların ihtiyaçları ve ilgileri çıkış noktası yapıldığında sonuç alınabilmektedir. Kadınların bu faaliyetlerinin, ailelerinden ve cemaatten gelen dirence rağmen uzun süre devam edebilmesi ve gelişebilmesi için, bu kadınların hem ekonomik hem de cinsiyete dayalı baskılar hakkında bilinçlenmesi, siyasal ve kamusal faaliyetlerin pratik ihtiyaçlardan yola çıkarak stratejik taleplere doğru gelişmesi gereklidir. Ayrıca Molyneux'nün vurguladığı gibi, bu süreç, kadınların kendileriyle özdeşlik kurabileceği bir biçimde gerçekleşmelidir.¹⁸

Kavakpınar'da mahalle sakinleri yabancı kültürel kalıplara uymaya zorlanmamış, aksine onlara kendi sorun ve beklentilerini kendi ifade biçimleriyle nasıl dile getirebileceklerinin yolları gösterilmiştir. Bu, kadının özgürleşmesinin Kemalist modernleşme sürecinin yasal reformları ve eğitim sistemiyle yukardan yönlendirildiği bir ülkede hiç de alışlageldik bir durum değildir. Gerçi Kemalist modernleşme süreci yeni bir kadın kamusalılığı yaratmıştır, ancak bunu, "modern", Batıya dönük bir kadın tablosu çerçevesinde yapmıştır. Bu süreç, kadınların ayrıcalıklı olanlarına yeni faaliyet ve belli alanlarda özgürlük yolunu açmış, ama sosyoekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik geniş kapsamlı bir mücadele olmamış, aksine özellikle de kadınlar arasında ülke içindeki sosyokültürel ikiliği fiilen güçlendirmiştir. Yeni kadın hareketinin, Kemalist modernleşme anlayışını ve dayattığı kimliği açıkça eleştiren kesimlerindeki kadınlar da ağırlıklı olarak formel, yüksek eğitilmiş orta ve üst tabakalardan gelmektedir. Bunun sonucunda kadın hakları savunucuları büyük kültürel farklılıklar nedeniyle gecekondulu kadınlarla diyalog ve yakın ilişkiler kurmakta zorlanmaktadır. Buna karşılık yeni bir gelişme olarak, kendileri de bizzat gecekondu semtlerinde büyüyen ya da ekonomik nedenlerden dolayı oralarda yaşayan, ancak daha fazla formel eğitim almış ve kentsel kurumlar ve örgütlerle daha sıkı ilişki kurma fırsatı bulmuş genç kadınların, bu kültürel uçurumu aşmada, dolayısıyla kadın hareketi ve gecekondulu kadınlar arasında ağ oluşturmada önemli bir işlevi olabilir.

Gecekondu Kadınlar İçin İslamcı Hareketin Çekiciliği

Modernleşmenin Dışında Kalma ve RP'yi Seçme

Görünen o ki, gecekonduluların 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi'ne yönelmesine ve RP'yi¹⁹, kendilerini sorunları ve kültürleriyle birlikte kabul eden güç olarak görmesine yol açan şey, gecekondu sakinlerinin çoğunluğuyla "modern" seçkin tabaka ve "ilerici" siyasal örgüt arasındaki kültürel uçurumdur. Bu durum, RP'nin 76 ilden –İstanbul ve Ankara da dahil– 28'inin kent yönetimini aldığı ve İstanbul'un 28 ilçesinden 16'sında belediye başkanı çıkardığı muazzam seçim başarısının nedenlerinden biriydi. Beykoz'da, ilçe meclisi seçiminde oyların %28,8'ini RP aldı, hatta ilçe belediye başkan adayı Yücel %41,8 oyla seçildi.²⁰ Aşağıda göstereceğim gibi, RP sadece "İslamcı" parti olarak değil, yaptığı propagandada özellikle kendini halka yakın gösteren ve tabanda da en sistemli ve en başarılı şekilde örgütlenerek tepki oylarını alan parti olduğu için oyları topladı.

Çok sayıda Sünni kadının, özellikle de gecekondu kadınların RP'yi seçmiş olması, ya bu kadınların devletin başlattığı modernleşmeyi doğrudan olumsuz yaşamasına ya da en azından kendi çıkarları açısından bundan bir yarar ummamasına dayanmaktadır.²¹ Kemalist reformlar sayesinde seçkin tabaka kadınları eğitim, kültürel kurumlar, çalışma ve siyaset gibi kamusal alanlara girebilirken, gecekondu kadınlar bu olanaklardan büyük ölçüde dışlanmışlardır. Göç sonrasında, kent kadınlarıyla aralarındaki sosyokültürel farklar özellikle elle tutulur hale gelmektedir. Bu nedenle, televizyon aracılığıyla daha da güçlenen görelî bir mahrumiyet yaşamaktadırlar.

Kadınların kentteki mekânsal ve sosyal çevreleri, çoğu zaman köydekinden daha dar kalmaktadır; çünkü kentte, sosyal yakınlık ve ikamet maddi koşullarından yararlanarak "yabancı erkeklerden" korunan bir kadın mekânı oluşturacak ortamı yaratmak daha zordur. Bu nedenle, köyde görece daha büyük bir hareket alanına sahip olan kadınlar, kentte akrabalar ve yakınlarında oturan aynı yöreden gelen tanıdıklarından oluşan dar bir çevreye sıkışıp kalmışlardır. Kadınlar ekonomik nedenlerden dolayı kamusal mekâna girmek zorunda olduklarında, bu durum, çevreleri ya da bizzat kendileri tarafından ayıp olarak görülmektedir. Önceki bölümlerde gösterildiği gibi, bazı kadınlar bu anlayışa direnmekte ve kamusal mekânlara kavuşmaya ça-

lışılmaktadırlar. Diğerleri için, cinsiyetleri kamusal ve özel alanla birbirinden ayıran İslamcı anlayışın çekiciliği artmaktadır.

Gecekondularda kadınlar ve erkekler için ayrı mekânlar oluşturmak çok zordur. Bu nedenle kadınlar daha çok evlerde, erkekler ise kahvede toplanırlar. Mekân ve alanların cinsiyete göre böyle özel şekilde ayrılması (*gendered space*),²² kadınları, erkek mekânında yerleşik olan sayısız katılım olanağından dışlamaktadır. Bununla birlikte kadınlar, kadın mekânı içinde kendilerine ait kamusal bir alan oluştururlar. Birlikte Kuran okumak için düzenli olarak toplanmaları ve yaptıkları diğer dini toplantılar Sünni kadınlar arasındaki ilişkileri geliştirir; kocalar, toplantının dini karakterinden dolayı karşı çıkmazlar. Daha önce gösterildiği gibi, kadınların bir araya gelmeleri mahallenin ve kadınların sorunları, ailevi sorunlar, seçimlere ilişkin olarak kadın adaylar ve kadınlara özgü talepler hakkında konuşulması için zaman zaman kullanılan bir fırsattır. Bunlar göz önünde tutulduğunda, Spain'in cinsiyetlerin ayrılmasını sınıflandırırken başvurduğu "kendi kararına dayanan güçlendirici ayrılık"la "dayatılmış ve dışlayıcı ayrılık" karşıtlığı bu koşullara aynen aktarılamaz.²³

Gecekondulardaki kadınlar saçlarının bir kısmını ve boynu açıkta bırakan yazma ya da eşarpla örtüyorlar başlarını. Tek bir tel saçın dahi görünmediği, boyun ve omuzları da kapatan türban ise, üniversiteli kız öğrencilerin derslere ve sınavlara türbanla girme hakkı için uğraşmalarına sahne olan 1987 yılında İslamcı hareketin simgesi haline gelmiştir. Ama türban takanlar, tabandaki kadınlar değil, daha çok "başörtülü öğrenciler" grubuna dahil edilebilecek parti eylemcileri ve sözcelimi Beykoz RP kadın komisyonu üyeleridir. Kamusal yaşama katılımın meşrulaştırılması için hem dokunulmazlığın ve saygınlığın bir işareti, hem de bir gösterme aracı olarak İslam'da aşırı uçta bir örtünme biçimi olan çarşafı A mahallesinde az sayıda kadın kullanmaktadır.²⁴

Ama sadece türban ve çarşaf değil, çok sayıda gecekondu kadının geleneksel giysisi de Batı yönelimli ve ilerleme mantığıyla düşünen Kemalist seçkin tabaka tarafından geri kalmışlığın ifadesi olarak aşağılanmaktadır. Gecekondu kadınlar köylü giysileri nedeniyle devlet kuruluşlarına alınmadıklarını ya da yetkili memurlara ulaşamadıklarını bana tekrar tekrar söylemişlerdi. Bu yolla yaratılan ve özgüveni azaltan bu duygu, kadınların kamusal kurumlarla ilişkiye girmelerini engelleyen bir diğer faktördür. RP taraftarı kadınlar, yeni RP ilçe yönetiminin en büyük faydasının artık başörtüleri yüzünden

ayrımcılığa maruz kalmayacak olmaları ve yeni başkanın kendilerine saygı gösterecek olması olarak görüyorlar. Örneğin, A mahallesindeki RP taraftarlarından Pınar, inşaat molozlarının boşaltılması konusunda şikâyet bildirmek üzere yeni RP belediye başkanına gidişyle ilgili olarak şunları söylüyor:

"Çok kibar davrandı, ağzından bal akıyordu. Tabii, hoşumuza gitti. [Diğerleri onaylıyor]. Bize şeker tuttu ve kolonya döktü. Gerçekten! <Biz sadece kutlamaya gitmiştik.> Hayır, doğruyu söyle, kamyon yüzünden oraya gitmiştik, ama bu arada onu kutlamak lazımdı elbette. Artık eskisi gibi değil. Ona polise vermek için bir yazıya ihtiyacımız olduğunu söyledim. Hemen yazıyı yazdırdı. Böyle bir şeyle hiçbir zaman karşılaşmamıştım. Eskiden olsa bizi kovardı. Canımız oradan ayrılmak istemedi. Saygıyla bizi dinledi. Bu bizi rahatlatıyor. İnsan açılıyor. Böyle bir durumda insan rahatlıkla açık konuşabilir. Bizim sorunumuz çözüldü, kamyonlar artık gelmiyor. Halimizden memnunuz."

Modern kentli bir giysisi olmadan da saygı görebilmek duygusu kadınlara özgüven kazandırmakta ve daha önce girmeye cesaret edemedikleri kurumlara girişleri kolaylaşmaktadır. Avrupai yaşam biçimi, –Kemalist anlayışa göre, ilerme ve modernliğin timsalidir; ama yoksul kadınlar için ulaşılması hiç de kolay değildir– kendileri de orta tabakaya ait olan İslamcı hareketin öncü kadın temsilcileri tarafından yüzeysel bir Batılılaşmanın yozlaşmış ve ticarileştirilmiş görüntüsü olarak değerlendirilmektedir.²⁵

"Batılı" eşitlik anlayışı yerine, cinsiyetlerin ayrı mekânlarda farklı görevleriyle birbirini tamamladığı anlayışına dayanan "İslami" model savunulmaktadır. Burada erkek ailenin geçimini sağlamaktan, kamusal alanda da politikadan sorumludur, kadın ise çocukların eğitiminden. Alt tabakadan çok sayıda erkeğin ekonomik durumları nedeniyle bu görevi artık yerine getirememesi, "Batılı" faiz ekonomisi ve sömürü sistemiyle ve o zamana kadar yönetimde olan partilerin yolsuzluk ve rüşvete batmasıyla açıklanmaktadır. Egemen sistemin yerine, partinin yeni parolası olan İslami bir "adil düzene" geçilmesi gerekmektedir. İlçelerin maddi kaynaklarının yetersiz olması ve plansız kentleşme, doğal çevrenin kirlenmesi de yolsuzluk ve rüşvetle açıklanmakta, çözümün Allah inancı olacağı belirtilmektedir:

"Rüşvet, bir inanç meselesi. 50 milyon rüşvet teklif edilen, bir evin doğru yapılıp yapılmadığını, ormana zarar verip vermediğini filan düşünmez oluyor artık. Bizim inancımızda, rüşveti almanın, başka insanlara zarar vermenin öbür dünyada Allah tarafından sorulacağı korkusu vardır. Bu nedenle, gerçek mümin rüşvet almaz. Bizim belediye başkanımız da, belediye meclisi üyelerimi-

zin [RP] hepsi de, inançları ve vicdanları kötü bir şey yapmaya izin vermeyen, bizim güven duyduğumuz dürüst, namuslu insanlardır.

Mesela içme suyunun geldiği barajların çevrelerine illegal olarak evler yapıldığı için musluklardan zehirli su akıyor. Eğer ilçe yönetiminde Allah korkusu olsaydı, sonra hesabını vereceğini düşünüp korksaydı, ne kadar para verilirse verilsin, bu evlerin inşaatına izin vermezdi. Bu suyla biz bebelerimizi yıkadık ya da içtik, çünkü herkes kaynak suyu alamaz. Böylece insanlara büyük zarar verildi. Ben, inanç sayesinde böyle hatalardan kaçınabileceğimizi düşünüyorum. Kim ne kadar rüşvet verirse versin, halkımızın yararı ve saadeti için gerekeni yapacağız."²⁶

A mahallesindeki RP'li seçmenler, kararlarının başlıca nedeni olarak yolsuzlukların sona ereceği ve daha iyi örgütlenmiş kentsel hizmet umudunu belirtmektedir. Burada, eski yerel yönetimlerin uygulamalarından doğan hayal kırıklığından sonra "henüz denenmemiş bir partiyi seçme" ifadesi tipik bir ifadedir. A mahallesinde RP'li kadınları eğiten Remziye adlı kadının yanında yapılan bir grup görüşmesinde, RP'li kadın seçmenler şunları söylemektedirler:²⁷

"Biz RP'yi destekledik, çünkü öbür partileri denemiş ve nasıl olduklarını neler yaptıklarını görmüştük. RP, inşallah verdiği sözleri tutar. RP bize daha yakın, daha dürüst, daha temiz. Şimdiye kadar biz de RP taraftarı değildik..."

"Sömürücü bunlar [yönetimdekiler]. Bu servet sahipleri, elektrik ve su parası alıyorlar. Utanmazlar! Herkes duysun bunu kasetten. Ben 300.000, neyse yanlış söyledim 3 milyon lira ücret alıyorum, ama para da ödüyorum. Ama bunlar devletin parasını yiyorlar. Bize televizyonda masal anlatmasınlar. Halk uyandı. Remziye dinle! Refah da istediğimiz şeyleri yapmazsa, onu da değiştiririz, başkalarını seçeriz. Biz, başımızı RP istediği için değil, inancımız için kapatıyoruz." [Diğer kadınlar onaylıyor.]

Yoksul Sünni kadınların RP'yi seçmesinin bir nedeni, RP'nin mad-di ihtiyaçları daha çok dikkate alacağı beklentisidir. Bu umut, RP'nin iyi örgütlenmiş olmasıyla güçlenmektedir. Daha seçimlerden önce, parti kentlerde yoksullara somut yardımlar yapıyordu. RP kadın komisyonu Beykoz'un gecekondu semtlerinde sistematik bir sosyal anket yapıyor; sonuçlar mahallelerin RP kadın temsilcileri aracılığıyla ilçe kadın komisyonlarına aktarılıyordu. Yerel seçimlerin hemen öncesindeki Ramazan ayında parti ihtiyacı olanlara yiyecek dağıtıyordu. Ayrıca hastalık, ölüm, doğum, vb. nedenlerle bilinçli ziyaretler yapılıyor ve yardımda bulunuluyordu. Diğer partiler, kendileri bizzat ilçe yönetiminde olmadıkları sürece sosyal çalışmanın çok sınırlı kalabileceğini vurgularken, RP bu kurumsal arkaplan olmadan da iyi bir örgütlenme ve mali donanım ile sosyal sistemin münferit eksiklerini

dengelemeye ve öncelikle kadın seçmenlerine onların somut ihtiyaçlarının ciddiye alındığını göstermeye çalışmaktadır. Bu yapılanlar, dini ve sosyal yardım olarak gösterilmektedir:

"Biz [RP Beykoz kadın komisyonu] haftada bir-iki defa toplanıp hafta içinde ne yapacağımızı, kimleri ziyaret edeceğimizi, kime yardım edeceğimizi planlıyoruz. Mesela daha Ramazan'dan önce hazırlıklarımızı yaptık, kimlerin yoksul olduğunu belirledik. Her mahalle için yaklaşık altı sorumlu ve bir de temsilci belirledik. Bunlar aracılığıyla, mahallede kimin yoksul olduğunu tespit ediyoruz ve liste hazırlıyoruz. Ramazan'da yardım etmek büyük sevaptır. İşte bunun için torbalara erzak koyup yoksullara dağıttık: Nohut, fasulye, bulgur, yeşil mercimek, şeker, un, zeytinyağı ve diğer yağlar. Bunu her mahalle kendi ölçüsünde yaptı.

Haftalık toplantılarımızda, kaç kişiye hayır çağrısında bulunduğumuzu, kaç insana ulaştığımızı saptıyoruz. Aylık raporlar hazırlıyoruz. Çok sayıda doğum ziyareti, başsağlığı ziyareti yaptık ve şu hediyeleri ya da yiyecekleri götürdük. Böylesi hayır faaliyetlerini, aylık toplantılarda okumak üzere bir rapor halinde yazıyoruz. Böylece tek tek mahallelerde ne kadar çalıştığımızı görüyoruz. Peygamberimizin de söylediği gibi, bu bir yarış gibi: "İyi olan şey için yarış". Bir mahallede daha az çalışıldığının ortaya çıkması gelecek defa daha çok çalışmaya iter. Topladığımız parayla, [iyi çalışanlara] ödüller de veriyoruz."²⁸

Görüldüğü gibi RP kendi eylemcilerini gerek dinsel motiflerle gerekse modern teşvik yöntemleriyle –yarış ve ödülle– motive etmesini bilmektedir. Parti, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş ve aşağıdan yukarıya bir rapor sistemi uyguluyor. Eylemcilerin yanlış davranışları hemen yukarı bildiriliyor. Seçimden önce RP her mahalle için altı kadını örgütlemiştir; başlarındaki bir temsilci ilçe komisyonuna rapor verir. İlçe düzeyinde her hafta 20 kadın, iki haftada bir 40 ve aylık toplantılarda 60 kadın bir araya gelir. Çoğu, 20 ila 40 yaş arasındadır. Seçim mücadelesinde, militanlar sabah 10'dan akşam saatlerine kadar ev ziyaretleri yapmış, her gün 50-60 aileye ulaşmıştı.

RP seçimi kazandıktan sonra, bu çalışma tarzını ilçedeki kentsel hizmetlerde de uygulamak istiyor. Ama raporlama sistemine mahallelilerin dahil edilmesi amacıyla, sokak düzeyine kadar inen bir düzenleme içinde kadın temsilciler seçilmek isteniyor. Her sokağın beş kadın seçmesi amaçlanıyor; bunlar mahallenin sorunlarını bilen kadınlar olacak ve içlerinden biri sokağı dışarıya karşı temsil görevini üstlenecek.²⁹ Bu örgüt yapısı, kamusal görevler üstlenme ve belli bir siyasal çalışma fırsatını gecekondü kadınlarına da açmaktadır.

Kamusal alana ait kuruluşlara giriş konusunda RP tarafından cinsiyet ayrılığı gözetilen bir yaklaşım savunulmaktadır. Kadın komisyo-

nu, kadınlar için hastane ve kadınların el işlerinin satışı için bir yer, kadınlar için "üretimi artırıcı" kurslar –pratikte el işi kursları– ve eve iş almada iyileştirilmiş koşullar vadedyordu. Ama Alevi Kürt kadınların talebi olan ve örneğin eski RP İstanbul Kadın Komisyonu Başkanı Sibel Eraslan tarafından da talep edilen gecekondu semtlerinde kadın atölyeleri açılması; ya da RP Beykoz Kadın Komisyonundan eğitilmiş genç eylemci Füsun'un kadın sporu ve kadınlara dükkân açabilmeleri için mali yardım sağlama çabası hiçbir şekilde partinin politikasını dile getirmemektedir.³⁰ Kadınların çalışması, sadece özel mekânla sınırlı olduğu sürece teşvik edilmektedir. Kamusal ve özel alan farkını yumuşatan, kadını özel mekâna kapatan sınırları gevşeten, kadınlara yeni kamusal mekânlar yaratan, ya da kadın evleri gibi, kadını erkeğin "özel" şiddetinden koruyan yaklaşımlar RP'li erkekler tarafından reddedilmektedir. Laik kadınların yürütmekte olduğu mevcut kadın projeleri engellenmiş; örneğin, kadın evleri ve KEDV'nin alternatif çocuk yuvaları kapatılmış ya da en azından eskiden sosyal demokrat belediye tarafından kullanıma sunulmuş olan mekânlardan atılmışlardır.³¹ Dolayısıyla, kaynaklara ulaşma konusunda RP dışındaki kadınlarla RP içindeki kadınlar arasındaki çatışmaya gelecekte bir yenisi daha eklenebilir gibi görünüyor: RP'nin lider kadınları ve RP'li erkekler arasında kadınların girmesi gereken kamusal alan tanımı konusunda bir çatışma.

Ama İslam'a dönüş ve RP politikası ilk aşamada, çok sınırlandırılmış kadınlarda bir siyasallaşma başlatarak, kadınların kendi deneyimlerini, faaliyet alanlarını ve ilişkilerini genişletebilir. Bu tür gelişmeler, çok sayıda Sünni gecekondu kadın için, mekânsal hareketliliğin daha fazla sınırlandırılması ya da giyinme kurallarının katılaşması ve yeni bir cinsiyet ayrılığı anlamına değil,³³ tersine mevcut durumlarının ideolojik olarak değerinin artması anlamına gelmektedir.

*İslamcı Seçkin Kadınların Yürüttüğü
"Batılı Olmayan Modernlik" Propagandası*

İslamcı hareketler sadece modernleşmenin yararlarından dışlanan alt tabaka kadınları tarafından desteklenmiyor. Özellikle de aktif kadınlar arasında, Batılı olmayan bir modernlik anlayışını benimseyen başka bir grup dikkat çekmektedir: Çoğunlukla genç, eğitilmiş ve orta tabakaya ait kadınlardır bunlar. Kamusal alanın modern kurumlarında –üniversiteler, kamusal alanda çalışma, parlamento–, İslami

giysilerle simgelenen kendi kimlikleriyle yer almaya, kendilerini bu şekilde kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, Beykoz RP Kadın Komisyonu üyelerinden Füsün ve kızkardeşi, her ikisi de grafiker olarak iyi bir mesleki pozisyondayken, İslami yaşam biçimleri meslektaşları tarafından kabul görmediği için işlerini bırakmışlardı.

Yapılmış olan az sayıda araştırma,³³ dini kimlikleriyle öne çıkan bu kadınların Kemalist yüksek eğitim kurumlarında ayrımcılığa uğraması ve buralardan dışlanmasının, onları siyasal İslamcı bir gruba katılmaya itebileceği düşüncesini içermektedir. Başörtüsü nedeniyle sınavlara alınmamaları, örneğin Beykoz RP Kadın Komisyonu Başkanı Meral tarafından da belirleyici bir olay olarak anlatılmaktadır. İslami giyimli kadınların sayısı 60'lı yıllarda üniversitelerde parmakla gösterilirken ve sayıların azlığı yüzünden daha çok geri adım atarlarken, 80'li yıllarda kız öğrenciler gruplar oluşturup karşılıklı olarak birbirlerini cesaretlendirecek sayılara ulaşmışlardır.³⁴

Bu kız öğrencilerden çoğu, Kemalist seçkin tabaka kadınları gibi ev işlerine yardımcı bularak ev işlerinden kurtularak prestiji yüksek olan mesleki konumlara gelememektedirler. Birincisi, üst tabakadan olmadıklarından yükselme kanalları tıkalıdır. İkincisi, öncelikle 80'li yıllarda ekonomik durum öyle değişmiştir ki, kadınların ulaşabildiği pozisyonlar bugün daha az maaş ve prestij getirebilmektedir; böylelikle, meslek ve ev işlerinin yarattığı çifte yük sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü, İslamcı kadınlar kamu sektöründeki yüksek düzey pozisyonlarda avukatlık, doktorluk ya da öğretmenlik gibi meslekleri başörtüsü yasağı nedeniyle yapamamaktadırlar.³⁵ Kemalizmin vadettiklerini, eğitim gören kadınların da ancak küçük bir bölümü gerçekleştirebildiği için; kadının eğitim almasına onay veren, ama çalışmaktan, meslek sahibi olmaktan vazgeçmesini idealize eden İslami ideoloji çekicilik kazanmaktadır.³⁶

İslami hareketin büyümesiyle, yeni bir İslamcı ekonomi sektörü ortaya çıkmaktadır; bu gelişme kapalı kadınlara çalışabilme olanağı sunmaktadır. Örneğin Ankara RP Kadın Komisyonu, İslam'a uygun olarak kapandıkları için kamu sektöründe çalışamayan kadınların hâtime eğitim programından yararlanarak partiye yakın görüşlülerin şirketlerinde işe girmesine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu seminerlerde, politika, ekonomi, dış politika ve çevre sorunları dersleri verilmektedir. Ayrıca, diğer katılımcıların önünde konuşma alıştırmaları yaparak medeni cesaret kazanmaları amaçlanmaktadır.³⁷

Bu İslamcı seçkin tabaka, İslamcı erkeklerin görüşlerinden açıkça

farklı olan görüşleri temsil etmektedirler. Erkeklerin bulunmadığı sohbetlerde, örneğin meslek edinme arzusu, sınırlamalar, hatta annelik rolünün sorgulanması ya da tüm düzeylerde aktif siyasal katılım arzusu somut olarak ortaya çıkmaktadır.³⁸ Erkeklerin oluşturduğu gelenekten kendini bilinçli olarak ayıran yeni bir müslüman kadın tablosu oluşturmakta ve özel alanla da (hem de özellikle özel alanla) ilişkilendirdikleri İslam'daki haklarından söz etmektedirler.³⁹ Bilinçli müslüman kadınlar için Allah'ın iradesi erkeğin iradesinden daha önemlidir diyerek, erkeklerle ters düşmeyi ideolojik olarak meşrulaştırmaktadırlar.⁴⁰ Tabandan çok, esas olarak İslamcı seçkin tabaka tarafından gündeme getirilen bu yeni söylemle kadın bilinci güçlenmektedir. Dolayısıyla bu kesimin İslamcı harekete katılması, hem özel, hem de kamusal alanda kadınların hareket alanlarını genişletebilir.

RP'nin Siyasal Uygulamalarında Kadınlar İçin Ayrı Kamusal Alan

İslami hareketin en etkili kurumu olan RP'nin, bugün kadınların kamusal alana, politikaya ve iktidara katılabilmelerini nasıl şekillendirmek istediği analiz edildiğinde, yukarıda vardığımız sonucu yeniden gözden geçirmek gerekmektedir. Bu yöndeki yeni bir gelişmenin ilk işaretleri, İstanbul'da RP'nin 1994 yerel seçimlerindeki başarısından kısa bir süre sonra kendini göstermiştir. Bu gelişmelere bakıldığında, RP'nin kadınların kamusal alanda ve politikadaki fiili varlığı karşısındaki tutumunun, kadınları ideolojik olarak ve fiilen dışlama programı olduğu açık bir biçimde ortaya çıkıyor.⁴¹

Elde ettiği başarıda kadınların büyük katkısı olmasına rağmen, yerel seçimlerden sonra, yönetici ya da danışman konumunda kadınlara tek bir yer vermemiştir RP. İstanbul RP Kadın Komisyonunun eski başkanı Sibel Eraslan, yeni İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan ile bu konuyu konuştuğunda, başkan, kadınların yüksek düzeylerde görev almalarının "fıtrat"a aykırı düştüğü gerekçesini getirmiştir.⁴² Kadınların propaganda çalışması dini görevlerden sayılıp⁴³ özel alana dahil edilerek siyasal başarıya katkıları görmezlikten gelinmiş, siyasal iktidarda söz sahibi olma hakları reddedilmiştir. Sibel Eraslan'ın düşünceleri bunun daha ilerisine gittiğinden, kendisi ve ekibi bu görevden alınıp yerine RP merkezindeki erkeklerle akraba olan kadınlar getirilmiştir. Beykoz'da da kadın komisyonu başkanı değiştirilmiştir.

Yerel seçimlerden önce de –en azından Beykoz'da– parti ilçe yö-

netiminde hiç kadın yoktu. Kadın sorunlarından sorumlu olan kişi, kadın komisyonu başkanının kocasıydı.⁴⁴ Bu özel ilişki aracılığıyla, kadınların talepleri gerekli yerlere aktarılıyordu. Kendileriyle görüşme yaptığım kadınlar bunu problem olarak görmüyorlardı. Kocalarına "güveniyorlardı", doğrusu –Fusun'un eklediği gibi– gelecekte meclise de kadın milletvekili sokabileceklerine inanıyorlardı.⁴⁵

Belediye başkanlığı görevi için kadın aday yoktu, çünkü kendilerini çok genç ve deneyimsiz buluyorlardı; il ve ilçe meclisleri için bazı kadın adaylar vardı; ama birkaç istisna hariç seçilemediler.⁴⁶ 1995 milletvekili seçimlerinde RP'nin kadınların siyasal iktidarda yer almalarını istemediği tekrar görülmüştü. Başvurular olmasına rağmen, 550 aday içinde tek kadın yoktu. Bu dışlama, Türk parlamentosunda başörtüsü taşımanın yasak olmasıyla gerekçelendirilmektedir.⁴⁷ Bu açıdan bakıldığında burada Kemalist-modernist ve İslami dışlama mekanizmaları birbirini tamamlamaktadır.

Kadınlar formel iktidardan dışlanırken, RP yerel seçimlerden sonra ilçede ayrı kadın birimleri oluşturma sözü vermişti. Sokaktan ilçeye kadar tüm düzeylerde, kadınların taleplerini bir "hanımlar masası" aracılığıyla yerel yönetime iletecek temsilcilerin seçilmesi amaçlanmıştı. Planlanan "hanımlar masası" ile, özel alana hapsedilmiş kadınlar için belediye kurumuna girme korkusu aşılmış ve kolaylaştırılmış olacaktı. Ama herhangi bir yetkisi olmayan hanımlar masasına değil, doğrudan yetkili yerlere ulaşmak isteyen kadınlar için durum muhtemelen daha da zorlaşacaktı, çünkü bunlar tamamen erkeklerin elindeydi.

Daha Eylül 1994'te bu planlar tartışmalı hale gelmişti. Birincisi, kadın temsilciler seçilmeyecek, yerel yönetim tarafından atanacaktı, yani mevcut politikayla uyumlu olanlara yer verilecekti, dolayısıyla bu birimler temsil karakterlerini kaybedeceklerdi. İkincisi, kadın temsilcilerin halkın taleplerini gerekli yerlere aktarmaktan çok, yönetim tarafından onların denetlenmesine hizmet edecekleri görülmekteydi. Bu anlamda, RP yönetimindeki ilçeler seçimden kısa süre sonra kendilerine kadınlardan "fahri müfettiş" görevlendirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu yeni birimler, tabanı temsil etme yerine toplumun yönetim tarafından tümünden denetlenmesine yol açabilir.⁴⁸

Hanımlar masası Eylül 1994'te henüz oluşturulmuş değildi ve bir yıl sonra yapılan görüşmede Sibel Eraslan bundan söz bile etmiyordu. Eraslan sadece Pendik, Bahçelievler ve Gaziosmanpaşa ilçelerinde kurulmuş olan kadın meclislerinden söz açıyor, ama büyükşehrin

adı geçmiyordu. Muhtarlar, belediye başkanının toplantısına kadın temsilciler (sadece RP kadınlarını değil) gönderebilecek ve kadınlar yerel politikaya yönelik isteklerini (kadın sorunları açısından değil) dile getirebileceklerdi. Bunun, saydamlık yönünde bir adım olduğu belirtiliyordu.⁴⁹

Kadınların talepleri "hanımlar masası" aracılığıyla yerel yönetime aktarılrsa dahi, gerçekleştirilmeleri kolay olmayacaktır. "Hanımlar masası" hiçbir yasal yetkiye sahip olmadığından, taleplerinin gerçekleştirilmesi, tek başlarına formel iktidarı ellerinde tutan erkeklerin iyi niyetine bağlıdır. Bu problem dile getirildiğinde, hem görüşme yaptığım RP'li kadınlar, hem de erkek olan belediye başkanı, RP'li kadınlarla erkeklerin birbirlerine duydukları "güvene" işaret etmektedirler. Hatta belediye başkanı "Bizim kadınlarımız hiç yanlış bir şey istemezler. Biz onları tanırız," demişti. Yani burada, zaten özel alanda cinsiyet hiyerarşisini ve iktidar ilişkilerini gizleyen uyum ve güven kategorileri,⁵⁰ kadınların seçim kampanyasında çalışmaları dolayısıyla müsaade edilen siyasal alana aktarılmakta ve bu alan da özelleştirilmektedir. İlçe kadın komisyonu ile yapılan görüşmede kadınlar adaylığı kendilerinin istemediğini, çünkü "formel pozisyonlara ihtiyaçları olmadığını, RP'li erkeklerle sürekli diyalog içinde olduklarını" ve çabalarının bir göreve seçilmek uğruna gösterildiği izlenimi yaratmak istemediklerini ısrarla tekrar etmekte, ama öte yandan uzun vadede formel politikada yer almak istediklerini de dile getirmektedirler. Bu konuya ilişkin RP'li erkekler ile kadınlar arasındaki potansiyel çatışma çok somut olarak A mahallesini örgütleyen RP'li Remziye tarafından dile getirilmektedir:

"Bir İslam devletinde de kadınlar yürütme, yasama ve karar verme süreçlerine katılabilirler. Bunu biz de istiyoruz. Erkekler bunun karşısında olsa da, bizim de hakkımız ve sonuna kadar haklarımızı kullanmaya çalışacağız. Halife Ömer zamanında Medine'de güvenlikten sorumlu kişi bir kadınmış. Bugün neden olmasın. Allah isterse, olur."

Görüldüğü gibi burada, İslam tarihine gönderme yaparak RP'li erkeklerle potansiyel bir hesaplaşmaya zemin oluşturulmaktadır. Beykoz belediye başkanı kabul etmese de, Beykoz'da kadın komisyonu başkanının görevden alınması da, RP içinde erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerin çatışmasız olmadığını göstermektedir. Sibel Eraslan bunu dolaylı olarak, her şeyin yukarda kararlaştırılıp aşağıda uygulandığı RP'deki "askeri disiplinle" açıklamaktadır.⁵¹ Eraslan'a göre, RP içindeki ve dışındaki erkekler, kadın komisyonunun çalışmalarını

reddetmektedirler; çünkü bu komisyonlar, kadınlara özgüveni ve kocadan bağımsız olarak karar verme cesaretini kazandırmak istemektedir.⁵³

Serpil Üşür 1989'da şu değerlendirmeyi yapıyordu: İslamcı kadınlar kendi problemlerinin çözümü için ortaya çıkmamışlardır; kadının katılımı önceden tanımlanmış bir ideoloji ile belirlendiğinden, burada siyasal katılım değil, siyasal harekete geçme söz konusudur. Kadının rolü İslam ideolojisini yaymaktır, öğretmektir, yani kadınların geleneksel rollerinin bir uzantısıdır.⁵³ Bu eleştiri, önceden Kemalizme ve Türk soluna karşı da getirilmişti. Aradaki temel fark kanımca, kamusal ve özel alan anlayışları ve kadınların bu alanlara katılımalarının belirlenme şeklidir.

İslami geçmişiyile kendi arasına sınır koymak ve Avrupa'yla birleşmek için, Kemalist "devlet feminizmi" kadınların kamusal alanların tümünde yer alabilmesini teşvik edip meşrulaştırıyordu; ama aslında fiili olarak çok sayıda kadını dışlıyordu. Bir yandan ailedeki iktidar ilişkilerine dokunulmadığı için bazı kadınların kamusal yaşama katılımları erkek akrabaları tarafından bugüne kadar engellenmiştir. Öte yandan, laiklik ve Batılılaşma çerçevesinde kamusal kurumlar, dış görünüşle İslami kimliği dışlayan modern, Batılı davranış ve giyinme kurallarına bağlı kılınmıştır. Kamusal alanda yer alma, çok sayıda kadının, özellikle de gecekondulu kadınların yaşam gerçekliğiyle çelişen, kendileri için ya ulaşılmaz gördükleri ya da reddettikleri, devletçe belirlenmiş bir kadın imajına bağlı kılınmıştır.

Hem laik kadın hareketi hem de İslami hareket, 80'li yıllarda bu zorunlu kimliği ve kamusal alan kodlarını sorgulamaya başladılar. İslami hareket, kadınların örtünmesini gösterilerinin konusu yaptı. Mitinglerde giyilen siyah çarşaf, bir taraftan da kadınların kamusal yaşama katılımını belirleyen dar sınırları simgelemektedir. Özel alan politikaya yansıtılarak kamusal alanda İslami kimliğin kabul edilmesine çalışılırken, cinsiyetler ayrılığı da korunmaktadır.

Bugün çok sayıda İslamcı kadın meydan okuyan bir tavırla kamusal alanda kendilerini göstermektedirler. Bu durum, erkeklerin hâkimiyetindeki İslami örgütler için hem faydalı, hem de tehlikeli olduğundan, ortaya çıkan kadın kamusalının tecrit edilmesine ve sınırlandırılmasına çalışılmakta ve burada da özel alan öne çıkarılmaktadır. Kadınlar erkeklerin kamusal mekânında bulunduklarında, örtünme, özel alanın korunmasını sağlayacaktır. Üşür haklı olarak, İslami hareketin, kadınların sadece enformel ve aynı zamanda da sadece geçi-

ci olarak siyasal alanda bulunmasına katlandığını söylemektedir.⁵⁴ Daha önce gösterdiğim gibi, formel siyasal iktidardan (parti yönetimi, belediye meclisleri, parlamento ve hükümet) dışlanmaktadırlar. Bu doğrultuda, kadınların siyasal angajmanı, özel alana yönelik dini ya da toplumsal görev olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵ Kadının kamusalılığı kurumlaşsa da formel siyasal iktidarın dışındadır ve bu formel iktidarla, sadece özel, ailevi ilişkiler ve tutumlar üzerinden bağlantısı vardır. Ama Sibel Eraslan gibi İslamcı kadınlar, toplumsal ve cinsiyetler arası ilişkileri yeniden şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Kadınların bazılarının hareket içinde kazandıkları deneyim ve güçle gelecekte bu ayrımı da, yani erkeklere ait, formel, devleti ilgilendiren kamusal alanla, özelleştirilmiş kadın kamusal alanı şeklindeki ayrımı sorgulayacakları hissediliyor.

Etnisite, Mezhepçilik ve Azınlıkların Yerel Düzeyde Siyasete Katılımı

90'lı yıllarda Sünni gecekondu kadınlar hızla RP'ye yöneldiğinde, bu gelişme Alevi komşularınca endişeyle izlendi. Kadınlar öncelikle, RP'nin seçimden sonra kendi yaşam biçimlerine ve giysilerine müdahale edeceğinden, özgürlüklerini sınırlayacağından ve kendilerini kamusal alandan ve politikadan daha da uzaklaştıracığından korkuyorlardı. Bu korkular, mahalledeki sosyal ilişkileri ve bununla birlikte kolektif siyasal eylemlerin ve örgütlenmenin temellerini etkilemektedir. Aşağıdaki incelemenin konusu, azınlıkların kimlik oluşumu ve bununla ilişkili bilincin yerel düzeyde siyasal katılımı nasıl etkilediği ve burada dış aktörler olarak Kürt ve Alevi hareketinin nasıl bir rol oynadığıdır.⁵⁶

Türkiye'de giderek artan iç göçü yaşayanlar öncelikle Kürtlerdir;⁵⁷ oysa, bu konuya ilişkin şimdiye kadar yapılmış neredeyse hiçbir bilimsel çalışma yoktur. Kürtlerin varlığının yıllarca reddedilmesi, bilime de yansımaktadır. "Kürt" kavramı genelde kullanılmadığı için, Kürtler hakkındaki bilgiler geldikleri bölge ya da yöreler ("Doğu ve Güneydoğu" ya da belli iller) hakkındaki bilgilerden çıkartılmalıdır.⁵⁸ Kürtleri en azından anan az sayıda araştırmacıdan biri olan Karpas, nedense "Kadınlar" bölümünde tımak içine alınmış şöyle bir paragraf eklemiştir: "Etnik ve dilsel farkların mahalledeki sosyal örgütlenmeyi etkilemediği görülmektedir, çünkü ezici çoğunluk Türk kökenlidir." Öte yandan, bir mahallede Kürtlerin varlığından söz ederken

şöyle der: "'Kendi cumhuriyetlerini kurmak istedikleri için kimseyle kaynaşmayan [Kürtler]'. Bunun rivayet olduğu varsayılabilir çünkü hepsi bölgeye yeni gelmiş olan Kürtler etnik farklılıklarını ayırt edebilecek kadar siyasallaşma fırsatı bulamamışlardır henüz."⁵⁹ Bense, bu iddianın tersini, etnik farkların toplumsal ve siyasal örgütlenmeleri etkileyebildiğini göstereceğim⁶⁰; çünkü siyasal katılım için önemli bir kaynak olan enformel ağlar, hemşehri gruplarının ötesine nadiren taşmaktadır.

A Mahallesinde Kürt Kimliğinin Güçlenmesi

Etnik farklar göçle ortadan kalkmamakta, tersine "baskın etnik grup" ile ilişkilerden ve maruz kalınan ayrımcılıktan ötürü daha da farkında olunarak yaşanmaktadır.⁶¹ A mahallesinde Sünniler çoğunluğu, Alevi Kürtler ise en büyük azınlığı oluşturmaktadır. Alevi Kürtlerin içindeki en büyük hemşehri grubu Malatyalılardır; oturdukları kısım "Kürt mahallesi" olarak adlandırılır. Mahallenin daha yoksul olan üst ve alt kısımlarında Karslı, Bingöllü ve gene Malatyalı Alevi Kürtler vardır; ayrıca mahalle merkezinin kıyısında Adanalı Alevi Kürtler oturmaktadır. Bunların dışında, iki küçük gruptan daha söz edilebilir: Bir sokakta toplanan çoğu Karslı ve Bingöllü Sünni Kürtlerle, Alevi Türklerin oluşturduğu küçük gruplar – ancak bunlar bu mahallede siyasal birer grup oluşturmadıkları için ben daha çok Alevi Kürtler üzerinde duracağım.

A mahallesindeki Alevi Kürtler, Sünni Türklerin oluşturduğu bir çoğunluk içinde yaşadıklarından, ayrışmaların kaynağı hem etnik hem de mezhepsel olabilmektedir. 70'li yılların sonlarında bu grupta baskın olan sol, Alevi kimlikti. Bugün Kürt hareketine yakın duran bir mahalle sakini, Alevilerin geldikleri yöre olan Malatya'da yaşanan Alevilere karşı katliamın ağırlıklı olarak sağcı, Sünni Kürtler'den kaynaklandığını söylüyor, yani çatışmaları mezhepsel olarak yorumluyor ve Alevi kimliğinin 70'li yıllarda baskın oluşunu bu şekilde açıklıyor.⁶² O yıllarda Alevi gençlerin çoğu, ayrımcılığın, solun eşitlikçi/devrimci ideolojisi sayesinde aşılabileceğini umuyor, bu umutla sola sempati gösteriyordu.⁶³ Bu dönemde, A mahallesinin o sırada yeni oluşmakta olan Malatyalı göçmenler kısmında, Türk solcu eylemcilerle de ilişkiler vardı (daha sonra askeri darbeye birlikte gelen ağır baskılar karşısında bu ilişkiler kesintiye uğradı).

80'li yıllarda, Alevi Kürtlerde Kürt kimliği giderek daha çok

önem kazandı. Bugün kendilerini ayrı tutarken neredeyse hep "biz Kürtler" diyerek konuşuyorlar, oysa dile getirdikleri farklar bazen daha çok mezhepsel eğilimleriyle ilişkili:

"Bizim (Kürt) kızlarımızın hepsi okula gidiyor; bizimkiler eğitimden yana. Ama onlar kızlarını örtüyor ve olsa olsa en çok İmam-Hatip'lere gönderiyorlar... Biz onlar gibi örtünmediğimiz için aramızda ilişki yok." (Perihan)

"Türk ve Kürt kadınların farkı şu: Ben okula gidecek olsam, erkeklerin yanına otursam bana bir şey olmaz. Ama siz RP'li kadınlar bir erkeğin yanına otursanız, bir şey kaybedersiniz." (Alevi Kürt bir kadın, Sünni komşularına söylüyor.)

Bir kimlikten ötekine geçişin nedeni, Türk solunun 1980 darbesinden sonra parçalanmasıyla ilişkili olduğu gibi, bunu bir yandan da 1984'te silahlı eylemlere başladıktan sonra PKK'nın önem kazanmasında aramak gerekir. Malatyalı göçmenlerin geldiği yörede de, 70'li yılların sonlarında Türk solu oldukça güçlü iken, 80'li yılların ortalarında önemini yitiriyordu. Bazı gençler PKK'ya katılmıştı. Buna paralel olarak, Kürtlerin baskı gördüğü bilinci İstanbul'daki göçmenler arasında da güçleniyor ve Kürt ulusal hareketine sempati artıyordu. Başka gruplardan gelen tehdide karşı solun artık yerine getiremediği kimlik ve savunma işlevlerini, yavaş yavaş Kürt hareketi üstlenmeye başlıyordu. Kendi grubuna sahip çıkan güçlü bir örgüt arayışı, bu örgütün mekânsal yakınlığı ve fiziksel varlığı siyasal yönelim açısından önem taşımaktadır.

Alevi Kürt kadınlarının Kürt kolektif kimliği, askeri çatışmalardan dolayı Kürt bölgesindeki köylerinden sürülen Kürt kökenli zoraki göçmen ailelerin 1993 kışında mahallenin yanında kurulan çadırlara yerleşmeleriyle çok daha somut hale geliyordu. Özellikle kadın ve çocukların yaşamak durumunda kaldığı korkunç sağlık koşullarından çok etkilenilmiş, hemen yardımlarına koşulmuştu. Süt ve kışık giysi getirdikleri "çadırlardaki Kürt kadınlarını" ziyaret etmeleri, Kürtlerden korkan Türk komşuları tarafından anlayışsızlıkla karşılanmıştı. Çadırlardaki Kürt kadınlar başka bir Kürt lehçesi konuşmalarına rağmen, Kürt göçmen kadınlar dil ve etnik kökenden dolayı aralarında bir bağ algılamışlardı. Ardından ücretsiz sağlık taraması için doktor bulunduğu, Türkçe-Kürtçe arasında tercüme yaparak yardımcı olabilmışlerdi. Göçmenler ve baskılarla göçe zorlananlar arasındaki bu ilişki, Kürtlerin baskı altında olduğu bilincini pekiştirerek Kürt kimliğinin güçlenmesine neden olmuş, mahalledeki diğer etnik gruplarla ilişkiler ise kötüleşmişti.

Kürt Kimliği, Siyasal Bilinç ve Seçim Tavrı

Kürtlere uygulanan baskı, A mahallesindeki Kürt göçmenler tarafından "kendi halklarına" yönelik bir hareket olarak bilinçli bir şekilde algılandı. Kürt köylerindeki durumla ilgili bilgi toplamaya önem veriliyor, yeni gelişmeler anında tartışılıyordu. Kadınların kişisel anlatımlar dışındaki ana bilgi kaynağı televizyon haberleriydi, ama bu haberler üzerinden kendi eleştirel tutumlarını oluşturuyorlardı.⁶⁴ Kürt kültürü, dili ve toplumuyla ilgili konularda daha çok bilgi edinmeye çalışıyorlar ve kendilerine ulaşan Kürt kadın gruplarıyla ilişkilerinde açık davranıyorlardı. Ama ilişki kurmak için kendileri hiçbir adım atmıyor, mahalle dışındaki toplantılara da sadece formel eğitilmiş kadın ya da erkeklerin eşliğinde gidiyorlardı. Zaten o zamanki tek yasal kadın örgütü olan Ulusal Demokratik Kadın Demeği (UDKD) de Aralık 1994'te mahkeme kararıyla kapatıldı. Ancak 1997'de tekrar birçok Kürt kadın örgütü kuruldu; bunlardan biri, İstanbul'un Avrupa yakasında çok sayıda Kürt göçmen ve zorunlu göçenlerle birlikte bir ilçede kadın sağlık merkezi açan Kürt Kadınlarıyla Dayanışma ve Kadın Sorunlarını Araştırma Vakfı'ydı (K.KaDaV).

Alevi Kürt kadınları, hükümet politikasına sert eleştirilerini ve kime sempati duyduklarını sadece kendi aralarında ve güvendikleri çevrelerde dile getirmektedir. Bu tavırlarının nedeni, mezhepsel azınlık konumunda olmaları yüzünden, çevre baskısını Sünni kadınlardan daha fazla hissetmeleri olsa gerek. Bu öznel tavır, nesnel karşılığını, Kürtlerin ve Kürt örgütlerinin faaliyetlerinin –bunlar daha çok sosyokültürel yönelimli yöre dernekleri biçiminde de olsa– İstanbul dahil sert yaptırımlara ve keyfi yasaklamalara maruz kalmasında ve neredeyse olanaksız hale getirilmesinde bularak güçlenmektedir. Zorunlu göçmüş ailelere yönelik sağlık taraması gibi sosyal hizmetler bile, büyük dikkatle izlenmektedir.⁶⁵

Kürtlerin devlete uzak duruşu, 90'lı yılların başlarına kadar SHP'nin işine yarıyordu. Bu partide 1992'de Kürt oranı genel nüfus içindeki orandan daha yüksekti. 19 yaşın üstündeki İstanbul nüfusunun sadece %14.7'sini "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan" göçenler oluştururken, SHP üyelerinin %30'unu, hatta SHP'nin kalesi Kartal'da %48,5'ini ve Ümraniye'de %39,6'sını bu grup oluşturmaktaydı. SHP üyelerinin %50'sinden fazlasının, büyük oranda Alevilerin yaşadığı, nüfusu, etnisite ve mezhep açısından heterojen olan ve büyük sayıda

göç veren 8 bölgeden (Malatya, Bingöl ve Kars dahil) gelmiş olması ilginçtir.⁶⁶ A mahallesinde de, verilen bilgilere göre, 80'li yıllarda hem Alevi hem de Sünni Kürtler SHP'yi destekliyordu, çünkü 1980 darbesinden beri Kürtler ve solcular yaşadıkları baskı nedeniyle SHP'yi en tutarlı muhalefet partisi ve Kürt sorununa görece açık bir parti olarak görüyorlardı. Ancak SHP'nin 1991-95 arasındaki hükümet uygulamaları ve Kürtlere karşı askeri mücadele sorumluluğuna ortak olması karşısında hayal kırıklığı yaşamışlardı.⁶⁷

"Neden sosyal demokratlar Türkiye'de bir alternatif değil? Neden devrimci yok? Çünkü sosyal demokrat parti, halkın çağın gerektirdiği taleplerine cevap veremiyor, Kürtlerin legal parti olarak örgütlenmesini reddediyor. Biz hâlâ 1923 anayasası ve ilkeleriyle yönetiliyoruz, bir halk diğer bir halk üzerinde egemenlik kuruyor." (Kürt bir SHP eylemcisi)

Sünni Kürtlerin bir kısmı, Türk yönetiminin uyguladığı Kürt politikasına tepki olarak RP'yi destekleme yoluna gitti.⁶⁸ Eskiden SHP'de olan Sünni bir Kürt kadın 1994 yerel seçimlerinde RP için aktif bir seçim mücadelesi vermiş, heterojen bir kadın grubu içinde Kürtlerin baskı gördüğüne ilişkin heyecanlı bir konuşma yapmıştı.⁶⁹ Kürtlerin insan haklarının ellerinden alındığını tekrar tekrar vurguluyordu.⁷⁰ Dedğine göre, Türk devleti Doğu'da okul açmıyordu, çünkü aslında "çok zeki ve bilgili olan Kürtlerin gözleri açılsın" istemiyordu. Gençler işsiz olduğu için dağlara çıkmış, başka bir deyişle, PKK'lı olmuşlardı, bunun sorumlusu hükümetti. Devlet güçleri (askerler ve MİT) her şeylerini ellerinden aldığı için, köylerinden sürüldükten sonra ceplerinde beş kuruş olmadan metropollere gelmişlerdi. Kürtler İstanbul'da da ev ve iş ararken ayrımcılığa maruz kalıyorlardı. Bu kadının dile getirdiği ana konu insan hakları ve Kürtler için kültürel haklar, başka bir deyişle Kürtçe televizyon ve medyaydı. Gerçi bu hakların gerçekleşmesini neden özellikle RP'den beklediği sorusuna yanıt veremiyordu ama, yönelttiği talepler İstanbul RP bölge örgütünün Kürt raporuyla aynıydı.⁷¹

RP'nin göçmenler arasında ve Kürt bölgesinde 1994 yerel seçimlerindeki başarısına, "sistem dışında" bir parti olarak bilinmesi katkıda bulunmuştur. Sistem dışılığın yanı sıra elindeki mali ve siyasal güç aracılığıyla destek ve koruma gibi kaynakları sunabilecek durumdaydı. Bu nedenle Kürtleri temsil eden DEP 1994'teki seçim mücadelesindeki yoğun baskılardan sonra yerel seçimlerden çekildiğinde Kürt oy potansiyelinin bir kısmı RP'ye kaymıştır. Bu gerçek, 1995'te bazı Kürt bölgelerinde artık HADEP'in seçilmesiyle somut olarak

ortaya çıkmaktadır.⁷² (Bkz. "Ekler" bölümünde Tablo 10.) RP, çok sayıda Sünni Kürt'e cazip gelmektedir, çünkü bugün Kemalist partilerle karşılaştırıldığında RP Kürtlerin varlığının kabul edilmesi konusunda daha az sorun çıkarmakta ve Kürt bölgelerinde seçim propagandasını Kürtçe yapmaktadır. Yıllarca süren dil yasağı politikası nedeniyle, RP kadın komisyonunun şu kısa ve özlü açıklaması sistemi eleştiren bir nitelik taşımaktadır: "İnsanlarla, onların anladığı dilde konuşmak gerekir."⁷³ Öte yandan RP, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk ve Kürtleri içinde barındıran ümmetin bölünmezliğini vurgulamaktadır. RP "bölme çabalarını" "Türkiye'nin güçlü olmasını istemeyen" yabancı güçlere dayandırmaktadır. Benzer bir görüşü, A mahallesindeki RP kadın eylemcileri de savunmaktadır.

Alevilerin RP'den duyduğu korku, 1994 yerel seçimlerinde onları yeniden SHP'yi seçmeye itmişti. Kadınlar –yakın çevreleri içinde yaptıkları tartışmalarda– erkeklerin seçimi boykot çağrısı karşısında, bunun yalnızca sağcılara ve İslamcılara yarayacağı gerekçesini getiriyorlardı. Seçim boykotu ve belli bir partiyi seçmek arasında bir tercih yapmak, etnik baskıyı ve cinsiyete dayalı baskıyı karşılıklı tartan ince bir bilinci gerektirmektedir: Zira seçimi boykot etmek demek, hükümetin Kürt politikasını ve Kürtleri temsil eden DEP temsilcilerine karşı baskıları protesto etmek demektir ve oy kullanma zorunluluğu bulunduğundan cezayı göze almak demektir. Kadınlar için SHP'yi seçmek, bu parti hükümet ortağı olarak Kürtlerin tepkisini çekmesine rağmen, İslami tarzda giyinmekten ve İslami davranış kurallarına uymaktan kurtulmak için, RP'nin seçimleri kazanmasını önlemek demektir öncelikle. Oysa kocaların, özel yaşama gelecek bir müdahaleden korkusu yoktur. Yani kadınların erkek akrabalarının seçim boykotu çağrısına karşı çıkmaları, olgunlaşmış bir siyasal kararın, siyasal özgüvenin ve genelde seçimlere, özelde kendi oylarına verdikleri değer bir ifadesidir. Bu türden tartışmalar, formel eğitimi az olan kadınlarda da somut bir siyasal bilincin var olduğunu ve seçim kararlarını kocalarına danışarak, ama sonuçta bağımsız olarak verdiklerini bir kez daha göstermektedir.

Ama öte yandan, televizyon sayesinde kadınlar genel politika hakkında geniş bilgi sahibi oldukları halde, bölgelerindeki DEP örgütü hakkında neredeyse hiç bilgileri yoktu. Kürtleri temsil eden DEP'e yönelik yaygın bir sempati olmasına rağmen, bazı göçmenler DEP'in 1994'te Beykoz'da ilçe örgütü bulunmadığını ve bundan dolayı da orada seçime giremediğini bilmiyordu. DEP'in baskılar nedeniyle seçim-

den çekilmek zorunda kalması ve milletvekillerinin Mart 1994'te dokunulmazlığının kaldırılması⁷⁴ Kürt kadınlar tarafından sert biçimde eleştirildi. Ama benim kanıma göre, "girmiş olsaydı onu seçerdim" cümlesi bir seçim kararından çok dayanışmanın ve DEP milletvekillerinin tutuklanmasına karşı protestonun ifadesiydi. Çünkü önceden aynı kadınlar, PKK ile bir tutulan ve illegal ilan edilen DEP'i seçmekten korktuklarını dile getirmişlerdi. A mahallesindeki Kürt kadın göçmenlerin Türk devletini kısmen radikal biçimde eleştirmeleri, 1994 yerel seçimlerinde Kürtleri temsil eden politikaya destek vermelerine yol açmadı (zaten bunun tek yolu da, geçersiz oy kullanma, boykot ve boykota katılımı artırma yolunda siyasal çalışma yapma gibi tepkilerdi), daha çok Kürt kimliği temelinde parti çalışmaları karşısındaki karamsar ve mesafeli tutumu güçlendirdi. Kendilerini Kürt olarak tanımlıyorlardı, ancak seçim kararlarını verirken, Alevi kadınları olarak RP'ye karşı duydukları korkunun daha fazla etkisi altında kalmışlardı.

Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde ise etnisite daha ön plandaydı. Seçim kararlarının bu kez Kürt sorununun daha fazla etkisinde olmasının öncelikli nedeni, Kürtleri temsil eden parti HADEP'in bu seçimlere katılmasıydı. Diğer nedenler, algılanan tehdidin başka yöne kayması, korunacakları düşüncesi ve HADEP'in kendi mekânlarındaki varlığıydı: Bir buçuk yıllık yerel politika uygulamalarında A mahallesindeki Aleviler artık RP'yi eskisi gibi güçlü bir tehdit olarak algılamıyorlardı; zaten RP'nin aldığı oylar, yeniden ANAP'ın gerisinde kalmıştı. Kürtler için, tehdit olarak algılanan şey şimdi, mahallede ve Beykoz'daki Türk gençler arasında MHP'nin etkisinin artmasıydı. SHP/CHP, zaman içinde etkisini o derece kaybetmişti ki, artık bu partiden ne somut faydalar sağlanabiliyordu ne de koruma işlevini yerine getirmesi bekleniyordu. Bu parti, A mahallesinde, bu arada yasaklanan DEP'in halefi HADEP'ten daha az oy almıştı. HADEP Beykoz'da bir ilçe örgütü kurabilmiş ve mahallenin yakınında bir büro açabilmişti; dolayısıyla fiziksel olarak da vardı. Kadınlar, HADEP'in kahve toplantısına katılıyor ve onları ev toplantılarına davet ediyorlardı. HADEP, 1995'te içlerinde hem Alevilerin, hem de Sünnilerin yer aldığı Kürt seçmenlerin yaklaşık %40'ının oyunu almıştır. Bazı kadınlar bu kararı sadece etnisite ile açıklarken (bizim şimdi "kendi partimiz var"), diğer kadınlar DEP/HADEP'i, ayrımcılık yapmayan, insan haklarını savunan, "zayıfların" yanında yer alan, sol bir parti olduğu gerekçesiyle desteklemektedir. Maddi çıkarlardan vazgeçilerek ve seçimden sonra ayrımcılığa ve baskılara maruz kalma riski bi-

linçli olarak göze alınarak yavaş yavaş bu partiye doğru yönelinmesini, bu anlamda, çeşitli baskı biçimlerinin bilincine varılmasının ifadesi olarak görmek gerekir.

B mahallesinde ise, daha 1993-94'te Kürtleri temsil eden ve örgütlenmiş erkek ve kadınlar vardı. Burada DEP 1993'te ilçe örgütü olarak mevcuttu.⁷⁵ Ayrıca, B mahallesindeki kadınlar, ileride gösterileceği üzere, daha siyasaldı; darbe öncesi dönemden illegal olan ya da illegal örgüt muamelesi gören örgütleri tanıyorlardı ve darbeden sonra siyasi tutuklu yakınları olarak insan hakları için harekete geçmişlerdi. Örneğin okul eğitimi almamış, ama solcu halk komitesi döneminde orada yaşayan ve çok sayıda siyasal deneyim kazanmış olan bir kadın eylemci, büyük bir siyasal beceriyle kadın toplantılarını yönetiyor, tartışmaları organize ediyor ve örneğin seçim boykotuna ikna eden bir konuşma yapıyordu. B mahallesinde DEP'in ev toplantılarının 12-13 kadınla yapıldığını anlatıyordu.

Ama Mart 1994'te DEP üzerindeki baskılar arttığında, B mahallesinde de tutuklananlar olmaya başladı. Bu baskı ve tutuklamalar, bir yandan DEP'in mücadelesini anlamaya yardım ediyordu; ama öte yandan da çok sayıda kadının, DEP kadın komisyonu ile ilişki kurmaktan korkmasına yol açıyordu. Partiyi ancak "güçlendiğinde" destekleyebileceklerini söylüyorlardı. DEP'e sempati duyduğunu ifade eden ya da kendini DEP taraftarı olarak tanımlayan ama yerel seçimlerde CHP'ye oy veren iki kadın, bu kararlarını siyasal sağın çok güçlü olması karşısında duydukları endişeyle ve DEP'in "zayıflığı"yla açıklıyorlardı:

"Diğer taraf çok güçlü olduğu için demokratları desteklemek zorundayız. Zira demokratlar olmasa, ne DEP ne de Aleviler kalır. Hepsini öldürürler, çünkü hükümet, polis, asker onların elinde. Hiçbir şey yapamam. Sivas'ta 10 dakikada 37 insanı yaktılar. Ama bu parti [DEP] çok güçlü olsa, tüm demokratlar onu destekler."

O sıralar henüz legal olan partiye uygulanan baskılar, bu mahalledeki sol radikal partilerin muhtar aday çıkartmasını engellememiştir.⁷⁶ Bu baskı, Kürtleri temsil eden örgütlenmenin mahallelerde bugün nasıl gerçekleştiği, örgütlenmeyi kimlerin yaptığı, bunların kaç kişi olduğu gibi sorularla bilimsel olarak ilgilenmeyi de zorlaştırmakta ve tehlikeye sokmaktadır. 1995 genel seçimlerinden hareketle B mahallesi için fazla çıkarım yapılamaz, çünkü HADEP'in aldığı oyların önemli bir bölümü, o dönemde sol partilerle yaptığı seçim ittifakına dayanmaktadır.

B Mahallesinde Alevi Kimliği ve Solcu Politika

A mahallesindeki Alevi Kürtleri B mahallesi sakinlerinden ayıran özellikler, baskın olan kimlikle (etnisite ya da mezhep) ilgili olduğu kadar, siyasal yönelimle de ilgilidir: B mahallesinde yaşayanların neredeyse tamamı Alevidir ve buradaki Kürtlerin oranına ilişkin bilgiler birbirini tutmamaktadır (bunun nedeni biraz da, gelinen yörelerin etnisite ve mezhep açısından heterojen oluşudur). Mahalle sakinlerinin yaklaşık yarısının Kürt olduğu tahmini olarak söylenebilir.⁷⁷ Bu mahallede benim konuştuğum Alevi Kürtler kendilerini ağırlıklı olarak Alevi ve solcu olarak tanımlamaktadır. A mahallesinin tersine, B mahallesindeki bazı mahalle sakinleri Alevilerin Kürt olamayacakları ya da onların "gerçek Türkler" oldukları düşüncesindedir.⁷⁸ Bu tavır, özellikle B mahallesinden Sivaslı bir kadınla yapılan görüşmede somut olarak ortaya çıkmaktadır:

"Ben Aleviyim, ama Kürdüm. Ama biz, Şafi Kürtlerden farklı bir Kürtçe konuşuyoruz. Biz Kürt değil, Aleviyiz, ama Türkler bize Kürt diyor... [ifade böyleydi] Biz ayırırız. Şafi Kürtler, Türkler gibi camiye gidiyor; sadece dilleri farklı... Biz aslında Türkmenez. Biz gerçek Türkleriz. Ama onlar bizi Kürt yerine koyuyor... Kürtler de bizi kendilerinden saymıyor, başka bir mezhepten olduğumuz için bizi kabul etmiyorlar."

Buradaki tavır, Alevi aydınlar da rastlanan, Aleviliğin ya "İslam'ın Türk şekli" ya da "özel Türk dini" olduğu düşüncelerini yansıtmaktadır.⁷⁹ Bazı Alevi aydınları Şafi mezhebinden olan "Kürtlerin" karşısında Türk milliyetçiliği eğilimini dışı vuran çekinceler getirmekte, "Kürtlerin" dini azınlıkların baskı altına alınmasında devletle işbirliğine gittiklerini belirtmektedirler; bu bakış benim konuştuğum kişilerde sınırlı da olsa bir korku unsurudur ve seçim mücadelesinde istismar edilmektedir.⁸⁰

Bruinessen, genellikle Kürt Alevilerin Sünni Kürtlerden çok Türk Alevilere yakınlık duydukları tezini savunmaktadır,⁸¹ yani baskın olan kimlik mezhepçiliktir. Bruinessen, radikal sağ ve sol örgütlerin, bu ayırıcı unsuru, sempatizan toplarken mezhepsel farklılıkları kullanarak ve karşıdakini "komünist Aleviler" ya da "faşist Sünniler" şeklinde "öcü"leştirerek güçlendirdiğini belirtmektedir.⁸² Kehl-Bodrogi ise, "etnisite-mezhep farklarının üzerinde durulmasının yanıltıcı olduğunu, bu bakışın, [genç Alevilerin] sahip olduğu vulger Marksist dünya görüşüyle çeliştiğini" vurgulamaktadır. Ancak yazar, Alevile-

rin 16. yüzyılda Osmanlı merkezi iktidarına karşı ayaklanmasını, erken sınıf mücadelesi olarak yorumlayarak geleneksel dini simgelere siyasal anlamlar yüklemişti.⁸³ B mahallesindeki "Pir Sultan Abdal Kültür ve Tanıtma Derneği" (PSAKTD) adlı solcu Alevilerin demenğinde de bu tür tarih yorumlamalarına gidilmekte ve Aleviliğin başlangıcı "doğunun erken komünizmi" olarak tanımlanmaktadır. Hem Alevi-Sünni/sol-sağ kutuplaşması, hem de dini ve siyasal tavırların bir görülmesi, B mahallesinde Alevi kimliğinin baskın olmasını açıklayabilmekte ve siyasal bir tavır alışını tamamlamaktadır.

Alevi kimliğinin ön planda olması, B mahallesinde sosyal demokratlıktan radikal sola kadar uzanan yelpazedeki siyasal eğimlerle ve bu eğilimlerin gerektirdiği seçim tercihleriyle ilişkilidir. Sol örgütler mahallede bugüne kadar belli ölçülerde etkili olmuşlar ve sempatiyle karşılanmışlardır. PKK ve ulusal Kürt hareketi, sol örgütler için ideolojik olarak ayrı yerde durdukları ve rekabet içinde oldukları güçlü bir harekettir. B mahallesinde görüşme yapılan sol örgüt eylemcileri –özellikle de TKP/ML-TİKKO– kendilerinin de Kürtlerin baskı altında yaşamasına karşı olduklarını dile getirmekte ve Kürtlerin insan haklarının ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesini talep etmektedirler gerçi; ama Türkler ve Kürtler, Aleviler ve Sünniler arasındaki ayrılmışmayı, devletin uyguladığı ve aşılması gereken böl-yönet politikasının sonucu olarak tanımlamaktadırlar. PKK'da ve az da olsa DEP'te bir Kürt milliyetçiliği tehlikesi görmektedirler. Kürtlerin ayrı örgütlenmesine ve kendi kaderini tayin hakkı istemesine karşı çıkmakta ve "halkların kardeşliğini" ve kurtuluşun sadece birlikte olabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu örgütler kimlik politikalarını teorik olarak reddettikleri halde, 1980'li yıllarda bu politikalara rağbet artınca sol siyasal tavırla büyük ölçüde bir tuttukları Alevi kimliğinin vurgulanmasını, Kürt kimliğinin öne çıkarılmasından daha az zararlı olarak değerlendirmeye başladılar.⁸⁴

Ayrıca B mahallesinde siyasal liderler arasında çok sayıda Dersim ve Koçgirili Kürdün bulunması da bu durumu etkilemektedir.⁸⁵ Zira 60'lı yıllardan beri neredeyse tüm radikal sol örgütler içinde Dersimlilerin ağırlığı olmuştur. Bruinessen'e göre, genç Dersimliler, Kürt ya da Alevi kimliklerini reddetmeseler dahi, 70'li yıllarda "feodal ve küçük burjuva" karakterli olarak gördükleri Kürt hareketinden çok radikal solda aktiftirler. Dersim'de en güçlü sol örgüt olan TKP/ML-TİKKO'nun, 80'li yıllarda bir "laik, radikal Alevi" örgütüne dönüştüğü ve kendi Alevi ya da Zaza etnisitesini oluşturmaya başla-

dığı belirtilmektedir.⁸⁶ TIKKO, B mahallesindeki kurucu örgütlerden biri olduğundan, bu örgütün kimlik politikasının B mahallesini etkilediği düşünülebilir.

Bruinessen, Dersim'i 1994 yılında hâlâ "PKK'nın taban oluşturmak için zorlandığı ve diğer radikal siyasal hareketlerin rekabetiyle karşılaştığı tek bölge" olarak tanımlamaktadır.⁸⁷ Örneğin B mahallesindeki TIKKO eylemcisi bir erkek, PKK'nın, bölgede doğan "Türk solu"nun militanlarını "Kürt toprağında misafir" olarak ilan ettiğini ve "Türk solunu" bölgeden çıkarmak niyetinde olduğunu belirterek eleştirmekte ve "Tunceli'de çoğunluğun Kürt ve Türk halklarının birlikte kurtuluşuna ve milli kurtuluştan çok, sosyalist kurtuluşa inandıklarını" söylemektedir. "Tuncelililer hâlâ Kürt kimliğinden, dolayısıyla Kürt milliyetçiliğinden uzaktırlar." Ama daha sonraları PKK Tunceli'yi önemli bir operasyon alanı ilan etmiş ve bölgede çok sayıda köy ordu tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu gelişmelerin, mahalle sakinlerinin kimliğine ve Türk solu ile Kürt ulusal hareketi arasında gidip gelen siyasal yönelimlerine ne derece etki ettiği bir araştırma konusudur.

Hemşehrilik, B mahallesinde de rol oynayan bir unsur olmakla beraber aynı yöreden gelenlerin etnik ya da mezhepsel kökenlerinden dolayı kendi aralarına bir sınır koyduklarını saptamadım. Mahallenin kurucusu konumunda olan sol örgütler bu tür bir gelişmeyi engellemek niyetinde olduklarını açıkça ortaya koymuşlar; arazilerin dağıtımında siyasal tutumları ve ihtiyacı göz önünde tuttukları için de hemşehrilik açısından homojen kesimler oluşmamıştır.⁸⁸ Mahallelerin geçmişinde, yani kurulma aşamasında sol radikal örgütlerin oluşu, bu örgütlerin mahalleyi devletin güvenlik güçlerine ve faşistlere karşı silahlı olarak "savunmuş" olması mahallelilerin kendi aralarında değil dışarıya karşı sınır çekilmesini getirmiştir. Bu nedenle burada, sağcı, Sünni ve giderek İslamcılarının ağırlıkta olduğu çevre mahallelerin tersine, çoğu mahalle sakini için ortak bir sol ve Alevi kimlik (%80'lik bir orandan söz edilmektedir), heterojen bir yapı gösteren etnik ve bölgesel kimlikten daha önemlidir.⁸⁹

1993 yazında, İslamcılarının Sivas'ta bir otelde yangın çıkarıp çoğunluğu Alevi olan sanatçı ve aktivist 37 insanın ölmesine yol açması, B mahallesinin sakinlerinde Alevi mezhepçiliğinin daha fazla güçlenmesine ve Sünni komşularıyla ilişkilerinin zayıflamasına yol açtı. Bazı kadınlar kendilerini ilk kez bu saldırıdan sonra Alevi olarak hissettiklerini söylüyorlardı. Saldırı nedeniyle ortaya çıkan kor-

kular, önemli bir seçim kampanyası temasına dönüştürüldü: SHP, kendisiyle Ümraniye'de rekabet halinde olan CHP'den sayısal olarak daha güçlü olduğunu, dolayısıyla Alevileri daha iyi koruyabileceğini vurguluyordu. CHP ise, hükümette yer alan SHP'nin yanan oteldeki Alevileri ve aydınları korumak için hiçbir şey yapmadığı ve ölümlerde sorumluluk payı olduğu düşüncesini ortaya atıyordu.⁹⁰

Kendi grubunun tehdit altında olduğu bilinci, B mahallesindeki Alevi örgütlenmede hızlanmaya yol açtı. Sivas'taki saldırıdan kısa bir süre sonra, mahallede Pir Sultan Abdal Kültür Derneği'nin bir şubesi açıldı ve üye sayısı altı ay içinde 600-700 kişiye çıktı. Dernek, Alevi kültürünü, Alevi değerlerini yeniden yaşama geçirmeyi istemektedir, ama Aleviliği aynı zamanda bir toplumsal direniş geleneği olarak da görmektedir. Bu anlayışla, mahalledeki "ahlaki olmayan" yerlere (örneğin bılardo ya da atari salonları)⁹¹ karşı folklor kursları düzenlenmekte, ayrıca siyasal tartışmalar yapılmaktadır. Dernek bünyesinde bir de kadın komisyonu kurulmuştur (okuma-yazma öğretmek gibi niyetlerle), ama derneğe gidip gelenler esas olarak 20 yaş civarındaki delikanlılardır. Kadınlar ise, semtte bulunan derneklerdeki çalışmalara ilgi duyuyorlardı ama mevcut derneklerin çoğu çeşitli siyasal gruplaşmaların elindeydi ya da bu gruplarca denetim altına alınmaya çalışılıyordu. Çünkü genel siyasal ortam dernek kurma hakkını sadece "siyaset dışı" görünen konulara tanıyordu ve siyasal grupların bu dernekler dışında örgütlenme olanakları son derece sınırlıydı.⁹² Bir faaliyet alanını ilgilendiren diğer örgütlenmeler gibi PSAKTD de farklı sol örgütler tarafından halka ulaşma ve sempatizan kazanma için çıkış noktası olarak kullanılmaktadır; burada güç dengelerinin yavaş yavaş Türk solundan DEP'e kaydığı görülmektedir.⁹³ Bu gelişmeyle bağlantılı riskler, kadınların siyasal katılım konusundaki çekingenliğini artırmaktadır:

"Birkaç defa oraya gittim, sonra durumu anladım, onun için de üye olmadım. PSAKTD'ye üye çok sayıda genç kız var. Onlar daha cesur. Biz [evli kadınlar] daha çok korkuyoruz. Yarın başka bir oyun oynandığında, evlerimize girip çocuklarımızı götürebilirler. Neler olacağı gelecek hükümetlere bağlı." (Esmâ)

Yani hem A hem de B mahallesindeki göçmen grupları, neredeyse 15-20 yıldır İstanbul'da yaşıyor olmalarına rağmen etnik ya da mezhepsel kimliklerini vurgulayarak kendilerini diğer göçmen gruplarından ve sosyal, kültürel ve siyasal açılardan mahallenin ya da ilçenin diğer sakinlerinden ayırmaktadırlar. Kürt ve Alevileri, devlet

baskısının ya da militan örgütlerin ve grupların saldırılarının hedefi haline getiren etnopolitik çatışmaların artması, kimliği güçlendirmiş, farklı baskı biçimlerinin bilincine varılmış ve başka etnik kökenden gelen kent sakinleriyle birlikte örgütlenme isteği azalmıştır. Çoğu 1994 yerel seçimlerinde SHP ya da CHP'yi seçmiş olsa da, kendilerinin devlet tarafından Kürt ya da Alevi olarak kabul görmediğini, tersine ya doğrudan devletin tehdidi altında olduklarını ya da en azından kendilerini tehdit eden güçler karşısında korumasız kaldıklarını hissetmektedirler. Ama, özellikle kadınlarda Türk devletine karşı bu mesafeli duruş ender olarak muhalif bir siyasal angajmana dönüşmektedir; baskı korkusundan ötürü, eleştirel tavır çoğu zaman sadece en yakınlardan oluşan çevrede dile getirilmekte ve nadiren eyleme ya da örgütlenmeye dönüşmektedir. Ama mahalle ya da ilçede, siyasi partiler ya da dernekler varsa, genel siyasal koşullara ve yaşanan yerdeki siyasal yapıya bağlı olarak kadınların formel örgütlü siyasete katılımı da artmaktadır.

Türk Solunun Etkisiyle Siyasallaşma

Türk solcularının gecekondü sakinlerinin siyasallaşma, harekete geçirilme ve örgütlenmesine yönelik bilinçli çabaları özellikle 70'li yılların sonunda gündeme gelmiş ve 1980'le birlikte sola vurulan darbenin ardından, 90'lı yıllarda solcuların yeniden örgütlenme süreci içinde yeniden başlamıştır. Danielson ve Keleş, 1978-80 arasında 3.600 insanın hayatına mal olan sağ-sol çatışması biçimindeki siyasal şiddetin gecekondü bölgelerinde başlamadığını, bu olayların başka yerlerde başlayıp 70'li yılların sonunda buralara sıçradığını vurgulamaktadır. Giderek Türkiye siyasetine damgasını vuran ideolojik kutuplaşmanın, işsizlik ve yaşam koşullarının kötüleşmesiyle arttığı, işsizlik oranı çok yüksek ve altyapı eksiklikleri daha fazla olan yeni gecekondü mahallelerinin bu çatışmaların içine özellikle çekildiği ifade ediliyor. Çatışmaların %60'ı, üst ve orta kesimin oturduğu semtlere komşu olan ve bu yüzden gelirler arası farkların iyice göze battığı yerler durumundaki muhallerde meydana geliyordu. Ancak bu konuya ilişkin olarak şimdiye kadar neredeyse hiç bilimsel çalışma yapılmamıştır. O zamanki aktif sol örgütlerin dergi, broşür ve bildiri gibi birincil kaynaklarının büyük bölümü tutuklama dalgası sürecinde yok edilmiş ya da suç delili olarak toplatılmıştır. Buna rağmen elde kalmış yazılar, ancak yavaş yavaş yayımlanarak

herkesin bilgisine sunulmaya başlanmıştır.

Çoğu gecekondu sakini Türk solcularıyla ilişkilerini, araya giren uzun zaman ve yaşanan baskı nedeniyle, ancak ihtiyatlı bir şekilde dile getirmektedir. Gene de B mahallesinde, bu mahallenin Maocu grupların etkisiyle ve onların hedefleri doğrultusunda örgütlenmesi ve savunulması konusunda hem mahalle sakinleriyle hem de eski yerel liderlerle görüşme yapabildim. Aşağıda, bu bilgileri bugünkü yerel siyasal katılıma yönelik sonuçları açısından değerlendirmek istiyorum.⁹⁴

A Mahallesinde Türk Solcularla İlişkilerin Etkisiyle Bilinçlenme ve Kadın Güçlenmesi

Daha önce (s. 176-80) analiz ettiğim gecekondu bölgesi Kavakpınar'daki kadın sorunlarına yönelik kamusal angajman, gecekondu kadınlarda hangi potansiyellerin harekete geçirilebileceğini göstermektedir. Söz konusu durumda cesaretlendirme ve teşvikin, hem kadın hareketi, hem de sol hareket ile bağlantılı kadınlarla sağlanabildiğini gördük. Daha az örgütlü de olsa, A mahallesinde de benzeri ilişkilerin etkisi görülmüş. 70'li yılların sonunda, Kürt mahallesindeki kadınlara okuma yazma öğretilmek üzere öğleden sonraları düzenli olarak toplantılar düzenlenmiş. O dönemde kadınlardan bazılarının kocaları sol eğilimli öğretmenlerin örgütü TÖB-DER'de faalmiş. Bu dernek üzerinden İlerici Kadınlar Derneği (İKD) ile ilişkiler kurulmuş.

İKD, 1975'te İstanbul'da Türkiye Komünist Partisi (TKP) yelpazesindeki kadınlar tarafından, emekçi kadınların örgütlenmesi amacıyla kurulmuştu ve ilk bürosunu da bir gecekondu semtinde açmıştı. Türkiye'de kadın işçi sayısı fazla olmadığından gecekondu kadınlar İKD'nin önemli hedef gruplarından biriydi; ve dernekteki kadınlar işe gecekondu kadınların yerel düzeydeki çıkarlarından yola çıkarak başlıyorlardı. 1978'de derneğin ülke çapında 14.500 üyesi, 22 şubesi ve 26 temsilciliği vardı. İstanbul'un Asya yakasında sadece Kartal'da bir şubesi vardı; bunun dışında Beykoz'un işçi semti Paşabahçe'de de, bu çevrede oturan kadınların yürüttüğü bir temsilciliği vardı. Dernek *Kadınların Sesi* adlı bir yayın çıkarıyordu ve İKD, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Nisan 1979'da yasaklandıktan sonra, bu yayın organının büroları dernek lokali işlevini üstlenmişti; 1980 askeri darbesinden sonra bu faaliyetlere de son verilmiş-

ti. Bu aradaki dönemde, Mayıs 1979'da, Beykoz'da da *Kadınların Sesi*'nin bir bürosu açılmıştı.⁹⁵

A mahallesinin kadınlarından biri, *Kadınların Sesi* gazetesini satın alıyor, sonra kadınlar tarafından birlikte okunuyor ve tartışılıyor. A mahallesinin kadınları, İKD'nin, örneğin 1979'da gecekondu çocuklarına ücretsiz süt dağıtılmasının teşvik edildiği kampanya gibi siyasal faaliyetlere de katılmışlar. Bu faaliyetler, iki kadının kısa bir süre gözaltına alınmasına da yol açmış.

Başka toplantılar da yapılıyor o dönemlerde; diğer ilçelerden gelen Dev Yol / Dev Sol kesimi eylemcilerin yönetiminde erkek ve kadınlar birlikte toplanıyorlar. Bu toplantılarda, genel bilinçlenme çalışması yapılıyor, yerel sorunlar hakkında daha az konuşuluyor. Aktarılanlara göre bu toplantılar, birincisi, mahalle sakinlerinin somut sorunlarıyla bağlantılı olmadıkları için, ikincisi de eylemciler arasındaki sert, kısmen de şiddet içeren sürtüşmelerden etkilendiği için çok verimli olmamışlar.⁹⁶ Daha sonra da eylemciler tutuklandıkları ya da yurtdışına gitmek zorunda kaldıkları için "ortadan yok oluyorlar". Mahallede ise insanlar tutuklanıyor, evler aranıyor, kitaplar önlem olsun diye yakılıyor, mahalle sakinleri arasında korku yayıldığı ve siyasal bilgi yetersiz olduğu için siyasal toplantılar artık yapılmaz oluyor. Burada, B mahallesi örneğinde daha sonra gösterileceği gibi, solcular ve gecekondu mahalle sakinleri arasındaki ilişkinin organik bir ilişki olmadığı ve bu nedenle, darbeden sonra kolayca birdenbire kesildiği görülmektedir.

1994 yerel seçimlerinin arifesinde Dev-Yol siyasal yelpazesindeki tartışmalar, 70'li yılların sonlarında yaşanan hatalardan ders çıkarıldığını göstermektedir; ana hedef olarak şunların dile getirilmesi bunu göstermektedir: "Toplumdan öğrenmeyi sürdürmek", yani halkı, yalnızca örgütlenmek için gereken bir nesne olarak görmemek, "halkla (emekçiler) devrimciler arasındaki mesafeyi kapatmak" ve "halkın örgütlenmesinde... önyak olmak." "Devrimciler halka umut vadeden insanlar değil, emekçilerin kendi inisiyatiflerinin ortaya çıkmasını sağlayarak, gerçek umudun emekçilerin yaratıcı enerjileri olduğunu gösteren insanlardır."⁹⁷ A mahallesinden Nalan örneğine baktığımızda, komşuları ile çeşitli siyasal sorunları tekrar tekrar tartışan ve onlara problemlerini öncelikle kendilerinin çözmesi, deneyim ve faaliyetlerini geliştirmesi, kendi potansiyellerini keşfetmesi için yol gösteren dolayısıyla yukarıdaki anlamda önemli bir rol oynayan bir kadın görülmektedir. Bu bireysel angajman dahi, kadınlar üzerinde

güçlü bir etki yapmaktadır.

Belediye binası önündeki büyük eylem çerçevesinde de, Dev Yol'a yakın duran ve aynı zamanda SHP içinde yerel politikada aktif olan Halkevi'nin temsilcileri ile ilişki kurulmuştu.⁹⁸ Halkevi'nden gelenler, o zamandan beri düzenli olarak ev ziyaretleri ve bu arada küçük çaplı bilinçlendirme çalışması yaparak gecekondulularla ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde ilişki kurulan mahalle sakinleri, zaman zaman toplantılara ve gezilere davet edilmektedirler; özellikle mahalleden dışarıya çok az çıkan kadınlar bu davetleri, toplumsal ilişkilerinin, mekânsal ve siyasal deneyimlerinin gelişmesi açısından çok önemsemektedir. Gençlerin de Halkevi ortamında faal olması, siyasal açıdan risk taşıyor olsa da gençleri kişisel ve siyasal açıdan geliştirdiği ve tüketime yönelik boş zaman eğlencelerinden uzak tuttuğu için anlamlı bir faaliyet olarak görülmektedir. Annelerin burada faal olan oğullarıyla yaptığı tartışmalar da, bu kadınların siyasal bilgisini artırmasını sağlamaktadır. A mahallesi sakinlerinin siyasal örgütlerle örgütlü bağlantısı neredeyse hiç olmasa da, tek tek sosyalistlerle genellikle de kişisel olarak kurdukları ilişkiler, onlar açısından siyasal bilinç, haklarını savunma ve angajman için ek bir kaynak anlamına gelmektedir. Bu durum, geçmişte ya da bugüne kadar bu türden ilişkiler kurmuş olan kadınların, kendi durumlarıyla daha genel sorunlar olarak yerel, ekonomik, etnik ve mezhepsel ayrımcılık arasında, dolayısıyla da çeşitli baskı biçimleri arasında somut bağlantılar kurduklarını göstermektedir. Morgen'ın ABD'deki yerel siyasal katılım örneğinde vurguladığı gibi, kadınların gösterdiği angajmanın, taşıdıkları farklı kimliklerin bilinçli ve kolektif ifadesi olduğu –kadın ve anne olarak, mahalle sakini ve belli bir sınıfa ve etnik gruba aidiyet açısından– ve bu bilincin eyleme dönüşebileceği, bu kadınlar için de geçerlidir.⁹⁹ Aynı zamanda bu kadınlar, enformel ağları siyasal olarak harekete geçirme konusunda da merkezi roller oynayan birer "merkezi kadın"dırlar.

70'li Yılların Sonunda Bir Gecekondulular Mahallesinin

Sol Örgütler Tarafından Savunulması ve Örgütlenmesi – B Mahallesi

Gecekonduluların örgütlü bir siyasallaşma çalışmasından hangi potansiyellerin doğacağını, geçmişini, eski eylemcilerle ve mahalle sakinleriyle yaptığım görüşmelerden hareketle kurguladığım B mahallesi örneği göstermektedir. B mahallesi, tıpkı diğer gecekondu semt-

leri gibi ortaya çıkmış: Dar gelirli ve kirada oturan aileler, kısmen Ümraniye ilçesi sınırları içindeki gecekondü önleme bölgesinde yer alan ve yerleşimin olmadığı bir alanda 1976'dan itibaren arsa satın almaya ve üstüne küçük evler inşa etmeye başlamışlar. Daha sonra mafyadan oldukları anlaşılan bazı kişiler, yetkililere rüşvet verip yasal güvence alma gerekçesiyle gecekondü sakinlerinden büyük paralar talep etmişler. Bu mahalleyi diğerlerinden ayıran farklı gelişme 1977 ilkbaharında ortaya çıkmış. "Mafya" tarafından düzenlenen bir toplantıda kendilerini "devrimci" olarak tanımlayan gecekondülular, bilinen uygulamalara karşı argümanlar getirmişler ve birlik kurarak çoğunluğu devrimcilerden oluşan, ama önce üç-dört mafya temsilcisinin de dahil edildiği bir komite seçmişler. Ancak hemen yirmi gün sonra, mafya temsilcilerinin sayısı ikiye indirilmiş ve bunlar toplantıların hiçbirine katılmamış. Daha sonraki komite başkanlarından birinin ifadesine göre, ondan sonra mafyanın gelişmeleri etkileme şansı kalmamış, çünkü "halk devrimcilerin ve mafyanın farklı uygulamalarını görmüş ve bu nedenle devrimcilere tam olarak destek vermiş".

Mahallenin geleceği bu gelişmelerden sonra, farklı sol örgütlere yakın duran 30-50 yaş arasındaki seçilmiş erkeklerden oluşan ve "amcalar" olarak da adlandırılan bir halk komitesi tarafından belirlenmeye başlıyor. Komite üyelerini söz konusu örgütlerin "profesyonel devrimcileri" yönlendiriyor ve komiteye üniversite öğrencileri destek veriyor. THKP-C, Dev Yol, Dev Sol ve TKP/ML-TİKKO, Halkın Kurtuluşu ve Halkın Yolu bu ilişkilerde yer alan örgütler olarak sayılıyor. Örgütlerin kavgaları ve güç mücadeleleri nedeniyle sık sık yeni seçimler yapılıyor, zaman zaman mahallenin üst kısmı TİKKO, alt kısmı diğer örgütler tarafından yönetiliyor. Ayrıca mahalle her birine bir örgütün hâkim olduğu A, B, C ve D diye bölgelere ayrılıyor. Bu bölgelerde geçici halk meclisleri seçiliyor; mahalle sakinleri bu meclislere giderek daha fazla sayıda katılıyor. Ama bu türden bir taban demokrasisi, eski bir militanın bugün eleştirdiği gibi sadece az sayıda devrimcinin önemseydiği bir şey olarak kısa ömürlü oluyor.

Dolayısıyla bu mahalle bile, Latin Amerika'daki "işgaller"de olduğu gibi, kolektif, planlı ve siyasal açıdan örgütlü bir yapıya kavuşmamıştır. Burada sol örgütlerin eylemcileri gecekondü mahallesinin oluşumuna sonradan dahil olmuş, kolektif yapıları oluşturmaya, mahalle sakinlerini siyasal olarak harekete geçirmeye ve mahalleyi dışardan gelecek yıkım ve saldırılara karşı savunmaya sonradan başla-

muşlardır. Liderler siyasal hedeflerinin özerk bir mahalle, kurtarılmış bir bölge ya da mahallede alternatif siyasal, sosyal ve ekonomik yapılar oluşturmak olmadığını net olarak vurguluyorlardı. Bütün yaptıkları emekçilerin maddi olanakları dahilinde bir ev sahibi olmasına destek vermek, gecekondulular arasındaki kavgaları uzlaştırmak ve sosyalist-devrimci düşünceleri bu yoldan yayarak mahalle sakinlerini harekete geçirmeye ve kendilerinin devletle mücadelelerinde yer alacak kadrolar oluşturmaya çalışmaktan ibaretti.

Bu döneme ilişkin anılar, bugün çok farklı biçimlerde dile getirilmektedir. Erkek militanlar gururla, ama özeleştiriyi de ihmal etmeden, "simsarları", "faşistleri" ve polisleri nasıl püskürttüklerini anlatırken, kadınlar anlatmalarına sık sık "Biz akla gelebilecek en korkunç şeyleri yaşadık", "Biz çok çektik", "Biz yıllarca korkudan uyuyamadık" gibi cümlelerle başlamaktadırlar. "Bizim gençlerimiz" olarak da tanımlanan öğrencileri ve halk komitesi üyelerini, o zamanki mahalle sakinleri "biz şimdi onların sayesinde burada oturuyoruz" diyerek iyilikleriyle anımsamaktadırlar. Ama bugün sahip oldukları eve ancak korkuyla, silahlı çatışmalara, tutuklama ve işkencelere dayanma pahasına ulaşabilmişlerdir.

Mahalleye yönelik ortak anılarda önemli bir nokta, 1977 sonbaharındaki yıkımlardan birinde hep birlikte gerçekleştirdikleri direniş. Polis üst mahalleyi panzerlerle kuşatıyor; üniversite öğrencileri mahalle sakinlerini yıkıma karşı "etten duvar" örmeye çağırıyor ve bir mahalle sakininin ifadesine göre, "Bizimle birlikte direnin, biz sizleri bu toprağın sahibi yapacağız," diyorlar. Bir yanda ateşli silahlar ve panzerler, öte yanda taşlar, sopalar ve tüfeklerin kullanıldığı bu silahlı çatışmalarda, üçü çocuk olmak üzere mahalle sakinlerinden ve militanlardan 12 kişi yaşamını yitirmişti. 30-40 yaralı ve 100 kadar da gözaltı vardı. Mahalle yerle bir edilmiş, ama öğrencilerin de yardımıyla yeniden kurulmuştu. Ardından –memnuniyetle anlatıldığı gibi– polisler artık mahalleye tek başlarına gelememişler.

Mahallenin giriş ve çıkışları geceleri öğrenciler tarafından kontrol altına alınıyor; gerekçe olarak, karşı mahallede oturan "faşistlerin" saldırma ve yakma tehdidinde bulundukları gösteriliyor. Bazı sol eylemciler kendi adaletlerini uygulamaya koyuyor. Bunun bir sonucu, 1978'de mahallede yakalanan ve faşist oldukları düşünülen beş kişinin vurulmasıdır. Eski TİKKO eylemcilerinin bu ölümlerle ilgili olarak söylediğine göre bu olay başka bir örgütten münferit kişilerin sorumsuzluğu ya da "devlet provokasyonu". Ama devletin mahke-

meleri halk komitesini suçlu bulmuş, bu nedenle aranan bazı örgüt üyeleri ortadan kaybolmuşlar.

Anlaşıldığı üzere 1977'deki yıkıma karşı kolektif direnişten bu yana örgütler kendilerini mahalleye yeni yerleşecek insanlara konut güvencesi verecek kadar güçlü hissediyorlardı. Devlet, mevcut gecekonduları yasal olarak tanımak zorunda kalmıştı, ama yeni alanlara yerleşimin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği belirtiliyordu. 1979 yazında, eski alanın dışında kalan yüzlerce gecekondu yıkıldığında, TKP/ML merkez komitesi bir özeleştirici bildirisi yayınladı; bu bildiri, bir yandan sisteme muhalif radikal bir siyaset güden, öte yandan mevcut devlet yapıları tarafından yasal olarak tanınma çabasını içeren karma bir mantık içeriyordu. Bu tavır, siyasal düzeyde, gecekonduların hukuk anlayışını yansıtıyordu: yani önce bilerek yasaya aykırı durum yaratılıyor, sonra yasallaştırma çabasına giriliyordu.

"Parti örgütümüz bu konuda hataya düşmüş; 2 Eylül Direnişinin hâkim sınıflara saldırdığı korkuyu mutlaklaştırmıştır. Karşı-devrimi küçümseme ve bundan kaynaklanarak halk kitlesinin içinde gerçeklere dayanmayan bir güven duygusu yayma hatasına düşmüştür. Bizim güvencemiz, hâkim sınıfların devlet güçlerinin bize saldırmayacağı veya direnişimizi bu kez için kıramayacağı değil, birçok yenilgiyi göze alarak kararlılıkla direndiğimiz takdirde kompador patron-ağa devletine geri adımlar attırabileceğimiz; örgütlendiğimiz ve Halk Savaşı yolunu tuttuğumuz takdirde (geçici yenilgiler alsak bile) karşımızdaki bu zalim gücü kökten yerle bir edeceğimizdir."¹⁰⁰

200 mahalle sakini, özellikle de kadınlar yıkımdan sonra CHP bürosunu işgal etmişti; bir hafta sonra başka bir yıkım daha yaşanmıştı, ama bu defa direniş örgütlenmişti. Bu ikinci büyük direnişte rol oynayan sol örgütlerin, polisler arasında, özellikle de "halk çocukları" dedikleri askerler arasında hâlâ "ilerici", sol güçlerin varlığına ihtimal verdikleri görülmektedir; onlara şöyle sesleniyorlardı: "Sen de emekçisin, sen de gecekonduda yaşıyorsun! Bu köpeklere uşaklık edip ne kazanacaksın?"¹⁰¹ Eski bir mahalle sakininin anlattığına göre göstericiler, "Polis dışarı-asker içeri" diye de slogan atıyorlardı. Gerçekte bu bazı askerleri ve polisleri çığrından çıkarmıştı. Öte yandan, askerlerin silahlarını kullanarak, polislerin mahalle sakinlerinin üstüne yürümesine engel oldukları anlatılmaktadır. Dolayısıyla radikal retoriğe ve silahlı mücadeleye rağmen, B mahallesini örgütleyenler kendilerini tüm organlarıyla ve temsilcileriyle devletin karşısında görmüyorlardı. Bu durum, mahallenin fiziksel gelişimi için gösterdikleri angajmanın biçiminde de ortaya çıkmaktadır.

Simsarlar ve mafya 1977'de mahalleden uzaklaştırıldıktan sonra, toprak halk komitesi tarafından dağıtılmaya başlıyor. Toprağın her-kese ait olduğu, bunun için para ödenmesi gerekmediği ve toprağın, ihtiyacı olanlar tarafından kullanılması gerektiği anlatılıyor. Böylece, B'de aktif olan örgütlerin taraftarları arasında ve önceden B'de oturanların hemşehrileri arasında B mahallesinde gecekondulaştırıldığı bilgisi hızla yayılıyor. İsteklilerin halk komitesine başvurması gerekiyor, bir referans getirmeleri isteniyor ve kendilerine maddi durumları ve siyasal tavırlarına yönelik sorular soruluyor. Verilen bilgiler, eskiden beri mahallede oturan eylemciler tarafından denetlenmeye çalışılıyor.¹⁰² Yerleşimde, hemşehri kısımlarının oluşmasından kaçınmak gerektiği düşünülüyordu. Ama mahalleye sadece siyasal açıdan sol eğilimli insanlar alındığından, sonuçta Alevilerin yoğun olduğu bölgelerden ve "doğudan" gelenler tercih ediliyordu.

Mahalledeki ilişkilerin, sıcak ve yoğun olduğu belirtilmektedir. Bugünün ve başka mahallelerin aksine, herkes komşularının %80-90'ını tanıdığını ve birbirlerini destekleyip güven duyduğunu söylüyor. Bunun bir nedeni, belli bir ahlakın yerleştirilmiş olması: "Halkın kültürüne yabancı olan her şey", yani sadece hırsızlık, kumar, fuhuş ve sağcı gazeteleri okumak değil, "erkek ve kadınların meşru olmayan ilişkileri" de açık olarak eleştirilmiş ve kovmayla tehdit edilerek yasaklanmış o dönem. Diğer yandan komşuluk ilişkileri, örneğin ev inşaatında ya da mahalleye su getirilmesinde karşılıklı yardımlaşmayla güçlendirilmiş.

İnşaat malzemesi aileler tarafından bizzat satın alınmış, ama yapım aşamasında karşılıklı yardım çok yaygın olmuş. Köy kültüründen de kaynaklanan bu kolektif yardım (imece) B mahallesinde sol örgütlerin kadroları tarafından yönlendirilmiş ve üniversite öğrencileri hiçbir çıkar gözetmeden yardım etmişler. Başka mahallelerin tersine, altyapı tesisleri ve sosyal olanaklar da birlikte oluşturulmuş. Böylelikle, örneğin solun hâkimiyetinde olan Mimarlar Odası'nın stajyerlerinin yardımıyla, sokak ağının daha düzgün olması için resmi olmayan bir imar planı hazırlanmış. Mahalle sakinlerinin bağışları ve kolektif emeğiyle, bugün içinde bir kütüphanenin yer aldığı bir "halk odası", doktorların ve tıp öğrencilerinin başlangıçta gönüllü muayene yaptıkları bir sağlık ocağı ve bir okul yapılmış; öğretmenleri ise Milli Eğitim Bakanlığı atamış. Mahalle sakinlerinden bir kadının anlattığına göre, kadın ve çocuklar da okulun inşaatına katılmışlar. Elektrik için "simsarların kablolarına elkonmuş" ve elektrik

direklerinden kendi mahallelerine hat çekmişler.

Ama kendi sorunlarını çözmek için kolektif çalışma, devletin yapması gerekene bir alternatif olarak değil, onu tamamlama işlemi olarak görülmektedir, bir özerklik hedefi yoktur. Nitekim B mahallesinde de, devlet kurumlarına başvurmak ve toplu görüşmeler örgütlemek için harekete geçilmiştir. Mahalle sakinleri ve örgüt yapısı içinde daha yoğun ilişkiler nedeniyle, bu gelişmeler daha ilk yıllarda gerçekleşebilmiş, oysa başka mahallelerin sakinleri arasında o dönemde henüz yeterli ilişkiler kurulmamıştı. Bu mahallede örneğin 60-70 kadın mahalleye su getirilmesini sağlamak için birlikte belediyeye gitmiş. Gerçi yanlarında komite üyeleri varmış, ama bunlar gençler değil, resmi kurumlarla formaliteleri nasıl halledecekleri kendilerine önceden anlatılan "sakıncasız yaşlılar"mış. Radikal solcu bir halk komitesinin temsilcileriyle devlet kurumlarına başvuru yapılması, bir çelişki olarak görülmemektedir:

"Neden çelişki olsun? Gerçi yapı mevcut sisteme karşı. Ama insanlar bir kez buraya yerleşti, yaşayabilmeleri için temel ihtiyaçlar karşılanmalıydı. Su, elektrik, kanalizasyon, sokak, vb. mevcut rejimden değil de, nereden istenir? Bu projeleri sadece devlet kuruluşları gerçekleştirebilir, normal yurttaş ya da örgütler, kadrolar, komiteler bunu yapamaz ki. <Meksika'da, örneğin gecekondu gruplar bilerek devletin hizmetlerini kabul etmiyor. Su ve elektriği mahalleye çekmişler ve mahallede kendi kurumlarını (polis, eğitim) oluşturmuşlar. Tamamen özerk olmak istiyorlar.> Burada böyle bir şey söz konusu değildi. Buradaki hareketin Türkiye'deki diğer siyasal hareketlerle ve eylem biçimleriyle bağlantılı görülmesi gerekiyor, bundan soyutlanamaz. Yerel meclisi olan özerk bir mahalle kurmak, kendi vergilerini ve kaynaklarını toplamak amaçlanmıyordu."

Kooperatif şeklinde ekonomik yapılar oluşturmak ön plandaki hedefler olmadığı halde, ekonomik nedenler bunu zorunlu kılmıştır. 1979'da gıda, yakıt ve inşaat malzemesi için tüketim kooperatifleri kurulmuştu, çünkü mahallede dükkân yoktu. Ancak kooperatifler ekonomik bakımdan ayakta kalmayı başaramıyordu; darbeden sonra da kapatıldılar.

Çeşitli kolektif faaliyetlere halk komitesi danışmanlık yapıyor ve faaliyet kararları alıyordu; ayrıca toplantılarda konular tartışılıp oylamalar yapılıyordu. Ama bununla da kalmayıp mahalle sakinleri arasındaki arsa sınırları tartışmalarını ya da aile kavgalarını uzlaştırma gibi işlevler de üstlenilmişti. Bu toplantılar, kışın iki kahvede, yazın açık alanda yapılıyordu.

Örgütler, sosyalist devrimci düşünceleri yaymak ve uzun vadede

tarafıtar kazanmak ya da kadro oluşturmak gibi amaçlar güttüğünden, çeşitli bölgelerde, emekçilerin sorunlarının ön planda olduğu düzenli toplantılar, seminerler ve konserler düzenliyordu: Sömürü, emekçilerin hakları, sendikalar, sosyalizm ve yerel politika gibi konular ele alınıyordu. Birlikte gazete ya da kitap da okunuyordu. Bir mahal le sakini, kendisini öğrencilerin yanında cahil hissettiğini, ama bunun onu kitap okuyup siyasal bilgisini artırmaya teşvik ettiğini anlatıyordu. Ona göre, "sol hareket, bir üniversite gibiydi".¹⁰³

Ama burada da, kadınların çoğu bu tür bir enformel siyasal eğitimden erkek akrabalarından bilgi alarak ve bazen siyasal kitaplar edinerek sadece dolaylı olarak yararlanabiliyordu. Gerçi kadınlar somut olarak dışlanmamıştı; erkekler, "çok sayıda kadının", özellikle öğretmen, üniversite ve lise öğrencisi gibi "eğitimli kadınların" çalışmalarına katıldığını, ama kendi eşlerinin katılamadığını "ülkemizin yapısı yarı feodal" diyerek dile getiriyorlar. Toplantılara katılan az sayıda kadından biri, kendisini erkekler tarafından dışlanmış ve ayrımcılığa uğramış olarak görüyordu:

"Toplantılara, daha çok erkekler katılıyordu. Çok az kadın vardı, 50 erkeğe 5 kadın oranında; ama ben toplantıların çoğuna katıldım. Erkekler bırakmıyorlar. Türkiye'de kadınlar için 'saçı uzun, akli kısa' denir. Kadınların gelmesini pek istemiyorlar. Ama benim için böyle değil. Erkekler ve kadınlar eşittir, hepsi de dokuz ayda doğar. Kadınlara her zaman diyorum ki, biz kadınların kendi yerimizi kendimiz almamız gerek. Kocam karşı değil. Çevre onu biraz etkiliyor gerçi, ama evde onunla konuşuyorum ve ikna ediyorum. Başka kadınlar için erkeklerin dediği çok önemli. Kadınlar çoğunlukla istiyor, ama erkekler dedikodudan korkuyor. Ben kendimden emin olduktan sonra, dedikodu benim için dert olmaz."

Görüldüğü gibi bu kadın, kişisel gelişim ve siyasal bilinç arasında ve özel ve kamusal alandaki cinsiyet ilişkileri arasında somut bir bağlantı kurmaktadır. Siyasal angajmanını etkileyen faktörler içinde ilk önce Almanya'da kalmış olmasını saymaktadır; belirttiğine göre insana insan olduğu için saygıyı orada öğrenmiş ve kişiliğini orada bulmuştur; ikincisi, halk komitesinin etnik-mezhepsel önyargılara karşı ısrarlı argümantasyonunu; üçüncü olarak da katıldığı ve daha sonra evde kocasıyla birlikte değerlendirmesini yaptığı toplantıları eklemektedir. Yaptığı çalışmaları bugün de sürdürmekte ve kendisinin kazandığı güçlenmeyi, siyasal deneyimleri ve bilgiyi komşularına aktarmakta, komşularını ikna amacı taşıyan ev ziyaretleri ve toplantılar yapmakta, bir partinin kadın komisyonunda çalışmakta ve

kadınların siyasal toplantılara katılması için uğraşmaktadır.

Önce erkek kardeşi aracılığıyla siyasal tartışma ve toplantılara gitmeye başlayan bir başka kadın, sonradan kadınlı erkekli toplantılara ve kadınlara yönelik ev toplantılarına katılmıştı ve siyasallaşmasını dışardaki dünyanın olumsuz tavrına da bağlıyordu:

"Toplantılarda sadece mahallenin sorunları üzerinde duruluyor; içinde bulunduğumuz durumun nedenleri, partilerin, siyasetin bize nasıl baktığı konuşuluyor; dışardaysa, bizim eğitim aldığımız ve örgütlendiğimiz söyleniyordu. Bunu da söylemek zorundaydılar. Biz burada belli bir kitleyiz, yoksul, evsiz ve yurtsuz. Devlet bizi suçladı, bunu bir suç eylemi olarak gördü, burada çetenin, militanların, anaşistlerin olduğunu söyledi. Hep bu iddialarda bulundukları ve insanları karakola götürdükleri için, onların karşısında olmak zorundaydım."

Bu kadın da bugün bir partide aktif ve seçim kampanyasında çalışıyor, çeşitli derneklerle ilişkisi var ve ekonomik, siyasal ve etnik açıdan köşeye sıkışmış insanların yaşadığı çeşitli baskılara ilişkin net bir siyasal bilinç taşıyor. Kadınların politikayla ilgilenmesi konusunda ise, bir yanda mahallenin kuruluş döneminde çalışmalara katılan ve bugüne kadar politikayla çok ilgili olan kadınlar, öte yanda hiçbir şeye katılmamış ve politikayla hiç ilgilenmeyen kadınlar arasında fark olduğunu belirtmektedir.

Darbeden sonra mahallede askeri inzibat karakolları kurulmuştu, sol militanlar ya izlerini kaybettirmek zorundaydı ya da uzun yıllar tutuklu kalmayı göze alacaklardı, neredeyse mahalledeki her aile gece baskınlarıyla, yakalanma, işkence ve tutuklanmalarla karşı karşıyaydı. Bir kez gözaltına alınan, artık şüpheli sayılıyordu; kendini tehlikeye atmak istemeyen komşular onlardan uzak kalmaya çalışıyordu. Toplantılar sadece küçük çevrelerde ve gizlice yapılıyordu. Kadınların bazıları, siyasi tutukluların yakınları olarak ve İHD aracılığıyla zamanla yeni siyasal bağlantılar kurmuşlardı. Diğer bazıları ise kendi aileleri içinde yaşadıkları baskılar sonucunda yılgınlığa düşmüş, dinamizmlerini yitirmiş, güvensizlik duyguları içinde siyasetten uzaklaşmışlardı.

Politikadan aniden ve zoraki uzaklaşma, bazı sol eylemcilerde gecekonduluların sakınlarına karşı güvensizliğe ve hayal kırıklığına yol açmıştı. Anlattıklarına göre gecekondulular "köylü kumazlığı" göstermiş, sadece ucuza bir gecekonduluların sahibi olmak için kendilerini "solcu" olarak göstermiş ama darbeden sonra militanları "ele vermiş", siyasal açıdan yüz seksen derece dönüş yapmış ve "küçük burjuva eğilimler" geliştirmişlerdir. Bundan farklı olarak ben şunu düşünüyö-

rum: Buradaki durum, B mahallesi sakinlerinin aktif siyasal örgütlerle, partilerle olan ilişkilerindekine benzer bir araçsal ilişki geliştirmiş olmalarıdır; solculara siyasal desteklerini sunarken, bunu konut olanakları, altyapı ve fiziksel korumanın karşılığı olarak yapmışlardır.

Schneider'in Şili'deki araştırmasının gösterdiği gibi, gecekondu-luların darbeden sonraki davranışları, büyük ölçüde örgütlenmenin biçimine bağlıdır: Protesto eylemleri özellikle 1973 Pinochet darbesinden önce halkın organik olarak aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmiş olduğu ve yerel taban eylemcilerinin yetişmeye başlamış olduğu mahallelerde uzun sürüyordu. Halkın –özellikle de öncü MIR tarafından– yukarıdan aşağıya örgütlendiği yerde, darbe sonrasında güçlü bir siyasal taban kalmamıştı, sadece orada burada dağınık protestolar oluyordu.¹⁰⁴ B mahallesinde de örgütlenme yukarıdan aşağıyaydı ve mahalle sakinleri yoğun baskılar ve korkularla karşı karşıya kaldığında kök salamamıştı.

Eylemciler, yapılan hatalarından bazılarını –mahalledeki farklı sol örgütler arasındaki bölünmüşlük yanında– özellikle siyasal bilinçlenmenin ve kendiliğinden örgütlenmenin ihmal edilmesine bağlamaktadırlar:

H: "Solcular, maddi güvencenin sağlanmasıyla mahalle sakinlerinin sosyalizme yöneceklerini düşünüyorlardı, ama siyasal eğitimi ihmal etmişlerdi. Oysa küçük burjuva eğilimleri nedeniyle bu sakinler mülk edinince sosyalist değil, sadece sosyal demokrat olabiliyorlar."

C: "Biz özel mülkiyete karşı olmamıza rağmen, onlara siyasal eğitim vermeden başlarını sokacak bir yer bulmalarına yardım ediyorduk. Mülk arttıkça, beklentileri artıyor ve sosyalizmden uzaklaşıyorlardı."

Dikkat edilirse burada kentsel toplumsal hareketlerin merkezi bir açmazı dile getirilmektedir; kent yoksulları, konut sorunları ya da "kolektif tüketim" üzerinden antikapitalist bir mücadele yönünde örgütlenmek istendiğinde bu açmaz ister istemez ortaya çıkmaktadır: Oluşan konutlar, kolektif bir mülkiyet altına alınmadığı zaman, özel mülk ilişkileri ortaya çıkmakta ve bu konut sahipleri de mülkiyetlerinin devlet tarafından güvence altına alındığını görmek istemektedirler;¹⁰⁵ ikincisi özellikle enflasyon oranı yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde mülk sahibi olma, ailenin sosyal güvencesi açısından önemli bir faktördür. Böylelikle B mahallesinde de sosyal demokrat ilçe yönetiminin 1989'da inşaat izni vermesinden sonra neredeyse tüm gecekondu-ların yerine (1994'te %70), –çoğu imar kurallarına aykırı olarak tüm arsayı kaplayan– çok katlı beton evler yapılmıştır.

Gerçi görüşme yaptığım kişilerin hepsi, yeşil alanların önemini ve örneğin ambulansların gidebileceği yolların önemli olduğunu vurgulamaktadır; ama hemen hiç kimse komşu evle kendi evi arasındaki resmen belirlenmiş mesafeyi dahi korumamaktadır. Kendi parasını ya da emeğini ortak kent tesislerine, örneğin kanalizasyona yatırmaya gönüllü olanların sayısı da çok azalmıştır. Kolektif çıkarlar, bu mahallede aile bütçesiyle ilgili hesapların gerisine itilmiştir. Çevreye de zarar veren bu gelişme, sosyalist örgütlenme çalışmasında ekonomik davranışın değişmesine önem verilmiş olsa, ısrarlı kooperatifleşme çalışmaları yapılmış olsa ve bu evre sadece üç yıl sürmemiş olsaydı muhtemelen yumuşatılabilirdi.¹⁰⁶

Gene de B mahallesi, darbeden sonra başlayan ve bugüne kadar süren baskı nedeniyle politikadan uzaklaştırma dönemine rağmen, başka gecekondu mahallelerinden farklı özellikler göstermektedir: Mahalle, SHP/CHP'nin üye depolarından biridir; sol örgüt ve akımların hâlâ öylesine bir prestiji vardır ve kendilerine öyle sempati beslenmektedir ki, 1989 yerel seçimlerinde eski bir halk komitesi başkanı muhtar seçilmiş ve 1994'te farklı sol gruplar kendi muhtar adaylarını çıkarmışlardır. Mahallede, kadınların da yararlandığı açık mekânlar bulunmaktadır: Kısmen kahvelere benzeyen hemşehri derneklerinin dışında, iki kültür derneği, kadın toplantılarının da yapıldığı seçim mücadelesi için kiralanan lokaller ve toplantılar için kiralanan düğün salonları bu nitelikte sayılabilir. Burada özellikle kadınların siyasete büyük bir ilgi duyduğu, siyasal bilinç taşıdığı ve mahallenin içinde ve dışında siyasal toplantılara katıldığı görülmektedir. Benim görüşme yaptığım, kuruluşundan bu yana B'de yaşayan SHP, CHP ve DEP parti eylemcileri formel eğitim almamış, öncelikle mahalledeki enformel siyasal eğitim çalışması sayesinde gelişme göstermişlerdir ve örneğin kendi yaşadıklarıyla yerel durum arasında siyasal bağlantılar kurmayı, bunları diğer kadınlara açıklamayı, sadece kendi enformel ağlarındaki kadınlar karşısında değil, tanımadıkları kadınların karşısında da politika üzerine tartışmayı ve belli bir siyasal sorunu gerekçelendirmeyi öğrenebilmişlerdir. Son olarak da, B mahallesinde, seçim mücadelesi içinde, yerel bir taban demokrasisinin kurumlaşması yönünde propaganda yapılmıştır. Bu son nokta, geleceğe yönelik değerlendirme içinde kısaca tartışılacaktır.

Taban Demokrasisi Örgütlenmesi İçin Bir Öneri: Mahalle Meclisleri

Daha önce ele aldığımız parti politikasına araçsallaştırıcı (yararcı) yaklaşımdan farklı olarak bugün, yerel politikaya aktif katılımı ve denetlemeyi amaçlayan yeni bir iradeden söz etmek gerekir. Bu, öncelikle "semt meclisi", "mahalle meclisi" veya "halk meclisi" düzeyinde demokratik organların kurulması talebinde dile gelmektedir. Bu talep, 1994 seçim mücadelesinde hem sol akımlara yakın duran mahalle sakinleri tarafından gündeme getirilmiş, hem de farklı partiler ve adaylar tarafından kabul görerek seçim vaadine dönüştürülmüştür.

A mahallesinde bu fikir, aynı yelpazedeki muhtar adaylarının sayısının azaltılması çabasıyla bağlantılı olarak, özellikle SHP sol kanat eylemcileri tarafından tartışılmaktadır. Deniz, burada düşünülen önseçim mekanizmasını her ay toplanacak ve muhtardan icraat raporu isteyecek bir halk meclisiyle birleştirmek istemektedir. Muhtardan beklenen temel görev, gecekonduların konut kooperatiflerine dönüştürülmesiydi.

B mahallesinde, çok sayıda sosyalist muhtar adayı seçim kampanyasına yönelik el ilanlarında bu tür sözler vermektedir. Örneğin, İP'ye yakın kadın aday, kendisinin, ihtiyar heyetinin ve her kısımdan iki temsilcinin yer alacağı bir halk meclisi belirlemek ve bunu mahalle sakinlerinin onayına sunmak istiyordu. Bu meclisin görevi, mahalle sakinlerinin her işlerinde ilçeye başvurmak zorunda kalmaması için mahallenin iç sorunlarını çözmek olmalıydı. Dolayısıyla burada hedeflenen, sınırlı bir yerel özerklik biçimidir. TİKKO'ya yakın aday, muhtarlığı halkın içinde yer alacağı yerel bir özyönetim kurumuna dönüştürmek istemektedir. Her üç ayda bir tüm mahalle için, ilgili mahalle sakinlerinin katılacağı, sorunları tartışacağı ve kararlar alacağı bir toplantı yapacaktır. Alınan kararlar daha sonra komisyonlar aracılığıyla uygulanacaktır. Bu şekilde, mahalle sakinleri arasındaki ilişkilerin de tekrar güçlendirilmesi istenmektedir. Eskiden HEP' te yönetici konumunda olan aday da geniş katılımlı halk toplantıları yaparak, farklı "demokratik kitle örgütleriyle", sendikalar, meslek örgütleri, halkevleri vb. ile diyaloga girerek, mahallenin eski değerlerini yeniden canlandırmak istemektedir. Sosyal demokrat bir aday, ayda bir defa her sokağın bir kişiyle temsil edileceği bir mahalle meclisi toplamak istemektedir.

Tüm bu tasarılar, muhtarlığın sadece bürokratik nitelik taşıyan mevcut görevlerinin ötesinde yeni görev alanları belirlemek ve yeni bir demokratik çerçeveye oturtmak, muhtarlığı yerel bir özyönetim için çıkış noktası yapmak istendiği görülmektedir. Özellikle de geniş bir sol tabanı olan bu mahallede muhtarlık aracılığıyla, yeni, sosyalist yapılar oluşturma fırsatı görülmektedir. Yerel projeleri nedeniyle, bu adaylar DEP'in boykot çağrısına katılmamışlardır. DEP, kendi milletvekillerinin tutuklanmasından sonra ve Kürtlerin yoğun olduğu bölgedeki yoğun baskılar nedeniyle seçimin tüm meşruiyetini kaybettiği gerekçesiyle seçimleri protesto ederek geri çekilmiştir.¹⁰⁷ Böylece, Kürt sorunu doğrultusunda coğrafi ve siyasal anlamda bölünmüşlük, yerel düzeyde de Türk solunu bir açmaza sokmaktadır: Türk solu, bir yandan, Kürtleri temsil eden DEP'in her tür legal, parlamenter siyasal katılımının engellenmesi nedeniyle yerel seçimlerin meşru olmadığını ilan etmek ve bu nedenle de aynı şekilde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Öte yandan, 11 yıl sonra¹⁰⁸ yeniden kazanılan legal siyasal katılım ve yeniden örgütlenme fırsatını kullanmak ve yeni başlamış olan yerel demokratikleşme projesini gerçekleştirmek istemektedir.

DEP de, yerel seçimlerden çekilene kadar yerel düzeyde demokratikleşme politikası izliyordu. DEP, çıkar gruplarının temsilcilerinin ve derneklerin, yerel sorun çözme mekanizmalarına dahil edilmesinden söz etmekte ve merkezi yönetimin en alt üyesi olan muhtarlığı kaldırmak, yerine kendi bütçesi ile donatılmış ve yasal dayanaklarla güçlü kılınmış, belediye meclisi üzerinde demokratik baskı unsuru olanağına sahip bir Mahalle Meclisi ve Mahalle Başkanı geçirme hedefini ortaya koymaktaydı.¹⁰⁹

Yeni danışma organlarının oluşturulmasıyla katılımı yaygınlaştırmaya yönelik CHP ve SHP önerileri daha dar kapsamlıdır. CHP, hedeflediği genişletilmiş Belediye Meclislerinin belli konulardaki kararlarını önce "Muhtarlık Meclisleri"nin oyunun alınması şartına bağlamak istemektedir. SHP, "örgütlü-örgütsüz tüm toplum kesimlerinin" yerel politika için öneriler getirecekleri "Kent Kurultayları" yapmak istemektedir. Burada "proje demokrasisi" çerçevesinde, belediyelerin karar yetkisini, söz konusu belli bir proje için halk, dernek, kooperatif, vb. temsilcileriyle paylaşması istenmektedir. Ümraniye belediye başkan adayı, kadınlara B mahallesindeki bir seçim kampanyası toplantısında, kadınlar tarafından seçilecek kadın temsilcilerin de içinde yer alacağı mahalle meclisleri kurmaya söz vermiş-

tir. Ancak, beş yıl boyunca kent ve ilçelerin büyük bölümünde yönetimde olan bu partilerin, bu süreçte neden bu projeleri gerçekleştirmediklerini kendilerine sorması gerekmektedir.¹¹⁰

Burada önerilen mahalle meclisleri, gerçekte, halkın yerel projelere ilişkin kararlara, planlamasına ve yürütülmesine katılımını artırabilir ve mahalle, kısım ya da sokak düzeyinde görüş ve öncelikler oluşturma yoluyla yerel politikanın mahalle sakinlerinin bilgisinin ve ihtiyaçlarının dışında planlanmamasını ve şimdiye kadar olduğu gibi, klientalist yapılar aracılığıyla sadece bireysel çıkarlara yönelik olmamasını sağlayabilir. Ancak, temsilcilerin nasıl belirlenip seçileceği ve bu meclislerde temsilin nasıl örgütleneceği çok önemlidir. Bazı önerilerin içerdiği anlamda, mevcut demeklerin ve örgütlerin bu sürece dahil edilmesi, uzmanlık bilgisini de harekete geçirebilir ve geniş bir tabana yayabilirdi. Ama öte yandan, bu demekler genelde, ya tamamen ya da çoğunlukla formel eğitimi yüksek ve ekonomik durumu iyi erkeklerin sorumluluğunda ve yönetimindedir, o nedenle kadınlar ve erkeklerin bir kısmı dolaylı olarak yine dışlanmaktadır. Bu çalışmada ortaya konan dışlama mekanizmalarına rağmen, kadınların sürece eşit haklarla katılması isteniyorsa, kadınlar için kota koymak veya sadece kadınlara açık olan mevkiler oluşturmak kaçınılmazdır. Buna paralel olarak, kadınların siyasal temsil haklarını bilinçli ve bilgilенmiş olarak algılamalarını sağlayacak sürekli bir güçlendirme olması gerekir. Daha fazla ayrıntılandırılması gereken böyle bir uygulamayla, muhtarlık meclisleri, kadınların özel, yerel ve toplumsal bilgisini sürece dahil etmek, yerel problemlerin çözümünde bu bilgilerden yararlanmak ve kadınların aktif politikadan dışlanmasını aşmak için bir yol olabilir.

Sonuç

Çıkarımlar

Kırdan kente göç ve kentin plansız, enformel gelişimi gibi sorunlar dünyanın her yerinde, ama özellikle Üçüncü Dünyada çevre sorunlarına ve kıt kaynaklar üzerindeki paylaşım kavgalarına yol açmış ve etnik çelişkileri artırmıştır. Benim çalışmamın genel anlamda hedefi, kent politikasının karşı karşıya olduğu bu zorlu sorunların, yerel düzlemde yeni siyasal aktörlerin siyasallaşmasını nasıl etkilediğini sorgulamak ve bu yöndeki gelişmelerin, bir yandan siyasal hayatın ve toplumun demokratikleşmesini, öte yandan cinsiyetler arası ilişkileri içeren bütün bir sorunlar kompleksi içindeki yerinin ne olduğunu araştırmaktır. Somut olarak Türkiye örneğini inceleyen bu çalışmanın odaklandığı konu ise, enformel yerleşim alanlarındaki kent göçmenlerinin cinsiyet ilişkileri açısından sergilediği durumdur.

Türkiye örneği, 60'lı ve 70'li yılların kent konulu araştırmalarında önemli rol oynadı. O yıllarda kente göç, modernleşme teorilerinin mantığı doğrultusunda, özellikle de entegrasyon ve istikrar çerçevesinde ele alındı. Çoğu sosyolojik nitelikte olan gecekondu araştırmalarının üzerinde durduğu esas konu, kente göçen köylü nüfusun ne kadar kentlileştiği ve araştırmacılar karşısına çıkan dinamiki gördüklerinde, apati ve kendi durumlarını değiştirme yetisinin olmaması iddiası içeren "göçmenlerin pasifliği" tezinin Türkiye koşullarında geçerli olmadığı saptamasını yaptılar. Batı ülkelerinin koşullarından türetilmiş olan "bozguncu göçmenler" tezinin içerdiği yasa tanımazlık ve aykırılık tutumlarının da burada geçerli olmadığı ileri sürüldü. Siyasal katılımı ele alan az sayıdaki çalışma da, incelemelerini 70'li yılların ortalarına kadar getiriyordu ve bu araştırmalar göçmenlerin seçimlere araçsal mantıkla yaklaştıkları ve daha çok tutucu partilere oy verdikleri saptamasını yapıyordu. 70'li yılların sonlarına doğru siyasal şiddetin yayılması ve 1980 darbesi gecekondu araştırmalarını da büyük ölçüde kesintiye uğratmıştır. Yayımlanan tek tük makale ise, gecekonducuları "militan, radikal grupların ideal eleman deposu" olarak görmekteydi.

Benim incelememin esas konusu istikrar değil, katılıma dayalı

demokratikleşme olduğundan, teorik referans olarak, 80'li ve 90'lı yıllarda yapılan ve kentsel toplumsal hareketleri mahalle örgütlenmelerinin oluşturduğu bir ağ olarak değerlendiren tartışmaları aldım. Bu tartışmaların Manuell Castells'e dayanan bir kolu, konuyu Marksist sınıf analizinin içinde bulunduğu krizle ilişkilendirmekte ve sosyal sınıflar açısından büyük heterojenlik gösteren, yoksulluğun katlanılmaz derecede olduğu ve kırdan kente sürekli göç yaşayan güney ülkelerinde ortaya çıktığı şekliyle kentsel toplumsal hareketleri bu krize bir cevap olarak görmektedir. Castells'e göre bu ülkelerde yerel alan, kent yoksullarının ortak paydasını ve nesnel mahrumiyetten kolektif bilincin ve kolektif eylemin doğup gelişmesini sağlayabilecek temeli oluşturmaktadır. Buna karşılık Schuurman ve Naerssen, Castells'in saptamasına karşı çıkmakta ve Castells'in öngördüğü "siyasal özerklik ve yapısal toplumsal dönüşüm" gibi kapsamlı hedefleri devletin baskılarından dolayı gerçeğe uzak görmektedir, bunun yerine kentsel toplumsal hareketleri "kolektif eylem yoluyla kurtuluşu hedefleyen, kimliği mekâna bağlı toplumsal örgütlenme" olarak tanımlamaktadırlar.¹ Kendi alan araştırmam için gerekli çerçeveyi, bu tartışmalardan ve çoğunlukla Latin Amerika üzerine yapılmış çalışmalarından hareketle çizdim.

Gerçi ben en başından beri konuya cinsiyet bilinci perspektifinden bakıyordum ama, araştırmamın geçici sonuçları, yukarıda sözü edilen ve cinsiyetler konusunu tamamen dışarda bırakan bu yaklaşımlardan yola çıkmanın, gecekonduluların siyasal katılımına açıklık getirmeye yetmediğini gösterdi; yeniden üretimle bağlantılı siyasal angajman ve cemaat üzerine yürütülen feminist tartışmanın da dikkate alınması gerekiyordu. Zira gecekondululardaki yerel siyasal katılım sırf nesnel mahrumiyetin varlığına bağlı değildi. Bu incelemenin bakış açısını genişletmesi, bunun için de Schuurman ve Naerssen'in dile getirdiği siyasal ve ekonomik nitelikteki çerçeve koşulları dikkate alması, ama bununla yetinmeyip, ihtiyaçların cinsiyetlere göre değişen algılanışını ve –yerel sorunlara ilişkin bilincin kolektif eylemlere ve örgütlenmeye dönüşmesi için gerekli olan– kaynakların yeterliliğini de dikkate alması gerekmektedir. Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da harekete geçme için gerekli bu kaynakların niteliğidir. Gerçi Schuurman ve Naerssen, harekete geçme-kaynak ilişkisinde öngörülen para, iş ve statü gibi kaynakların çoğunun gecekondulularda olmadığını söylemekte haklıdırlar. Ama bu eksiklere rağmen gerçekleşen eylemler, ancak enformel kaynakların varlığıyla

açıklanabilir; Rabrenovic'in belirttiği bu "toplumsal kaynaklar"ın, katılımın niteliğine nasıl yansıdığı da bir araştırma konusudur. Siyasal katılımı gereğince değerlendirebilmek için üzerinde durulması gereken son nokta ise, direnişin mikro biçimleri ve hareket içinde yer alan kadınların bu mikro biçimlerden gelişen güçlenmesiydi; bu nokta üzerinde durulmadan, cinsiyetler arası ilişkileri ve sosyoekonomik ve siyasal koşulları belirleyen genel yapıların değişimi sorununu tartışmak sonuç getirmeyecektir.

Sözü edilen söylemlerle ilgili incelemeler çoğunlukla Latin Amerika üzerine veya Kuzey Amerika'nın marjinalleştirilmiş kadınları üzerinedir. Bu çalışmalardan hareketle belirlenen noktaların, Türkiye'deki gecekondulu mahallelerine ne kadar aktarılabileceğini ortaya çıkarmaya çalıştım. Bu yöntem belli bir kültürel ve siyasal bağlamda söz konusu olan karmaşık koşullar bütününe analize dahil etme olanağı sunuyor ve bu yönüyle, literatürden üretilmiş tezlerin geçerliliği sorgulanabiliyor. Sözü edilen iki teorik tartışma alanını gözden geçirerek yürüttüğüm ampirik çalışmada aşağıdaki sonuçlara vardım.

Öznel Mahrumiyet ve İhtiyaçların Cinsiyetlere Göre Farklı Algılanması

Gecekondulu mahallelerinde nesnel mahrumiyet, kolektif bir bilincin doğmasına ve kentsel toplumsal hareketlerin gelişmesine zemin oluşturabilir. Türkiye'nin gecekondulu mahalleleri de nesnel bir mahrumiyet durumu yaşamaktadır, zira konut güvencesinden mahrum olmanın yanı sıra altyapıdan ve sosyal olanaklardan (literatürde "kolektif tüketim" kavramıyla anılan bu hizmetlerden) uzaktırlar. Yasadışı mahiyette olmalarına rağmen bu mahallelerin Orta Doğu'ya özgü biçimde belli bir meşruiyeti vardır. Bu durumun arkasında bir yandan Osmanlı-İslam hukuk geleneğinde, atıl toprakları işlenir hale getirmenin aracı olan "ihyâ" anlayışı yatmaktadır, diğer yandan da kent göçmenlerinin oluşturduğu büyük nüfusun karşısında formel konut sektörünün çok yetersiz kaldığı gerçeği görülmektedir. Gecekondulara göz yumulması ve ardından yasal hale getirilmesi neredeyse sistemin bir parçasıdır ve rüşvet ilişkilerine dayanan bu enformel uygulamadan devletin ve yerel yönetimlerin birçok sorumlusu yarar sağlamaktadır. Kentleşmede denetimin sağlanmamasının bir diğer nedeni de, sosyal açıdan dengesiz ekonomi politikasının ve sosyal politika eksikliğinin yol açtığı gerilimleri yumuşatma isteği-

dir. Bu nedenlerle gecekondulular uzun vadede mahallelerinin yasal hale gelmesi ve metropole entegre olma umudu taşıyabilmektedirler. Ama bu süreç uzun bir süreyi (benim incelediğim bölge için 20 yıllık bir dönemi) kapsamaktadır. Bu dönem içinde kolektif angajman ihtiyacı mevcut olduğu gibi, başarı şansı da söz konusudur. Bu durum mahalle örgütlenmelerinin oluşumuna ve kentsel toplumsal hareketlerle birleşmeye yol açabilmektedir. Bunun önkoşulları ise, öznel mahrumiyet, siyasal katılımın kaynakları ve kolektif kimliktir.

Mahrumiyet, kentsel toplumsal hareketler üzerine mevcut araştırmalarda önceleri "kolektif tüketim krizi"yle birebir ilişkilendirildi. Ama bu merkezi kavramın o kadar da açıklayıcı olmadığı görüldü, çünkü kentsel hizmetlerden farklı kişiler ve kesimler farklı düzeylerde yararlanabiliyordu; bu nedenle potansiyel bir hareketin manipüle edilebilmesi mümkündü. Siyasal eylemin önkoşulu olarak gördüğüm "algılanan ihtiyaç" (bkz. s. 81 vd.) konut güvencesi, altyapı ve sosyal olanaklar konuları altında ele alındı. Cinsiyetler açısından incelendiğinde, konut güvencesinin tüm gecekondulular tarafından ortak biçimde algılandığı, ama altyapı ve sosyal olanaklar gibi ihtiyaçlar konusunda farklı cinsiyetlerin önem derecelerinin ve önceliklerinin farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun bir nedeni işbölümünün cinsiyetlere göre yapılması, yani bütün dünyada geçerli olduğu üzere kadınların yeniden üretimle ilgili görevlerden sorumlu olmasıdır. Öte yandan Latin Amerika'yla karşılaştırıldığında Türkiye'nin gecekonduluları erkeklerin baskın olduğu kamusal hayattan daha fazla dışlanmışlardır ve mekânsal olarak mahalleyle sınırlandırılmışlardır. Bu nedenle kadınlar mahalledeki koşullardan erkeklere oranla çok daha fazla etkilenmektedirler.

Kadınlar da, gecekondunun yapımı için harcadıkları emeğin karşılığında toprak ve arsa üzerinde hak kazandıklarını –formel hukuk açısından böyle bir hakları olmadığı halde– düşünüyorlar ve yasa dışı yerleşimlerine göz yuman devletin karşısında kendilerinden emin bir tavırla hak iddia ediyorlar. Gecekondulular yerine altyapısı hazır, iskâna açılmış bir alanda bir ev sahibi olmayı tercih etmelerine karşın gecekonduluların yapabilmek için başvurdukları enformel yolda ödedikleri rüşveti maliyetin kaçınılmaz bir unsuru olarak görmekteler. Formel çözüm yollarının dışında hareket etmek üzere verilen bireysel, bazen de kolektif karar, devlete ait yapılara karşı genel bir reddetme kaynaklanmamakta, ilerde yasal hale gelme umuduyla maliyet açısından daha avantajlı yol olarak benimsenmektedir.

Kendilerinde gördükleri haktan ötürü gerektiğinde yıkım girişimlerine veya başkalarının aynı bölgeye yerleşme isteklerine karşı gecekondularını korumak uğruna tepkilerini şiddete başvurmaya kadar götürmeye hazırdırlar. Bu şiddeti, maddi güçlerinin yeteceği bir konut edinme adına sosyal bir meşru müdafaa olarak haklı görmektedirler. Ama yasallaşma aşamasının hemen ardından, kendi ailelerinin maddi güvencesini sağlamak için gayrimenkulden en yüksek kazancı elde etme çabaları başlamaktadır. İş olanaklarının göçmenler için belirsiz olması ve fazla yükselme şansı vermemesinden ötürü gecekondular uzun vadede sosyal güvence anlamına da gelmektedir. Yasallaşma işlemleri sırasında yerel yönetimler, elde edilecek gelirle olabildiğince çok kişiye konut imkânı sağlamak yönündeki toplumsal gerekçeyi ileri sürerek arsalar için yüksek bedel isterken; gecekondulular, sahiplendikleri gayrimenkulün fiili durumunun devlet tarafından eksiltilmeden kabul edilmesini talep etmektedirler. Ama sözgelimi Peru örneğinde görüldüğü gibi, kendi aralarında enformel tapu kayıtları tutmamaktadırlar.² Bu farkın nedeni Türkiye'de toprağın kolektif olarak işgal edilmemesi, her ailenin kendisi için belli bir parseli satın alma yoluyla elde etmesidir.

Yasallaşma, maddi durumu daha iyi olan ailelerin gecekondularını çok katlı apartmanlara dönüştürmesini de sağlamaktadır. Bu durum kolektif angajman açısından sorun oluşturmaktadır, çünkü yasallaşmanın getirdiği yeni konut güvencesi arsa spekülasyonlarına ve fiyat artışlarına yol açarak yeni göçmenlerin yerleşimini daha da zorlaştırmakta, ayrıca mahalle içindeki heterojenliği artırarak toplumsal birliği zayıflatmaktadır. Tüm gecekonduların paylaştığı konut güvencesi ihtiyacında bile her aile kendi maddi durumuna bağlı olarak ayrı bir çözüm yolu düşünmektedir. Devlet doğmakta olan sosyal bir hareketi çok kolay bölebilecek durumdadır.

Altyapı ve sosyal olanak açısından ihtiyaç öncelikleri, cinsiyetlere göre belirlenmiş işbölümünü aynen yansıtmaktadır: Erkekler mahalleye daha az ilgili olup, daha çok işe giderken kullandıkları toplu ulaşım bağlantıları, ilçe düzlemindeki kültürel olaylar ve siyasal eğitim olanaklarıyla ilgilenirken kadınların iş ve yaşam alanındaki önceliği mahallededir. Yeniden üretim rollerinden yola çıkmakta ve mahalledeki yaşamlarını kolaylaştıracak su ve yol sorunlarının vb. çözülmesini veya mahalleye mekânsal olarak bağımlılıklarının sonucu olarak sosyal olanaklara yönelik kuruluşların mahallede oluşturulmasını istemektedirler. Mevcut işbölümünün ürünü olan ve bu işbö-

lümüne itiraz içermeyen bu ihtiyaçları pratik cinsiyet ihtiyaçları olarak adlandırmak doğru olur. Kadınlar bu türden akut ihtiyaçları çoğunlukla enformel, bazen de yasadışı yoldan gidermeye, ya elbirliğiyle kendileri tarafından ya da yerel yönetimle yapılan toplu görüşmelerle çözmeye çalışmaktadır.

Ama buna karşılık sosyal olanaklara yönelik kadın talepleri stratejik hedefler de içermektedir:

Kadınlar için yeni kamusal alanlar ve bağlantıları (pazar yerleri, kadın kahveleri) ve üretim faaliyetlerinin organize edilmesi ve görünürleşmesi (kadın atölyeleri, eve verilen işlerin organizasyonu) gibi talepler cinsiyet ilişkilerinin değişimini de hedeflemektedir. Erkekler bu tür talepleri ya dikkate almamakta ya da aktif olarak engellemeye çalışmaktadırlar.

Doğrudan feminist talepler de tartışılmaktadır: Ailede cinsiyet ilişkilerinin değişmesi, koca dayığından korunma, siyasal özne olarak kabul görme ve kamusal alanlara ve politikaya girme olanaklarının artırılması konuları dile getirilmektedir. Bu talepler şimdilik kadın adaylara ve partilerin kadın komisyonlarına iletilmekte, erkeklerin egemen olduğu yönetim organlarının ve toplantıların gündemine henüz getirilmemektedir. Bunlar dikkate alındığında, gecekondu mahallelerinde ihtiyaçların algılanmasındaki heterojenlik kentsel toplumsal hareketlerin doğma şansını azaltmaktadır.

Siyasal Katılım Kaynakları ve Kolektif Kimlik

Schuurman ve Narssen kentsel toplumsal hareketlerin ortaya çıkması konusunda haklı olarak siyasal ve ekonomik çerçeve koşulların önemini vurgulamaktadırlar. Ama açıklık getirmedikleri bir nokta, bu kaynakların eksikliği durumunda nispi mahrumiyet konusundaki bilincin kolektif eylemlere ve örgütlenmeye nasıl yol açabildiğidir. Kaynakları harekete geçirmenin önemini vurgulayan yaklaşımı bir kenara atmak gerekmemektedir; bu yaklaşımı cinsiyetlerin durumlarını ve alternatif kaynakları da içerecek biçimde genişlettiğimizde ortaya önemli bir saptama çıkmaktadır: Yerel sorunlara ilişkin bilinç ender durumlarda kolektif eylemlere ve örgütlenmeye dönüşmektedir, çünkü özellikle sorunlardan mağdur olan kadınlar bu yaklaşımın öngördüğü siyasal katılım kaynaklarından büyük ölçüde uzaktır. Ben çalışmamda kadınların formel eğitim, para, zaman, saygın bir konum ya da en azından ev dışında bir iş, örgütlenme deneyimi, mekânsal

hareketlilik, kamusal mekânlar gibi hepsi de kamusal alanın erkeklerin elinde olmasıyla bağlantılı sorunlarını, ayrıca Kürtler'de Türkçe bilmemenin etkilerini gösterdim.

Kadınlar buna rağmen aktif olabilmelerini gecekonduların özel durumuna, mekânsal yakınlığa borçludurlar, çünkü sokaklar, sınırlı ölçüde yararlanılsa da kadınlar için kamusal bir mekân oluşturmaktadır, özellikle de enformel ağlar onlara bu olanağı vermektedir; bunları, Kaplan, Rabrenovic ve Pardu'nun da işaret ettiği mekânsal ve sosyal kaynaklar olarak nitelemek gerekiyor.³ Kadınlar enformel ağlar üzerinden bir taraftan eğitim, para, iş, özgüven ve zaman gibi formel yollarla kolay kolay ulaşamadıkları kaynaklara ulaşabilmekte, diğer taraftan bu ağlar yoluyla bilgi havuzları oluşmakta, kolektif fikirler geliştirilmekte, kamusal beceriler edinilmekte, eylem kararları alınmakta, insanları kolektif eylemlere katma çalışmaları yapılmakta ve karar süreçleri üzerinde etkili olunmaktadır. Enformel ağların tipik karakteri olan karşılıklılık, klientalist ilişkiler üzerinden formel politikaya da taşınmaktadır.

Burada dikkat çekilmesi gereken sorun, enformel ağlar üzerinden oluşturulan kamusallığın mekân cemaatleri sınırlarını pek aşamaması ve bu nedenle geleneksel hiyerarşik ilişkilerin, sözgelimi cinsiyetler arasındaki ilişkilerin eskisi gibi sürdürülmesidir. Yine de "özel alandaki" şiddetin kamusal düzlemde dile gelmesi örneğinde görüldüğü gibi, kadın hareketinin deneyimlerinin yerel düzleme de başarıyla aktarılması ve enformel ağların kadını güçlendirecek bir sosyal dönüşüm yolunda kullanılması olanaklıdır. Bu durumda kadınların güçlenmesine yerel bir kaynak oluşturan bu ilişkilere amaç cemaatleri denebilir.⁴

İkinci bir sorun, kent için tipik özellik sayılan "yabancılar"la ilişkinin,⁵ kadınlar için erkeklere göre çok daha az olabilmesidir, hatta başka etnik, dini veya bölgesel kökenlere sahip mahalle komşuları bile "yabancı" olarak algılanmaktadır. Mahalle içindeki etnik ayrım ve ilişkiden uzak durma, öznel algılamada sosyal farkların etnik farklarla paralellik göstermesi nedeniyle ve etnik ve dini azınlıkların gerek devletin baskısının gerekse İslamcı ve milliyetçi grupların saldırılarının tehdidi altında olmasıyla daha da güçlenmektedir. Bu etkenler bir araya geldiğinde, mahalle temelinde ortak bir kimliğin oluşması ve kolektif eylemlerin gerçekleşmesi iyice zorlaşmaktadır. Yerleşim alanı itibariyle yerel kolektif kimlik burada daha küçük birimler temelinde, mahallenin alt bölümlerinde söz konusu olabilmekte-

dir. Sınırlı kaynaklardan (kentsel hizmetler veya tehdit altındaki etnik ve mezhepsel azınlıkların korunması) daha fazla pay alma çekişmesi içinde, yerel olmayan (oturulan yere bağlı olmayan) kimlikler, özellikle de etnik ve mezhepsel kimlikler, hem gecekonduluların kendileri tarafından hem de siyasal örgütler tarafından siyasal harekete geçirme amacıyla kullanılmakta ve bu durum mahallenin bütününe kapsayacak yerel kimliği bölmektedir.

Kolektif Eylemler

Oscar Lewis 60'lı yıllarda, formel kurumların kent yoksullarına kapalı olduğunu ve yoksulların formel yolların bedelini ödeyemeyeceğini belirtmekteydi. Ama Lewis göçmenlerin, de Soto'nun (1986) vurguladığı dinamizminin ve yaratıcılığının ne kadar etkili olabileceğini görmemiştir. Gecekondulular plansız yerleşimlerin güvence altına alınmasında ve koşullarının iyileştirilmesinde kendi çabalarının dışında yerel siyasal katılımdan da yararlanmaktadır. De Soto'nun ele aldığı Peru'daki koşullarla Türkiye'deki gecekondular arasında birçok ortaklık olmakla beraber, Türkiye'de gecekondulular mahallelerinde Peru'dan farklı olarak ortak yaşamın çeşitli yönlerini düzenleyen ve mahalleyi dışarıya karşı temsil eden komiteler biçiminde bir örgütlenme pek yoktur. Türkiye'de devletin gecekondulara karşı daha hoşgörülü davranması, devletin yıkım girişimlerine karşı sıkı örgütlenmiş radikal bir savunmayı aynı ölçüde gerektirmemektedir. Yerel sorunlar rüşvet ve klientalist ilişkilerle büyük ölçüde yoluna sokulabilmektedir.

Ben çalışmamda, enformel sektörde ikamet edip enformel sektörde çalışan kişilerin bu özellikleri üzerinden enformel kaynaklar ve enformel siyasal biçimler arasındaki bağlantıyı gösterdim. Kolektif eylemler çoğunlukla kadınlar ve kadınların enformel ilişki ağları tarafından götürülmekte ve bu eylemlerde enformel, sıklıkla da yasadışı yöntemlere başvurulmaktadır. Merkezi kadınlar kamu kuruluşlarında toplu görüşmeler ayarlamak için enformel ilişkilerini devreye sokmaktadırlar. Enformel ilişkilerde tipik olan karşılıklılık mantığı, klientalist ilişkiler üzerinden formel politikaya da aktarılmaktadır. Bu katılım biçimleri, özel alanla kamusal alan arasında çizilmiş yapay ayrımın aşılmasına katkıda bulunmaktadır.⁶ Ama belirtmek gerekir ki, erkekler bu dönüşüme ideolojik tutumla (İslamcılarda fiili olarak da) karşı durup kadını dışlayıcı davranış kalıplarına sığınıyorlar

ve kadının yerinin özel alan olduğunu vurguluyorlar. Kadınların girişimleri eylemlerin ardından süreklilik kazanıp örgütlenmeye dönüşmediği için bunları, Raschke'nin tanımlamasına uygun biçimde "zayıf kolektif yapıların tepki eylemleri" grubuna sokuyorum. Ama bu eylemlerin orta ve uzun vadede başka etkileri söz konusudur. Çünkü birincisi bu tür eylemler sosyal bir hareketin erken aşamasını oluşturabilirler⁷, ikincisi de kadınlar başarısızlıktan da sonuç çıkarabilmekte ve sınıf ve cinsiyet farklarının ve temsili demokraside kendi etkilerinin ne kadar sınırlı olduğunun daha fazla bilincine varabilmektedirler.

Bu eylemler her bir ilişki ağının kendi içinde bağımsız olarak örgütlendiği ve mahallenin bütününe kapsayacak biçimde sunulmadığı için ilgili sokak ve bölgelerin özel çıkarlarına hizmet etmektedir. Benim incelediğim mahallede sadece bir keresinde, tüm mahalleyi tehdit eden bir yıkım tehlikesi karşısında toplu eylem için bir araya gelinerek etnik sınırların ötesine geçebilen bir eylem düzenlenmişti; ama bu birliktelik de daha sonra ayrı ekonomik çıkarlardan ve ayrı partilerin politikasına bağlılıktan dolayı dağılmış ve tüm mahalleyi kapsayan yerel bir kimlik oluşumuna etkisi sadece sınırlı ölçüde olmuştur. Öznel mahrumiyetle birlikte nesnel ihtiyaç kolektif eylemlere yol açabilmekte, ama sosyal heterojenlikten dolayı formelleşmiş devamlı bir örgütlenmeye, sözgelimi bir mahalle örgütüne dönüşmemektedir. Partiler arası çekişmeler, kentsel hizmetlerle ilgili kolektif bir angajmanı teşvik edebilmektedir⁸; özellikle de klientalist ilişkiler üzerinden başarı şansı varsa. Ama aynı durum, partiler arası farklar çok büyük olduğunda ve ayrı bloklara bölünmüşse, mahalle sakinlerinin orta vadede bir araya gelmesini ve kentsel toplumsal hareket oluşmasını da zorlaştırmaktadır.

Aynı bölgede oturmak, görüldüğü kadarıyla yeterli bir kolektif zemin oluşturmamaktadır. Etnik ve mezhepsel sınırlamalar içeren siyasal farklar, cinsiyet temelinde kolektif bağlantılar kurulmak istendiğinde de aşılammamaktadır. Benim incelediğim örnekte, erkeklerin iktidar politikasını açıkça dile getirerek eleştiren ve mahallenin toplumsal çıkarları için çalışmak üzere onların parti ve fraksiyon kavgalarından uzak duran kadınlar için bile aynı şey geçerlidir. İlk defa farklı etnik grupları kapsayabilen kadın toplantıları da süreklilik kazanamamış ve daha ileri düzeyde örgütlenememiştir. Birliktelik kurulmasını zorlaştıran bir etken de bu toplantılarda kadınlara özgü ortak ihtiyaçların konu edilmemiş olmasıydı. Ama yine de, kadınların

merkezi kadın özelliğini aşan girişimleri ve aktif katılımları, yeni kadın idollerinin ve yerel liderlerin ortaya çıkmasını sağlamış ve bunlardan bazıları daha sonra seçim kampanyasında stratejik cinsiyet taleplerini gündeme getirmiştir.

Formel Siyasal Katılım

Formel siyasal örgütlerle (yerel yönetimler, devlet daireleri, partiler, hareketlerin örgütleri) ilişkiler bile enformel ağlar üzerinden gelişmekte ve karşılıklı vaatlere dayandırılmaktadır. Bu bağlantılar büyük ölçüde klientalist ilişki ağları içinde kalmaktadır. Özellikle mahalle düzleminde "özel" ve "kamusal" ilişkiler birbiriyle sıkı bağlar içindedir: Muhtarla daha iyi ilişkiler içinde olmak ve onun üzerinden taleplerini daha iyi izleyebilmek için muhtar seçiminde adayın performansına değil memleketine bakılmaktadır. İlçe düzleminde oylar kentsel hizmetlere karşılık klientalist anlayışla pazarlık konusu edilmektedir. Araçsal mantığa uygun olarak, çıkarlarını daha iyi izleyebilmek üzere, parti programlarını pek tanımadan partiye girmekle de formel kurumlarda enformel ağlar genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle de siyasal işlevleri açısından partilerden, kendi ideolojik tavırlarının bilinmesi ve parti içi demokrasinin genişlemesi için üyelerinin siyasal eğitimine özel bir önem vermeleri istenmektedir.

Kadınların parti çalışmalarına katılmasını sağlayacak ilk yol, çalışmalarını kadınların zaman olanaklarına göre ayarlayan parti kadın komisyonlarıdır; ama bu bağlantı yoğun çalışma gerektirmektedir ve ancak ileri düzeyde bir örgütlülük durumunda gerçekleşebilmektedir. Bu komisyonlar da ilk adım olarak kadınların pratik ihtiyaçlarından hareketle politika yapmakta, ama stratejik talepleri de gündemlerinde tutmaktadır. Bu talepleri aslında gecekonduların da yönelttiğinin parti tarafından bilinmemesi, iletişim yetersizliğinin yanı sıra yeterince yararlanılmayan potansiyellerin varlığına da işaret ediyor.

Özellikle sistematik bir organizasyonu Refah Partisi yürütmüştür, ama İslamcılar formel iktidar mevkilerini bugüne kadar kadınlara kapalı tutmuşlardır. Kadın kotaları konmuş olmasına rağmen sosyal demokrat partilerde de, kadınların parti organlarında çalışmaları, bu organların çalışmalarının meslek sahibi erkeklere göre düşünülmüş olmasından ve kadınların aile içindeki cinsiyete bağlı işbölümünden dolayı aktif olmaları fiili olarak pek olanaklı değildir. Ama öte yandan kadınların adaylığı kadın seçmenler tarafından desteklenmekte

ve bu destek açıkça dile getirilmektedir, çünkü kadın adaylar stratejik talepleri de temsil etmektedirler. Gerçi kadınların yerel yönetimlerde işbaşına gelmeleri isteği giderek daha fazla konuşulmaktadır ama bu isteğin gerçekleşmesi için, erkeklerin çeşitli dışlama stratejilerinin karşısına kararlı ve enerjik bir tavır (henüz) konulmamaktadır.

Çoğul Kimlikler ve Dış Aktörlerin Rolü

Bir mahallenin sakinlerinin talepleri için birlik içinde hareket etmelerini zorlaştıran etkenlerden biri de partilerin kendi ideolojilerine aykırı olarak seçim kampanyalarında ve üye kazanma çalışmalarında bölgesel bağları kullanarak bu bağları daha da güçlendirmeleridir. Kimlik tartışmalarının 80'li yıllarda önem kazanması ve etnopolitik çelişkilerin tırmanması mahalle içinde de ayrımların keskinleşmesine neden olmaktadır. İslamcı hareketin kadın seçmenlerin bir kısmına çekici gelmesinin nedeni, yerel pratik sorunlarla ilgili ihtiyaç ve talepleri özellikle sistemli biçimde ele alması ve gecekondulu kadınların sınıfsal ve cinsiyet kökenli dışlanmışlıklarına ideolojik olarak değer yükleyerek onlara kendine güven duygusu vermesidir. Ama bu hareketin cinsiyetlerin birbirini tamamlaması anlayışına dayanan politikaları, başka yaşam alışkanlıklarına sahip kadınlar için tehdit unsuru oluşturmakta ve seçim kampanyasında kadın adaylara karşı saldırgan tutum izlenmesine neden olmaktadır. Radikal İslamcıların Alevilere ve laik entelektüellere yönelik saldırıları Aleviler arasında güçlü bir örgütlenme eğilimi doğurmakta ve bu durum sosyal demokrat ve sosyalist partilerin yararına olmaktadır.

Siyasal baskıların Kürtler ve Kürtlerden yana angaje olanlar üzerinde giderek daha fazla yoğunlaşması ve bu durumun 90'lı yıllarda siyasal katılımda ve Kürt sorunu çevresindeki muhalif harekette bölünmelere yol açması, Kürt etnik kimliğinin güçlenmesine ve siyasal önem kazanmasına yol açmaktadır. Kürtler hükümete gelen partilerden kopuyorlar ve yerel düzlemde örgütlenmesi sınırlı olmasına ve maddi kaynaklar sunamamasına rağmen Kürt hareketine yöneliyorlar. Bu harekette kendilerine kimlik, kolektif özgüven bulmakta ve tehdit karşısında kendilerini güçlü hissetmektedirler. Çelişkinin tırmanması ve buna bağlı olarak tehdidin artması çeşitli baskı türleriyle ilgili bilincin gelişmesini sağlarken aynı zamanda da cinsiyet, yerleşim bölgesi ve sınıf temelinde ortaklıklar kurulmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla burada, yerel düzlemde ihtiyaç duyulan bir po-

litikanın ülkenin genel siyasal gelişmelerinden ayrılamayacağı görülmektedir.

Gecekonduluların maddi ve yerel sorunlarına el atmak, gecekonduluları bu temelde siyasallaştırmak ve stratejik hedefler doğrultusunda harekete geçirmek 70'li yılların sonlarında özellikle sol hareketin giriştiği bir çalışmaydı. Ama radikal sol da, yerleşim alanlarının siyasal özerkliğini ve alternatif ekonomik ilişkileri hedeflemedi. Sol yukarıdan aşağıya bir örgütlenme çizgisi izlediğinden askeri darbeden sonra bu örgütlenme kolaylıkla dağıtılabildi. Ayrıca gecekondululara arsa payları ve inşaat hakkı verildiğinden, devlete karşı garanti beklentilerinin doğmasına neden olundu; bu tür bir ilişki ise radikal kentsel toplumsal hareketlerin gelişmesini engelleyici niteliktedir. Bununla birlikte eskiden sol hareketin örgütlediği mahalle ve bölgelerde bugün de devam eden bir siyasal ilgi görmek mümkündür ve bu yönden bu mahalleler diğer gecekondu mahallelerinden ayrılmaktadır. Yeniden örgütlenme çabası içindeki Türk solunun çeşitli örgütleri eski ilişkilerinden yararlanmaya ve o zamanlar ihmal edilen organik taban örgütlenmesini ve siyasal eğitimi önemsemeye yönelmektedir.

80'li yıllarda gelişen kadın hareketi ağırlıklı olarak orta ve üst sınıf kadınlar tarafından götürülmektedir; bu hareketin gecekondu kadınlarıyla doğrudan bağlantısı pek yoktur ve stratejik talepler ön plandadır. Kadın hareketinin temsilcileri arasında bu sınıfsal kopukluğu aşan az sayıda kadın hakları savunucusu vardır; genellikle sosyalist arkaplana sahip bu kadınlar gecekondu kadınlarının pratik talepleriyle bağlantılı olarak feminist bilinçlendirme çalışması yapmaktadırlar. Bu örnekler, gecekondu kadınları arasında hangi potansiyellerin ve yeteneklerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu kadınlar siyasal özneler olarak kabul gördüklerinde, çoğul kimlikleri ve talepleriyle ciddiye alındıklarını hissettiklerinde ve onların yerel sosyal bilgilerine formel politikaya katılan diğer kadınların deneyimleri eklendiğinde potansiyellerini ortaya koyabilmektedirler. Bu tür bir işbirliği kadınların yerel etkinliklerinin kalıcılılaşmasına, genişlemesine ve örgütlülük kazanmasına katkıda bulunabilir.

Kentsel Toplumsal Hareketler ve Toplumsal Dönüşüm

Türkiye'de mahalle örgütlenmelerinin oluşturduğu bir ağ biçiminde kentsel toplumsal bir hareketin varlığından söz edilemez. Ama yine

de önemli bir bilinç gelişimi görülmektedir. Schuurman ve Naerssen'in tanımladığı hak eşitliği (özgürleşim) kavramına büyük ölçüde uyan bir anlayış gelişmiştir: Gecekonduylar temel ihtiyaçlarının daha iyi karşılanması ve siyasal karar süreçlerine daha fazla katılma olanakları talep etmekte ve sosyoekonomik, etnik ve cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı tavır almaktadırlar. Bu eşitlik arayışı, yerel kentsel sorunlar, konut güvencesi, altyapı ve sosyal olanaklarla ilgili kolektif eylemlere aktarılmakta ve formel siyasal örgütlerle ilişkilerde dile getirilmektedir. Ama bu taban çalışmaları örgütsel yapıyla sürekliliğe kavuşturulmamıştır. Çalışmalar enformel ağlar tarafından yürütüldüğünden, tüm mahalleyi tehdit eden temel tehlike dışında geneli kapsamamakta ve kendi içinde büyük ölçüde homojen alt birimler ve sokaklar düzeyinde yürümektedir.

Yerel etkinlikler kamusal kaynakların yönlendirilmesini etkileyebilir ve zaman içinde mahallelerin kente entegrasyonunu sağlayabilir. Ama bu çalışmalar mahallenin tümü tarafından ve demokratik yapıdaki örgütler aracılığıyla yürütülmediği ve özellikle de klientalist ilişkilerle başarıya ulaşabildikleri için, kaynakların yönlendirilmesinde kent planlamasına uygun ve toplum yararını gözeten ölçütler değil, her yerleşim grubunun pazarlık gücü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte genel çıkarlar, sözgelimi sosyal koşullar ve çevre göz ardı edilmektedir.

Daha üst düzlemde bir örgütlenme ve ağ oluşumunu zorlaştıran bir diğer etken, bu çalışmaların, sorunlardan doğrudan etkilendikleri ve sorunları daha yakından bildikleri için daha çok kadınlar tarafından yürütülmesidir ve kadınlar da ilçe veya kent düzlemi bir yana mahalle düzleminde bile siyasal örgütlenmenin ve karar süreçlerinin büyük ölçüde dışındadır. Ama öte yandan yerel etkinliklerin mahalle içindeki çeşitli toplumsal gruplar arasında yaygın olması, bu engelleyici mekanizmalar aşılabilsse daha geniş bir kentsel toplumsal hareket için güçlü bir potansiyelin bulunduğu ortaya koymaktadır.

Yerel Politikaya Katılımın Kadın Güçlenmesine Katkısı

Kadınların yerel politikaya katılımının cinsiyetler arası ilişkiyi pekiştirici mi yoksa değiştirici mi etki yaptığı konusunda yürütülen feminist tartışma içinde, benim incelememin sonuçları ikinci tezi desteklemektedir. Gerçekten de bu etkinlikler cinsiyetler arası ilişkilerde bir dönüşümü başlatabilmektedir. Yerel politikaya katılım kadın

güçlenmesinin çeşitli biçimlerini beraberinde getirmektedir:

1) Etkinliklerinin başarıya ulaşması kadınların kendilerine güven duymalarını sağlamakta ve kadınlar durumlarını değiştirme olanaklarını görmektedirler. Kendilerinin birer siyasal özne olduğunu keşfetmektedirler. Başarısızlıklar ve çatışmalar ise mevcut iktidar ilişkilerinin bilincine varmalarını sağlamaktadır.

2) Yerel etkinlikler, kadınlar arasında yeni yerel liderlerin doğmasını sağlamakta ve siyasal görevler için adaylıkları gündeme getirmektedir. Onlardan beklenen bir işlev de stratejik ihtiyaçların politikada temsilidir.

3) Yerel etkinlikler mahalle içinde ve dışında yeni bağlantılar kurulmasını sağlamaktadır. Mekân cemaatlerinin ötesine geçen bu ilişkiler kadınların dışarıya açılması anlamına gelmekte ve özellikle sosyal hareketlerle kurulan ağ, kadınların toplumdaki iktidar ilişkilerindeki eşitsizliğin bilincine varmalarına ve değişim iradesinin güçlenmesine yol açmakta ve kendi kişisel durumlarıyla baskının çeşitli biçimleri arasında bağlantı kurabilmelerini sağlamaktadır. Feminist angajmana yönelik potansiyelin aktif hale gelmesi için –Molyneux'nün de vurguladığı gibi– kadınlardaki bilinçlenmenin hem ekonomik hem cinsiyet kökenli baskıları kapsaması, ayrıca siyasal etkinliklerin, kadınların kendilerini özdeşleştirebileceği biçimde, pratik ihtiyaçlardan başlayarak stratejik hedeflere doğru gelişmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla gecekondulu kadınların yerel politikaya katılımı psikolojik, sosyal ve siyasal anlamda kadınların güçlenmesine katkıda bulunmakta ve cinsiyetler arası ilişkilerde dönüşümün başlangıcı olmaktadır.

Notlar

Giriş

1. Volger, "üçüncü dünya" kavramının Doğu Blokunun yıkılmasından sonra da –ve toplumların farklılık gösteren çıkarlarına rağmen– "gerekli bir siyasal kavram" olduğunu inandırıcı bir şekilde dile getirmektedir. Söz konusu kavram, bu ülkelerden oluşan grubun "hâlâ ortak sosyal ve ekonomik sorunlarının olduğunu ve dünya pazarında dezavantajlı konumlarından dolayı, çıkarların ortak temsil edilmesine, dayanışmaya ihtiyaçları olduğunu açıkça ifade etmektedir." Helmut Volger, "Üçüncü Dünya", *LIP*, s. 111 vd.

2. Stren 1996, s. 107.

3. Stren 1996, s. 108.

4. Araştırma sonuçları için bkz. s. 51 vd.

5. DİE 1992, s. 51 vd; *Turkey National Report 1996*, s. 21.

6. Bronger, metropollerini sadece içinde milyonlarca insan yaşayan kentler olarak tanımlamamakta; aynı zamanda demografilerine ve özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki metropollerin "işlevsel ve uluslararası önceliği"ne de dikkat çekmektedir. Uluslararası öncelik kavramıyla uluslararası holdinglerin, bankaların ve organizasyonların yerleşmesi kastedilmektedir. Bronger 1994, s. 13 ve 16 vd. Bkz. Windhoff-Héritier 1991, s. 259-262, metropol-merkezi devlet ilişkisi için.

7. Dicle 1983, s. 54. Karpas 1976, s. 16.

8. Danielson/Keleş 1985, s. 197 vd.; Keleş 1973, s. 648, Gartmann 1981, s. 12.

9. Gartmann 1981, s. 13; Tatlıdil 1989, s. 16. Tatlıdil gecekonduların barınma ihtiyacını karşılamının yanı sıra gelir düzeyini yükselttiğini ve bir tür sosyal güvenlik sağladığını da dile getirmektedir. Heper, düzenli ve güvenli bir işi olmayan gecekonduların kendilerini sosyal konutlarda güvensiz hissettiklerini ve bu yüzden gecekonduları tercih ettiklerini vurgulamaktadır. Heper 1978, s. 25 ve 57.

10. Keleş 1992, s. 215.

11. Yolsuzluk, kamusal ilişkilerde bir yetkiliye tanınan güvenin, çıkar sağlamak amacıyla ve genellikle gizli bir şekilde kötüye kullanılması anlamına gelmektedir. Ulbricht Albrecht: "Korruption", *LIP*, s. 283.

Klientalizm, güç sahibi biriyle (himaye eden, kollayan, kayıran/patron) yarar uman (himaye edilen, kollanan, kayırılan/klient) arasındaki eşit olmayan ilişki anlamına gelmektedir. Burada kollayan genellikle daha yüksek bir sosyoekonomik statüye sahiptir ve kollanandan örneğin oy desteği gibi bir karşılık bekleyerek onun belli kaynaklara ulaşmasını sağlamaktadır. Roninger, 1994'te klientalizmin temsili demokrasi-lerde de etkili olduğunu ve özel otoritenin, kamusal otoriteye dayanılarak, formel ve enformel oyun kurallarının iç içe uygulanması biçiminde yürütüldüğünü vurgulamaktadır (s. 10 ve 15). Unbehaun ise (1994, s. 37), Boissevain (1969) ve Scott'a (1972) gönderme yaparak, klientalizm için farklı bir tanım getirmekte, bir başkasının kontrolü altındaki kaynakların birilerine açılması amacıyla aracılık (*brokerage*) biçiminde gerçekleştirildiğini söylemektedir. Himaye ilişkisinde (patronaj) ise himayeci tamamen kendi kontrolündeki kaynaklarını, kolladığı kişilere açmaktadır. Unbehaun'ın tanımında kaynaklar üçüncü kişilerin elindedir. Buradaki fark, "aracının" (*broker*) siyasal sermayeye sahip olması, yani partilerin ve/veya merkezi bürokrasinin içindeki ilişkiler açısından yararlanmasıdır. Tabii ki doğrudan aracının kendisi de partide faal olabi-

lir. Aracı, kendi konumundaki başka araçlarla gerek etkili kişilerden yararlanma gerekse yarar bekleyen klientleri kendine bağlama konusunda rekabet içindedir. Bu yüzden klient burada, patronaj ilişkisine göre daha fazla hareket serbestisine sahiptir. Unbehaun 1994, s. 43 vd.

12. Türkiye'deki metropollerde, yerel yönetimlerle ilgili kişi ve çevrelerin profili üzerinde göçün gittikçe artan etkisine özellikle dikkat çeken Sema Köksal (Erder) olmuştur.

13. Kentteki toplumsal hareketler kuramsal bölümde tartışmaya açılan kentsel toplumsal hareketlerden ayrı tutulmalıdır. Pickvance 1989, s. 75.

14. Chambers 1991 (1985), s. 516.

15. Nelson 1979, s. 14-19.

16. Köppen 1994, s. 10; mülk sahibi olmama ya da dar gelirli olma yoksulluktan ayrı düşünülmektedir.

17. Lewis 1964 (1961), s. 26-28, ve 1980 (1965/66), s. 265 - 267. Lewis'in 1964 (1961), s. 27, "ulusal sınırları aşan ortak karakteristik özellikler"i savunuyor olması bir sorun teşkil etmektedir. Ancak Latin Amerikalı yoksulları, Türk veya genel olarak Ortadoğu metropollerinde yaşayan yoksullardan farklı kılan; aile yapısı, kadınların dışarıyla temas olanakları ve hareketlilik düzeyidir.

18. Sethuraman 1981, s. 15-19.

19. Enformel sektörün aşağı görülmesi konusunda bkz. Pries 1996, s. 15. Bu sektörde çalışanlar ILO'ya bağlı Latin Amerika'daki yerel organizasyon tarafından şu gruplara ayrılmaktadır: 1) Serbest çalışanlar veya küçük işletme sahipleri, 2) Buralarda çalışanlar, 3) Taşeron olarak çalışanlar, 4) Ücretsiz ya da maaş almadan çalışan aile üyeleri ve 5) Ev hizmetlerinde çalışanlar. Pries'e (1996, s. 13) göre biraz değiştirilmiş.

20. Castells/Portes 1989, s. 26. Krş. Sen/Grown 1988, s. 37 vd., enformel sektörde kadınlara özgü sorunlar ve iş potansiyelleri.

21. Krş. Nelson 1979, s. 37; Sethuraman 1981, s. 18, Safa 1991 (1987), s. 257, ve özellikle Pries 1996, çeşitli yerlerde.

22. Castells/Portes 1989, çeşitli yerlerde; Feagin/Smith 1991(1987), s. 23; Mayer 1991, s. 53; Sassen-Koob 1991 (1987), çeşitli yerlerde; Yeung 1996, s. 29 vd. Bu tezin eleştirisi için bkz. Waldinger /Lapp 1993.

23. Castells/Portes 1989, s. 15. Sassen-Koob 1991 (1987), s. 145.

24. De Soto 1992 (1986), s. 18, 44-46, 59, 289-291 ve 307.

25. Roberts 1970, s. 348 vd. ve 370-376.

26. Bu araştırmadaki "nispi mahrumiyet" kavrayışı Schuurman'a ve onun s. 33'te aktarılan kentsel toplumsal hareketlere ilişkin teorisine bağlı olarak şu anlamda kullanılmaktadır: "Eğer mutlak bir yoksulluk söz konusuysa, ama yoksulluk çeken kesim kendi durumuyla daha iyi bir seçenek arasında bilinçli olarak bir bağ kurmuyorsa, öznel olarak (nispi anlamda) mahrumiyetin bulunmadığını, yalnızca nesnel olarak (mutlak anlamda) bulunduğunu söyleyebiliriz." "Nispi mahrumiyet" bilinci, sorunların algılanmasını örgütlü protestoya dönüştürmektedir. Schuurman 1989, s. 16; krş. Hellmann 1997, s. 23, marjinalleşme ve harekete geçme. "Nispi mahrumiyet"e ilişkin tartışma Ted Robert Gurr'a (1970) dayanmaktadır.

27. Pye 1969 (1963), s. 404. Tezi eleştiren Nelson 1979, s. 110 vd. ve Özbudun 1976, s. 183 vd. ile karşılaştırın. Birincil sosyal ilişkilerin yıkılışına, anonimlik, marjinalite ve göçmenlerdeki aykırılıklara ilişkin varsayımlar Louis Wirth'in *Urbanism as a Way of Life* adlı eserinden doğmuştur, Wirth 1980 (1938). Wirth, kent sosyolojisiinde önemli bir isim olan Chicago Okulu'nun temsilcilerinden biridir. Aykırılık kav-

ramı Durkheim tarafından erken sanayileşme dönemindeki işbölümünün toplumsal sonuçlarının açıklanmasında kullanılmıştır. Amaç, genel geçer kurallar ve uzlaşmalar sisteminin yıkılmasını anlatabilmek ve Wirth'in sözlerini kentte varolan sosyal heterojenliğe ve bütünleşmenin olmayışına ilişkin duruma aktarabilmektir. Ayrıca Krş. Friedrichs 1995, s. 146 ve 149.

28. Nelson 1987, s. 110 ve 1979, s. 129 vd.; Bienen 1984, s. 663. Oscar Lewis'in kendisi kayıtsızlıktan değil, teslimiyet ve kadercilikten söz etmektedir. Lewis, Wirth'in dile getirdiği birincil sosyal ilişkilerin yıkılışını reddetmekle birlikte, kendisi de göçmenlerin marjinalliğinden yola çıkmaktadır. Yerel örgütlenmelerin yetersiz oluşunu, çağa aykırılığı ve marjinalliği öne çıkarmaktadır. "En ilkel insanlar bile bizim modern kentsel geçekondulularımızdan daha yüksek sosyokültürel örgütlenmeleri başarabilmişlerdir." Lewis 1980 (1965/66), s. 265 vd.

29. Huntington 1968, s. 278-281.

30. Nelson 1979, s. 112-118. Nelson, Latin Amerika'da kadın göçmenlerin çoğunlukta olduklarına gönderme yaparak, kadınların siyasal katılımının erkeklere nazaran daha düşük olduğunu eleştirmeden öne sürmektedir. "İkinci kuşağın radikallığı tezi" (bkz. Huntington 1968, s. 281 vd.) daha sonraki bir incelemede (Huntington/Nelson 1976, s. 111) yeniden değerlendirilerek, Üçüncü Dünya kentlerinde bu kuşağın hareket olanaklarına sahip olmasına bağlı olarak geçersiz sayılmıştır.

Huntington/Nelson'da (1976), yoksulların siyasal katılımının teşvik edilmediği daha da çarpıcı bir biçimde dile getirilmektedir: "Kısacası yoksulların çoğu için siyasal katılım, sorunlarıyla başa çıkmada ya da çıkarlarını ele geçirmede nesnel olarak zorlu ve muhtemelen etkisiz bir araçtı ve bugün de böyledir" (s. 119).

31. Nelson 1987, s. 120, ve 1979, s. 134, 163 vd. ve 381 vd. Bienen'e (1984, s. 666) göre böylece radikal-bozguncu veya pasif göçmenler tartışması şimdilik kapanmıştır.

32. Özbudun 1976, s. 183 vd. ve 213.

33. Karpat 1976, s. 196 ve 233.

34. Karpat 1981, s. 19, Sayarı/Hoffman 1994, s. 169 vd. tarafından da ele alınmıştır.

35. Karpat'ın 1968'de hem kadınlara hem de erkeklere uyguladığı anketin sonuçları kadın ve erkeğin toplumsal durumu ve siyasal tutumlarını karşılaştırmaya yarayan birçok veri sunmakta; ancak bu veriler sistematik bir ilişkiye sokulmamaktadır.

36. Nelson 1979, s. 8 ve 12.

37. Fritz Vilmar, "Partizipation", *HP* içinde, s. 339.

38. Krş. Hardy-Fanta 1993, s. 29 vd.; Morgen/Bookman 1988, s. 8; Pardo 1990, s. 1, ve Singerman 1994, s. 177.

39. Barber 1994 (1984), s. 137, 13 ve 32.

40. Hardy-Fanta 1993, s. 36. Hardy-Fanta, Dietz, Flanagan, Deutchman vd. ile ataerkil toplumsal yapılara bakışı çarpıtan ve anti-feminist politikalara yol açabilen bir özcülüğe karşı uyarıda bulunmaktadır. Kadınların siyasal kurumlara az ilgi göstermesinin nedeni, örneğin kadınları dışlayan sosyopolitik faktörlerden kaynaklanabilir (s. 190 vd.). Hardy-Fanta, cinsiyet ayırımının biyolojik nedenlere dayandırılmayacağı görüşünde olduğu halde, ana metinde çoğu kez "eril" siyaset anlayışını "geleneksel" anlayışa paralel olarak kullanmakta ve bu genellemeyi sadece dipnotlarda tekrar gözden geçirmektedir.

41. Denoeux 1993, s. 3; March/Taqqu 1986, s. 5; Singerman 1995, s. 10.

42. Denoeux 1993, s. 69 vd.

43. Krş. Hoodfar 1988, s. 343 vd. ve 354.

44. Singerman 1995, s. 10 ve 133.

45. Pateman 1983, s. 282.

46. Örneğin Üçüncü Dünya kadınları için Okin 1989, s. 111, ve 1994. Tartışmanın eleştirel bir anlatımı için Phillips 1995 (1991), s. 66 vd., 156 vd. ve 253. Yazar, bir yandan liberal teori anlayışında yer alan formel eşitliğin kadınların temsili için yeterli olmadığını dile getirmekte; diğer yandan da "hem kadınların zamanının kısıtlı olduğunu göremediği için, hem de katılım için en önemli ortamların işyerleri olduğunu vurguladığı" için, katılımcı demokrasi teorisini eleştirmektedir (s. 75).

Araştırmanın dışına çıkmamak için çok geniş ve kısmen tartışmalı olan feminist katılım söyleminden sadece konum açısından önemli olan yazıları ele almaktayım. Bu yazılar doğrudan kentsel alt sınıflardaki kadınların yerel siyasal katılımına değinmekte veya içinde araştırmamın bağlamı için önemli olan kamusal yaşam/özel yaşam ve *güçlendirme* kavramlarına yer vermektedir.

47. Kreisky 1995, s. 46. İki alanın ataerkil yapılar üzerinden birbirine nasıl bağlantılı olduğu konusunda bkz. Pateman 1983, s. 296 vd.

48. Kreisky 1995, s. 45 vd. ve Lang 1995, s. 83-5. Örneğin yeni toplumsal hareketler eskiden özel olarak tanımlanırken, bugün kamusal olarak tanımlanmaktadır.

49. Lang 1995, s. 87 vd., 91 ve 94. Krş. Holland-Cunz 1992/93, s. 42.

50. Moser 1989, s. 1815; Sen/Grown 1988, s. 78-96, ve Wichterich 1995, s. 128.

51. Wichterich 1995, s. 131. M. Mohanty'ye (1995) göre *güçlendirme* üzerine bu yeni söylem, gücün yeniden dağılımını gündemdişi bırakmakta ve Paolo Freire'nin ezilenlerin pedagojisinden devrıldığı kavramın içini boşaltmaktadır. s. 338.

52. Braunmühl 1991, s. 12.

53. Moser 1989, s. 1815.

54. Marchand 1996, özellikle s. 593 ve 599.

55. Hartsock 1983, Deutchman'a (1991) göre; "bir şey üzerinde güce sahip olmak" ve "bir şey yapmak için güce sahip olmak" arasındaki ayırım için Flammang'a (1983) ve Hartsock'a (1983) gönderme yapmaktadır. *Güçlenme* veya "bir şey yapmak için güce sahip olmak" –Deutchman tarafından aynı anlamda kullanılır– belli davranışlardan vazgeçmeyi de kapsamaktadır. Ancak bu nicel olarak saptanamamaktadır ve böylece tam olarak, ampirik olarak ispat edilememektedir.

Krş. Hardy-Fanta 1993, s. 190. Başka bir yerde de Hardy-Fanta *güçlenme* kavramını "başkalarının elde edebileceğini kısıtlamak, daha ziyade pek çok kişinin hep birlikte elde edebileceği şeyleri artırmak" olarak tanımlar (s. 50). Ferguson 1987, s. 221 benzer bir tanımlama yapmaktadır: "*Güçlenme* insan etkileşiminin işbirliği boyutunu öne çıkarır ve hayal gücümüzü çalıştırmayı, potansiyelimizi artırmayı, kolektif aktörler haline gelmemizi sağlamayı ve nihayetinde yaşamlarımızı zenginleştirmeyi hedefler."

56. Morgen/Bookman 1988, s. 4.

Mahalle Örgütleri ve Kentsel Toplumsal Hareketler

1. Schuurman/Næss 1989, s. 2.

2. Pickvance 1989, s. 75. "Yaşama alanının savunulması", özellikle orta tabakadan temsilciler için önem taşımaktadır; bir başka deyişle, örneğin bir otoyol yapımına ya da toplumsal açıdan istenmeyenlerin yerleşimine karşı "direnen" bu insanların, benim çalışmamda merkezi bir rolleri yoktur. Ayrıca, Pickvance, genelde "kentsel hareketler" ile özelde üst seviyede dönüşüm gerçekleştirmek isteyen daha radikal "kentsel toplumsal hareketler" arasında bir ayırım yapmaktadır. 1985, s. 32.

3. Mainwaring/Viola 1984, s. 19 vd. ve 28. Yazarlar mahalle örgütlerinden sadece kısaca söz etmektedir; bu da, mahalle örgütlerini yeni toplumsal hareketler olarak ele almanın ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

4. Castells 1983'te yaptığı tanımlama önerilerinde bazen kentsel dönüşüm çabasını, bazen dönüşümün gerçekleşmesini vurgulamaktadır. Teori kısmında (s. 305), kentsel toplumsal hareketleri "hâkim sınıfın mantığına, çıkarlarına ve değerlerine karşı çıkarak kurumsallaşmış kentsel anlamın dönüştürülmesini hedefleyen kolektif bilinçli eylem" olarak; Madrid hareketini açıklamak için geliştirdiği modelde ise, "söz konusu toplumsal düzeyde kurumsallaşmış hâkim toplumsal çıkarlara karşıt olarak, kent sisteminde, yerel kültürde ve siyasal kurumlarda niteliksel değişimler yaratma gücüne sahip, kent meselelerinden kaynaklanan bilinçli kolektif uygulama" olarak tanımlamaktadır. s. 278; krş. s. xvi ile s. xviii.

5. Castells 1983, s. 322. Bu üç hedef, rastlantısal olarak değil "kapitalizmin, enformasyonculuğun ve devletçiliğin hâkim mantıklarına karşı başlıca muhalefet noktaları" olarak seçilmiştir (s. 328). Örgütsel bağımsızlık talebi ile, Castells'in kentsel toplumsal hareketlerin ancak işçi hareketi ve siyasal sınıf mücadelesi ile bağlantılı olması halinde niteliksel bir dönüşüm başlatabileceği yönündeki 70'li yıllara ait yazıları arasında kopukluk vardır. Castells, 1983'te 70'li yıllarda savunduğu formel yapısalcılığı eleştirmişti. Castells'in analizinin farklı evrelerine ilişkin iyi, eleştirel bir bakış için bkz. Lowe 1986.

6. Salman 1994, s. 24-6. Yazarın kadınların faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sınırlarını ele alırken yapısal özelliklere girmediğini görüyoruz.

7. Mainwaring/Viola 1984, s. 21.

8. Schuurman/Næss 1989, s. 2. Dunleavy, daha 1977'de (s. 198-200), Castells'in o zamanki yapısalcı tezlerinde iktidarı sınırlayan faktörleri göz önüne almadığını, bu nedenle de görünmeyen, eyleme dönüşecek protestoyu açıklayamadığını söyleyerek onu eleştiriyordu.

9. Castells 1983, s. 328-331.

10. Banck/Doimo 1989, s. 14 vd.

11. Assies 1994, s. 83 vd. Brezilya'nın demokratikleşmesiyle ve solcuların yeni demokrasi kavramlarıyla, hem devlete karşı, hem de toplumsal siyasete katılım ve onu etkileme yolu olarak görülmeye başlanan kentsel toplumsal hareketlere yönelik tutumları değişiyordu. Assies 1994, s. 91. Benzer yaklaşımlar Türk metropoller için de geçerlidir.

Buradaki "halk" ("*popular*") kavramı, İngilizce ve İspanyolca'da, geniş halk kitlelerini, özellikle de alt tabakaları tanımlamak ve kentsel toplumsal hareketleri betimlemek için kullanılıyor.

12. Schuurman 1989, s. 14 vd. Aynı şekilde Smith/Tardanico 1991, s. 101'de de şunlar söyleniyor: 1) Bağımlı kentleşme düşük gelirli işçilerin örgütlenmenin zor olduğu enformel sektörde yoğunlaşmasına yol açar. 2) Sendikalar dahil, geleneksel siyasal örgütlenmeler, kitlelerin çıkarlarını yeterince dikkate almamaktadırlar. 3) Düşük gelirli gruplar içinde toplumsal ve siyasal dayanışma, özellikle ailelerin ve komşuların ellerindeki kaynaklardan havuz oluşturma ağları üzerinde oluşmaktadır. 4) Yetersiz kalan kamusal hizmetlerin ve mahallelerdeki koşulların yarattığı problemler, toplumsal durumları farklı olan insanları bir araya getirmektedir.

13. Schuurman 1989, s. 17. Smith ve Tardanico (1991, s. 102) ise üç farklı seçeneği dile getirmektedirler: 1) Üretim amaçlı örgütler söz konusu olduğunda farklı ilişkileri olmasına rağmen, hane ve mahalle üyeleri, bireysel ortak siyasal çıkarlar geliştirebilmekte ve yerel sorunlara yönelik siyasal çelişkiler karşısında ekonominin ve

devletin temsilcilerine karşı birlikte tavır göstermektedirler. 2) Üretim amaçlı örgütlere yönelik ilişkileri açısından ortak yanlarına karşın, yerel rollerindeki farklılıktan kaynaklanan farklı siyasal çıkarları bulunmaktadır. 3) İş yerine, hane ve mahalleye yönelik ilişkiler ağı, işçileri ve yerel çıkarları siyasal bir blokta birleştirmektedir.

14. Castells 1983, s. xviii. Bondi/Peake 1988, s. 22. Benzer bir eleştiri için bkz. Terlinden 1990, s. 40 vd.

15. Bondi/Peake 1988, s. 30 vd.

16. Pickvance 1989, s. 76. Ancak ödeme sorunu burada ele alınan konu açısından bir önem taşımamaktadır.

17. Schuurman 1989, s. 14.

18. Evers/Müller-Plantenberg/Spessart 1979, s. 140 ve 151, ayrıca, merkezi olarak bkz. Spessart 1980.

19. Sanayi ülkelerindeki ihtiyaç yorumları, politikaları ve söylemleri için bkz. Fraser 1989; *kadınların çıkarları, pratik toplumsal cinsiyet çıkarları ve stratejik toplumsal cinsiyet çıkarları* arasında farklılaşma için Molyneux 1985 ve bunun ihtiyaçlara aktarımı için Moser 1989, ileride (s. 42-4) ayrıntılı olarak tartışılacak olan bir yaklaşımdır.

20. L. Rodríguez 1994, s. 37 vd.

21. Schuurman/Naerssen 1989, s. 2 vd.

22. Schuurman 1989, s. 21, değiştirilen sıra ve eklemeler ile birlikte.

23. Schuurman 1989, s. 15, McCarthy ve Zald 1977'ye atıfta bulunarak.

24. Schuurman 1989, s. 16.

25. Rabrenovic 1994, s. 89 ve 94. "Geleneksel" ağların ve kaynakların, siyasal kaynaklara dönüşmesi konusunda ayrıca bkz. Pardo 1990. (Toplumsal kimliğin bir itkiye ve faaliyetler için bir temele dönüşmesi; ve toplumsal ağların siyasal taban örgütlenmesi ağlarına dönüşmesi.) Mısır'daki kentsel yoksullarla ilgili olarak krş. Singerman 1995 ve özellikle İran'da "enformel kesimlerin sokak siyaseti" konusunda Bayat 1997.

26. Kaplan 1982, s. 547.

27. Holland-Cunz 1992/93, s. 36.

28. Daphne Spain: "Gendered Spaces" (OCWW, s. 340 vd.). Dayatılan cinsiyetler ayrılığı, kadınların statü düzeyini aşağı çekebilir ve durumlarını değiştirmek için ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmalarını engelleyebilir. Özgür iradeyle tercih edilecek cinsiyetler ayrılığı, "kadınların erkeklerle cinsel ve entelektüel rekabetini" ortadan kaldıracak ve yaratıcılıklarını artırabilecek bir kadın dayanışmasını güçlendirecektir.

Kentli Alt Tabaka Kadınlarının Yerel Düzeyde Siyasal Katılımı

1. Doğrudan bu konunun ele alındığı kaynaklar: Örneğin Blondet 1990, Burkhard/Schmidt 1991, L. Rodríguez 1994, Salman 1994 ve Schild 1994.

2. Zillmann 1991, s. 212 vd. Venezüela'da araştırdığı işgalci yerleşiminde hanelerin %20'si tek başına yaşayan kadınların idaresindeydi. Moser'a (1992, s. 56) göre, Latin Amerika kentlerinde ve Afrika'nın bazı bölgelerinde hanelerin %50'den fazlası kadınlar tarafından idare ediliyordu.

Türkiye istatistiklerinde, 1980'de hanelerin yalnızca %3,8'i ve 1985'te %3,1'inin kadınların idaresinde olduğu görülüyor. Bu kadınların %70'i tarımda çalıştığından, bunun ağırlıklı olarak kırsal alana ait bir olgu olması; bu durumun da, erkeklerin göçü yüzünden ortaya çıkmış olması muhtemeldir. DPT 1990, s. 41-4. Ailelerin gelir ve tüketim giderlerine yönelik olarak 1994 yılında yapılan anketin henüz yayımlanma-

mış olan sonuçları ise, oran olarak hâlâ çok düşük olsa da, kadın idaresindeki hanelerin bölgesel dağılımında önemli bir dönüşüm olduğunu göstermektedir: Ülke genelinde kadın idaresindeki hane sayısı 895.138 (%7,9), kentte 570.105 (%7,9), kırsal alanda 325.217'dir (%8). Bir başka deyişle, kadın idaresindeki tüm hanelerin %63,7'si artık kentte yaşamaktadır. Bu verileri bana sağlayan Türk Devlet İstatistik Enstitüsü Kadın Verileri uzmanı Ayşe Taş Karaduman'a teşekkür ederim.

3. Latin Amerika'da, 1990 yılında çalışan nüfusun %29'u kadındı; Orta Doğu'da ise yalnızca %17. Kentleşme süreci, Latin Amerika'da kadınların formal sektörde istihdam şanslarını artırmıştı; ancak yapı uyum programları nedeniyle bu şans tehlikeye girmiştir. 80'li yıllarda, ücretli çalışan kadınların oranı %62'di. Çalışanların %70'i hizmet sektöründe ve sadece %10'u tarım sektöründe istihdam edilmişti. Borst 1993, s. 74 vd. Türkiye'de ise çalışan kadınların sadece %18,65'i ücretli işlerde çalışıyordu, DPT 1992, s. 54. Kadınların %86'sı tarım sektöründe çalışıyordu, DPT 1990, s. 209.

4. Lind 1992, s. 135. Ortak mutfaklar, Latin Amerika'da kadınların oluşturduğu yerel inisiyatiflerin en yaygın biçimidir. Wichterich 1995, s. 132: Örneğin Peru'da 8.000 halk mutfağından her gün 2 milyon insan yararlanmaktadır. Türk gecekondualarında ise, bu türden inisiyatifler yoktur. Şili'de toplumsal ve siyasal güç olarak Katolik Kilisesinin rolü için bkz. Loveman 1995, s. 121 vd.

5. Schild 1994, s. 61. Krş. Bondi/Peake 1988, s. 22 ve Moser 1987, s. 167. L. Rodríguez 1994, s. 33, kadınların mahalleyi harekete geçirmekteki rolünün toplumsal hareketlere ilişkin çoğu araştırmada gözden kaçırıldığını vurgulamaktadır; oysa Castells daha 1983'te tekrar tekrar bunun önemini altını çiziyordu. Reusch/Zillmann 1991, s. 27 ve 29, Venezuela'daki Barrio hareketinde aktif olanların %90'ı kadın olduğu halde, bu harekete ilişkin literatürde adlarının sadece tesadüfen geçtiğini saptamaktadırlar. Kadınların örgütlenme çalışmaları, "doğal ve sıradan" görülmektedir.

Urban Affairs Annual Review Nr. 42 (1994); konu başlığı: "Gender in Urban Research", s. IX: 1992'ye kadar süren *Urban Affairs Association* konferanslarında cinsiyet konularının genel olarak eksik olduğu vurgulanmaktadır. Bu eksiği gidermek, 1993 yılındaki konferansın ve adı geçen derginin hedefiydi.

6. Moser 1987, s. 168 vd.

7. Moser 1987, s. 191 vd.

8. Hardy-Fanta 1993, s. 24. Ayakta kalma politikaları; taban politikaları gibi politik kurumların dışında (örneğin ev sahipleriyle ve çetelerle yaşanan sorunlarda) ya da özel alanda da ortaya çıkmaktadır, enformeldir ve çoğu zaman enformel ağlar aracılığıyla bireysel olarak ya da ihtiyaç sahiplerinin kendi işlerini kolektif olarak kendilerinin halletmesi biçiminde görünürlük kazanır. Doğrudan mağdur olanların sorumluluğunda, kendi hedefleri, yöntemleri ve çözüm önerileriyle belirlenmiştir ve toplumsal değişim için verdikleri mücadele sırasında insanların yerel düzeyde ilişkiye geçmesine dayanır. A.g.y., s. 46, 103 ve 207, dn. 9.

9. Morgen 1988, s. 97; böylece, Marksist politik ekonomiyi de eleştirir; hatta bilhassa bunu eleştirir: "Kadınları ve cemaat örgütlenmelerini ciddiye almak, toplumsal üretim ilişkilerinin (toplumsal yeniden üretim ve tüketim ilişkilerine göre) ve sınıfın (cinsiyet, ırk ve etnisiteye göre) varsayılan teorik önceliğine karşı çıkmayı gerektirir."

10. Salman 1994, s. 18.

11. Lawson/Barton 1990 (1980), s. 49 vd.; s. 54 vd. Pardo 1990, s. 3, erkeklerin liderlik rollerine ilişkin sıradışı bir açıklama yapar: Verdiği bir vaka örneğinde, Latin kadınları, erkekleri becerilerine ve zamanı kullanım biçimlerine uygun bir rolle inisiyatif çekmek için bir erkeği başkan yaparlar. Ama günlük kararlar bir kadın komitesi tarafından alınır.

12. Morgen 1988, s. 111.

13. Burada "özcü" (*essentialist*) terimiyle kastedilen, feminist tartışma çerçevesinde olduğu gibi, cinsiyetler arasındaki özel farklar düşüncesidir. Krş. Morgen/Bookman 1988, s. 21'deki eleştirisi: "Özcü düşünce bugün bir kez daha kök salmış ve feministler arasında kendisine pek çok alıcı bulmuştur. Geleneksel ya da 19. yüzyıl feminist teorilerinin aksine, bugünkü perspektif nadir olarak biyolojik bir özcülüğü açıkça onaylar. 'Farklılık' genellikle daha psikososyal terimlerle kavranır; bunun biyolojiyle ilgisi kâh örtüktür, kâh yadsınır. Bununla birlikte, özcü erkek ve dişi doğaları saptanır; sonuçta 'kadınla erkek arasındaki farkların her iki cinsiyeti tekil ve mutlak bir kategori olarak kurduğu ve tanımladığı, bir toplumsal cinsiyet özünün varolduğu' veri kabul edilmiş olur."

14. Lawson/Barton 1990 (1980), s. 55

15. Neal/Phillips 1990, s. 247 vd., 253 ve 255. Blair, *evcil feminizm* kavramını, Amerikan kadınlarının ev dışında da söz sahibi olmak için 1868'den bu yana sürdürdükleri çabalara ilişkin olarak kullanıyor; Amerikan kadınları ev-aile ve ahlakla ilgili konularda yetkin olmanın, yani "gerçek kadınlık"ın kamusal alan için de önemli olduğunda ısrarcıydılar. *Evcil feminizm*, daha çok beyaz kadınlarca savunuldu; bu kadınlar, Suffraget hareketinin eve-aileye yönelik kadın alanını yıkmasından ve kadınların o zamana kadar erkeklerin hâkim olduğu kamusal alana entegre olmasından korkuyorlardı. *İdari ev geçindirme* kavramı ile, kamusal alandaki çalışmalarını ev işiyle ilişkisini kurarak meşrulaştırıyorlardı. Blair 1977, s. 4, 6 ve 86 vd.

16. 80'li yıllarda komüniter olarak nitelenenler, özellikle hukuk ve adalet kavramları üzerinde duran, piyasa ideolojisine dayalı yararcı liberalizme karşı çıkanlar oldu. 90'lı yıllarda bu eğilimdeki ABD entelektüelleri arasından, özellikle cemaatlerin oluşumu ve toplumun ahlaki yönünün yeniden güçlenmesi sorunlarıyla uğraşan bir hareket doğdu. Hans Joas: "Kommunitarismus", yayınlandığı yer: *LIP*.

17. Garber 1994, s. 24.

18. Friedman (1990) birçok yerde, modern dostluklardan anlaşılanın, akrabalık ya da yasal beraberlikler değil, ortak ihtiyaçlara, değerlere, faaliyetlere ve tercihlere dayanan özgür iradeyle seçilmiş ilişkiler olduğunu belirtmektedir. Bu tür ilişkiler mekân cemaatlerinin kural ve beklentileriyle çelişen gelenek dışı bir yaşam biçiminin idaresini sağlayabildikleri için, toplumsal dönüşüme önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Örneğin gönüllü kuruluşları gibi kentsel ilişkiler de toplumsal olarak belirlenmiş ya da biyolojik ilişkiler ve roller yerine çoğu zaman özgür seçim sonucu ortaya çıkmaktadır, s. 154 vd.

19. Young 1990a, s. 300 ve 319 vd. Young farklılık politikasının "cemaat" ile ifade edileni içerdiği eleştirisine belli bir haklılık payı biçmektedir, ancak bütünlük kaygısıyla cemaat kavramını kullanmamayı tercih etmektedir.

20. Young 1990a, s. 318.

21. Garber 1994, s. 26.

22. Garber 1994, s. 41.

23. Hardy-Fanta 1993, s. 99 vd.

24. Rabrenovic 1994, s. 80. Krş. Jelin 1990, s. 187. Jelin, yerel düzlemin çok sayıda kadın için siyasal faaliyetlerin başladığı yer olduğunu saptamaktadır, çünkü yeniden üretim görevleri, bu düzlemde devletin örneğin eğitim, sağlık ve taşımacılık gibi hizmet sektöründeki eksikleriyle çıkışır.

25. Barrig 1989, s. 138 vd., Jelin 1990, s. 191 ve 193.

26. Salman 1994, s. 17. Yazar toplumsal hareketler, özellikle de kentsel hareketler karşısında aşırı yüksek beklentiler içine girildiğinden söz etmektedir.

27. Barrig 1989, s. 136. Değerlendirmesine göre, Peru'daki işgalci yerleşimlerinin "kendi işini kendi halletme" geleneği, devletten belli hizmetleri talep etmek üzere harekete geçebilecek bir siyasal tavrın önünde engel teşkil etmektedir, s. 140. Türkiye'deki ortam göz önüne alındığında, bu durum tartışılır, çünkü burada hizmetlerin devletten beklenmesi kolektif eylemlere götürmemekte, klientalizme yol açmaktadır.

Barrig, kadınların yerel gruplara katılımı elde ettikleri kazancı değerlendirirken, öznellik ve iktidar gibi faktörleri Schild'in (1994, s. 76 vd.) yaptığı gibi eleştirmemekte veya gözardı etmemekte, ama çok da önemli görmemektedir.

28. Elshtain ve Rossanda'ya dayanarak Jelin (1990, s. 185 vd.). Kaplan ise, kadınların motivasyonunu "kanıtlamanın" zor olduğunu, çünkü bunu nadiren dile getirdiklerini öne sürmektedir. Gerçeği indirgeme pahasına, kadınların eylemlerini düşünceleriyle bir tutarak, kolektif eylemleri sık sık kendiliğindenlik ve irrasyonellik ya da cinsiyet temelinde işbölümünün korunması hedefiyle ilişkilendirmektedir. Kadınların yaşamları üzerinde düşünecekleri gerçeğinin burada üstü örtülmüştür. Kaplan 1982, s. 548.

29. Burkhard/Schmidt 1991, s. 63 vd.

30. Barrig, 1989, s. 119 ve 139 vd.; Jelin 1990, s. 188, ve Stephen 1992, s. 90.

31. Moser 1989, s. 1801.

32. Moser 1992, s. 56.

33. Hardy-Fanta 1993, s. 23. Hardy-Fanta bu eleştiriye "cemaat örgütlenme" formülasyonu için açıkça kullanmaktadır, ama Moser'a doğrudan bir gönderme yoktur.

34. Molyneux 1985, s. 232 vd.

35. Moser 1989, s. 1802.

36. Moser 1989, s. 1803 vd. ve Moser 1987, s. 168.

37. Barrig 1989, s. 120, 132 vd. ve 136 vd.

38. Alvarez 1989, s. 32, 35 ve 37. Erkek egemenliğindeki cemaat örgütlerinin ve kilisenin direnişine tepki olarak ve orta tabakadan feminist gruplarla ilişkiler aracılığıyla, yerel kadın grupları toplumsal cinsiyetle ilişkili meselelerden (su vb.) toplumsal cinsiyete özgü meselelere (çocuk bakımı, ev işi) dönüşüm geçirdiler. Moser'in dilinde, bu sonuncusu pratik cinsiyet ihtiyaçlarıdır; bunlar stratejik olanlara dönüştürülebilir.

39. Lind 1992, s. 137, Moser, Molyneux ve Barrig ile ilişkili olarak; s. 145 somut olarak Barrig 1989 ile ilişkili.

40. Lind 1992, s. 145.

41. Lind 1992, s. 139 ve 146 vd. Orta tabakadan feministler tarafından yönetilen bu örgütlenmenin esas hedefi, birincil dereceden feminist bilinçlendirmeydi.

42. Bu eleştiri, Molyneux'ü kapsamaz. Eleştiri, ayrıca devlet politikasının etkilerini analiz etmektedir, taban örgütlerinin hedeflerini değil.

43. Molyneux 1985, s. 234. Madde 1'i ele alan: Barrig 1989, s. 132.

44. Morgen 1988, s. 111 vd. Aynı konuda bkz. Luttrell 1988, s. 152.

45. Luttrell 1988, s. 146

46. Alvarez 1989, s. 21 vd.

47. Kaplan 1982, s. 545, 547 ve 564. Cinsiyet sisteminin ve bununla bağlantılı işbölümünün kabul edilmesini "kadın bilinci" olarak tanımlamaktadır. Molyneux Kaplan'ın bu yazısından haberdardır; ama pratik toplumsal cinsiyet çıkarlarıyla bu "kadın bilinci"nin içerik olarak karşılaştırılıp karşılaştırılamayacağı hakkında ne yazık ki düşüncesini belirtmemiştir.

48. Ackelsberg 1988, s. 302. Krş. Rabrenovic 1994, s. 80, ve Blondet 1990, s. 32.

49. Ackelsberg 1984, s. 255, ve Ackelsberg/Diamond 1987, s. 518.

50. L. Rodríguez 1994, s. 45.
51. Ackelsberg 1988, s. 300.
52. Luttrell 1988, s. 147.
53. Morgen 1988, s. 104 vd.; krş. L. Rodríguez 1994, s. 38 vd.
54. Stephen 1992, s. 91.
55. Barrig 1989, s. 141.
56. Schild 1994, s. 73.

Araştırmanın Yöntemsel Yaklaşımı

1. Erder'in hane halkı araştırmasında görüşülen 152 kişiden 14'ü kadındı (%9), Tatlıdil'in araştırmasında ise görüşülen aile reislerinin %1,4'ü kadındır.

2. Erder ve ekibi, 1990/91 yılında Ümraniye'deki üç mahallede, 152 aile reisine anket uygulayarak –araştırma kantitatif bir yöntemle yapılmıştı ama kalitatif unsurlar da içeriyordu– bir alan çalışması yaptılar. Belli bir dinamiği ortaya çıkarmak üzere, farklı dönemlerde oluşan ve birbirlerinden farklı niteliklere sahip üç mahalle seçildi; mahallelerden birisi daha çok gecekondulardan oluşuyordu, birisi ise karma özellikler taşıyordu. Üçüncüsünde tüm alan imar planlıdır. Erder 1996.

3. Erder 1990 yılında Ümraniye'de bütün muhtarlarla ve belediye meclis üyeleriyle görüşmüştür. Erder 1996. 1986/87'de de Nihal Kara ile birlikte İstanbul'daki 109 İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi üyesinden 102'siyle (Kara/Köksal 1989 ve Köksal/ Kara 1990); 1990 yılında yeni seçilen 18 SHP'li ilçe belediye başkanından 17'siyle görüşmeler yapmıştır (Köksal 1990a).

4. Karpat 1976, s. 131.

5. Mevcut araştırmaların eleştirel bir gözle ve toplumsal cinsiyet sorunu açısından bir analizi, bu çalışmanın Almanca baskısında, 4.-6. bölümlerde yer alıyor. "Kente Göç, İstanbul Metropolünün Dönüşümü ve Türkiye'de Gecekondulaşma", "Gecekonduluların Sosyal Heterojenliği" ve "Gecekonduluların 1980 Öncesi Siyasal Katılımı" konularındaki bu bölümler Türkçe baskıya, bu araştırmaların Türkiye'de iyi bilineceği düşünülerek alınmamıştır.

6. Chambers 1991, s. 517.

7. Öm. Acker vd. 1983, s. 426. Gelişmekte olan ülkeleri araştıran diğer kişiler gibi Mies de (1983, s. 126) Paolo Freire'nin görüşü doğrultusunda, araştırmanın kurtarıcı bir eyleme dönüşmesinin ön koşulu olarak bir bilinçlenme süreci olması gerektiğini ve araştırmanın nesnesi konumundakilerin bu süreç içinde araştırmanın öznelerine dönüşmeleri gerektiğini savunuyor ve araştırmacının elindeki araçları onlara vermesini istiyor. (Beşinci koyut, 1978 baskısında altıncı koyut.) Öte yandan Reinharz sürekli olarak "araştırmanın özneleri"nden söz ediyor. Katılımcı araştırma yandaşlarının (Mies, Reinharz ve Hall) ileri sürdüğü isteğe, "araştırmanın özneleri"nin tüm araştırma sürecini kontrol etmeleri talebine bakınca, benim araştırmamın bunu tamamen yerine getirdiğini söyleyemem.

8. Zdunnek 1995, s. 29. Müller 1994, s. 31 vd. Gecekonduda yaşayan kadınları ele alan az sayıdaki yeni araştırmadan biri de Spang-Grau'un ev işlerinde çalışan kadınlara ilişkin doktora tezidir. Spang-Grau (1994, s. 12) Maria Mies'in koyutlarına dayanıyor ama kalitatif yöntemleri sadece kantitatif yöntemleri tamamlamak üzere kullanıyor. Bu yüzden Spang-Grau'nun araştırması, benim ilgilendiğim özgürleşim potansiyelleri açısından kayda değer bir sonuç sunmuyor.

9. Krüger 1994, s. 76 vd., krş. Sturm 1994, s. 85 ve 92 vd.

10. Krş. Mies 1978, s. 48 (1983, s. 123), Zdunnek 1995, s. 29 vd. Mies'ten yapı-

lan alındı.

11. Acker 1989, s. 691, güç ilişkilerin analizi için Dorothy Smith'e gönderme yapıyor.

12. Mies'in 1978, s. 47 vd. (1983, s. 122 vd.) çoğu zaman yanlış anlaşılan ilk sonucu, araştırmanın nesnelerinden yana bilinçli tavır almayı ve kısmi bir özdeşleşmeyi, yani "eleştirel ve diyalektik bir mesafe"yi içermektedir. Tamamen özdeşleşmek Mies tarafından da -ahlakçı ve vesayetçi olduğu gerekçesiyle- eleştirilmektedir. Mies 1984, s. 47 vd. Kısmi özdeşleşme Mies'e göre, araştırılan kadınlarla aradaki çelişkileri yok saymamak, öteki kadınlarla kendisinin ortak ve farklı yanlarının farkına varmak, böylece "içinde yaşadığımız ve çalıştığımız" nesnel yapıların bilincinde olmaktır. Mies 1984, s. 56. Krş. Werlhof 1984, s. 113.

13. Touraine 1978, s. 184 vd. Touraine'in, toplumsal hareketlerin ve çatışmalı kolektif eylemlerin araştırılmasına yönelik olarak geliştirdiği "müdahaleci" ya da "aktif katılımcı" sosyolojik araştırma yönteminin benim araştırdığım bağlamda uygulanması zor. Nedenine gelince, araştırmacının, siyasetin taraflarından birinin veya ötekini harekete geçmesini sağlayıp ardından yaşananları değerlendirmesi gibi bir yöntemin başarılı olabilmesi, tarafların araştırmaya katılma isteğini, kendine güveni, araştırmacılar karşı güven duyulmasını gerektirmektedir. Ancak siyasal güçlerin belirgin baskısının, katılmış hiyerarşilerin ve sosyal uçurumların söz konusu olduğu durumlarda böylesi bir ortam beklenemez. Touraine ile birlikte çalışan sosyolog Göle, bu yöntemi İslami kesimin kadınlarına yönelik araştırmasında kullanmıştır. Göle 1992, s. 82 vd. Ancak Göle'nin araştırmaya dahil ettiği kız öğrenciler yüksek öğrenim görmekte olduklarından analitik süreçlere alışkındır; bu öğrenciler de muhalif konumdadırlar ama marjinalleştirilen gecekondulu kadınlar kadar siyasal baskı altında değildirlir.

14. Sayigh 1996, s. 151, Peteet 1991, s. 17, benzer bir dönüşümü dile getirmektedir. Buradaki örnekte araştırmacı, bir arkadaşı üzerinden kurduğu ilişki sayesinde evde adeta aileden biri sayılır, toplumda ise bir dost, bir mücadele arkadaşı olarak algılanır. Ama yazar bunu, başarılı ve gerekli bir güven oluşumunun somut ifadesi olarak sunar.

15. Acker (ve diğ.) 1983, s. 428. Onlar da benim gibi bu tehlikenin çok azaltılabileceğini ama ortadan kaldırılamayacağını düşünmektedirler. Ancak Stacey 1988, s. 23 için bu olgu etnografik yöntemle feminist araştırmacının birbirini iyi tamamladığı düşüncesini sorgulamak için önemli bir vesiledir.

16. Schöning-Kalender 1985, s. 17 vd.

17. Bir "Alman kadın araştırmacı" olarak, erkeklerin arasına daha kolay girebildim; solcu, muhafazakâr, Alevi, İslamcı, Kürt, Atatürkçü vb. kişilerle temasa geçebildim.

18. Strasser 1995, s. 19. Krş. Abu-Lughod 1990a; etnografide "nesnellige" ve sınırların konmasına ilişkin feminist eleştiri; ayrıca "Üçüncü Dünya Kadınları" ile ilgili feminist araştırmadaki "sömürgecilik tuzakları"na ilişkin bkz. C. Mohanty 1988.

19. Krş. Lachenmann 1982, s. 217 vd.

20. Sayigh 1996, s. 151 vd., 1982'den sonra Lübnan'daki Filistin kampında yaptığı araştırmayla ilgili olarak "masum soru" olamayacağına dikkat çekmektedir. Kendisiyle tanıştırılan kişilerin siyasal arkaplanlarından bu yüzden bahsedilmemiştir. Kadınlara yaşadıkları trajediler anlatılırken ortaya çıkan etik sorunlar konusunda yaptığı tavsiye de ciddiye alınmalıdır: Bu onlara sorguları hatırlatabilir ve işkenceye benzeyebilir. Araştırmanın, gerçek sorunları pek değiştirmeyeceği unutulmamalıdır. Sadece uzun vadeli düşünüldüğünde "tarafgir antropoloji"nin harekete geçirebileceği kamuoyu çalışmasının bir katkısı olabilir. s. 157. Peteet 1991 (s. 15-17) bu etkiyi

olumlamaktadır.

Bu nedenle Kürt sorunu ve siyasal baskılarla ilgili hiçbir soru sormadım –ya da sadece yerel konu bağlamında sorular sordum– ancak görüşme yaptığım kişiler bu konulara değindiklerinde onları dikkatlice kaydettim. Kanımca bu tür konulara ne kadar yaklaşmak istediklerini orada yaşayanların kendi isteğine bırakmalıyız.

21. DPT'nin 1987 yılı araştırmasına göre İstanbul'daki gecekonducuların %47,3'ü 1970-79 yıllarında yapılmış; 1980-87 arasında yapılanların oranı %22,8 ve 1960-69 yıllarında yapılanların oranı %21,7. DPT 1991, s. 113.

22. Yabancı gazetecilere söylenmek üzere hazırlanmış "Artık hepimiz direniş hareketi sayesinde özgürüz" gibi ifadelerin yerine daha ayrıntılı, gerçeklere daha yakın açıklamalar için Peteet'in güven ilişkisine ihtiyacı vardı, çünkü kadınlar yabancılara çok alışık. Bende bu söz konusu değildi, çünkü gecekondu mahallelerinde ne güçlü siyasal gruplar vardı ne de gazeteciler onları sık sık ziyaret ediyorlardı.

23. Bkz. Lutz 1989, s. 61. Lutz, aslında kadınların görüşmeye kendileri iyi gözle bakmadıkları için kocalarını bahane etmiş olabileceklerini söylerken haklı olabilir. Ancak kadınların kendilerine "dayatılmış gerçekleri kendi hedefleri için de aktif olarak kullandığına küçük bir örnek" olduğu düşüncesi kanımca abartılı bir yorumdur.

24. Krş. Sollis/Moser 1991, s. 25. Lider rolü burada statü ile değil, yerel bilgi ve toplumsal entegrasyonla tanımlanıyor.

25. Chambers 1991, s. 523.

26. Sacks 1988, s. 79 vd. Hardy-Fanta 1993, s. 17'de tekrar ele alınmıştır.

27. Chambers 1991, s. 523; Lachenmann 1982, s. 218; Lenta 1992, s. 335. Çoğunlukla üç yöntem kullanıldığından bu yöntem "triangulasyon" olarak da adlandırılmaktadır.

28. Honer 1989, s. 300 ve 301.

29. Honer 1989, s. 300 vd.

30. Sayigh 1996, s. 153 vd. Evsahibi aile karşısında araştırmacıya düşeni dile getiriyor. Ailenin acısını ya da aile ilişkilerini ilgilendiren bazı soruların yöneltilmemesi gerektiğini belirtiyor. Bu saptamaları tamamlamak açısından, araştırmacının duyarlı ve dikkatli bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini söylemek istiyorum. Sayigh araştırmacının arkadaş ve araştırmacı kimliklerinin, onu aileden koparmaması, tersine kaynaştırması gerektiğini söylemektedir. Böylece nesnellik yanılması ve araştırılan topluluğa bağlılık duymama düşüncesi aşılmış olacaktır. A.g.y., s. 155.

31. Dördüncü dönemde zaman zaman şehir merkezinde arkadaşlarda, bazen de A mahallesinde hem kaynak kişim hem de artık arkadaşım olan Nalan'ın yanında kaldım.

32. Bu şekilde elde ettiğim bilgileri ya hiç yazmıyordum ya da evraklar kontrol edildiği takdirde kimseye zarar vermeyecek şekilde kâğıda döküyordum.

33. Kent ve Demokrasi Zirvesi ve bu zirvenin hazırlık toplantıları dışında konuları yerel yönetimler, demokrasi, insan hakları, Kürtler ve kadınlar olan yaklaşık 20 toplantıya katıldım.

34. Farklı gruplar (mahalle sakinleri, yerel yönetim ilgilileri, ve politik örgütlenmelerin temsilcileri) için farklı görüşme çerçevem vardı, daha sonra kadınlar için de özel bir görüşme çerçevesi çıkardım; ayrıca muhtarlara yönelik olarak mahallelerle ilgili bir anket hazırlamıştım.

35. Peteet'in görüşme yaptığı Filistinliler bürolardaki görüşmelerde daha çok örgütlenmenin resmi çizgisini temsil ederken evlerindeki görüşmelerde kendi politik görüş ve deneyimlerini anlatmışlardır. Peteet 1991, s. 13. Spang-Grau zaman kısıtlılığı yüzünden ev işi yapan kadınlarla görüşmelerini işleri dağıtan kadının evinde yap-

mıştır. Bu yüzden hassas konularda, özellikle de işi dağıtan kişiyle yaşanan sorunlar, ayrıca dini ve kimlikle ilgili konular hakkında bilgi edinememiştir. Buna karşılık benim görüşmelerimde din ve kimlikle ilgili konulara kadınların kendileri girmişlerdir. Spang-Grau'nun çalışma biçimiyle ilgili olarak bkz. 1994, s. 105, sorunlarla ilgili olarak s. 112 vd.

36. Krş. Meuser/ Nagel 1991, s. 442.

37. Bu görüşmelerin bir kısmını organize etmek çok zor oldu, bunun önemli nedenlerinden biri görüşeceğim kişilerin seçim kampanyasıyla meşgul olmasıydı. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'den randevu talebim, nice sonuçsuz girişimden sonra görevini devrettiği gün olumlu cevaplandırıldı. Beykoz RP Kadın Komisyonu, daha önce gazetecilerle yaşadıkları olumsuz deneyimlerden sonra grup görüşmesi isteğime başlangıçta tereddütle yaklaşmışlardı.

38. Hauptart 1991, s. 220. Bu yöntem kadın araştırmalarının başlarında tercih edildi, çünkü o güne kadar ihmal edilmiş sorunların (aile içi şiddet gibi) ortaya çıkması ve incelemede hiyerarşi ilişkisinden kurtulmak isteniyordu. Zdunnek 1995, s. 29.

39. Aufenanger 1991, s. 38; Marotzki 1991, s. 413; Schnell/Hill/Esser 1992, s. 392.

40. Chambers 1991, s. 524.

41. Aufenanger 1991, s. 39.

42. Bireylerle ayrı ayrı yapılan görüşmelerle grup görüşmeleri farklı alanları ilgilendirdiği için bunları birbirinin karşıtı değil tamamlayıcısı olarak görmek gerektiğini düşünüyorum. Lachenmann'a göre (1982, s. 224) grup görüşmeleri ön plandadır, bireylerle yapılan görüşmeler ise bunun tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir, böylece grup içinde etkili olamayacağını düşünerek veya düşük bir statüde olduğu için suskun kalan kişilerin görüşlerine de ulaşılmış olur. Lachenmann bireysel görüşmeleri "sosyal açıdan alışılmadık" ve yapay bir durum olarak görür. Bu saptama, benim karşılaştığım kentsel ortam içinde geçerli değildi, görüştüğüm kadınlar özel ziyaretleri ve özel görüşmeleri tamamen normal karşılıyordu. Öte yandan bu görüşmeler sırasında gelen misafirler görüşmeyi bölebiliyor ya da zenginleştirebiliyordu ve duruma göre görüşmeye devam edip etmemeye karar veriliyordu.

43. Nitekim bu kategoriler alan araştırmasından önce belirlediğim kategorilerden kısmen farklı oldu.

44. Sünniler arasında sadece iki muhtar adayıyla, kızkardeşi sayesinde tanıdığım bir kadın özel görüşmeye razı oldu. Bunun nedeni Alevilerin daha bireysel bir yaşam sürmesi ve bu durumun onlar için "daha doğal" olmasında, öte yandan benim onlarla daha fazla yakınlaşabilmiş olmamda aranabilir. Ama her halükârda "Altın bakış" temel alan araştırma yönteminin işbirliğinden kaçınmaya yol açma ihtimali 'üstten bakış' temel alan yöntemle göre daha azdır" (Patai 1988, aktaran Saying 1996, s. 157) görüşüne tamamen katılmıyorum.

45. Daha sonra bu kadınlar benden bağımsız olarak, HADEP tarafından organize edilen bir kahve toplantısına katılmışlar. Kahve toplantılarıyla ilgili olarak bkz. s. 141-4.

46. Aynı nedenlerle onlara benim yayınlanmış Türkçe bir makalemin fotokopilerini dağıttım. Bazı kadınlar makaleyi okuyup tartıştılar.

47. Peteet (1991, s. 15 vd.) Filistinli kadınların onun çalışması karşısında işbirliğine ve yeniliğe açık oluşlarını güçlenme duygularının yaşamlarını dönüştürmesinin belirtisi olarak görüyor. Kadınların çalışmaya katılımlarının "uluslararası politika temelinde bir diyalog deneyimi" olduğunu, yani ulusal mahrumiyetlerinin ve direniş mücadelesinin verdiği acılara getirdikleri bir yorum olduğunu düşünüyor.

Vaka Çalışması: İstanbul'un Asya Yakasındaki Gecekondu Semtleri

1. Margit Mayer: "Global Cities", *LIP*, s. 186. Krş. Yeung 1996, s. 26 vd. Feagin/Smith 1991 (1987), s. 3, küresel kent, uzmanlaşmış kent, bölgesel kent ve idari kentler ile örneğin Meksiko City gibi büyük, zor sınıflandırılan kentler arasında bir ayırım yapmaktadır.

2. Keyder/Öncü 1993, s. 26-30.

3. Aksoy/Robins 1994, s. 57 vd., bu gelişmeyi tarihi kentin yıkılması olarak görmektedirler.

4. Keyder/Öncü 1993, s. 30 vd., üst ve orta tabakanın kendi alt kentleşmelerini, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmeyle karşılaştırmaktadırlar. Güvenç/Işık 1996 ve 1997, sosyal farklılıkları göz önünde tutarak mekânsal bölünmeyle ilgili 1990 yılındaki durumu, süreç olarak değilse de mekânsal olarak yapılan bölümlenmeyi istatistik ve kartografik olarak göstermektedirler: Gelire ilişkin dört farklı statü grubunu, konut statüsünün dört kategorisi ile karşı karşıya getirdikleri ve İstanbul mahalleleri ve semtleri düzleminde bundan doğan grupların dağılımını karşılaştırdıkları zaman, İstanbul'daki sözde "kaos"u basit bir şekilde anlatabilmektedirler: Beykoz'daki üç işçi mahallesi hariç bütün deniz kıyılarında (iş statüsüne bakmaksızın iki veya daha fazla gayrimenkule sahip oldukları varsayılan) zenginler oturmaktadır. Sahip-sakin ücretliler daha çok Anadolu yakasının iç kısmında, E5 karayolunun kuzeyinde, konut sahibi olmayan ücretliler ise daha çok Avrupa yakasında oturmaktalar. Esnaf ve küçük ticaret erbabının çoğunlukta olduğu mahalleler, tarihi yarım adada yoğunlaşmakta veya varlıklı ve ücretli mahalleleri arasında bir tampon bölge oluşturmaktalar. Güvenç/Işık 1997, s. 161-164

5. Keyder/Öncü 1993, s. 12 ve 33, ve *Turkey National Report* 1996, s. 24.

6. Bemer/Korff 1995, s. 12. Mega kent, nüfusu 5 milyonu aşan (başka tanımlarda 10 milyon) büyük metropoller olarak tanımlanmaktadır. Bronger 1994, s. 13.

7. Feagin/Smith 1991 (1987), s. 3 ve 8, İstanbul'u, çokuluslu şirket merkezleri bulunmayan ve muhtemelen "zor sınıflandırılan büyük kentler"den biri olarak görmektedirler.

8. Aksoy/Robins 1994, s. 63 vd.; Göle 1992, s. 39; Öncü 1992, s. 73. Aksoy/Robins, paralel İslami piyasalara, bunların sosyal kurumlarına ve (açıkça ifade edilmeksizin) gecekondu mahallelerinde yaşayan Kürt göçmenlere gönderme yapmaktadır. Ana konusu küreselleşme olan *İstanbul* dergisinde (7/1993), Aksoy/Robins ve Köksal'ın eleştirel yazıları dışındaki bütün yazılar, yoksul halkı sadece pitoresk bir görüntü çeşitliliği olarak sunmaktadır. Yukarıda sözü geçen derginin "öteki" İstanbul'u konu edinen 23/1997 sayısındaki bazı yazılar ise yoksul halkı bir tehlike unsuru olarak görmektedir.

9. Keyder/Öncü 1993, s. 37.

10. Keleş 1993, s. 375. Kaynaklar verilmediğinden, muhtemelen kaba bir tahmindir.

11. Örneğin 1-3 Şubat 1994 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleşen "Kent ve Demokrasi Kurultayı"nda hukukçu Tului Sönmez, gecekondu yapanlara uygulanabilecek bir ceza olarak kamu hizmetlerinden ve aktif ve pasif seçim hakkından yoksun bırakmayı önermiştir. Krş. Wedel 1995a, s. 126. Buna karşın Kent ve Demokrasi Kurultayı'nın gerçekleştirilmesi için çaba gösteren sivil örgüt temsilcilerinden bazıları, 1996'dan beri gecekondu mahallelerinin korunmasına yönelik projeleri desteklemekteler. Gecekondu sakinleri, daha çok kazananların lehine olan mutenalaştırmaya, yı-

kıma ve uzaklaştırılmaya karşı çıkmaktalar. Bunun için bkz. Özbek 1997. Özbek de benim gibi, metropollerde gerçekleşen ranta endeksli gayrimenkul spekülasyonları uğruna yıkımları haklı çıkarmak üzere tek taraflı olarak ve ayırım yapılmaksızın göçmenlerin ve gecekondulu sakinlerinin suçlu bulunmasını eleştirmektedir.

12. 2.4.1994 tarihinde gerçekleşen röportaj.

13. *Turkey National Report* 1996, s. 101 vd.

14. "Beykoz": DBİA, c. 2, s. 193. "Beykoz - İstanbul as İstanbul always was" 1986, s. 11'e göre Beykoz M.Ö.700'de Traklar tarafından kurulmuştur.

15. 1965-89 yılları arasında yapılaşmanın ormanların sınırları dışında da yaygınlık ve yoğunluk kazandığı DBİA'daki iki haritadan da anlaşılıyor: DBİA, c. 2, s. 274 vd.

Elmalı Barajı, 1893'te bir Fransız şirketi tarafından yapılmış, 1926'da onarılmış. Barajın 1933'te kurulan İstanbul Sular İdaresi tarafından 1948'de yükseltilmesiyle göldeki su miktarı bugün 920 000 m³/yıl'ı buluyor, ikinci baraj gölünün kapasitesi 9.600.000 m³/yıl'a ulaşmıştır. Ayrıca, Beykoz'un güneydoğu sınırında kapasitesi 267.592.000 m³/yıl olan Ömerli Barajı var. Meral Avcı: "Barajlar ve Baraj Gölleri", bkz. DBİA, c. 2, s. 51.

16. Karpaz 1976, s. 67. İ. Tekeli 1994a, s. 245 ve 1994b, s. 383.

17. Arıkan'la 17.2.1994'te, Çelikkilek'le 18.9.1994'te yapılan röportajlar. Beykoz ilçesinin 1984-89 yılları arasındaki belediye başkanı ANAP'lıydı, aynı yıllarda İstanbul Anakent Belediyesi başkanı da ANAP'lıydı; 1989-94 arasında belediye başkanlığı SHP'ye geçti. 1994 Martındaki yerel seçimleri ANAP aldı ama Beykoz'da seçim yenilendiği için yönetimde çok kısa kaldı. Yenilenen seçimlerden RP galip çıktı.

18. Oktay Ekinci: "Boğaziçi Yasası", bkz. DBİA, c. 2, s. 290 vd.

19. Hızlı ulaşım, yalnızca ikinci çevre yolu ya da diğer otoyollar aracılığıyla ulaşılan bölgeler için geçerlidir.

20. İstanbul Mimarlar Odası Başkanı Oktay Ekinci, Beykoz'un ormanlık alanlarındaki toprak spekülasyonuna örnek olarak Mahmut Şevketpaşa Köyü, Polonezköy ve Cumhuriyet Köyü'nü vermektedir. Bu köyler, kent merkezine 25-30 km uzaklıktadır; yeni yol projeleri, koruma altındaki orman alanlarında yasal olmayan yapılaşmayı artırarak buraların İstanbul'un yeni yerleşim bölgeleri haline gelmesine neden olmuştur. "Arsa Spekülasyonu", bkz. DBİA, c. 1, s. 323.

21. Doğrudan püskürtülme, ilçe belediyesinin tapusuz gecekonduların yıllardır üzerinde bulunduğu arazileri inşaat şirketlerine satması ve gecekonduları yıkması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Dolaylı püskürtülme, zaman içinde altyapı açısından iyi duruma gelen mahallelerde görülmektedir; burada, ödeme gücü yüksek olan müteahhitlerin, elinde tapusu olan gecekondulu sahiplerine bu yoksul insanlar açısından çok cazip fiyatlar teklif etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Komşular, bazı semt sakinlerinin böylesi teklifleri kabul etmeleri durumunda toplumsal dayanışmanın çözüleceğinden korkmaktadırlar.

22. Beykoz, bir müstakil ev ya da bir daire sahibi olan "diğer ekonomik grupların" da (ağırlıklı olarak emekliler) en yoğun olduğu ilçedir. Güvenç/Işık 1996, s. 31, 41 vd., 45 ve 49. Güvenç ve Işık konut mülkiyetini evin türüne (gecekondulu, villa ya da apartman dairesi) göre farklılaştırmadıklarından, çalışmalarında mutenalaşma net değildir.

23. Güvenç/Işık 1997, s. 164.

24. Beykoz 1986, s. 33; İ. Tekeli 1994a, s. 236 vd., ayrıca "Beykoz", "Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası" ve "Beykoz işi": DBİA, c. 2, s. 194, 197 vd.

25. 12 yaş üstündeki nüfusun %44,8'i çalışmaktadır. Sayıları az olan çalışan ka-

dınların (6.030) %33'ü üretim ve taşımacılık sektöründedir; bunların %24,5'i idari personel ve %17,1'i bilim-teknik alanında ya da serbest meslek sahibi olarak çalışmaktadır; erkeklerde ise, bu alanlarda çalışanların oranı yalnızca %5,9 ya da %5,8'dir. Kaynak: DBİA, c. 2, s. 199. Bu rakamlar çalışan kadınların çoğunun nitelikli formel eğitim almış, meslek sahibi kadınlar olduğunu göstermektedir.

26. Beykoz. DBİA c. 2, s. 195 içinde.

27. Bkz. "Ekler" bölümünde Tablo 7; ilçe, Beykoz'un güneydoğusunda ve Üsküdar'ın doğusunda yer alan Ümraniye ilçe olurken üç köyün Ümraniye'ye dahil edildiği 1987'den beri bugünkü sınırları içindedir. Beykoz'un 19 mahallesi şunlardır: Anadoluhisarı, Anadoluakavağı, Beykoz (merkez), Çamlıbahçe, Çiğdem, Çubuklu, Göksu, Göztepe, Gümüşsuyu, İncirköy, Kanlıca, Kavacık, Ortaçeşme, Paşabahçe, Rüzgârlıbahçe, Soğuksu, Tokatköy, Yalıköy, Yenimahalle.

28. Karşı göçmenler, özellikle Soğuksu ve Kavacık'ta yoğundur, Soğuksu'da nüfusun %21,8'ini, Kavacık'ta da %11,7'sini oluşturmaktadır. Soğuksu'nun bir kısmı "Karşılar Mahallesi" olarak adlandırılmaktadır. Giresunlular, hemen hemen tüm mahallelerde önemli bir grup oluşturmaktadır, özellikle de Soğuksu (%21,1), Çiğdem (%15,9 %) ve Ortaçeşme'de (%13,4). Kastamonulular, Rüzgârlıbahçe ve Yenimahalle'de %20'lik oranlarıyla büyük farkla en büyük grubu oluşturmaktadırlar; Ordulular Çiğdem (%18,7), Paşabahçe (%15,5) ve Çubuklu (%14,1) mahallelerinde hâkimdir. "Beykoz 1990 - Doğum Yerlerine Göre Nüfus", DİE, 1990 yılı nüfus sayımının bilgisayar verileri. Bu veriler, Harald Schüller tarafından hazırlanarak bana ulaştırılmıştır.

29. 17.2.1994 tarihli görüşme. Belediye başkanının verdiği rakamlar resmi rakamlarla çelişmektedir.

30. Baydar 1994, s. 410.

31. Akkayan, 18.3.1989. Akkayan'ın esas aldığı 14 ölçüt şunlardır: 1) asgari 20.000 nüfusu olan, 2) Türkiye'nin her yerinden gelenlerin oturduğu, 3) İstanbulluların oturduğu mahallelerin oranı; 4) okuryazar oranı, 5) yüksekokul mezunlarının oranı, 6) 12 ve daha ileri yaşlardaki nüfusun çalışma oranı; 7) tüccarların oturduğu, 8) tüm caddelerinde işyeri olan, 9) pazar kurulmayan, 10) toplu ulaşım araçlarının geldiği mahallelerin oranı; 11) bina ve evlerin dağınık yapılaşmama oranı; 12) tüm caddeleri düzgün olan, 13) en az bir caddesinde yaya kaldırımı bulunan ve 14) en az bir caddesinde aydınlatma olan mahallelerin oranı.

32. İstanbul'un 20 ilçesinden 7'sinde bu oran daha düşüktür; bu 7 ilçenin -Beyoğlu dahil- tümü tipik gecekondu ve göç bölgeleridir. Rakamlar için bkz. Özbay 1994, s. 118.

33. Akkayan 17.3.1989.

34. 17.2.1994 tarihli röportaj.

35. Muhtar İlyas, benim kent planımda bu kısımları hiçbir tereddüte düşmeden ana hatlarıyla gösteriyordu. Bkz. Grafik 1.

En küçük idari birim olan ve muhtar tarafından yönetilen "mahalle"den farklı olarak, mahalle içindeki etnik ya da dini cemaatlerin toplumsal açıdan kendi içine kapalı yerleşim yerleri için kısım (*quartier*) terimini kullanıyorum. İdari birim olarak "*neighbourhood*" ve etnik-dini toplumsal mekân olarak "*quarter*" için krş. Dubetsky 1977, s. 361.

36. Verileri hazırlayan ve bana ulaştıran Harald Schüller'dir; kendisine müteşekkirim. Doğum yeri yüzdelerini İstanbul'un dışında ya da yurtdışında doğanları toplam sakin sayılarından düşerek hesapladım; çünkü ana-babaları İstanbul dışında doğanlar kendilerini İstanbullu değil, ana-babalarının hemşehri grubuna ait görüyorlardı. (Krş. Erder 1996, s. 230; buna göre, Kazım Karabekir'de ankete katılanların %96,3'ü, İstan-

bul'da doğmuş olduğu halde kendisini geldiği bölge üzerinden tanımlıyordu.) Ama yine de bunlar yaklaşık değerlerdir, çünkü Karadenizlilerin kısmen bir kuşak önce İstanbul'a geldiği ve bundan dolayı İstanbul'da doğanlar içindeki oranlarının oldukça yüksek olduğu dikkate alınmamıştır. Diğer büyük gruplar, Rize (235), Samsun (153), Sivas (148), Zonguldak (99), Kars (91) ve Sinop (87) kökenlidir. Böylelikle, Karadeniz kıyısında, batıda Kastamonu ve doğuda Rize arasında kalan tüm bölgelerden gelenler –Trabzon (yalnızca 29) dahil– A'daki büyük grubu oluşturmaktadırlar. Rakamları yuvarlayarak söylersek batıda Bolu'dan (25) doğuda Artvin'e kadar (8) toplam 2.660 kişi bu bölgeden gelmiştir. Yani A'daki tüm nüfusun %46'sını ve İstanbul ve yurtdışında doğanlar düşüldükten sonra, %69'unu oluşturmaktadırlar. A'da Orta Anadolu'dan göç edenlerin sayısı, İstanbul'un her yerinde görülen Sivaslılar hariç, dikkate değer bir oranda değildir.

37. Muhtarlar, verilerinde seçmen sayısını esas almaktadırlar, çünkü, daha sonraki bölümlerde tartışılacağı üzere, köken seçimlerde önemli bir rol oynamaktadır.

38. Grafik 1, Carsten Borck tarafından hazırlanmıştır. Kendisine teşekkür ediyorum.

39. 21.10.1993 tarihli görüşme. Arsa işgalleri ve dışardan sürekli gelenler nedeniyle somut veriler üzerinde konuşamadığını kendisi de söylemektedir. Kendi döneminde mahallede 2.000 civarında hane olduğunu söylüyordu. Oysa bir yıl sonra yeni muhtar Mustafa 20.000 kişiden ve 3.500 haneden söz etmektedir. Bu sayılar 1990 yılı resmi kayıtlarına bakıldığında, seçmen sayısı ile orantılayarak hesaplanınca da doğru görünmüyor. Bu kendisine hatırlatılınca hane sayısını 3.000 olarak düzeltti.

40. Muhtar İlyas, tapu alan aile sayısını 24 olarak veriyordu (Mart 1994); yeni muhtar ise, altı ay sonra 70-80 aileden söz etmekte. Muhtar Mustafa'ya göre, 1997'de belediyeye ait olan 980 parsel vardı. 3.000 evden 700'ü (yaklaşık %23) tapularını almıştı ya da almak üzere ödemelere başlamıştı.

41. Birinci köprüünün yapımında da Kadıköy için benzeri etkilerden söz edilmiştir. Güvenç/İşık 1996, s. 32.

42. Araştırmamı sürdürdüğüm ilk çekirdek kısımda kirada oturanlar olduğunu bizzat biliyorum. "Kıracı yok ya da çok az" açıklamalarının bir tür koruma amacı güttüğünü, gecekondulardan bazılarının kira geliri elde eder hale geldiğini saklamak üzere yapıldığını düşünüyorum. Gecekondularını kiraya verenlerden bir kısmı belli bir toplumsal aşama kaydettikten sonra İstanbul'un başka bir bölgesinde modern bir apartmanda yaşamaktadır. Diğerleri ise, kendi gecekondularında bir tür bodrum kat daireyi kiraya vermektedirler, ama gelir düzeyleri hâlâ düşüktür.

43. Muhtar İlyas ve İSKİ'de bir ustabaşı ile 21.10.1993 tarihinde yapılan konuşma.

44. İstanbul'da büyük bir su sıkıntısı yaşanan 1994 yılı Eylül ayında A'daki bazı evler 5 çeşit su kullanıyordu: kalitelere göre ev temizliği, çamaşır yıkama, yıkanma, bulaşık yıkama ve yemek pişirme/içme suyu. Dolayısıyla, kadınların sırtına muazzam bir iş yükü biniyordu: suyu sağlama, saklama ve değişik kalitedeki suların idareli kullanımı.

45. Araştırmasının ana konusu olarak gecekondular arasındaki katmanlaşmayı alan Erder, bu katmanlaşmanın getirdiği dinamizmin gecekondulaşma sürecinin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Erder'e göre, kamusal bir düzenlemenin bulunmadığı durumda sosyal dayanışma ağları, görünüşte "eşit" konumda kente gelen grupların bir bölümü için yeni harekete geçme olanakları sağlarken bu dayanışma ağının dışında kalanların yoksulluğunu da kalıcılaştırır (Erder 1996, s. 289 ve 291). Erder'in çalışmasından bir sonuç çıkarmak gerekirse, sosyal dayanışma ağlarının belli etkenlere

bağlı olduğu ve en fazla desteğe muhtaç olanları dışladığı söylenebilir. Kanımca bunun nedeni karşılık verecek durumda olmamalarıdır. (Türkiye'deki iç göç sürecinde etkili olan ilişkiler ağında karşılıklılığın rolü konusunda bkz. White 1994.)

Mahalle Sakinlerinin Bakış Açısıyla Yerel Sorunlar - Algılanan İhtiyaçlar

1. İhyâ, bir Osmanlı ve İslami hukuk kavramıdır ve işlenmeyen tarlayı işleyerek değerlendirene bir tür mülkiyet hakkı tanıma anlamını taşır. Kavramın aslı tam olarak *ihyâ-yi mevât*'tır, yani "işlenmemiş tarlanın işlenmesi". Bir müslümana ait olmayan ve daha önce işlenmemiş tarlayı, sınırlarını tespit ettirip üç yıl içinde işleyen kimse, İslam hukukuna göre tarlanın kullanım hakkına sahip olabilirdi. Tarım için kullanılması halinde tarlaya su getirilmesi, ikamet için kullanılması halinde ise dört duvarın inşa edilmesi –damının örtülü olması şart değildi– gerekmekteydi. Y. Linant de Bellefonds: "İhya", *Encyclopaedia of Islam*, cilt 3 (1971), s. 1053 vd. Krş. Karpat 1976, s. 202.

2. Bayat'ın bu konudaki ifadeleri çelişkilidir; önce kentsel yoksulların "enformel yaşam biçimine derin bir özlem duyduklarını" söylemekte, sonra formel yapılara katılımının sınırlı oluşunu toplumsal, kültürel ve ekonomik bedellere bağlamaktadır. 1997, s. 59 vd.

3. Genç kadının annesi aşağı mahalledeki arazilerin büyük bir kısmının sahibidir ve muhtemelen aynı zamanda buradaki arsaların bazılarının da satıcısıdır. Gecekondu mafyasıyla bağlantıları olduğu söylenmektedir. 28 dönüm arsası üzerine kendisine ve üç çocuğunun her birine birer gecekondu yapmıştır. Kondulardan bazılarında yıl içinde kısa bir süre oturulmaktadır yalnızca. Anlaşılan genç kadının savunulması, söylendiği gibi zor durumda olan birinin toplumsal meşru müdafaası değil; tersine, minnet duydukları görece zengin ve etkili bir kadının çıkarlarını korumak üzere yapılmış. Anlatılan direnme biçimi ise, göstermelidir.

4. Bir arsa ve gecekondu mafyasının 1980'li yıllardan beri, sahip olduğu ve sattığı arsaları zabıtaya karşı silah zoruyla savunduğu söyleniyor. Öte yandan bu mafyanın pek çok olayda belediye, polis ve adli makamlarla rüşvet temelinde işbirliği yaptığı tahmin ediliyor. Örneğin Kâzım Karabekir Mahallesinin kurucusu "Kürt Şakir"i yeni oluşan mahallenin muhtarı olabilmek için orman yangınından sonra gecekondu arsaları dağıttığı rivayet ediliyor. Patron olarak da gecekonduculara seçim kampanyası sırasında kendisi adına propaganda yaptırmış, erkekleri gecekondu inşaatlarında "eşek gibi" çalıştırıp yoksul kadınlara cinsel tacizde bulunmuş. Adamları polisle silahlı çatışmaya girmiş, görevli savcıcı bıçaklamışlar. Türkeli 1996, s. 15, 32 vd. ve 144.

5. Bir kadının, arsasının sınırına 1 metre tecavüz eden genç bir adamı öldürdüğü söyleniyor.

6. De Soto 1992 (1986), s. 57 vd.

7. Bir karı-koca, tapusunun başka birine ait olduğunu bildikleri bir arsanın çok yakın bir komşuları tarafından alınmasına aracı olmuş, arsayı alan komşu inşaat ruhsatı için belediyeye başvurduğunda durum ortaya çıkmıştı.

8. Hoodfar 1988, s. 341 vd.

9. Nalan, Kastamonuluların mahallesinde oturan ve evleri mahallenin merkezinde olduğu halde hâlâ elektrik bağlanmayan yaşlı kadınlarla ilgili olarak şunları söylüyor: "Kadıncağızlar, adlarına elektrik sözleşmesi yapsın diye bir ay önce muhtara para verdiler; ama muhtarın parayı yatıracığına işlettığını anlayınca, tepkileri kaçak elektrik kullanmaya devam etmek oldu. Böyle bir işlemleri bile kendi başlarına yapamıyorlar."

10. B'deki bir genç kız (21 yaşında) mahalleye su bağlanmadan önceki dönemi, daha yoğun ilişkiler ve karşılıklı destek zamanı olarak romantize etmektedir: "Su bağlanmamış olsa, bugün böyle her birimiz tek başına kalmazdık." Ama bu genç kız hiç su taşımak zorunda kalmamıştı. Su taşımaya ilgili zahmetlere katlanmış olan annesiye, su bağlantısı yapıldıktan sonra elinde boş bidonla gelen herkese su vermesini söylüyordu kızına.

11. Kendisi lise mezunu olmasına rağmen İstanbul'da ancak geçici, kendi niteliğinin altında işler bulmuştu.

12. Bunun içinde, örneğin bir yandan çocuklar için oyun alanları ve gençler için buluşma mekânları, öte yandan semtte çocuk bakımı ve kadın merkezi yer almaktadır. Bu sonuncusu için, bkz. s. 171-5.

13. Krş. Latin Amerika'daki benzeri gerilimler; s. 34-5.

Gecekonduluların Siyasal Katılımının Kaynakları ve Önündeki Engeller

1. Bkz. s. 29 vd.

2. Türkiye'de 1980'den itibaren değişen partiler manzarası hakkında doyurucu genel bilgi için bkz. Schöler, 1998.

3. Anayasa için bkz. ayrıca Tanör 1989. Örneğin 1995 yasa reformuna kadar 21 yaşın altındaki gençler, öğretim üyeleri, kamu sektöründe çalışan memurlar, orta öğretim ve üniversite öğrencileri parti üyesi olamıyorlardı.

4. Karpas 1981, s. 18 vd.; Kleff 1985, s. 73; Danielson/Keleş 1985, s. 130 vd.

5. Oldukça sık gönderme yapılan bir örnek, 1994 yılı başında gösteri yapan memurların bile polisten dayak yedikleridir.

6. Mezhepçilik, "kimliği dini inançlara dayanan cemaatlerin kendini grup olarak ifade etmesidir." Bkz. İbrahim 1997, s. 17. Gruplar ve bireyler siyasal davranışlarını mezhep ölçütlerine dayandırdıklarında da siyasal hizipçiliğe dönüşür. Bu anlamda siyasal hizipçilikle etnisite paralellik gösterir.

Fredrik Barth'dan önce etnik ayırım nesnel ölçütlere dayandırılırken, Barth'la beraber (1969) ölçütlerin öznelliği ortaya çıkmıştır; karşılıklı yabancılık algısına dayandırılan etnik ayırmada ait olunan bölge, ortak kökene, dile ve dine ilişkin kanılar rol oynamaktadır. Elwert, "aileleri kapsayan ve aileleri içeren gruplar" ölçütüyle, etnik olanı siyasal gruplardan ayırmaktadır. Ama bu ölçüt, -İbrahim'in söylediği gibi- mezhepsel gruplar olarak sınır koymak için uygun değildir. Etnisite, Elwert'e göre, "bir etnik gruba ait olma bilincidir". Elwert 1989, s. 21 vd.; İbrahim 1997, s. 11 vd. Etnisitenin yarattığı sorunlar için bkz. Ulrich Albrecht: "Ethnizität"; *LIP*.

7. Dubetsky 1977, s. 361 vd.'de, Türkiye'de, kendi araştırdığı mahallede de, bu genellemenin yaygın olduğuna işaret etmektedir. Bu, bir yandan Lazca'nın varlığından habersiz olmakla ilişkilidir, öte yandan bireylerin toplumsal olarak; daha doğrusu gruplar olarak sınıflandırılması istemine dayanır. "Lazlar" kavramı, Karadenizlilerin de İstanbul'da marjinalleştirildiğini, baskın gruplar içinde yer almadıklarını göstermektedir.

8. Etnisite ve mezhepçiliğin siyasal katılım üzerindeki etkisi için bkz. s. 192-204 ve Wedel 1996 ile 1997a.

9. Örneğin A'da darbeden sonra sürgün edilme tehdidi altında olan birkaç Kürt kökenli öğretmen küçük işletmelere ortak olmaya başladı. İçlerinden üçü bu yolla ekonomik durumunu başka bir mahallede modern bir apartman dairesi yapacak ya da satın alacak kadar düzelterek A'dan taşındı.

10. Bu gelişme somut olarak B mahallesinde de görülmektedir.

11. Krş. Albrecht: "Ethnizität"; *LIP*.

12. Kürt kadınlarının görüşüne göre Lazların evleri pistir, Lazlar tıpkı köyde yaşıdıkları gibi yaşarlar; çöpü pencereden aşağı atarlar. Saç taramayı bilmezler, temizlik nedir bilmezler, cahildirler ve Kürt kadınları kendilerine doğum kontrolüyle ilgili önerilerde bulunduğu halde bakamayacak kadar çok çocukları vardır. Öte yandan Türklerin Kürtler hakkındaki düşünceleri: Kürtlerin kuyrukları vardır, çocuk yerler ve İstanbul'da her şeyi bozarlar. Schöning-Kalender 1985, s. 92 vd.'de, Kürtlerin cahil ve kolektif dış mekânların bakımsız oluşunun nedeni olarak görüldüğünden söz etmektedir.

Sabine Strasser'e göre (1995, s. 22), temizlik toplumun beklediği bir davranıştır ve köyle kentin, İslam ülkeleriyle müslüman olmayan ülkelerin simgesel sınırlarını çizer. Benim için şaşırtıcı olan ve sık rastladığım, kendi grubunu "temiz", başkalarını "pis" olarak görmeyi de açıklamaktadır bu.

13. Özbay'ın (1991, s. 141) erkeklerin neredeyse tüm ailevi görevlerini kadınlara devrettiği ve kadınların alışveriş, çocukların eğitimi ve yakın akrabaların bakımı gibi alanlarda daha çok sorumluluk aldığı saptaması, yerel görevlerle genişletilebilir.

14. McCarthy/Zald 1977, s. 1224, para ve zamanı belirleyici faktörler olarak tanımlamaktadır. Schlozman/Bums/Verba 1994, s. 974 vd.'de, para ve zamana ek olarak kamusal becerileri getirirler; bu beceriler eğitim, iş deneyimi ve örgütlenme deneyimi sayesinde elde edilmekte ve parayla zamanın daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Roberts 1970'de, bu "bireysel sosyoekonomik faktörler" dışında mekânsal ve mesleki hareketlilik gibi yaşam tecrübesi faktörleri de analiz edilmektedir.

15. DGSPW 1994, s. 63; DİE 1997, s. 83; DPT 1991, s. 49 vd. Bu sorunla ilgili yaşanan zorluklar konusunda bkz. ayrıca Küper-Başgöl 1993, s. 139 vd.

16. Pamuk, okulu olmayan bir Kürt köyünde büyümüş. Ağabeyi bir başka köyedeki okula giderken, kendisi 8 kardeşinin ve hayvanların bakımında annesine yardım etmek zorundaymış. Roza, kente taşındıktan sonra, annesi hastalandığı için ortaokuldan ayrılmak zorunda kalmış. Kürt kökenli bir öğretmen kızı olan Perihan, büyükbabası yasakladığı için ortaokula gidememiş. Bugün 52 yaşında olan Fahriye, erkek kardeşi üniversiteye giderken, kız olduğu gerekçesiyle ve annesinin zoruyla ticaret lisesinden ayrılmış. Fahriye, kadın politikasına duyduğu ilgiyi başlatan unsurun, cinsiyetten kaynaklanan bu eşitsizlik olduğunu söylüyor.

17. Türk Anayasasının 133. maddesine göre, devlet radyo ve televizyonu TRT bir tekeldi. Yasa, ilk olarak, Star 1'in Federal Almanya'dan uydu aracılığıyla yayın yapmaya başladığı 1990'da —oğlu kanalın sahiplerinden olan— Cumhurbaşkanı Özal'ın onayıyla delinmişti. Bunu 1992 yılında başka özel kanallar izlemiş; sonuçta önce 1993'te ilgili madde yasadan çıkarılmış ve nihayet 1994'te yeni bir yasa çıkarılmıştır. Çaplı/Dündar 1996. Özel kanallar, sosyal demokrattan, İslamcı ve aşırı sağcı parti ve politikacılara varan bir yelpazenin tanınmasını sağlayacak, ayrıntılı, güncel siyasal tartışma programları yayımlamaktadır. Ama parlamento dışı muhalefetin temsilcileri televizyonlarda neredeyse hiç gözükmemektedir. Sol ve Kürt yanlısı örgütlerle akımlar bu nedenle halka açık çalışmalarında geniş ölçüde gazete ve dergi yayınlarına muhtaçtırlar; mevcut yayınlar da gene dava açılması, toplatma, kapatma ve bombalama tehditleri almakta ya da bizzat yaşamaktadır.

18. Krş. Fatma Kayhan'ın, hastanelerde yaşadığı dil sorunları yüzünden düşük yapmaya kadar varan sıkıntılar yaşayan 148 Kürt kadınla yaptığı anket çalışması. Kadınların %72,6'sı, Kürt olduklarını öğrenen kişilerin negatif tepkiler verdiğini söylemektedir. Bu türden deneyimler yaşamamış olan Kürt kadınlar, 25 yaşın altındadır ve İstanbul'da yetişmişlerdir. *Sokak* dergisi, 22.10.1989, s. 28.

Bugün Kürt hareketi içinde yer alan bir kadın, eskiden İstanbul'da bir fabrikada çalışırken ana dili Kürtçeden utandığı için kendini asimile olmaya zorunlu hissettiğini söylüyordu. Hatta 1963'te 24 yaşındayken, Kürtçe konuşmaya devam ederse dilinin kesileceği tehdidi aldığını dile getiriyordu.

19. Okuma yazma öğrenme konusunda bazı kadınlara akraba ve komşuları yardımcı oluyor. Okuma yazması olmayan kadınlar, enformel toplantılarda, televizyonda ya da siyasal toplantılarda duydukları bilgi ve tartışmaları belleklerinde çok iyi koruyorlar. Özellikle de B'deki kadınlar, siyasal olarak angaje akrabalarından ve gittikleri toplantılardan duydukları üzerine evde tartışarak siyasal eğitim alıyorlar.

20. Sünni Türk kızlarında benzeri iyi bir eğitime, sadece üçüncü kuşak göçmenlerde rastladım; yani ana-babası İstanbul'da yetişenlerde. Eğitime verilen önemle Kürt olma arasında kurulan ilişki (sözgelimi A'daki kadınların kurduğu türden bir ilişki) kanıtlarıyla ortaya konamamaktadır; A'da Sünni Kürt ya da Alevi Türk yok denecek kadar az olduğu için bu bağlantıyı ortaya koyabilecek bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Eğitim düzeyinin daha iyi olması, ailelerin Alevi oluşuyla olduğu kadar iyi eğitim alan çocukların babalarının öğretmen oluşuyla da ilişkilendirilebilir. Tatlıdil 1989, s. 113, kızların eğitim düzeyi ile babalarının mesleği arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

21. Örneğin Berivan ve görümcüsü Canan açısından, çocukları siyasal katılım için önemli bir kaynaktır.

22. Gartmann 1981, s. 108 vd. ve 122. Spang-Grau 1994, s. 91'de Kandiyoti'ye dayanılarak (1982, s. 104) yanlış bir şekilde "Türk kadınlarının mekânsal hareketliliğinde motivasyon eksikliği"nden söz edilmektedir. Kandiyoti gerçi kadınların kamusal alandaki varlığına ilişkin olarak Türkiye'nin Latin Amerika'yla farkını vurgulamaktadır, ama "motivasyon" eksikliğinden söz etmemektedir.

23. Halkevi'ni sol görüşlü gençler kurmuş; gecekondu sakinleriyle ilişkilerini geliştirmek üzere evlere gidiyor ya da geziler düzenleyerek kadınların toplumsal çevrelerini ve mekânsal deneyimlerini genişletmeye çalışıyor, kültürel ve siyasal konularda teşvik ediyorlar. Sınırlı olan kaynaklarını davetiye karşılığında yemek düzenleyerek artırmaya çalışıyorlar. Davetiyelerin geliri derneğe kalıyor. Katılanlar, bunu derneğe bir destek ve birlikte olmak için bir fırsat olarak görüyorlar.

24. Kongar 1976, s. 211; Sevgi 1988, s. 142; Yasa 1966, s. 105. Kürtlerde bu oran daha yüksektir. Gökçe vd. 1993, s. 57.

25. Phillips 1995, s. 75 vd.'de haklı olarak, katılımcı demokrasi teorisinde kadınların zaman kısıtlılığının –Hill (1994, s. 78), bunu zaman yoksulluğu olarak tanımlamıştır– dikkate alınmadığını dile getirmektedir.

26. Kadınların çalışmasıyla ilgili kantitatif gecekondu araştırmalarının verdiği sayılardan çıkan tek sonuç son 30 yılda çalışan evli kadınların sayısında bir artış olmadığıdır. Ancak yaptığım alan araştırmasının sonuçlarının tartışması sırasında göstereceğim gibi, –örneğin Spang-Grau, Çınar ve White'in çalışmalarında da görüldüğü gibi– enformel faaliyetlerin çoğu tespit edilmediği için bu veriler fazla bir şey ifade etmemektedir. Kadın yerel liderlerin bazıları istisna göstermektedir; örneğin Almanya'da bir fabrikada çalışmış olan muhtar adayı Fahriye ile, basın-yayın yüksek eğitimi almış olan Nalan. Nalan'ın kocasının akrabaları Almanya'daki bir kardeşin de desteğiyle modern bir ev yapmışlar ama kamu inşaat planlarında altyapı ve ulaşımın gelişeceği beklendiğinden Nalan gecekondu semtine yerleşmişti.

27. Kuyaş 1982, s. 191. Bu tutum, yukarda alıntı yaptığım görüşme bölümlerinde de söz konusudur.

28. Ecevit 1991, s. 111-114.

29. M. Çınar 1991, s. 8 ve 13.

30. Gartmann 1981, s. 119; Spang-Grau 1994, s. 133; White 1991, s. 19 vd. ve White 1994.

31. Zaman zaman midye dolması satan ve "Varošta Kadın Olmak" adlı günlüğü kitap olarak yayımlanan Nalan Türkeli, bu anlamda istisnalardan biridir. Kocasını günlerce, haftalarca eve gelmeyerek, evin geçimini sağlama işlevini üstlenmeyi istemediğini açıkça ortaya koymuştu (Türkeli 1996).

Gerçi kentin merkezi yerlerinde tek tük işportacı kadınlara rastlanmaktadır. Türk bir kadın sosyologla bu konu üzerinde konuştuğumda (1992), onların Türk değil Çingene olduklarını söylemişti. Bu, benim çalışmamın konusu olmadığından, bu soruyu daha fazla irdelemedim; ancak bu konu, yapısal uyum ve küreselleşmenin yoksulluk yaratan sonuçlarının bir yandan cinsiyet ilişkilerine etkisi, öte yandan iş piyasasının etnik yapısının sosyolojik sonuçları ile birlikte araştırılması açısından ilginç bir konudur.

32. Holland-Cunz 1992/93, s. 36 vd.

33. Beyrut'un iç kesimlerindeki yoksul semtler için bkz. Joseph 1978, s. 541 vd.

34. Kümbetoğlu 1996, s. 90. Erkeklerin "kamusal ortamları" olan kahvelerin işlevi için bkz. Karpat 1976, s. 132 vd.; Erder 1996, s. 276 ve bu kitapta s. 141-4.

35. Ortadoğulu kadınların enformel ağlarına ilişkin ilk araştırma Joseph (1978 ve 1983) tarafından Beyrut'un bir mahallesinde yürütüldü. Oysa, 1961'de Abu-Lughod, kadın göçmenlerin –erkeklerin tersine– enformel olarak hemen hiç bir araya gelmediklerini ileri sürmüştü. Dinsel ve yaşamın döngüselliğini veren bayram ve şenliklerin kentte kişiye özel yaşandığını, buna bağlı olarak da toplumsal yaşam ve komşuluk ilişkilerinde önemli rol oynayan kadınların öneminin azaldığını ifade ediyordu. 1980 (1961), s. 87.

Kandiyoti 1982, s. 105, Türkiye'de enformel ağlara ilişkin neredeyse hiçbir araştırma yapılmadığına işaret etmektedir. 1978'de Aswad'ın Arap kökenli yurttaşların yoğun olarak yaşadığı Hatay üzerine yazdığı makale doğrudan bu konudaki ilk örneklerden biridir. Bu makalenin yazılmasından yaklaşık on yıl sonra White, kentteki alt tabaka ailelerde karşılıklı ilişkilerin bir unsuru olarak "evdeki üretimi" araştırırken Ayata ve Güneş-Ayata da göçmenler açısından hemşehrlik üzerine ilk makalelerini yayımlıyorlardı.

36. Kantitatif araştırmalarda yardım niteliğindeki destekler pek değerlendirmeye alınmamaktadır; hem Ayata (1989, s. 108'de) hem de Hoodfar (1988, s. 351 vd.'de), birisine verilen ufak tefek destekler için, hiyerarşik ilişkileri çağrıştıran "yardım" sözcüğünün kullanılmayacağını söylerken bu duruma da ışık tutmuş oluyorlar. Erder (1996, s. 261-72'de), konut ve iş sektöründe hareketlilik kazandıran bir unsur olan hemşehriliğin değişik biçimlerini anlatmaktadır.

37. Bayat 1997, s. 64.

38. Ayata 1989, s. 111 vd.

39. Örneğin bir kadın bunu kızı için onaylıyor ve başka ailelerde de annelerin çocuklarının aşk ilişkilerine karışmasını eleştiriyor; bir zamanlar görüncesinin sevmediği nişanlısından ayrılmasına izin vermeyen kocasını ikna etmeyi başarmıştır; hem de bu yüzden kocasının itibarını kaybetmesi tehlikesi olduğu halde.

40. Singerman 1994, s.175 vd.'ye göre enformel ağlar "ekonomik kurumlar" mahiyeti taşıdığı için kadınların mali konumunu yükseltmekte ve onların kolektif ve siyasal taleplerle ilgilenmesini sağlamaktadır. Singerman 1995'te betimlenen tasarruf birliklerine benzer buluşmalar benim görüşme yaptığım kadınların yabancısıydı, çünkü kadınların aile bütçeleri buna imkân vermiyordu. Buna karşılık özel günler (do-

ğum, sünnet, düğün, cenaze) vesilesiyle aileler zor günlerde birbirlerini destekliyorlardı. Daha büyük miktarlar gerektiğinde kadınlar birbirlerine altın bileziklerini ödünç veriyorlardı – para yerine altın ödünç vermekle birikimlerini enflasyona karşı korumuş oluyorlardı.

41. Erder 1996, s. 247 vd.

42. Bu konu, March/Taqqu tarafından da vurgulanmaktadır (1986, s. 72).

43. Joseph 1978, s. 545, ve 1983, s. 7.

Gecekondu Sakinlerinin Kolektif Eylemleri

1. Kendilerini ilerici ve demokrat olarak niteleyen Alevilerin tipik ifade biçimidir bu. Krş. s. 200-4.

2. 8.2.1994 tarihli görüşme.

3. ABD'deki siyah ve beyaz işçilerin taban politikası hakkında Sacks 1988, s. 79 vd.

4. Krş. Ackelsberg 1988, s. 300, ve Luttrell 1988, s. 147.

5. "Belediyedekiler bizim sorunlarımızı anlamaz; çünkü kendi durumları iyi, koltuklarında rahat rahat oturuyorlar. Benim yaptığım işi onların karıları sadece yarım gün benimle birlikte yapsın da görelim!"

6. Raschke 1987, s. 27; bu açıdan daha belirgin yapılandırılmış ve süreklilik gösteren toplumsal hareketlerden ve toplumsal hareketlerin ilk dönemindeki kitle eylemlerinden farkı vurgulanmaktadır.

7. Bu eylem benim alan araştırmamdan önce olduğundan, katılımcı gözlem yapamadım. Süreci, rol dağıtımını, çelişkileri ve sonuçları, konuştuğum mahallelilerin söylediklerinden giderek kurguluyorum. Geniş ayrıntılı bilgileri esas olarak eylemi örgütleyenlerden Yılmaz'dan ve sözcülük işlevinin yüklenen iki kadından, Fahriye ve Nalan'dan aldım.

8. O sırada ilçe belediyesi SHP yönetiminde, hükümet ANAP'ın idaresindeydi; ama ANAP seçimleri kaybetti, yerini DYP-SHP koalisyonu aldı.

9. Belediye başkanı Şevket Arıkan (SHP) ile 17.2.1994 tarihinde yapılan görüşme.

10. Arıkan da eskiden sol bir partiye yakınmış; ilçedeki sol grupların desteği ile ilçe belediye başkanı adayı olarak belirlenmiş, yani eylemi örgütleyenlerden Yılmaz'ın bir "yoldaşı" olarak onun karşısında açıklama getirme zorunluluğu hissediyordu.

11. "Seçimden önceki son hafta A'da tüm seçim faaliyetleri durduruldu. Kimse artık hiçbir parti için çalışmıyordu. Ev sorunu çözülünceye kadar kimse hiçbir partiyi desteklemeyeceğini söylüyordu. A, bir seçim dönemine hiç uymayan biçimde suskunlaştı, tüm dükkânlar kapatıldı, A'nın sanki Türkiye'yle ilişkisi yokmuş gibi her şey sessizliğe büründü. Daha önce, tüm seçim büroları açıldı, hoparlörlerle yayın yapıyor, seçim otobüsleriyle çevrede dolaşıyor, yiyecek dağıtıyorlardı. O hafta hepsi kesildi." (Nalan)

12. Eylemi yanlış bulan Gülistan dahi, mahalle sakinlerinin sadece %20'sinin katılmadığını itiraf ediyor.

13. "O gün inanılmaz fazla mısır satıldı. Mısır koçanları ve çöpler yerlere atılıyor ve 'Kahrolsun ilçe belediyesi' diye bağırılıyordu. Her şey; bahçe, çiçekler mahvoldu. Belediye işçileri bunu engelleyemedi. Bazı belediye görevlileri pencerelerden aşağılayarak bize bakıyorlardı. Biz ise, yaşlılar, hastalar, çocuklar ve herkes oradaydık. Çocukların tuvalete girmesine izin vermiyorlardı. Çocuklar da bulundukları yere koyveriyordu. Kadınlar ve yaşlılar elbette onlar gibi yapamıyor ve çalışlıkların ardına gidiyorlardı. İnsanların belediyenin içine girmesine izin vermiyorlardı, bundan korkuyor-

lardı. Bu yüzden mecburen, her yer kirlendi. Bu da başka bir çekişmeye yol açıyordu. Halkın bir kısmı belediyeyle bu yüzden kavga etmek istemiyordu, çünkü buraya tuvaletler yüzünden gelmemiştik." (Berivan)

14. Nalan'ın, bu saldırgan tutumu etnik farka dayandırması kendisinin de etnik bir azınlığa ait görülmesiyle ilgili olabilir. Batıdaki büyük kentlerden birinden gelen ve Sünni bir Türk olan Nalan, Alevi Kürt kocasıyla A'daki "Kürt mahallesi"nde oturuyor, ve "ötekiler" tarafından, yani diğer kesimdeki Sünni Türkler tarafından o tarafı sayılıyor. Eylem sırasında da "Kürt" denilerek kendisinin dışlandığını hissetmiş.

15. Bu, örneğin hiçbir eğitimi olmayan ve çok yoksul bir Türk olan Emine için, çok önemli bir olaydı: "ANAP'ın seçim arabasının hoparlöründen 'dikenli gülü severdiniz, ama dikenleri elinize battı' diye diye dolaştığını hiç unutmayacağım." Gül, sosyal demokratların simgesidir.

16. Eyleme katılan Kastamonulu kadınlar da sonradan partiler tarafından kendi amaçları için kullanıldıklarını düşünmüştü. Örneğin Demet: "İki parti, SHP ve ANAP, muhtarı bir kapana kısırdılar. <Halk tepki göstermedi mi?> Hayır, halkın bununla hiçbir alakası yok. Halk ne anlar ki? Biz oraya gittik de ne oldu? Donduk ve hiçbir şey elde edemedik. Çünkü partilerin parmağı vardı işin içinde. Bu zaten genel seçimlerden önceydi. Sonra ANAP'ın ardından gittik, bizi kurtaracağını sandık. <Ama eyleme katıldınız. Doğru bulduğunuz için katılmadınız mı?> Hayır, bu nedenle değil. Herkesin orada olduğunu sandık, sonra da, tapularımızı belki daha ucuza alacağımızı düşündük."

17. *Halkçı* sözcüğü için krş. Dumont 1984, s. 31 vd.

18. Güneş-Ayata 1990, s. 1, ve 1990-91, s. 89.

19. Pickvance 1985, s. 40. Krş. Pickvance'in bağlam değişkeni 1; bu kavrama göre hızlı bir kentleşme, nesnel bir mahrumiyete ve bu da kentsel hizmetler için uğraş veren hareketlerin oluşmasına yol açabilmektedir. Söz konusu olgu -Türkiye'de olduğu gibi- çok partili rejimlerde ve bu partilerin kentsel hizmetlerle ilgili vaatleriyle seçmene seslenmeleri durumunda kendini göstermektedir. Pickvance 1985, s. 40. Roberts'in "çevre değişkeni" de aynı biçimde anlaşılabilir (1970, s. 365); buna göre, kentteki nüfus yoğunluğu, kentsel hizmetlerin eksikliği, merkezîyetçilik ve mahallenin yasal statüsünün belirsizliği mahalle örgütlerinin oluşmasını teşvik etmektedir.

20. Evişlerinde çalışanların akrabalık ağları ve klientalist ilişkileri için bkz. Özyeğin 1996, s. 19. Cemile, benim ilk ziyaretimden sonra söz verdiği görüşmeden daha sonra vazgeçtiği için, kendisine ilişkin kısa bilgiyi üçüncü şahısların anlattıklarına da dayandırmam gerekti.

21. Aslında eylemi reddeden Gülistan, özellikle üstüne basa basa şöyle diyor: "Ömrümde hiç camiye gitmedim. Bu mesele için de camiye gidip onları dinleyemem! Bir kahvede, bahçede ya da herhangi başka bir yerde olsa, gider anlattıklarını dinlerdim. Ama camiye gitmem! Bu yaşımdan sonra camiye gidip de dert anlatamam!"

22. Çarşafılı bir kadın Nalan'a olan güvenini ve onunla siyasal işbirliği isteğini şöyle dile getiriyordu: "Sevgili arkadaşlar, bu arkadaşla [Nalan] her yere giderim, Ankara'ya da, hatta idama bile."

Formel Siyasete Katılım - Seçimler ve Partiler

1. Keleş 1986, s. 54 vd., ve 1992, s. 194 vd.

2. Köker 1995, s. 60 vd.

3. Keleş 1986, s. 53 vd., ve 1992, s. 245. 1989'a kadar hem merkezi hükümet hem de İstanbul Büyükşehir Belediyesi ANAP'ın elindeydi. 1989 yerel seçimlerinde SHP

üç metropolü ayrıca 41 belediyeyi daha kazanmıştı; hükümette ise ANAP vardı. 1991-95 arasındaki seçim döneminde SHP/CHP, iktidardaki DYP'nin küçük koalisyon ortağıydı, ama 1994 yerel seçimlerinden sonra metropollerin yönetimini RP'ye (İstanbul ve Ankara) ve DYP'ye (İzmir) bırakmak zorunda kaldı.

4. Bkz. Grafik 2'deki örgütlenme şeması. Büyükşehir belediye meclisi, Büyükşehir belediye başkanları tarafından ve büyükşehir belediye meclis üyelerinin beşte bir üyesiyle oluşturulur ve yılda üç defa toplanır. Büyükşehir belediye encümeni, belediye başkanının yönetimindedir ve belediye genel sekreteri imar, fen, hukuk, yazı işleri, muhasebe ve personel işleri birim başkanlarından oluşur. 1984 yılından önce belediye yönetiminin ilçeler düzeyinde sadece şube mevcuttu; seçilmiş organları yoktu. İlçe belediye encümeni, belediye daire başkanları ve ilçe belediye meclisinin seçilmiş üyelerinden oluşur. İki kademeli sistem getirildiğinde, İstanbul Büyükşehir Belediyesinin 15 ilçesi vardı; 1994 yerel seçimlerinde, sürekli göç nedeniyle ilçe sayısı 28'e yükseldi. Yeni yerel yapılanma için bkz. Emrealp 1996, s. 1485 vd.; Keleş 1992, s. 237 vd.; Sencer 1986, Bölüm 10.

5. Ergüder 1989, s. 34; Kara/Köksal 1989; Keleş 1992, s. 251 vd. Elinizdeki kitabın "Ekler" bölümündeki Tablo 8'de görüldüğü gibi, bu, ancak 1992-93 yılından itibaren söz konusu. 1984'te 15 ilçenin tümünde hükümetteki parti, yani ANAP seçimleri aldı. 1989 yılında neredeyse 20 ilçenin hepsinde SHP kazandı. Ancak yeni kurulan ilçelerde (ve Kağıthane belediye başkanının ölümü nedeniyle) sonradan yapılan ve ANAP ve RP'nin önde gittiği 1992-93 yılı ara seçimlerinde yerel siyasal tablo daha heterojen bir yapı sergiliyordu; bu 1994 yılında devam etti; 28 ilçeden 12'sinde büyükşehirdekinden farklı bir seçim sonucu ortaya çıktı.

6. Ergüder 1989, s. 38 ve 41; Kalaycıoğlu 1989, s. 22 vd. ve 27; Keyder/Öncü 1993, s. 36.

7. Karar verme ve denetleme yetkisine sahip olan il genel meclisi, bakanlar kurulu tarafından atanan valiye tabidir ve toplantılar onun başkanlığında yapılır.

8. Bu görev ilk defa 1864 yılında belirlenmiş ve 1924 Köy Yasası ve 1944 tarihinde çıkarılan Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline ilişkin yasada tanımlanmıştır. 1977 yılından bu yana muhtarlar devletten belli bir aylık almaktadır. Ayrıca, hazırladıkları belgeler için ücret alırlar. Karpas 1976, s. 133 vd.; Keleş 1992, s. 210 vd. Köyde belediye yönetimi olmadığından muhtar tüm konularda doğrudan kaymakamlığa yönelmektedir.

9. 1989'da benim araştırma bölgelerimdeki seçilmiş muhtarların da sadece 2-3 rakibi vardı. 1984-89 döneminde İstanbul'daki muhtarlarla ilgili olarak bkz. Akkayan, 18.3.1989. Akkayan İstanbul'daki (o zaman sayısı 553 olan) tüm muhtarlarla (%5'i kadın) anket yapmıştı. Muhtarların %73,6'sı İstanbul doğumlu değildi; %49,9'u Karadeniz bölgesindendi.

10. "Partilerin hepsi aynı derecede kötü. Yiyip duruyorlar ve bizi eziyorlar. Evlerimizi yıkıyor, bize tapu vermiyorlar." (Güler) "Türkiyemiz güzel ama şimdi her şey karmakarışık. Yakında tekrar seçim var, yeni bir belediye başkanı seçilecek. Sadece yoksullar, ezilenler mağdur oluyor. Zenginlere hiçbir şey olmuyor. Belediye başkanına bir telefon yetiyor, işleri hemen görülüyor. Ama biz kadınlar kendimiz oraya gidiyoruz. Kendimiz mücadele ediyoruz." (Kadriye)

11. "Korkuyoruz. Hepsi para alıyor. Yoksulları düşünmüyorlar." (Emine) "Sorunlarımızı çözmek yerine bize sadece yalan söylüyorlar. Bu hep böyle devam edip gidecek. Bazıları, henüz denemediğimiz bir partiyi denememiz gerektiğini düşünüyor [RP], o da aynısını yapacak. Ama artık rüşvet olmayacak. Rüşvet olduğu sürece, ilçe belediyelerinin ve muhtarlıkların durumu iyileşemez." (Fahriye)

12. "Çoğu insan oyunu kime vereceğini artık bilemiyor, Türkiye'nin öyle çok sorunu var ki, ama partiler bunları çözemiyor. Sadece birbirleriyle kavga edip boş konuşuyorlar. Birbirlerinin milletvekillerini satın alıyorlar." (Gülistan) Gerçekten de seçimlerden önce öncelikle de ANAP-DYP arasında sonu gelmeyen aday transferleri yaşandı.

13. Etnisite ve mezhepçilik, önceki bölümlerde siyasal kaynak yarışında sık kullanılan öznel olarak belirlenmiş grup kimlikleri olarak tanımlandı. Ama bunlar yerel politikanın alanını aşmaktadır ve bu nedenle bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Krş. Güneş-Ayata 1994, s. 60.

14. Krş. s. 82-91. Bu bölümde bazı ailelerin ekonomik nedenlerle bu hizmetleri bedelsiz ya da çok düşük fiyatlara talep ettiklerine, diğerlerinin ise belediye tarafından belirlenen fiyatı ödemeye hazır ve ödeyebilecek durumda olduklarına yer verildi.

15. Gökçe ve diğ. 1993, s. 326, ayrıca s. 315 ve 317'deki verilere göre kendi hesapları. Karpat 1976, s. 211'e göre erkeklerin %14'ü, kadınların %3'ü üyedir. Erder 1996, s. 279'a göre aile reislerinin %16'si parti üyesidir, %9'u aktif parti sempatisi ya da destekçisidir. Sadece %13,2'si partilerle herhangi bir ilişkisi olduğunu söylemiştir (s. 273).

16. Gerçi Beykoz ilçe yönetimi ayda bir defa öğleden sonraları belediye binasının yanındaki düğün salonunda halkın bilgilendirilip sorunlarını dile getirebilecekleri bir "halk günü" düzenlemektedir. Ancak ilçe merkezine sadece dışa açık girişken kadınlar gitmektedir. Yerel politikayla ilgili kadınlar dahi bu toplantıdan haberdar değildir.

17. Benim orada olup ilgi göstermem kuşkusuz kadınların toplantıya katılmak için cesaretlerini toplamalarına katkı sağladı, çünkü araştırmacı bir kadına destek vermek erkekler karşısında ek bir meşruiyet sağlıyordu. Bu nedenle, araştırmacının olayların akışına belli bir müdahalesi söz konusuydu, ama bu çok da belirleyici değildi. Zira örneğin Perihan görüşmeye katılımını anlatırken, sanki ben orada yokmuşum gibi davranıyordu, toplantıyı benimle ilişkilendirmediği anlaşılıyordu. Alevi Kürt kadınları daha sonra kahvedeki benzeri bir toplantıya gittiler, iki Sünni kadın ANAP'ın bir toplantısına katıldı.

18. Kürt köy cemaatinde köyle ilgili sorunlar Yayla Mönch-Bucak'ın bir konferansta belirttiğine göre, "beyaz sakallı yaşlı erkeklerden ve saçlarını kınalamış yaşlı kadınlardan" oluşan enformel ihtiyar heyetinde görüşülür. Resmi yapıdaki halka açık toplantılarda ise, konuşma hakkı siyasi makamlara göre verilir. Hardy-Fanta 1993, s. 83 vd., bu toplantıların hiyerarşik karakterini anlatırken, sorunun asıl sahiplerinin dinleyici konumuna indirgenip acizleştirildiğini belirtir. Bu özellik, Türkiye'deki seçim toplantılarına sadece sınırlı ölçüde yansır, çünkü burada mahalle sakinlerinin aktif katılımı öngörülmüştür. Kendi söylemek istediklerini dile getirebilme olanakları, yazılı olmayan kuralları tanımayan ve sonradan da kabul etmediğini söyleyen Aliye'nin müdahalesi ile genişletilmiştir. Bu hakkı, daha genç bir kadın elde edemezdi.

19. RP taraftarları, muhtar adayı Oya'nın ANAP'ın bir toplantısına katılmasını günaah olarak ve İslam'ın mahrem anlayışının çiğnenmesi olarak görmektedirler (bkz. s. 181-6).

20. Berivan, bir toplantıya katılması halinde karısını dövmekle tehdit eden bir erkekten söz etmektedir.

21. ANAP'lı muhtar adayı Oya kocasıyla ve aza adayları ile birlikte parti yöneticisinin yaptığı bir toplantıya katıldıktan sonra, bunu özellikle talep etmektedir: "Aferin ANAP'a, çünkü halktan kadınlar toplantılara gittiklerinde kendilerini rahat hissetsinler diye bir kadın sekreter getiriyorlar. İnsan olarak başkanın ne söylediğini dinlemek hakkım; benim duygularım ya da sorunlarım yok mu? Başkana nasıl soru sora-

bilirim? Sormak da hakkım. Aday olmasaydım dahi, yurttaş olarak soru sorma hakkım var."

Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlar daha 1930'da yerel, 1934'te genel seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdi. Ancak Türk feministleri, bağımsız kadın hareketini engellemiş olan "devlet feminizmi"nin bu simgesel karakterini ve erkek egemen jestlerini eleştirmektedir. Kandiyoti 1991, s. 41 vd.; Ş. Tekeli 1985, s. 265 vd.

Elinizdeki alan çalışmasının tamamlanmasından sonraki bir tarihte, Mart 1997'de, feminist hareketten gelen bir grup kadın "kadınların seçimle gelinen siyasal görevlerle kamu görevlerindeki sayısını ve oranını artırmak; kadın seçmenlerin eşit temsil hakkından yararlanmasi ve demokrasinin güçlendirilmesi" amacıyla KA-DER'i (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği) kurdu. KA-DER'in önüne koyduğu çalışmalar arasında, kadın seçmenleri kadın hakları ve özellikle temsil hakkı konusunda bilinçlendirip bilgilendirmek, kadınları siyasi partilere üye olmaya ve seçimle gelinen siyasal görevlere aday olmaya teşvik etmek, ayrıca siyasi partilerin kadın adayları seçilme şansı bulunan seçim çevre ve sıralarından aday göstermelerini sağlamak gibi hedefler vardır. Çalışmanın sonuçlarını değerlendirmek üzere Kasım 1997'de tekrar Türkiye'ye gittiğimde, programında KA-DER yöneticileriyle görüşmek de vardı, ancak ne yazık ki bu görüşme gerçekleşemedi. Bu bakımdan genel hatlarıyla ilgi çekici bulduğum bu oluşumla ilgili bilgilerim, basından izlediklerimle sınırlı kaldı. Yine izleyebildiğim kadarıyla, feminist çevrelerden KA-DER'e yöneltilen önemli bir eleştiri KA-DER'in "partiler üstü" duruşu (ki KA-DER bunu "partilere eşit mesafe" olarak ifade etmeye başlamıştır, *Cumhuriyet Dergi*, 21.3.1999, sayı 678, s. 9) ile, parti disiplini ve teşkilat ile kadın çıkarları arasındaki çelişki karşısında nasıl bir tavır alacağı sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. (*Pazartesi*, sayı 26 [5/97], s. 2-5.)

22. Demet, bilgi edinemediğini, çünkü kendisinin aksine kocasının siyasete ilgisi olmadığını birçok kez dile getirdi.

23. Güneş-Ayata 1991, s. 182 vd. Ben de s. 195-9'da, Alevi Kürt kadınlarının bağımsız ve farklı fikirlerini erkek akrabalarına karşı da nasıl gerekçelendirdiklerini göstereceğim.

24. Bkz. Karpat 1976, Erder 1996, Saran 1974, Ayata 1989, Kongar 1976, Kümbetoğlu 1996, Yasa 1966, Sevgi 1988, Gökçe ve diğ. 1993 ve Timur 1981.

25. Harald Schüler, s. 181-92'de daha ayrıntılı olarak ele alacağım RP'nin seçim mücadelesi ve örgütlenme yöntemlerini 70'li yılların sonlarındaki CHP ile karşılaştırmaktadır. Schüler 1997, s. 191. 90'lı yıllarda ise sol örgütler ve sosyal demokrat partiler RP modelini taklit etmeye çalışmışlardır.

26. Üstünde uzun, geniş bir pardesi ile saçının tamamını ve omuzlarını örten büyük, üstü baskılı bir türban vardır, ama radikal İslamcıların çarşafını reddetmektedir. Arkada bağlanan başörtüsüyle daha çok geleneksel dini giysi giyen arkadaşı Fatma'dan dış görünüş olarak da farklıdır.

27. RP için bkz. s. 181-92. Üraniye'de CHP kadın komisyonu su bardağı dağıtıyordu ve bu -İşçi Partisine de yakın duran B mahallesinin tek kadın muhtar adayının üzüntüsüyle söylediği gibi- kalabalık bir kadın grubunu seçim mitingine çekmişti. Ancak bu durum, partinin seçim yenilgisini engelleyemedi.

28. Sokağın diğer ucundaki ANAP'lı kadın seçmenler seçimlerden beri su bağlatılarının kesildiğini iddia ediyorlar. Üraniye'deki CHP seçim çalışmalarına katılan kadınlar da yaptıkları ev ziyaretlerini "insanların tavrını araştırma" olarak dile getirmekteler. Diğer partilerin elemanları, kimi desteklediklerini açıkça söylemişler.

29. İl başkan vekili Sultan Özyürek ile 7.2.1994 tarihinde yapılan görüşme. Üraniye örneği, ev ziyaretlerinin özellikle yüksek bir örgütlenme düzeyi gerektirdiğini

göstermektedir. Burada, 1991'de SHP ortalamasının üstünde bir örgütlenme ile, ortalamasının üstünde seçim başarısı beklemişti; Beykoz'da ise, düşük bir örgütlenme derecesi söz konusuydu (İstanbul ortalamasıyla bir üyeye 40 seçmen düşerken burada 61 seçmen düşmektedir, Ümraniye'de ise sadece 26), seçim sonuçları da ortalamasının altında kalmıştır (%12,5, oysa İstanbul ortalaması %18,9, Ümraniye'de ise %23,33). Schöler 1993, s. 21 vd. Beykoz'un RP'li belediye başkanının, kendisiyle 28.9.1994 tarihinde yaptığım görüşmede belirttiği üye sayısı doğruysa, RP'nin bu ilçede gerçekten 20.000 üyesi varsa, üye başına 5 seçmenle, çok yüksek bir örgütlenme düzeyi söz konusu demektir.

30. Bir ev toplantısında, CHP'liler reklam olarak ramazan imsakiyesi dağıttılar; oysa evin duvarlarında Alevi simgeleri asılıydı. Bu düşüncesizlik, Alevi ev sahibine yadırgatıcı, hatta ürkütücü gelecek bir hareketti.

31. Belediye başkanı Şinasi Öktem ve SHP'li ilçe belediye meclisi üyelerinin yarısı, 1992'de darbeden sonra konan yasağın kaldırılmasının ardından CHP'ye geçtiklerinden beri, Ümraniye'de kişiler dışında fark göstermeyen bu iki parti aynı seçmen tabanı üzerinde çetin bir mücadele yaşamıştır. SHP ve CHP 1995 yılında CHP içinde bir araya gelmişlerdir.

Partiler üzerinden iş bulma konusunda bkz. Schöler 1998, bölüm 6.5.

32. Arat, pozitif istisna olarak kadın kollarında çalışan kadınlara belediye meclisi adayları arasında yer verildiğinden söz etmektedir. Ama parlamento üyeliğine aday olmak için ana örgütte erkeklerle başarıyla rekabet edebilmeleri gerekiyor. Oysa kadın kollarından ana örgüte geçişte, kadınlar alt sıralara düşmektedir. Y. Arat 1989, s. 49 vd. ve 98 vd.; Güneş-Ayata 1991, s. 190 vd.; Ş. Tekeli 1991, s. 122.

33. 23.7.1995 tarihindeki anayasa değişikliği ile, partilere kadın kolları kurma yasağı getiren 68. madde kaldırıldı. Çoğu parti, bu değişikliğe paralel olarak Siyasi Partiler Yasasında gerekli değişikliğin yapılmamasını, kadın komisyonlarının kadın kollarına dönüşmesine karşı gerekçe olarak kullandı. Ama CHP'de 1997'den beri, seçim çevrelerinde seçilen kadın delegeler aracılığıyla ilçe, il ve ülke çapında "kadın kurulları" seçilmektedir. Ankara Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nden (KASA-UM), araştırmaya bizzat katılmış olan siyasetbilimci Serpil Üşür tarafından gönderilen henüz yayımlanmamış çalışma.

34. Mualla Yılmaz ile 8.2.1994 tarihinde yapılan görüşme. Ancak henüz bir Kadın Bakanlığı kurulmadı, bu sadece siyasal bir hedeftir. TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) 1990'da kuruldu; önce Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlandı ve 1991'den itibaren DYP-SHP koalisyonu tarafından kurulan Kadın, Aile ve Sosyal Hizmetlerden sorumlu devlet bakanlığına bağlandı. 1993'te kadın sorunları ve sosyal hizmetler için yeni oluşturulan alt sekreteryaya dahil edildi. İş kuran kadınlara krediler kadınlara ilgili devlet bakanlığı tarafından değil, 1993'te Halk Bankası tarafından verilmekteydi. KSSGM 1994, s. 10 ve 23.

35. Alevi kadınların iktidarın RP'ye geçmesinden doğan tedirginliği, giyim konusunda artık İslami kurallara tabi olma korkusuyla bağlantılıydı. İkincisi, Türkiye'de tüm siyasal düzeylerde bir hükümet değişikliğinin ardından bürokraside çalışan personelin büyük kısmı değiştirilir ve yerlerine hükümetteki partinin taraftarları alınır. Bundan dolayı, yönetimle de bağlantılı olan klientalist ilişkiler siyasal bir değişiklikten sonra yitip gidebilmektedir.

36. Daha yoksul olan Alevi Kürt kadınların yaşadığı bölgede benzeri bir işlevi Elif üstlenmiştir.

37. Beykoz'da (1987-91 döneminde) SHP üyelerinin %47'sinin önseçimlerde oy kullanma hakkı vardı; başka bir deyişle, hemen hemen iki kişiden biri. Schöler'in yap-

tığı üye anketinde erkeklerin %31,6'sıyla ve kadınların %43,8'i, kendi ilçe örgütlerinde farklı görüşleri savunan grup, fraksiyon ya da kanatların olup olmadığını bilmediklerini söylüyorlardı. Schüler 1993, s. 47 ve 60.

38. Gülistan'ın kararlarını gerekçelendirirken genel olarak başvurduğu "onu daha inandırıcı buluyorum" ifadesi, daha çok klientalist bir ilişkiye işaret etmektedir, oysa henüz rüşvete adı karışmamış ve SHP'nin seçimi alma şansını yükselten başka bir aday lehine dile getirdiği gerekçeleri akılcıydı. Gülistan'ın başka durumlarda da, sözgelimi kocasının yanında da ondan ayrılan görüşünü gerekçeleriyle sunduğu görülmektedir.

39. Y. Arat 1989, s. 87. Arat'a göre, bu paradoks çoğu siyasal angajman içindeki eğitilmiş seçkin ailelerden gelen kadın parlamenterler için geçerliyken, siyasal kökeni olmayan ailelerden gelen ve kendi kararıyla politikaya giren kadın belediye meclis üyeleri için geçerli değildir (s. 94).

40. Krş. Schüler 1993, s. 41 vd. Schüler partiye üye yapılma konusunda şu genel saptamayı yapıyor: "Seçimlere girenlerin kendi yandaşlarını politikaya çekmesi, delege seçimleri aşamasından başlayarak kendi seçim şansları artırmaktadır, ama somut siyasal ya da kişisel hedeflerin gerçekleştirilmesinde de örgüt içinde güç sahibi olmanın yararları açıktır." Schüler'in İstanbul'daki SHP üyeleriyle yaptığı ankette erkeklerin %33,7'si, kadınların ise %54,9'u akrabaları, tanıdıkları ya da arkadaşları aracılığıyla partiye girdiklerini söylemektedirler.

41. SHP, 1990 yılında ilçe, tüzük değişikliği yaparak il yönetimleri ve parti meclisi için %25 kadın kotası getirildi; delegeler kota dışında tutuldu. Schüler'in anket yaptığı delegelerin sadece %10'u kadındı. Schüler 1993, s. 62 ve Koray 1991, s. 109. Koray, kotaya ilişkin olarak, çalışan yüksek vasıflı kadınlarla yapılan bir anketin sonuçlarını da vermektedir.

CHP ise birleşmeden önce, üçlü bir kotayı, seçim çevrelerinden başlayarak uyguladı: 3 temsilciden biri kadın, biri de genç olacaktı. İki partinin 1995'te birleşmesinden itibaren eski SHP'nin %25'lik kotası uygulanmaya devam edildi (KASAUM tarafından yapılan yayımlanmamış çalışma). Delegelerde ve dolayısıyla parti kongresinde kota olmadığından, kotaların etkisi de azaldı: Delegeler kota uygulanmadan seçildiğinden, içlerinde kadın sayısı azdır ve kota ile geline görevlere daha az aktif ve parti işlerine tam girmemiş, örneğin Gülistan gibi kadınlar seçilmektedir.

42. Bu demek 1975 yılında İstanbul'da kuruldu ve özellikle gecekondu semtlerinde ev kadınlarını ve işçi kadınları örgütlemeye çalışıyordu. Demek, İstanbul'da 1979 yılında sıkıyönetim tarafından yasaklandı ve 1980'deki askeri darbeden sonra feshedildi. Üyelerinin çoğu tutuklandı, işkenceye uğradı ve yargılandı. Demek üyelerinin Moskova'dan yönetilen illegal TKP çizgisinde olduğu suçlaması yapıldı. Çoğu kadın yıllarca süren tutukluluktan sonra serbest bırakıldı. İKD davasında 1987 yılında sıkıyönetim mahkemesi takipsizlik kararı verdi.

43. Mualla Yılmaz ile 8.2.1994 tarihinde yapılan görüşme.

44. CHP, gecekondu bölgesi Ümraniye'de 3 kadın aday çıkardı; kadınlar ise listede beş yer talep etmişti. B mahallesinde seçim mücadelesine katılanlardan Esma bunu, "kadınların erkekler tarafından ezilmesi" olarak tanımlıyor. Sarıyer'de SHP/CHP kadınları özellikle iyi örgütlenmişler. Ümraniye, 1994'ten sonra RP'ye geçen ve seçilmiş bir kadının bulunduğu Üsküdar dışında ikinci ilçedir.

45. İstanbul belediye meclisinde temsil edilen kadın oranı, 1969-73 yılları arasında 10 kadınla %9,8 ve 1973-77 arasında 9 kadınla %7,7 idi. Toplam 14 kadından (5'i 2 dönem boyunca belediye meclisindeydi) biri Adalet Partisinden, 10'u CHP'den ve 2'si TİP'dendi. Az sayıda kadının yer aldığı Millet Meclisindeki kadınların %68'i yüksek

öğrenim görmüştü, başka bir deyişle, bu üst seviyedeki siyasal organ yalnızca seçkin kesim kadınlarına açıktı, çoğu belediye meclis üyesi kadın işçi ya da ev kadınıydı. Bu durumla ilgili olarak, Şirin Tekeli kadınların genel politikadan çok yerel politikaya –kısmen de olsa– girebildikleri sonucunu çıkarmaktadır. Ş. Tekeli 1982, s. 288 vd.

46. Bugün meclisteki CHP'li kadınların sayısının düşük olması (8), SHP ve CHP'nin seçimde kötü sonuç almasındandır.

47. 1994 yılında ilçe meclisinde hiçbir kadının yer almadığı 14 ilçenin 13'ü, RP iktidarındadır. Bunlardan 12'si, yoğun olarak göç ve gecekonduların etkisindedir. Beyoğlu (RP) ve Küçük Çekmece (DSP) ilçelerinde, varlıklı azınlık ve daha yoksul olan göçmenler arasında bir kutuplaşma vardır. RP'nin kadın eylemcileri ile kadın seçmenleri arasındaki tartışmalar için bkz. s. 188-92.

48. Gülistan'a göre, bu yolla sadece kendini değil, genel olarak Kürtleri de gözden düşürmektedir. "Bizim (sol hareket içinde yer alan) gençlerimiz politikacıların sözlerine sadık kalmamasını her zaman eleştirdiler. Kendi akrabaları da buna dahil olunca, şimdi kimse artık onlara inanmıyor."

49. Muhtarlar yasa gereği partiler tarafından belirlenmemekte ve seçim mücadelesini kendilerinin finanse etmesi gerekmektedir. Başka görevler için, her seçimde parti yönetimleri tarafından adaylığa başvuru bedeli belirlenmektedir; üst sınır partiler yasası ile belirlenir. Bu, yerel seçimlerde ancak 1987'den itibaren olanaklı olmuştur. 1994'teki yerel seçimler için başvuru masrafları örneğin SHP'de görevin niteliğine göre 500.000-25.000.000 TL (yaklaşık 50-2.500 DM) arasındadır. Adayların önseçimde elenmesi ya da adaylıktan çekilmesi halinde, bu para geri ödenmez. Adayların ayrıca kendi seçim mücadelelerinin büyük kısmını bizzat finanse etmesi gerekmektedir. Böyle yüksek paralar harcamak zorunda oldukları için, göreve geldikleri zaman paranın bir kısmını çıkarmaya çalışacaklarından şüphe edilmektedir. Schüller 1998, s. 169 vd. Dolayısıyla, buradaki seçim finansmanı, yolsuzluğa yöneltmektedir, ayrıca daha az varlıklı olan potansiyel adaylar için de bir dışlama mekanizmasıdır.

50. İlyas, 1989'da, Alevi Kürt olarak azınlık içersinde yer almasına rağmen seçilmişti, çünkü Sünni Türklerin oyları çeşitli adaylar arasında bölünmüştü ve eski bir ilkokul öğretmeni olarak genelde mahallede ve Türkler arasında da büyük bir itibarı vardı.

51. Alevi Kürtlerde, araşsal motifler dışında, iki neden daha rol oynamaktadır: Henüz Türkçe bilmeyen yeni göçmen Kürtler, bir Kürt olan muhtarla kendi ana dillerinde anlaşabilmektedirler. Muhtarın, aranan kişilerin oturduğu yeri yetkili makamlara bildirmekle yükümlü olması dolayısıyla siyasal yakınlık da önemlidir. Solcu Kürtler, muhtarlığın sağcı bir kişinin eline geçmesi halinde siyasal amaçlı ihbarlardan korkmaktadırlar.

52. Nüfuzunun nasıl ve nereden kaynaklandığı için bkz. s. 131-5.

53. Oya, adaylar arasındaki bu rekabeti şöyle dile getirmektedir: "Aday olduğumda, beni evine davet etti. Aza adayım olan kadınla kendisini ziyarete gittik. Aza adayıma şöyle dedi: 'Oya Hanım'ı bırakın, bana gelin. Siz yetenekli birisiniz, sözünüz dinleniyor.' Bana da şöyle dedi: 'Oya Hanım, genç ve güzelsin. Sana adaylık yakışmıyor. Ben yaşlıyım, bunun altından kalkabilirim.' Yaşlı, bilinçli bir kadın bunu söylerse, cahil olanlardan ne bekleyebiliriz? Yaşın namusla ne ilgisi var? Ben gencim ve hiç yorulmadan bir tepeye on defa iner-çıkırım." Bu söylenenler doğru ise, Fahriye erkek söylemi olarak eleştirdiği kadın düşmanlığı söylemini kendisi üstlenip, rakibin "ahlaki" davranışına gönderme yaparak onu devre dışı bırakmaya çalışmış oluyor.

54. Bkz. Mahalle meclisleri bölümü, s. 217-9.

55. Beykoz SHP içinde ve adı geçen mahalle sakinleri arasında büyük ağırlığı olan

hemşehri grupları söz konusudur.

56. "Erkekler, karılarının şık giyinmesine karşılar; onlara göre bu ayıp, birileri laf edebilir. Ben, ne kadar işim olursa olsun, şık giyinmeyi çok önemli buluyorum... Her zaman hazır durumda olmak istiyorum. Arkadaşlarımın da böyle olmasına çalışıyorum." Görüşme sırasında, modaya uygun, kapalı, beyaz bir bluz ve dar, uzun şık bir etek giymişti.

57. Başka bir yerde aşçı olan kocasının düzensiz bir geliri olduğunu ve kendisinin yaptığı ticaretle beş kişilik ailenin günlük masraflarını karşıladığını açıklamış olmasına rağmen böyle bir şey söylemesi, kadınların, kocanın artık ailenin reisi olmadığını anlaşılmaması için kendi çalışmalarını önemsiz göstermelerine tipik bir örnektir. Böylece, "ailede barışın korunması", yani erkeğin kendine yüklediği özgüveni ve topluluktaki itibarını yitirmemesi istenir. Kocaların bu güvensizlik duygusuyla ve bazen de şiddete yönelmeleriyle başa çıkmak için kadınların uyguladıkları farklı stratejiler için bkz. Bolak 1991.

58. Oya'nın siyasal angajman uğruna ayrılmayı bile göze almış olması, sıradışı bir bağımsızlığı göstermektedir. Çok sayıda gecekondu kadın ise, ayrılmak yerine kocaları tarafından aşağılanmayı, hatta şiddete maruz kalmayı tercih etmektedir, çünkü ayrılmak ayıp sayılmakta, çoğu zaman da ekonomik zorluklara yol açmaktadır. Genelde mal ayrılığı geçerlidir, enformel olarak edinilen gelir hesaplanmaz ve nafakalar genellikle çok düşük belirlenir. Gecekondu kadınların kendilerini ve çocuklarını geçindirecek iş bulmaları neredeyse olanaksızdır. Yalnız yaşayan kadınlar yine ekonomik nedenlerden, toplumsal denetimden uzaklaşabilecekleri daha anonim semtlere taşınamazlar.

59. Oya'nın seçilmesine ilişkin düşüncelerini dile getiren üst mahalle sakinlerinden eve iş alan Malatyalı kadınlar ise, onun erkeklerin karşısında yeterince serbest konuşamamasını eleştiriyorlar. Kadın adayların, bir yandan güvenlik nedenleriyle erkeklerin seçim mücadelesinde kendilerine eşlik etmesine izin vermeleri, öte yandan çevrede kötü dedikodular yayılması çelişkisi Arat tarafından da dile getirilmiştir (1989, s. 105 vd.).

60. Örneğin şunları söylüyordu: "Namus çarşafın altında değil, insanın içindedir. Oysa RP'liler sadece çarşaf giyen kadını namuslu görüyor. Ben dini görevlerimi yapıyorum ama kendimi çarşaf üzerinden tanımlamak istemiyorum. Çarşaf giyen kadınlar, bize sanki yanlış bir şey yapıyor muyuz gibi bakıyorlar, gıysilerimiz gözlerine batıyor." Ya da ANAP başkanı ile siyasal bir toplantıya katılmasının eleştirilmesi hakkında: "Onlar [RP] el ilanı dağıtmak için kadınları evlere gönderiyorlar. Onların da başına bir şey gelebilir. Biz ANAP toplantısına gidince RP'li kadınlar bunu mahremiyet kuralının çiğnenmesi ve günah olarak görüyorlar. Peki ya, onların toplantılarına giden insanlar kardeşleri mi? Çok aptalca. Onların arasına karışmak günah değil. Bunu mantıklı buluyor musunuz? Ben bulmuyorum!"

61. Krş. Moser 1987, s. 185 ve 187. A mahallesinde başka aktif kadınlar hakkında da kocalarına saygı göstermedikleri, gizlice alkol aldıkları ya da yabancı adamlarla buluştukları dedikodusu yayılmıştı.

62. 1988 yılında 2.000 erkek ve kadınla yapılan bir ankete göre, tüm kadınların %68,6'sı bir kadının belediye başkanlığı görevini ve %64,2'si başbakanlık görevini yapabileceğine inanıyordu. Güneş-Ayata 1991, s. 187 vd. Tansu Çiller 1994'te, Özal'ın beklenmedik ölümünün ve Demirel'in Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesinin ardından başbakan oldu. 1989-94 yılları arasında, Fatma Girik (SHP) Şişli belediye başkanlığı yaptı; 1994'te yerini önceden Çatalca belediye başkanı olan Gülay Atığ (ANAP) aldı.

Kimlik, Politik Bilinç ve Dış Aktörlerin Rolü

1. Katılım, cemaat ve enformel ağlar konusunda Krş. s. 19-21; kolektif kimlik ve toplumsal hareketler konusunda Rucht 1995, s. 10 ve 26.

2. Krş. İbrahim 1997, s. 18. İbrahim, kaynaklar için girilen bir çatışmada, tarafların kendi grup aidiyetlerini toplumsal hiyerarşideki konumlarını iyileştirmek amacıyla kullanmasından ve etnik gruplaşmaların siyasal açıdan önem kazanmasından söz ediyor. Albrecht'e göre, etnisite, kültürel önyargıları ve sosyal dışlamayı içerir. Çıkarların birbirine ters düştüğü koşullarda sosyal mesafe büyüyebilir ve etnik olarak bölünmüş işgücü piyasalarında, sınıf karşıtlıklarının etnik karşıtlıklar olarak algılanmasına yol açabilir. Albrecht: "Ethnizität", *LIP*.

3. Krş. Hardy-Fanta (1993, s. 132 vd.) Boston'daki Latin kadınların kişilik gelişimi ile siyasal bilinci arasında bir ilişki olduğunu belirtmektedir: Siyasal katılım, siyasal ben'in gelişimiyle sıkı ilişki içindedir; bu da yine kişisel ben'in gelişimiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. "Siyasal bilinç-'siyasi olma' duygusu bir insanın kişisel ve siyasal gelişmesiyle karşılıklılık içindedir; bu gelişmeye hem katkıda bulunur, hem de ondan beslenir. Siyasal bilinç ve kişisel gelişme aynı zamanda cemaatin güçlenmesiyle yakından bağlantılıdır." *A.g.y.*, s. 127.

4. Krş. s. 40-48'deki tartışma.

5. "Açılmak", Perihan'a göre, bir yandan başörtüsünün atılıp başın açılması; öte yandan sosyal ilişkilerde, mekânsal hareketlilikte çevresine ve yeni bir yaşam biçimine yönelmek demektir.

6. Tüm bunlar, kocasının sıkı kontrolü yüzünden işi dışında dış dünyaya kapalı yaşayan Perihan için de geçerlidir. Alevi Kürt olan Perihan'ın Sünni kadınlarla ilişkileri sayesinde dış görünümün değil düşüncelerin önemli olduğunu öğrendiği türbanlı muhtar adayı Fahriye'yi tercih etmesinden de bellidir. "Başörtüsü nedir ki, gerekirse çıkarırsın."

7. Berivan, burada "kadın sığınma evi"ni çağrıştıran bir sözcük kullanmaktadır. Burada içerik olarak kadın sığınacağını düşünmese de, bu sözcükle Türk kadın hareketinin temel bir sorunuyla kesişen bir düşünceyi dile getirmekte ve talep edilen mekânın kadınlara aile dışında da bir sığınma fırsatı vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

8. Kamusal mekân talebi kahve toplantısında dile getirilmemişti. Daha sonra bunu, toplantıya hazırlıksız geldiklerini, belediye başkanının bu konuda yetkisi olmadığını düşündüklerini söyleyerek açıkladılar. Muhtar İlyas, kadınların böyle bir talebi olduğundan haberi olmadığını; onların sadece altyapı iyileştirmelerini, yani pratik ihtiyaçları dile getirdiklerini söylüyordu.

9. Kadın hareketinin yeni bir toplumsal hareket olarak oluşum koşullarına ilişkin benim düşüncelerimle ilgili olarak bkz. Wedel 1993 ve 1995a; gelişmelere genel bir bakışla ilgili olarak örneğin Küper-Başgöl 1993, Neusel 1994, Sirman 1990, Ş. Tekeli 1991; Türk solunda kadınlar konusunda Berktaş 1991.

10. Böylelikle örneğin 1990'da İstanbul'da, İstanbul Üniversitesi'nde Necila Arat'ın yönetiminde Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Şirin Tekeli yönetiminde Kadın Kütüphanesi kuruldu. Mor Çatı da 1990'dan bu yana aile içi şiddete maruz kalan kadınlarla ilgilenmektedir ve 1995'te İstanbul'da ilk özerk kadın sığınma evini açmıştır [bugün maddi olanaksızlık nedeniyle bu sığınak kapanmıştır]; Ankara'da ise 1993'te bir kadın sığınacağı açılmıştır.

11. Boğaziçi Üniversitesi'nde feminist sosyolog Nükhet Sirman ile 1992 sonbaharında yapılan konuşma: Feminist söylem, solcularla çok tartıştığı için öldü. Geriye

ise, "sokak" deneyimi olmayan ve kadın konularını "öfkesiz" tartışan feminist bilim kadınlarının oluşturduğu çevreler ve kurumlar kaldı.

12. İstanbul Kadın Platformu'nun ilk toplantısına, yaklaşık 300, ardından 150-200, 1994 sonbaharında ise sadece 15-50 kadın katılmıştı. Toplantıya katılanlar arasında meslek grupları olarak, kadın avukatlar, doktorlar, gazeteciler, yayıncılar, sendikacılar ve sayıca çok olmayan kadın işçi vardı. İstanbul Kadın Platformu'yla 4.10.1994 tarihinde yapılan görüşme.

13. Yönetici Şengül Akçar ile 11.9.1993 tarihinde yapılan söyleşi ve 1980'den önce bir bucak olan belediye başkanının bağımsız olduğu Gaziosmanpaşa ilçesinin Küçükköy semtindeki çocuk evindeki veli toplantısının izlenimleri. Ama bu çocuk evi geniş ölçüde orta tabaka aileler tarafından kullanılmıştır. İstanbul belediyesine ait "Semt Konağı"nın aylık ödentisi, yoksul aileler için çok yüksekti. Ayrıca Mimar Sinan Üniversitesinde sosyolog olan ve Sözen yönetiminde mahalle merkezleri modelini geliştiren Nuran Yavuz, bu çocuk evlerinin gecekondu kadınlar tarafından uzak bulunduğu için de kabul görmediğini düşünmektedir. Kadınlar bu tür bir yeniliğe açık değildi ve "kenti kendi semtlerine taşımak" istiyorlardı. 24.3.1995 tarihli söyleşi.

14. Aşağıdaki açıklamalar, 13.2.1994 tarihinde iki kadınla yapılan görüşmeye, 8 Mart 1994 kutlamasına yönelik provolardaki gözlemlere ve *Pazartesi* dergisindeki (Temmuz 1995, sayı 4, s. 23) bir habere dayanmaktadır. *Pazartesi*'ndeki makale nedeniyle mahallenin adını gizleme gereği hissetmedim.

15. Bu öğretmenin özellikleriyle ilgili daha fazla bilgi edinemedim. Muhtemelen sol hareket içinde yer alan bir feministtir.

16. Eski Sultanahmet cezaevinde yapılan ve sol hareket tarafından örgütlenmiş olan festival, muhtemelen esas olarak üniversite öğrencileri ve entelektüellerin katılımıyla gerçekleşmiştir.

17. 300 kadına ulaşılmıştır. Ama ancak 12-13 kadın aktif olarak çalışmaktadır.

18. Molyneux 1985, s. 234. Krş. bu çalışmada s. 42-4.

19. RP, darbenin ardından yasaklanan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) halefi olarak 1983'te kuruldu. İslamcı hareket, karakteri gereği bu partinin çok ötesine taşmasına rağmen, bu çalışmada ilgilendiğim sorun temelinde –ama bilgiye ulaşmak da kolay olmadığından ister istemez– hareketin en önemli kurumu olarak RP üzerinde yoğunlaşacağım. "İslamcılık" terimini kullanırken, din olarak İslam'ı değil, İslami öğelere başvurarak kendilerini meşrulaştırmaya çalışan siyasal akımları kast ediyorum.

20. 27.3.1994 tarihinde yapılan seçimde, pusulalarda İşçi Partisi amblemi yer almadığı için yerel seçimlerin 10.7.1994'te yinelenmesi gerekti. Bu ara dönemde ilçe belediyesi geçici olarak 1984-89 döneminin ANAP'lı başkanı Ali Zengin tarafından yönetildi.

21. Saktanber, (1994, s. 104 vd.) modernliğin karşıtı olarak müslüman kimliğinin benimsenmesi durumunda, kadınların "tarihin nesnelere" dönüşme tehlikesi olduğunu düşünmektedir. Ama konuyu incelerken, benim gibi siyasal yönelimler üzerinde değil, hâkim söylem ve ideolojiler karşısında "gündelik yaşamdaki muhalif tutumlar" üzerinde durmaktadır. Ben ise, Göle ve İlyasoğlu gibi, kadınların, kendi öznel ve nesnel durumlarının iyileştirilmesi stratejisi çerçevesinde bir İslamcı partiyi desteklemelerinde, modernleşme sorununun merkezi bir rol oynadığını düşünüyorum.

22. Sünni toplumlarında mekân ve alanların cinsiyete göre ayrılması konusunda bkz. İlyasoğlu 1994, s. 110 vd.; Göle 1995, s. 16 ve 116, ve 1992 (1991), s. 90. Göle, *Modern Mahrem*'de "İslam'da cinsiyetler ayrılığı ve batı yönelimli modern" konseptlerini birleştirmektedir.

Kadının örtünmesinin ve cinsiyetler ayrılığının açıklaması, yani toplum için tehli-

keli olan kadın cinselliğinden duyulan korku, Rousseau'da da kadınları kamusal alandan dışlamanın nedenidir. Lang 1995, s. 90. İslami bağlam için bkz. Ayubi 1995, s. 84.

Benim görüşme yaptığım kadınların gündelik dilinde "kapalı" ve "açık" sözcükleri, evden neredeyse hiç çıkmayan örtülü kadınlarla, başörtüsü takmayan ve büyük mekânsal hareketlilik içindeki kadınları birbirinden ayırıyordu. Çoğu Alevi kendini "açık kadın" olarak tanımlamaktadır. Alevilerde, "yabancı" olarak görülmeyle çevre biraz daha genişler. Evli çiftler ve aileler arasında, kadın ve erkeklerin bir arada oturup konuştuğu ziyaretler yapılmaktadır. Kentte Aleviler arasında başını örten enderdir.

23. A mahallesinde, Ramazan ayında 50-60 kadın üç gruba dağılmış olarak her gün Kuran toplantıları yapıyordu. Bu Kuran gruplarından birini yöneten Demet, aynı zamanda Fahriye'nin ihtiyar heyeti üyesi olarak adaylığını koymuştu.

24. Küper-Başgöl 1993, s. 244 vd. Üşür 1992, s. 138, örtünmeyi, kadının öteki cins mahremi hatırlatmak için üzerinde taşıdığı "taşınabilir duvar" olarak tanımlamaktadır. Bir kadına para vererek, İslam'a göre giyinmiş kadınların, en aşırı durumlarda dahi rahatsız edilmediğini göstermek için her gün günün en yoğun saatlerinde içi tıka basa dolu banliyö trenine bindirildiği söylendi bana. A mahallesinde çarşaf özellikle bir tarıkata bağlı kadınlar ve bazı RP militanı kadınlar tarafından giyilmektedir.

25. B. Toprak 1994, s. 303, İslam'a dönüşü, ekonomik açıdan ve başka açılardan da toplumun kenarına itilme risklerini, statü hiyerarşilerini yeniden tanımlama çabalarının bir parçası olarak görmektedir.

"İslami" yaşam biçiminin propagandasını yapmak ve karşıtlarını kendi silahlarıyla yok etmek amacıyla, RP görsel ve işitsel basın yayın araçlarını kullanmaktadır. Örneğin Beykoz RP Kadın Komisyonunun durumu iyi olan başkanı Meral, RP'yle nasıl tanıştığı sorusuna şöyle yanıt vermektedir: "Yahudilerin, masonların, Lions-Club'ten olanların nasıl çalıştığını anlatan bir kitap okudum. Bu insanlar, müslümanları yok etmek, onları öldürmek ya da İslam'a yabancılaştırmak için düşünülebilir olan her şeyi yapmaya karar vermişlerdi. Örneğin televizyonda hacıların, hocaların, sakallıların, türban takanların çok korkunç insanlar olduklarını anlatıyorlar... televizyon ve basın aracılığıyla bize flört etmenin, içki içmenin, İslam'dan uzaklaşmanın ne kadar güzel olduğunu göstermeye çalışıyorlar. Kadın soyunursa, cesur ve güzel oluyor. Örtülü ise, Ortaçağı yaşayan gerici biri oluyor. Bir yolunu bulup böylesi düşünceleri yayabildiler... Türk toplumuna bir kızın birden çok erkekle beraber olmasının ne kadar doğal olduğunu nasıl anlatacaklarını düşündüler. Bu amaçla, kadın demekleri kurdular ve müslümanları İslam'a ve kadınları kadınlığa yabancılaştırmak için en farklı yolları denediler. Kadınlar satılabilir bir mala dönüştürüldü. Bu insanların nasıl çalıştığını anladığımda, neden benim de dinim için böyle çalışmadığımı, haklı davam için mücadele etmediğimi kendime sordum. Her şeyi televizyon ve basın aracılığıyla yıktıklarına göre, biz bunları kendi ellerimize almak zorundaydık. Ama nasıl? Siyasal iktidar aracılığıyla. İşte bundan dolayı, biz kadınlar sabahtan akşama kadar çalışıyoruz."

26. 29.3.1994 tarihinde RP Beykoz Kadın Komisyonu başkanı ile yapılan görüşme.

27. Grup görüşmesini yaptığımda, yaklaşık 10 kadın vardı. Remziye, partinin resmi görüşünü vurgulamak için sürekli müdahale ediyordu. Gene de, gecekondü kadınlarının İslami ideolojiden çok kendi maddi durumlarının iyileştirilmesiyle ilgilendikleri buradaki pasajda ortaya çıkmaktadır.

Remziye, A mahallesinde kiracıdır. Kendisi Kuran kursu hocasıdır, ama henüz işe alınmamıştır. İki çocuğu yüzünden, İmam-Hatip Lisesini dışardan bitirmiştir.

28. 29.3.1994 tarihinde Beykoz RP Kadın Komisyonu başkanıyla yapılan görüşme.

29. Beykoz Kadın Komisyonunun verdiği rakamlar, İstanbul Kadın Komisyonu Başkanının verileriyle benzerdir: İstanbul Kadın Komisyonu ve 33 ilçenin komisyonlarında 27'şer kadın vardır. Her mahalle için 17, her sokak için 5 kadın temsilci olması gerekir. Örgütlenmemiş sokaklar, yakınlarda oturan bir kadın tarafından temsil edilir. İstanbul'da yerel seçimlerden önce RP'nin ayda 200.000 kadına ulaşan 18.000 aktif kadın üyesi vardı. *Pazartesi*, sayı 6 (Eylül 1995), s. 5. Beykoz'da 324 kadın ve 1.000-1.500 aktif kadın üye ilçenin kadın komisyonlarına katılmıştı. 28.9.94 tarihinde RP belediye başkanı ile görüşme. RP'nin örgütlenmesine ilişkin olarak ayrıca bkz. Çalışlar 1995, s. 95 vd.

30. Sibel Eraslan ile *Pazartesi*'de yapılan görüşme, *Pazartesi*, sayı 6 (Eylül 95), s. 5 ve 29.3.1994 tarihinde Beykoz RP Kadın Komisyonu ve belediye başkanı ile yaptığım görüşme. Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, kadınların yönetimindeki İslami insan hakları örgütlerinden biri olan PÜMER'in Habitat broşüründe, fabrikada çalışmaya alternatif olarak anlamlı bir istihdam sağlamak için konutların kolektif işyerlerine dönüştürülmesini önermektedir. PÜMER, t.y. [1996], s. 4.

31. İlçe yönetimi RP'de olduğundan bu yana Altındağ/Ankara'daki özerk Kadın Evinde ücretsiz öğle yemeği artık verilmemekte, su, elektrik ve telefon tekrar tekrar kesilmektedir. Sonunda, RP ilçe belediyesi, yerel yönetime ait binanın kullanılmaması için Kadın Evinin mahkemeye vermiştir.

KEDV de eski SHP belediyesinin kullanıma açtığı mekânları terk etmek ve bu nedenle, çocuk evini en azından geçici olarak kapatmak zorunda kalmıştır. İstanbul'daki belediyelerin Kadın Evleri de kapatıldı.

32. Hayriye, RP'nin seçilmesiyle bir şeylerin değişip değişmeyeceği sorusuna şöyle cevap veriyordu: "Onlarla zaten bir sorunum yok. Zaten onlar gibi giyiniyorum, çarşaf giymiyorum ama örtünüyorum. Belki çocuklarıma örtünmeyi öğretebilirler. Bu, dinimize göre daha iyi. Ama [avukat olan kızkardeşim] çarşaf giymek zorunda kalmaktan korkuyor. <Çok eşli evliliğe ne diyorsunuz?> Bunu, bizim erkeklerimiz zaten yapıyor, Erbakan'dan izin almalarına gerek yok. Burada, iki-üç karısı ya da sevgilisi olan erkekler var... Ben, RP geldiği için kocamın benim haklarımı kısıtlayacağına inanmıyorum."

33. "Başörtülü kız öğrenciler" konusunda Göle 1992 (1991) ve Acar 1991; örtülü çalışan kadınlar konusunda İlyasoğlu 1994.

34. İlyasoğlu 1994, s. 106 ve 123. Bu durumun sosyopolitik arkaplanı, darbeden sonra üniversiteleri politikadan uzaklaştıran; öğretim üyelerinin topluca görevden atılması gibi nitel sınırlamalar getiren ve öğrenci sayısının nicel olarak artırılması ile üniversitelerin "taşralaşmasına" yol açan 80'li yılların eğitim politikasıdır. Yıldız Ramazanoğlu, 2.6.1996 tarihli Habitat II Konferansının STÖ forumu çerçevesinde yapılan PÜMER toplantısındaki konuşmasında, başörtülü öğrencilerin, Kemalizm'in kadınların öğrenim görmelerini teşvik ederken başörtülülere fiili olarak yasak getirilmesi çelişmesine dayanmadıkları için bazı kadın dostlarının psikiyatri tedavisi gördüklerini vurguluyordu.

35. Yasal dayanağı muğlaktır. 1925'te çıkarılan "Şapka yasası" sadece erkek için "modern giysiyi" içerir. Dolayısıyla kadınların giyinmesine yönelik kurallar, meslek kuruluşları ve eğitim kuruluşlarının bağlı olduğu kurumlar tarafından belirlenmiştir. Başörtüsü kamu hizmetinde ilk kez 1978'de, sonra, 1982'de eğitim kurumlarında çalışanlar için yasaklanmıştır. PÜMER, t.y. [1995].

36. İslamcı kadınlar, İslam'a göre aileleri için maddi hiçbir sorumluluk taşımadıklarını ve çalışmak zorunda olmadıklarını tekrar tekrar vurgulamaktadırlar. Kadın para kazanırsa, hepsini kendi ihtiyacı için harcayabilir. Acar 1991, s. 90, Saktanber

1994, *Pazartesi*, sayı 6 (Eylül 95), s. 4, ve Beykoz RP Kadın Komisyonu ile yaptığım görüşme. Bu tür bir durum, mevcut durumda kadınların elde ettiği gelirin çoğunlukla erkekler tarafından denetlendiği dikkate alınırsa bir kazanç olacaktır. Ayubi 1995, s. 86. Erkeğin kadının kazancını denetlemesiyle, erkeğin aile reisi rolünün korunması ve kadının statü kazanmasının engellenmesi amaçlanmaktadır.

Afshar, hem feministlerin hem de dincilerin kapitalizm ve sosyalizmde az ücret verilen kadının emeğinin sömürülmesini eleştirdiklerine işaret etmektedir. Ancak ikisinin karşı-stratejileri birbirinden oldukça farklıdır. Afshar 1991, s. 304 vd.

37. *Nokta*, 15.-21.10.1995, s. 23. İlyasoğlu 1994, s. 101 ve 123, kendi grubuna çekilmenin İslamcı ve laik kadınlar arasındaki etkileşim imkânlarını zayıflattığını vurgulamaktadır. Ama kanımca uzun vadede, her iki grup meslek yaşamlarında benzeri deneyimler yaşayabilir; ortak davaları için yeni yaklaşımlar geliştirebilirler.

38. Beykoz RP Kadın Komisyonu ve A mahallesindeki RP kadın taraftarları ile görüşme. Sibel Eraslan, *Pazartesi*'deki söyleşide, güçlü olabilseydi, evlenmeyip hukuk öğrenimini bitirmiş olmayı istediğini söylüyordu. Üniversiteden uzaklaştırılması amaçlanan ve bu nedenle, aileleri tarafından da reddedilen "baştörtülü öğrenciler" için evlilik çoğunlukla kolay bir çözüm olarak görülmektedir. Çoğu sonradan boşanmıştır. *Pazartesi*, Sayı 6 (Eylül 1995), s. 4.

39. Kadınların İslam'a göre cinsel tatmin hakları olduğu ve çocuklarını emzirmekle yükümlü olmadıkları sık sık ortaya atılmaktadır. Ev işlerini yapmak istemediklerinde, kocanın, parasını ödeyebileceksene eve bir yardımcı bulması gerekmektedir. Kendisini "inanılmaz bir feminist" olarak tanımlayan Sibel Eraslan, daha ileri gidip, ev işleri için bir yardımcının parasını ödeyemeyecek bir erkek için "evlenmesin" demektedir. *Pazartesi*, Sayı 6 (Eylül 1995), s. 4. Bu "seçkinci" ifade ile, RP'nin yavaş yavaş bir burjuva partisine dönüşeceğini söyleyerek eleştirmesi çelişki oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak İslamcı söylem hakkında ayrıca bkz. Afshar 1991.

40. Örneğin önder Mısırlı Müslüman Kardeşler'den Zaynab al-Gazali, bkz. Worm 1992, s. 51 ve 101.

41. Fransız Devrimi ve Alman iç savaşları konusunda benzer bir yorum için krş. Lang 1995, s. 91,

42. Görüşmede aynen şu ifadeler kullanılmıştır: S. E.: "Başkanım, danışmanlarımdan ya da genel sekreterlerinizden birinin kadın olmasını isterdim." T. E.: "Nasıl olur? Bu fitrata aykırı." S. E.: "Biz [seçim kampanyasında] kapı kapı gezerken daha zorunu yaptık." T. E.: "Onu davanız için, Allah'ın rızası için yaptınız." *Pazartesi*, sayı 6 (Eylül 95), s. 2.

43. Bu düşünce, kadınlar için okul kurslarının hatibe eğitim programları olarak tanımlanmasıyla da dile getirilmektedir.

44. Meral: "Yönetimde 40 erkek bulunuyor. Ayrıca çocuklarım var. Zaten akşamları kendimi bu 40 erkeğin arasında yalnız hissedirim. Başka kadınlar, benim dünürüm, vb. gelse dahi, çocuklarımızın eğitimlerinden biz sorumlu olduğumuz için onları ne yapacağız? Bizim için akşam uygun değil, onlar akşamları toplanıyor, biz ise gündüzleri. Ben, kocama vermek üzere notlar alıyorum. Kocam sadece bu sorunların aktarılmasıyla ilgileniyor. Biz erkeklerle bütünlük içinde çalışıyoruz. Peki, tek bir kadının 40 erkeğin arasında oturması sizce normal mi?"

45. Fazilet Partisi döneminde parlamentoya kadın milletvekili sokulmasıyla ilgili gelişmeler, bu çalışmanın tamamlanmasından sonra gerçekleştiği için değerlendirmeye alınamamıştır. Ayrıca bkz. 47. dipnot.

46. Beykoz RP Kadın Komisyonu Başkanı ile yapılan görüşmede, İstanbul Güngören ilçesinden Filiz Ergun'dan söz edildi; ama telefonla arayıp sorduğumda bu bil-

gi doğrulanmadı. Ankara'da Halise Çiftçi seçilmisti. *Pazartesi*, Sayı 6 (9/95), s. 6. Oya Çitçi'nin (TODAİE) verdiği rakamlara göre, tüm Türkiye'de RP'den sadece 4 kadın il ve ilçe meclislerine seçildi.

47. *Milliyet*, 30.11.1995, ve *Pazartesi*, Sayı 9 (12/95), s. 6. Nitekim (çalışmanın tamamlanmasından sonra yapılan) 1999'daki genel seçimde FP'den milletvekili seçilmiş olan Merve Kavakçı'nın parlamentoda türban takması şiddetli protestolara yol açtı. Türbanlı olarak yemin edemedi ve sonuçta milletvekili olmuş sayılmadığı için, seçilmesine rağmen milletvekilliğine ilişkin faaliyetlerde bulunamadı. Ancak gerek Merve Kavakçı, gerekse FP'nin ilk defa bu seçimlerde aday gösterdiği diğer kadınlar, FP'nin taban çalışmalarında aktif olan kadınlardan değil, farklı kesimlere hitap edecek olan ve partiye sonradan katılan "seçkin" kadınlardan oluşmaktaydı. Kanımca bu, hem türbanlı aday göstererek kendi tabanının türbana ilişkin talep ve beklentilerinden kaynaklanan baskıları karşılamak, hem de türbansız kadın adaylarla devlete karşı "şeriatçı" imajını düzeltmek gibi çifte bir amaç taşımaktadır.

48. Haftalık magazin dergisi *Nokta* da aynı tahminde bulunmaktadır. *Nokta*, 15-21.10.1995, s. 24.

49. *Pazartesi*, Sayı 6 (Eylül 1995), s. 5. Bu türden toplantılar, SHP döneminde de yapılmıştır, o nedenle yeni bir durum değildir.

50. Okin 1989, s. 128 vd.

51. *Pazartesi*, Sayı 6 (9/95), s. 6. Burada, kamusal alan kurumlaştıkça dışlama stratejilerinin daha olası hale geleceği tezinin (Lang 1995, s. 94, ve Holland-Cunz 1992/93, s. 42) Türkiye koşullarına da aktarılabilmesine dikkat çekilmektedir. Bunun ampirik olarak araştırılması gerekir.

52. *Pazartesi*, Sayı 6 (9/95), s. 5.

53. Üşür 1989, s. 40.

54. Üşür 1992, s. 144.

55. Worm 1992, s. 51, Müslüman Kardeşleri "kendi çocukları" olarak tanımlayan Zaynab al-Gazali üzerine olan bu çalışmada Worm, kadın ideologların da siyasal ilişkilerini kısmen özele ilişkin olarak tanımladıklarını ve bu temelde meşrulaştırdıklarını göstermektedir. Zaynab al-Gazali ayrıca, aileyi siyasal alan olarak, anneliği de siyasal görev olarak görmektedir. A.g.y., s. 115 vd. ve 123.

56. Yaptığım alan araştırması sırasında, etnik kimliğe ve etnosiyasal çatışmalara yönelik olarak kendim soru yöneltmedim. Bunlar Türkiye'de çok sakıncalı konular ama görüşme yaptığım bazı kadınlar için kendiliklerinden anlatacak kadar önem taşımaktadır.

57. 1965'ten bu yana nüfus sayımlarında artık ana dil sorulmadığından, Kürtlerin sayısı sadece tahminlere ve istatistiki çıkarımlara dayanmaktadır. Mutlu 1995, s. 44, eski nüfus sayımlarına dayanarak 1990'da İstanbul halkının %8,16'sının (596.400) Kürt olduğunu hesaplamaktadır. Ancak Mutlu 90'lı yıllardaki kitlesel göçü dikkate almamıştır. Siyasal tartışmalarda dile gelen rakamlar ise, İstanbul'da yaşayan Kürtler'in sayısını 3 milyona kadar çıkarmaktadır (Alman Dışişleri Bakanlığı 1995, s. 4). Baydar'a göre, 1985'ten beri süregelen üçüncü göç dalgasını özellikle bu grup belirlemektedir (Baydar 1994). Sadece 1980-90 arasında İstanbul'a Doğu ve Güneydoğu'dan gelenler 578.572'den 1.096.379'a (İstanbul nüfusunun %15), iki katına çıkmıştır. Görülen o ki, değişen sadece göçmenlerin hangi bölgeden geldiği değildir; aynı zamanda göçün nedenleri ve karakteri de değişmektedir: Önceleri daha çok sosyoekonomik motivasyondan kaynaklanan göç, şimdi çatışma bölgesinden kaçışa dönmüştür.

58. Bkz. Wedel 1996 ve 1997a. Akşit ve diğ. (1996) esas olarak Kürtlerin yaşadığı GAP bölgesinden Adana, İstanbul ve İzmir'e göçmenlere ilişkin karşılaştırmalı bir ça-

lışma yapmışlardır. Gökçe ve diğ. (1993), nicel verilere dayalı çalışmalarına Kürt kentlerindeki geçekonduları da katmışlardır.

59. Karpat 1976, s. 132 ve s. 261, dipnot 11. Bu ifade, Karpat'ın göçle Türkleşme ve "milli kültürün" oluşması teziyle çalışmaktadır, s. 163 vd.

60. Bkz. bu çalışmada s. 99 vd., s. 120 vd.

61. Bu, Bruinessen'e göre, Kürt milliyetçiliğinin yeniden canlanmasına yol açıyordu. Bruinessen 1994, s. 28. Göç ve etnisite konusunda krş. Elwert 1989, s. 33 vd; Bi-enen 1984, s. 677.

62. Nisan 1978'de, aylar süren Alevi karşıtı propagandadan sonra, halk tarafından sevilen Malatyalı Sünni belediye başkanı bombalı bir suikast sonucu yaşamını yitirdi. Bunun üzerine, MHP militanlarının kıskırtıp yönlendirdiği binlerce Sünni, Alevilerin işyerlerini ateşe verdi. 10 kişi yaşamını yitirdi. Daha geniş çaplı olan K. Maraş'taki benzeri saldırılar, Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmesine yol açtı. Laçiner'e göre (1985, s. 251-4), bu sözde mezhepsel farklılıklara dayanan katliamlarda, yaptığı propagandalarda Alevileri komünistlerle bir tutan MHP'nin parmağı vardı.

63. Kehl-Bodrogi 1993, s. 271. Alevilerin sol hareketle ilişkisi konusunda bkz. s. 200-4.

64. Türkiye'de Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki olaylar hakkında bilgi edinmek için, bazıları bilinçli olarak bölgesel devlet kanalı GAP-TV'yi izlemektedir. 25.11.1993 tarihinde Kürt aşiret reisleri ve ağalar devlet kanalı TRT1'deki bir tartışmaya davet edilmişlerdi ve dil yasağına rağmen Kürtçe konuşmalarına "izin verilmişti"; PKK'nın bir "Ermeni örgütü" olduğunu, "Türk bayrağı altında yaşadıkları" için mutlu olduklarını vurgulamışlardı: Kadınlar bunu, Kürtlerin devlete yakın partilere destek vermesi için bir manevra olarak görüyor ve hemen karşı çıkıyorlardı. Türk devletinin kendisine sadık Kürtleri kullandığını, aynı zamanda parlamentoda seçilmiş Kürt temsilcilerinin konuşmasını yasakladıklarını, hatta bu milletvekillerinden biri olan Mehmet Sincar'ın öldürüldüğünü söylüyorlardı. Diyarbakır'da 1995 genel seçimleri öncesinde bir seçim kampanyası toplantısında Kürtçe de konuşulmuştu; kadınlar, liberal genç işveren Cem Boyner'in dil tabusunu yıkabileceğine hemen açıkça inanmadıklarını belirtiyorlardı; Kürt milletvekili Leyla Zana "bu nedenle" tutuklanmıştı.

65. Özellikle Kürtlerin siyasal katılım olanaklarının sınırlandırılmasına ve Kemalist milliyetçilik anlayışıyla bağlantısına ilişkin olarak bkz. Wedel 1995 ve Gürbey 1995.

66. Schüler 1997, s. 339-42.

67. Parlamento dışı siyasal katılımın bugünkünden daha sınırlı olduğu 1983-91 arasındaki ANAP hükümetleri döneminde, SHP demokrasiye ve insan haklarına sahip çıktığından solcular, Aleviler ve Kürtler tarafından desteklendi. "Doğu ve Güneydoğudaki" duruma ilişkin bir haberde, SHP olağanüstü durumun ve dil yasağının kaldırılması ve Cumhuriyet içindeki kültürel çoğulculuğun tanınması gibi ihtiyatlı öneriler formüle ediyordu (SHP 1990). 1991'de Kürtleri temsil eden HEP'in eski 22 üyesi, pazarlıklar sonucu SHP listesinden meclise seçildi. Ama, daha 1992'de, meclisteki yemin töreni sırasında Kürtçe yemin edilmesinin ve 1992 Nevruz kutlamalarının ordu tarafından şiddet kullanarak dağıtılmasının ardından 18'i SHP'den ayrıldı. 1991-95 döneminde SHP koalisyon ortağı olarak kendisine yönelik beklentileri gerçekleştirmedi: Ne olağanüstü hal, ne Kürtler için siyasal katılım olanaklarının sınırlandırılması kaldırıldı, ne de insan haklarında durum iyileştirildi. Tersine, "faili meçhuller" ve köylerin yakılıp yıkılması, ağır insan hakları ihlallerinin yeni örnekleri yaygınlaştı. HEP 1993'te, DEP de 1994'te yasaklandı ve milletvekilleri tutuklandı. Bkz. örneğin Wedel 1995b.

68. Kendisi de Alevi bir Kürt olan eski muhtarın verdiği bilgilere göre bu, özellik-

le Tokat, Kars, Bingöl ve Malatya'dan gelmiş A mahallesindeki Sünni Kürtlerin yaklaşık %25'i için geçerlidir. 30.3.1994 tarihli görüşme.

69. Çoğunlukla *doğulu* ve *doğu* sözcüklerini kullanıyordu. Konuşmasının başındaki bir dil sürçmesinden anlaşıldığı gibi, başka çevrelerde "Kürtlerden" söz etmekteydi.

70. Bu kadının ve başka gecekondulu kadınların insan hakları kavramına dayanması dikkate değer bir durumdur. 80'li yılların ikinci yarısında insan hakları hareketinin doğmasıyla birlikte ilk kez siyasal söyleme giren bu siyasal değer, halkın geniş kesimleri tarafından, en azından insan hakları ihlallerinden en çok zarar gören Kürtler tarafından kabul edildi. İnsan hakları hareketi için bkz. Wedel 1994.

71. 18.12.1991 tarihli rapor kısmen Çakır 1994'te yer alıyor (s. 151-155).

72. Tablo 10'un gösterdiği gibi, bu oy kayması özellikle Diyarbakır, Hakkari, Iğdır ve Şırnak, daha düşük oranda da Batman, Bitlis, Muş ve Van için, yani öncelikle güvenlik güçleri ve PKK arasında silahlı çatışmaların özellikle yoğun yaşandığı İran ve Irak'a sınır olan bölge için söz konusudur. DEP'in 1994 seçimlerinden geri çekilmesinin ardından, PKK boykot çağrısı yaptı. Bu nedenle, geçersiz ya da verilmemiş oyların ortalamanın üstündeki oranı da bu illerde Kürt hareketinin desteklendiğine işaret etmektedir. Krş. 1995 seçim sonuçlarının haritasını ve 1994'e göre kaymaları veren Schüller 1996.

73. Bkz. Çakır 1994, s. 150 vd. ve 158 vd. Bu çalışma, RP'nin 1991'in sonuna kadar, güçlü bir şekilde siyasallaşmış bir Kürt taban oluşmuş olmasına rağmen, bir Kürt politikası olmadığını vurgulamaktadır. 1991 seçimlerinde RP aşırı Türk milliyetçisi MHP ile seçim ittifakına gittiğinde, çok sayıda Kürt, HEP'e yönelmişti. Gerçi RP 1991 raporunda, Kürtleri geri kazanmak için radikal öneriler getirdi. Referans verdiği kaynakların önemli bir kısmı soldan geliyordu. Ancak izlediği politikada devlet yöneticilerinin gerisinde kalmaktaydı. RP sistemin "Kürtlere şefkat" seçeneğini yürürlüğe sokma ihtimaline kendini hazırladı. "İyi polis"i oynayabilecek tek gücün kendisi olduğu yolunda "devlet partisini" ikna etmeye çalıştı.

74. DEP milletvekili Mehmet Sincar 4.9.1993 tarihinde Batman'da öldürüldü. İki hafta sonra, başkan Yaşar Kaya tutuklandı. 7.12.1993 tarihinde, partinin kapatılması talebiyle DEP davası başladı. Ocak ve Şubat 1994'te 20 DEP parti binası bombalandı, genel sekreter Murat Bozlak bir suikastten zor kurtuldu. DEP adaylarının halka tanıtılmalarının ardından 320'si tutuklandı, işkence edildi ve ölümlle tehdit edildi. Bu olaylardan sonra, DEP 25.2.1994 tarihinde seçimlere katılmama kararı aldı. PKK, katılmanın yasalara göre zorunlu olduğu seçimleri boykot etme çağrısı yaptı. Wedel 1995b, s. 308 vd.

75. DEP'in verilerine göre 1994 yerel seçimleri döneminde Ümraniye'de yaklaşık 68.000 seçmen Kürt kökenliydi. Bu sayının yarısı, son yıllarda batıya göç etmiş ya da kaçmış kişilerdi. DEP seçimlere katılmış olsaydı, 25-30.000 oy alabilirdi. Baskılar ve HEP'in yasaklanmasının ardından gerçekleşen yeni parti kuruluşunda, DEP'in Ümraniye'deki üye sayısının sadece 300 olduğu belirtilmektedir; oysa üye kazanmak için yoğun çalışılsa potansiyeli 5.000 kişiydi. B mahallesinde, DEP'in 60 üyesi vardı; ama 2.000 kişilik bir potansiyel söz konusuydu. Bu umutların gerçekleşmemesine ve devam eden baskılara rağmen, 1995 genel seçimlerinde B mahallesinde bu parti %18 (1.800) geçerli oy almıştı.

76. Krş. s. 217-9.

77. DEP'e giren muhtar, sadece %30-40 Kürtten söz ediyor; Türk solunun muhtar adayı ise %80 oranını vermektedir. Geline iller esas alınarak yapılan hesaplamalar özellikle büyük orandaki Sivaslılar'dan dolayı (yaklaşık %20) zorlaşmaktadır; çünkü

bunlar, hem Türk, hem de Kürt olabilir. Sivaslıların yarısı Kürt kabul edilirse, mahalle sakinlerinin yaklaşık %50'sinin Kürt olduğu çıkarımı yapılabilir.

78. Bana, bu tezin 20 ve 30'lu yılların Kemalist tek parti döneminde Kürt bölgelerinde, örneğin Sivas ve Malatya'daki Aleviler arasında bilinçli olarak yayıldığı anlatıldı. Krş. Alevilerin, öncelikle de Zazaların Türkleştirilmesinin önerildiği Hasan Reşit Tankut'un raporları: Bayrak 1994, s. 295-299 ile 409-490 ve Bruinessen 1996.

79. Vorhoff 1995, s. 97-99.

80. Edindiğim bilgiye göre, CHP, SHP belediye başkan adayı hakkında onun bir Şafi Kürt olduğunu yaymıştı. Bu konuda, kendisi de Alevi olan bir SHP seçmeni, bunun olamayacağını, çünkü Şafi Kürtlerden herkesin korktuğunu söylemektedir. O bir Şafi Kürt olamazdı, eğer olsaydı, bunu kuşkusuz söylemezdi.

Entelektüellerin konumunun analizi için bkz. Vorhoff 1995, s. 113. Türkiye'de Türk Sünnilerinin Hanefi, Kürt Sünnilerinin ise Şafi mezhebinden olmaları, Kürt ve Şafilerin, yanlış olduğu halde, bir görülmesine yol açabilir. Zazaları Kürt olarak görmeyen Andrews'a göre (1993, s. 44) Kürtlerin en az %70'i Şafidir. Sayıları az olan Yezidiler dikkate alındığında, Kürtlerin %30'u Alevi demektir.

81. 20'li yıllarda Alevi Kürt aşiretleri arasındaki Türk kimliğini mi Kürt kimliğini mi seçeceklerine ilişkin tartışmalar konusunda bkz. Bruinessen 1994, s. 16, s. 27. Ama bu kaynakta bu kritik konuda tarihsel belge sunulmamaktadır.

82. Bruinessen 1994, s. 31. Krş. Vorhoff (1995, s. 118), Vorhoff sol ve/ya da Kemalist Alevilerin kendilerini ilerici, modern, aydın, demokrat, özgürlükçü, vb. şeklinde tanımladıklarını aktarmaktadır. Benim yaptığım görüşmelerde aynı şey, sadece kendini Alevi olarak tanımlayan B mahallesi kadınları tarafından değil, kendini Kürt olarak tanımlayan A mahallesi kadınları tarafından da dile getirildi.

83. Kehl-Bodrogi 1993, s. 271.

84. Yaptığım görüşmelerde bu düşünceleri dile getirenler yalnızca Kürtlerdi. Türk solu içindeki Türkler arasında, sıklıkla Türk milliyetçiliğinin içselleştirildiği, Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarının tanınmasının karşısına "milletin bölünmez bütünlüğü"nin konduğu görülebilmektedir.

85. İnsanların ağırlıklı olarak Zazaca konuştuğu Dersim, bugünkü Tunceli ili dışında Kiğı/Bingöl, Kemah/Erzincan, Zaza/Sivas ve Arapgir/Malatya'yı kapsar (Dersimi 1992 [1952], s. 2). Bruinessen ise (1996, s. 38 vd.), Dersim'e Tunceli ili dışında, Kiğı ve Kemah, ayrıca Tercan/Erzincan ilçelerini eklemekte, Zaza'daki ve Sivas'a sınır bölgedeki Koçgiri Kürtlerinin, Zazaca değil Kırmancı konuşmalarına rağmen, kendilerini Dersimli Şeyhhasan aşiretinin soyu olarak tanımladıklarını vurgulamaktadır.

Yerel liderlerin tersine, mahalle sakinlerinin sadece yaklaşık %4'ü Tuncelilidir. Buna, en azından bir bölümünün Zazaca konuştuğu %8,5 Erzincanlı eklenmektedir. Dersim'e kısmen dahil sayılan diğer illerden gelenlerin sayıları da oldukça fazladır, ama benim elimdeki doğum yerlerine ilişkin rakamlar ilçelere göre değil, sadece ille göre sınıflandırılmıştır.

86. Bruinessen 1996, s. 46 vd.

87. Bruinessen 1994, s. 32. 1996'da Tunceli'de askeri durum ve insan haklarıyla ilgili durumun değiştiğini Bruinessen de belirtmektedir; ama bunun etnik kimlik üzerindeki etkisine değinmemektedir.

88. Solcu-Alevi militan Veli, bunu, devrimcilerin bir hedefi olarak, feodalizmin bir parçası olan bölgencilik, mezhepçilik ve ırkçılıkla mücadele etmek şeklinde tanımlamaktadır. Bu, askeri darbeden önce belli oranda gerçekleşmişti. Ama darbeden sonra bölgencilik tekrar artmış, adayların oy toplamak için kökenlerini kullanması partiler

tarafından da teşvik edilmiştir. Ama, sol radikal örgütlere yakın duran B mahallesi muhtar adaylarının da hemşehrilerine güvenmekte olduklarını gözlemledim. "Kendi" illerinin seçmen sayısını hemen söyleyebiliyorlardı. B'de de belli bir hemşehri grubundan gelme aday sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda özellikle tek kadın muhtar adayını vazgeçmeye zorlamak tesadüf değildi.

89. B mahallesi ve ait olduğu Ümraniye ilçesi arasındaki fark, 1994 yerel seçimlerinde de ortaya çıkmıştır; seçmenlerin yaklaşık %75'i sosyal demokrat ya da sol partiye oy vermiş, %14'ü geçersiz oy kullanmış ya da seçimleri boykot etmiştir. Tüm sağcı partilerin toplam oyu sadece %10'a ulaşırken, RP oyların %8'ini almıştı. RP, buradakinin tersine, ilçe genelinde oyların %39'unu alarak en güçlü parti konumuna geçmişti.

90. Schöler'e göre, azınlık sorunları sadece partinin reklamını yapmak için yerel düzeyde kullanılmaktadır; genel düzeyde ise, azınlıkların açık olarak desteklenmesinin önemli oy kayıplarına neden olacağını seçim analizleri gösterdiğinden bu sorun bilerek yoksayılr. CHP, hiçbir zaman somut olarak Alevilerden yana olduğunu söylememiştir ve SHP, yine Alevilerin adını anmadan, ilk defa 1991'de Alevilerin taleplerini dikkate almıştır. Schöler 1998, s. 257 ve 274 vd. Siyasal ve siyasetbilimsel literatürde sıklıkla sözü edilen ve benim araştırma bölgelerimde de somut olarak görülen Alevilerin SHP/CHP'ye eğilimi, Schöler'e göre, CHP'nin kalesi olan, aynı zamanda da Alevi oranının en yüksek olduğu Tunceli de dahi ancak 70'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Schöler, Alevilerin yoğun olduğu yerler ve SHP'de yüksek olan Alevi üye sayısı arasındaki ilişki açısından, öncelikle Kars'ın doğusuna (Ardahan ve Iğdır dahil), Erzincan, İmranlı ve Divriği, Sivas ve Adıyaman'a işaret etmektedir. A.g.y., s. 272 ve 282 vd.

91. Hem mahalle sakinleri, hem de eylemciler, darbeden sonra insan ilişkilerinde ve değerlerde yozlaşma olduğunu tekrar tekrar vurgulamaktadırlar: Çete kurma ve gençler arasında şiddet içeren kavgalar, akşamları işten dönen kadın ve kızların taciz edilmesi, fuhuş, uyuşturucu ve kumar; bazıları buna "Amerikanvari tüketimi" de eklemektedir. Bu "yozlaşma", PSAKTD başkanına göre, mahalleyi içerden çökertmek için devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bir başka eylemci ise, yozlaşmanın başka mahallelerden çok daha fazla olmadığını, ancak burada, darbeden önceki "devrimci ahlak ve uyumla" karşılaştırıldığında, daha tehlikeli olduğunu düşünmektedir.

92. Bkz. Benim yaptığım İnsan Hakları Derneği araştırması. İHD, Wedel 1994.

93. Bu sol ve Alevi örgütlenme bağlantısı, B mahallesindeki farklı yerel liderler tarafından eleştirilmiştir: "Alevi kültür, sosyalist insanlara daha yakın, ama ülkenin sorunları açısından, örgütlenmeyi sadece Alevilik üzerine kurmak iyi değil. Gene de bu kötü örgütlenme, hiç örgütlenmemekten daha iyi" ya da "Laiklik, Alevilerin Sünnilere karşı örgütlenmesiyle korunmaz; bu, sadece bölünmeye yol açar ve insanları politikadan uzaklaştırır. Ayrıca, Alevileri sermaye tarafına çekmek ve insanları Kürt hareketinden uzak tutmak, Özal senaryosunun bir parçasıdır." Bir başka mahallede, aynı demek öncelikle orta yaşlardaki SHP taraftarlarının yönetimindedir ve serbest meslek sahiplerinin katılmasına çalışılmaktadır. Yönetim görevleri, hemşehrilik temelinde yapılmaktadır.

94. Bazı kaynaklara geç ulaşabildiğim için, henüz tam olarak değerlendiremedim.

95. Bu bilgiler, İKD'nin eski kadın yöneticilerinden birinin yayımladığı bir kitaba (Arıkan ve diğ. 1996) ve benim o dönem İKD genel sekreteri olan Zülal Kılıç ile 4.11.1997 tarihinde yaptığım görüşmeye dayanmaktadır.

96. Sözü edilen, Dev Sol'un Dev Yol'dan 1978'de kopması sürecidir. Bu toplantının kadınlara ne kazandırdığı sorusuna, içlerinden biri şöyle yanıt veriyordu: "Hiçbir

şey. Bu zaten herkesin az çok bildiği bir konuydu. Sonra, aralarında çok tartıştılar. Örneğin Dev Yolcular ve Dev Solcular. Biz onların seyircisiydik. Bir defasında, kimin haklı olduğu hakkında çok büyük bir tartışma oldu. Bu tartışma değil, kavgaydı. Her şeyi mahvettiler." Solcu bir eylemcinin özeleştirisi de aynı yöndedir: "Biz siyasal eğitimi ihmal ettik. Siyasal eğitim, hemen siyasal tartışmalara dönüşüyordu; aranan daha çok siyasal kavgaydı. En iyi silah kullanan, en büyük devrimciydi."

97. Yerel Yönetim Tartışmaları 1994, s. 19.

98. Darbenin ardından siyasi partiler yeniden örgütlenmeye başlayınca, çok sayıda sosyalist SODEP/SHP'ye geçti; siyasetten uzaklaştırılan toplumu legal siyasal katılım yoluyla yeniden siyasete çekmenin bu parti üzerinden mümkün olacağını hesap ediyorlardı. İçlerinden bazıları SHP/CHP'de aktif çalışmışlar ve bunun sonucunda bazı kamu görevlerine seçilmişlerdir (örneğin 1989-94 arası dönemde Beykoz ve Ümraniye belediye başkanları) ya da ilçede parti çalışmaları yaparak yerel politikayı etkilemeye çalışmaktadırlar (örneğin A mahallesinden Deniz ve Yılmaz). Aşağıdaki bölümlerde sözü edilen B mahallesi muhtar adayları ve 1989-94 arası dönemde orada görev yapan muhtar, genel politikasını ve yerel politika çerçevesindeki yolsuzlukların sorumluluğunu daha fazla taşımamak için SHP'den ayrılmışlardır.

99. Morgen 1988. s. 111 vd; krş. bu çalışmada s. 45-7.

100. TKP/ML, 2.9.1979.

101. A.g.y.

102. A mahallesinin tersine, çok sayıda mahalle sakini doğrudan köyden gelmiyor; önceden başka semtlerde kirada ya da birden çok aile hep birlikte, çoğunlukla da Avrupa yakasındaki eski gecekondu semtleri Okmeydanı ve Çağlayan'da olmak üzere bir gecekondu oturmuşlardı. Ama daha sonra, bazılarının başvuruda belirttiklerinin ya da kendi akrabaları ve hemşehrileri tarafından da söylendiğinin aksine, ihtiyaç sahibi olmadığı ortaya çıkıyordu.

103. İşçi olan bu mahalleli, görüşmemiz sırasında bana okuduğu bir dizi kitabı gösterdi ve içeriğini anlattı.

104. Schneider 1991, s. 94 ve 96 vd. Ayrıca Castells 1983, s. 202 vd.; Castells, gecekonducularla MIR (Movimiento Izquierda Revolucionario/Devrimci Sol Hareket) arasında ideolojik uçurum olduğunu, gecekonducuların bireysel davrandıklarını ve normal bir düzen isteğinde olduklarını vurgulamaktadır.

105. Krş. s. 32-3; Evers ve diğ. 1979, s. 140 ve 151 ve Schuurman 1989, s. 19. Evers'te devletin bu durumda "karşı taraf olmaktan çıkıp garantör olması" gibi çarpıcı bir ifade kullanılmaktadır; Schuurman ise bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan devletin manipülasyon fırsatlarından söz etmektedir.

106. Ama Türkiye'de kooperatifler işçi ve köylülerin oluşturduğu bir ekonomik özyönetim geleneğinden yoksundur. Gecekondu sakinleri, kooperatifleri ya tarım sektöründe devlet denetim aracı olarak ya da kentte ev yaptırabilecek maddi gücü olan ve gelip kendilerini yerlerinden edenlerin konut edinme biçimi olarak tanımaktadırlar.

107. Örneğin TİKKO'ya yakın bir aday: "DEP'in kararı bizi bağlamaz... Bu karar, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasından sonra kendi içinde mantıklıdır. Ama mahalle düzeyinde muhtarlık açısından farklı düşünüyorum. Biz, burada klasik bir muhtarlıktan farklı bir muhtarlık oluşturabilmeyi düşünüyoruz. Polise bilgi vererek onunla işbirliğine girmeyen bir muhtarın seçilmesi gerekir. Bu görevi gerici birine bırakmak doğru olur mu? ... Genel olarak, burjuva partilerini seçmememiz gerektiğini söylüyorum. Ama yerel düzeyde, yönetimin halka yakın olduğu yerde muhtarlığı ve ilçeyi boykot etmekten yana değil, bu görevleri kendi elimize almaktan yanayım."

108. Türk solcularının yeniden örgütlenme olanaklarına ilişkin önemli bir dönüşüm noktası, "bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde egemenliğini" hedefleyen örgütlenme ve propagandanın cezalandırıldığı ve sol yönelimli örgüt ve derneklerin üye ve taraftarlarına karşı çok sayıda kitlesel davaya temel oluşturan Türk Ceza Yasasının 141. ve 142. maddelerinin Nisan 1991'de kaldırılmasıdır. Bu hedefe şiddet kullanarak ulaşmak istedikleri yönünde suçlananlar da şartlı olarak tahliye edilmişlerdir.

Buna karşılık bu ceza maddeleri kaldırılırken, "bölücü propagandanın suç olması" değiştirilmiş ceza düzenlemeleriyle birlikte "Terörle Mücadele Yasası"na (madde 8) alınmıştır. Burada devletin başarıyla uyguladığı bir strateji söz konusudur: Türk solcularının katılım olanakları serbestleştirilirken Kürt sorununa ilişkin her tür siyasal tavrı kısıtlayıp baskı altına almaya devam ederek, Kürt sorunu temelindeki muhalefeti bölmek ve dayanışmayı ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Benim bu konuyla ilgili argümantasyonum konusunda bkz. Wedel 1995a ve b.

109. Bkz. 5.3.1994 tarihindeki Ümraniye DEP ilçe belediye başkanı adayı ile görüşme ve DEP [yayın yılı muhtemelen 1994], s. 14.

110. CHP 1994, s. 58; SHP 1994, s. 13. Ankara'da 1977-80 arası kent kurultayları yapıldı; bunlar, değişik bir biçimde 1989-94 arasında yeniden oluşturuldu. Burada, proje geliştiren sivil toplum örgütlerinin ve kişilerin her yıl görüşleri alınmakta ve bu projeler yerel bütçeye dahil edilmekteydi. Halkın katılımı yüksek olmasına rağmen, projenin başarılı olabilmesi için gerekli siyasal irade eksikti. *Turkey National Report* 1996, s. 68. Beykoz'da SHP ilçe yönetimi ayda bir yurttaşların sorunlarını ve taleplerini dile getirebileceği halk günleri düzenlemiştir.

Sonuç

1. Schuurman/ Naerssen 1989, s. 2 vd.
2. Krş. de Soto 1992 (1986), s. 59 vd. Peru'daki "tüm enformel yerleşim alanlarında" başından beri enformel örgütlenme vardır. Bu örgütlenmenin görevlerinden biri mülkiyetle ilgili kayıt sistemi oluşturmaktır.
3. Krş. bu çalışmada s. 33-5.
4. Krş. bu çalışmada s. 39-40 ve s. 114-9.
5. Young 1990a, s. 318.
6. Krş. Kuzey ve Güney Afrika'yı inceleyen Ackelsberg, Rabronovic ve Blondet.
7. Racshke 1987, s. 27; krş. bu çalışmada s. 120-4.
8. Pickvance 1985, s. 40.

Ekler

Tablo 1: Kentlerdeki ve İstanbul'daki Nüfus Artışı

Yıl	İller	Oran	Artış	Göç %	İstanbul	Oran	Artış
1927	2,236	16,4	(%/Y)	—	0,743	5,4	(%/Y)
1940	3,214	18,0	1,2	—	0,794	4,5	—
1945	3,442	18,3	1,9	62,9	0,860	4,6	—
1950	3,782	18,1	7,2	55,0	1,166	5,6	5,5
1955	5,425	22,5	6,0	51,2	1,534	6,4	4,1
1960	7,308	26,3	5,0	49,5	1,882	6,8	4,0
1965	9,383	29,9	6,1	57,5	2,294	7,3	5,5
1970	12,754	35,8	5,4	52,5	3,019	8,5	5,1
1975	16,707	41,4	3,9	46,7	3,905	9,7	3,9
1980	20,330	45,5	4,8	46,4	4,742	10,6	4,2
1985	25,890	51,1	4,1	44,9	5,843	11,5	4,5
1990	31,805	56,3	—	—	7,309	12,9	—

Nüfusu en az 10.000 olan kentler; nüfuslar milyon olarak verilmiştir. Kaynaklar: Keleş 1993 (1990), s. 41, 1927 ve 1940 için; Turkey National Report 1996, s. 21, 1945'ten sonraki bilgiler için; Z.Toprak 1994, s. 110, 1927-45 (Şile ve Çatalca hariç) yılları arasında İstanbul nüfusu; Özbay 1994, s. 112, 1950 sonrası İstanbul bilgileri için.

Tablo 2: İstanbul Nüfusunun Doğum Yeriine Göre Dağılımı (%)

Doğum Yeri	1950	1975	1985	1990
İstanbul (Merkez)	52,9	50,3	39,4	37,4
Karadeniz Bölgesi	12,4	19,4	21,1	22,4
Doğu Anadolu	4,2	3,7	10,5	12,1
Orta Anadolu	5,9	10,4	11,0	11,0

Kaynaklar: Özbay 1992, s. 35, ve Baydar 1994, s. 407, Özbay'ın daha önce yayımlanmayan bilgilerini de içermektedir.

Tablo 3: Gecekonduların ve Sakinlerinin Sayıları ve Kentsel Nüfusa Olan Oranları

Yıl	TR/Gec.	Nüfus	Oran	Yıl	İst./Gec.	Nüfus	Oran
1945	10.000	40.000	%1,4	1949	5.000	—	—
1950	100.000	500.000	%12,8	1950	8.239	—	—
1960	240.000	1.200.000	%16,4	1959	61.400	—	—
—	—	—	—	1963	120.000	660.000	%45
1965	430.000	2.150.000	%22,9	1966	131.904	—	—
1970	600.000	3.000.000	%23,6	1973	*195.000	—	—
1980	950.000	4.750.000	%23,4	1982	208.000	—	—
1990	1.750.000	8.750.000	%33,9	—	—	—	—
1991	1.585.455	8.500.000	—	1991	365.564	—	—
1993	—	*11 Milyon	—	—	—	—	—

Kaynaklar: Bayhan 1996, s. 87; Danielson/Keleş 1985, s. 42; Karpat 1976, s. 59 vd.; Keleş 1993 (1972), s. 383 vd., İ. Tekeli 1994b, s. 381 ve 383. Heper 1978, s. 13'teki sayılar ise iki yönde de büyük değişiklikler göstermektedir. * ile işaretlenen sayılar tahminlere dayanmaktadır. 1991 yılına ait sayılar Birsan Gökçe yönetimindeki 6 kişilik bir ekip tarafından ülke çapında yapılan bir gecekondu araştırması sonucunda ortaya çıkan sayılardır. Bu araştırmaya bütün il merkezleri ve nüfusu 100.000'den fazla olan 5 yerleşim birimi de dahil edilmiştir. Toplam 17 yerleşim biriminde, –bunlara Bitlis, Hakkari, Şırnak gibi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kentler ve Karadeniz'de bulunan pek çok kent (Artvin, Bartın, Giresun, Ordu, Rize, Sinop ve Trabzon) dahildir– gecekondu bulunmamaktadır. Gecekonduların %63'ü beş metropolde, yani İstanbul (365.564), Ankara (205.565), İzmir (176.200), Bursa (138.725) ve Adana'dadır (118.505). Gökçe ve diğ. 1993, s. 34 vd.

Tablo 4: Gecekondu Sakinlerinde Okuryazar Olmayanların Yüzdesi

Araştırma	Aile Reisi	Eşi	Oğlu	Kızı
Hart 1962	*41,7	*66,3	*10,0	*14,5
Karpat 1968	16,0	69,0	6,0	6,0
Şenyapılı 1976 İstanbul	20,2	44,7	15-22,0	18-38,0
Şenyapılı 1977 Ankara	10,1	50,2	0,0	0-4,4
Sevgi 1983/84	21-11,4	46-36,7	—	—
Tatlıdil 1984-86	10,5	48,6	—	—
DPT 1987 Ankara	9,4	32,2	1,7	1,7
DPT 1987 İstanbul	10,5	27,4	1,8	1,8
DPT 1987 İzmir	10,8	25,7	3,2	3,2
Erder 1991	*13,0	*25,9	—	—

Kaynaklar: Saran 1974'e göre Hart, s. 353 vd.; Karpat 1976, s. 99; Şenyapılı 1981, s. 203 vd. (çocukların mahallelere göre okula gitme oranlarıyla ilgili kısımda); Sevgi 1988, s. 147; Tatlıdil 1989, s. 66; DPT 1991, s. 49 vd.; Erder 1996, s. 200 ve 204. * ile işaretlenen %'ler okul eğitimi almayanları (Hart) veya ilkokul mezuniyeti olmayanları da (Erder) kapsamaktadır. Karpat ve DPT araştırmasında, çocuklarla ilgili veriler cinsiyete göre ayrılmamıştır.

Tablo 5: Gecekondu Kadınların İş Durumu

Araştırma	Çalışanların %'si	Sektördeki %'si
Hart 1962	14,2	Fabrikada 79,9
Karpat 1968	30,0	Ev işlerinde 83,0
Şenyapılı 1976 İstanbul	5,5	Fabrikada 72,0
Şenyapılı 1977 Ankara	6,0	Büroda 47,0
Sevgi 1983/84	11,8	İşçi 53,0
Tatlıdil 1984-86	13,6	Özellikle fabrikada tekstilde
DPT 1987 Ankara	3,0	—
DPT 1987 İstanbul	6,0	—
DPT 1987 İzmir	7,6	—
Onat	13,3	Özellikle ev hizmetlerinde

Kaynaklar: Hart'tan aktaran Saran, 1974, s. 341 vd. ve Gartmann 1981, s. 26; Karpat 1976, s. 100; Şenyapılı 1981, s. 209 vd.; Sevgi 1988, s. 194; Tatlıdil 1989, s. 93 vd.; DPT 1991, s. 62; Onat 1996, s. 160.

Tablo 6: Alan Araştırmasındaki Yöntemler

Düzlem	Bireysel görüşme	Grup görüşmesi	Uzmanlarla görüşme ya da sohbet	Katılımcı gözlem	Sohbetler, ziyaretler
A mahallesi	8 kadın (3 aday); 3 erkek (1 muhtar)	1 heterojen 1 SHP, 4 Sünni kadın	2 muhtar	Belediye başkanıyla kahve toplantısı	9/1993-97 tarihleri arasında
Beykoz			RP'li kadınlar, 1 SHP'li aday, 2 belediye başkanı	SHP'li kadınlar: ev toplantısı SHP seçim şöleni	4 kez: diğer mahallelerin sakinleriyle
B mahallesi	4 kadın (1 aday, 1 CHP'li ve 1 SHP'li eylemci); 5 erkek (2 muhtar, 1 aday)	1 DEP'li kadınlar	(2 muhtar)	CHP'li kadınlar: 2 ev toplantısı; SHP'li kadınlar: 1 seçim toplantısı	10/93-3/94 tarihleri arasında
Ümraniye			CHP ve SHP kadın komisyonları, DEP belediye başkan aday	2 SHP kadın toplantısı	2 kez: diğer mahallelerin sakinleriyle
C mahallesi		1 sol eylemciler		Kahve toplantısı, Başkanlığına ziyaret	9/1993 sonu
D mahallesi		1 kadın eylemciler		8 Mart Gecesi provası	
İstanbul			(bkz. Kaynakça'daki liste)	kent ve demokrasi zirvesi; 20 toplantı	
Toplam	12'si kadınlarla toplam 20	9	13 sohbet, 19 görüşme		

Tablo. 7: İstanbul'un Beykoz İlçesinde Nüfus Artışı

Yıl	Nüfus	Artış (%/Y)	Kentli	Oran (%)
1935	21.308	—*	10.315	48,4
1940	41.492	—*	25.970	62,6
1945	32.813	4.309 (%2,6)	25.611	78,1
1950	37.122	11.710 (%6,3)	29.628	79,8
1955	48.832	9.485 (%3,9)	36.859	75,5
1960	58.317	9.441 (%3,2)	45.679	78,3
1965	67.758	8.627 (%2,5)	51.689	76,3
1970	76.385	16.382 (%4,3)	61.206	80,1
1975	92.767	22.045 (%4,8)	76.804	82,8
1980	114.812	21.251 (%3,7)	94.101	82,0
1985	136.063	27.723 (%4,1)	118.697	87,2
1990	163.786	—	142.075	86,7

Kaynak: DBİA, c. 2, s. 198; ayrıca, 1985 ve 1990 verileri için bkz. Özbay 1994, s. 114 ve 116. Nüfus artışına ilişkin mutlak rakamlar, 5 yıldaki farkı; yüzde oranları ise, yıllık ortalama büyümeyi göstermektedir. * 1935 ve 1945 yılları arasındaki ani artış ve düşüş, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki askeri birliklerin yer değiştirmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 8: İstanbul İlçe belediyelerindeki yönetimler

	1984-1989	1989-1994	1994-1999
Adalar	ANAP	ANAP	ANAP
Avcılar	—	ANAP (1992)	ANAP
Bağcılar	—	RP (1992)	RP
Bahçelievler	—	RP (1992)	ANAP
Bakırköy	ANAP	SHP	ANAP
Bayrampaşa	—	DSP (1991)	RP
Beşiktaş	ANAP	SHP	SHP
Beykoz	ANAP	SHP	RP
Beyoğlu	ANAP	SHP, 1992'den s. CHP	RP
Eminönü	ANAP	SHP	ANAP
Esenler	—	SHP (1994)	RP
Eyüp	ANAP	SHP	RP
Fatih	ANAP	SHP	ANAP
Gaziosmanpaşa	ANAP	SHP	RP
Güngören	—	RP (1992)	RP
Kadıköy	ANAP	SHP	SHP
Kağıthane	—	SHP, 1992'den s. RP	RP
Kartal	ANAP	SHP	RP
Küçükçekmece	—	SHP	DSP
Maltepe	—	ANAP (1992)	ANAP
Pendik	—	SHP	RP
Sarıyer	ANAP	SHP	RP
Sultanbeyli	—	RP (1992)	RP
Şişli	ANAP	SHP	ANAP
Tuzla	—	RP (1992)	RP
Ümraniye	—	SHP, 1992'den s. CHP	RP
Üsküdar	ANAP	SHP	RP
Zeytinburnu	ANAP	SHP	DSP
İstanbul Büyükşehir	ANAP	SHP	RP

Tablo 9: İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisindeki ve İlçe Meclislerindeki Kadınlar

İlçe meclisi	1989-1994	1994-(1999)
Adalar	1 (ANAP)	1: ANAP (ANAP)
Avcılar	—	1: ANAP (ANAP)
Bağcılar	—	0 (RP)
Bahçelievler	—	2: ANAP, CHP (ANAP)
Bakırköy	2 (SHP)	2: ANAP (ANAP)
Bayrampaşa	—	0 (RP)
Beşiktaş	2* (SHP)	7: CHP, DYP, 5 ANAP (CHP)
Beykoz	0 (SHP)	0 (RP)
Beyoğlu	1 (SHP)	0 (RP)
Eminönü	1 (SHP)	1: ANAP (ANAP)
Esenler	—	0 (RP)
Eyüp	0 (SHP)	0 (RP)
Fatih	1 (SHP)	1: ANAP (ANAP)
Gaziosmanpaşa	0 (SHP)	0 (RP)
Güngören	—	0 (RP)
Kadıköy	2 (SHP)	2: CHP, bağımsız (CHP)
Kağıthane	1 (SHP)	0 (RP)
Kartal	3 (SHP)	0 (RP)
Küçükçekmece	0 (SHP)	0 (DSP)
Maltepe	—	1: ANAP (ANAP)
Pendik	0 (SHP)	0 (RP)
Sarıyer	4 (SHP)	1: CHP (RP)
Sultanbeyli	—	0 (RP)
Şişli	3 (SHP)	3: DSP, 2 CHP (ANAP)
Tuzla	—	0 (RP)
Ümraniye	0 (SHP)	1: CHP (RP)
Üsküdar	3 (SHP)	2: ANAP, CHP (RP)
Zeytinburnu	1 (SHP)	1: bağımsız (DSP)
Şehir Meclisi İstanbul	4 (SHP)	7 (RP)

Parantez içindeki parti adları, belediyeyi alan partiyi göstermektedir. Kadınların içinde yer aldıkları parti, iki noktadan sonra verilmiştir. 1994-99 arasında soruları telefonda yönelttiğim anket, 1997 Kasım ayındaki tüm büyükşehir ve ilçe belediyelerindeki durumu göstermektedir. 1989-94 yıllarına ilişkin veriler için bkz. Koray 1991, s. 105 vd.; daha sonra kurulan ilçelere ilişkin veriler ise eksiktir. Beşiktaş ilçesi Koray'ın listesinde unutulmuştur. Burada, benim hesaplamalarıma göre, 2 kadın ilçe meclisi üyesi olmalı. Adalar ilçesi için, Koray yanlışlıkla 11 kadından söz etmiştir. Kadın uzmanların bana aktardıkları üzere, 1994 sonrasına ilişkin belediye meclisleri için istatistik yapılmamıştır. TODAİE'den Oya Çitçi ve KASAUM'dan Serpil Üşür ile 1997 Kasım ayında yapılan konuşmalar.

Tablo 10: 1994 ve 1995'te Kürtlerin Ağırlıklı Yaşadığı İllerin Seçim Sonuçları

İl	RP 1994 (%)	RP 1995 (%)	Boycot + geçersiz oy 1994 (%)	HADEP 1995 (%)
Adıyaman	29,2	32,7	13,57	9,4
Ağrı	25,5	30,6	16,2	18,4
Batman	33,7	25,7	25,4	37,4
Bingöl	44,5	51,6	17,5	7,1
Bitlis	38,1	28,8	16,3	10,0
Diyarbakır	33,4	18,7	35,8	46,5
Elazığ	32,9	41,9	13,3	3,9
Hakkari	17,5	5,8	27,9	54,4
İğdır	22,8	9,3	27,3	21,7
Malatya	31,6	37,2	13,0	2,8
K. Maraş	25,2	36,8	11,8	2,7
Mardin	20,8	20,0	12,4	22,0
Muş	38,6	29,6	20,6	16,8
Siirt	31,3	27,9	25,9	26,7
Şırnak	19,3	8,3	30,8	25,9
Tunceli	3,5	2,6	32,0	17,0
Van	29,7	23,8	19,3	27,8
Tüm Türkiye	19,1	21,32	11,7	4,17

Yerel seçimlerin sonuçları, il genel meclisi oylarını vermektedir ve DiE 1994 esas alınarak hesaplanmıştır. Genel seçimlerin sonuçları 27.12.1995 tarihli *Milliyet*ten alınmıştır.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler:

- Abadan-Unat, Nermin 1981: "Social Change and Turkish Women", y.h. kendisi, *Women in Turkish Society* içinde, Leiden, s. 5-31.
- 1991: "The Impact of Legal and Educational Reforms on Turkish Women", Keddie, Nikki/Baron, Beth (y.h.), *Women in Middle Eastern History - Shifting Boundaries in Sex and Gender* içinde, New Haven/Londra, s. 177-94.
- 1994: "Die türkische Frau in der Politik - gestern und heute", *Zeitschrift für Türkei-studien*, c. 7, sayı 1, s. 27-42.
- /Tokgöz, Oya 1994: "Turkish Women as Agents of Social Change in a Pluralist Democracy", Chodhury, Najma/Nelson, Barbara J. (y.h.), *Women and Politics Worldwide* içinde, New Haven/Londra, s. 705-20.
- Abu-Lughod, Janet 1980 (1961): "Migrant Adjustment to City Life - The Egyptian Case", Gmelch, George/Zenner, Walter (y.h.) 1980 içinde, s. 77-89.
- 1990: "Can There Be A Feminist Ethnography?", *Women and Performance - A Journal of Feminist Theory*, c. 5, sayı 1, s. 7-27.
- Acar, Feride 1991: "Was die islamistische Bewegung für Frauen so anziehend macht - Eine Untersuchung über Frauenzeitschriften und eine Gruppe von Studentinnen", Neusel ve diğ. 1991 içinde, s. 73-92.
- Ackelsberg, Martha A. 1984: "Women's Collaborative Activities and City Life - Politics and Policy", Flammang, Janet A. (y.h.), *Political Women - Current Roles in State and Local Government* içinde, Beverly Hills, s. 242-59.
- 1988: "Community, Resistance, and Women's Activism - Some Implications for a Democratic Polity", Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.), *Women and the Politics of Empowerment* içinde, Philadelphia, s. 297-313.
- /Diamond, Irene 1987: "Gender and Political Life - New Directions in Political Science", Hess, Beth/Marx Ferree, Myra (y.h.), *Analyzing Gender - A Hand-book of Social Science Research* içinde, Newbury Park, s. 404-25.
- Acker, Joan 1989: "Was wurde aus dem Paradigmenwechsel?", *Das Argument*, sayı 177, s. 683-93.
- /Barry, Kate/Esseveld, Joeke 1983: "Objectivity and Truth - Problems in Doing Feminist Research", *Women's Studies International Forum*, c. 6, sayı 4, s. 423-35.
- Afshar, Haleh 1991: "Fundamentalism and its Female Apologists", Prendergast, Renee/Singer, H.W. (y.h.), *Development Perspectives for the 1990s* içinde, Londra, s. 303-18.
- Akçura, Tuğrul 1974: "Urbanization in Turkey and Some Examples", Benedict, Peter ve diğ. (y.h.), *Turkey - Geographic and Social Perspectives* içinde, Leiden, s. 295-326.
- Akkayan, Taylan 1989: "Mahalleliyle Muhtarıyla İstanbul", *Cumhuriyet*, 16-18.3.1989.
- Aksoy, Asu/Robins, Kevin 1993: "İstanbul'da Dinleme Zamanı", *İstanbul*, sayı 7, s. 56-61.
- 1994: "İstanbul Between Civilization and Discontent", *New Perspectives on Turkey*, sayı 10, s. 57-74.
- Akşit, Bahattin ve diğ. 1996: "Population Movements in Southeastern Anatolia - Some Findings of an Empirical Research in 1993", *New Perspectives on Turkey*, sayı 14, s. 53-74.

- Alvarez, Sonia E. 1989: "Women's Movements and Gender Politics in Brazilian Transition", Jaquette, Jane S. (y.h.) 1989 içinde, s. 18-71.
- Andrews, Peter Alford 1993: "Ethnic Change in Turkey", Bundesakademie für Sicherheitspolitik (y.h.), *Der erweiterte Sicherheitsbegriff dargestellt am Beispiel der Türkei* içinde, Bonn, s. 39-54.
- Andrieux, Gilles 1988: "Musique - Alaturka ou Alafranga", *Autrement*, Serie Monde, sayı 29, s. 168-72.
- Arat, Yeşim 1989: "The Patriarchal Paradox - Women Politicians in Turkey", Rutherford ve diğ.
- Aslandağ, Alper Sedat/Bıçakçı, Baskın 1995: *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İstanbul.
- Assies, Willem 1994: "Urban Social Movements in Brazil - A Debate and its Dynamics", *Latin American Perspectives*, c. 21, sayı 2, s. 81-105.
- Aswad, Barbara C. 1978: "Women, Class, and Power: Examples from the Hatay, Turkey", Beck, Lois/Keddie, Nikki (y.h.), *Women in the Muslim World* içinde, Cambridge, s. 473-81.
- Aufenanger, Stefan 1991: "Qualitative Analyse semistruktureller Interviews - Ein Werkstattbericht", Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.), *Qualitative empirische Sozialforschung - Konzepte, Methoden, Analysen* içinde, Opladen, s. 35-59.
- Ayata, Sencer 1989: "Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartman", *Toplum ve Bilim*, sayı 46/47, s. 101-27.
- Ayubi, Nazih N. 1995: "Rethinking the Public/Private Dichotomy - Radical Islamism and Civil Society in the Middle East", *Contention - Debates on Society, Culture and Science*, c. 4, sayı 3 (İlkbahar 1995), s. 79-105.
- Banck, Geert A./Doimo, Ana Maria 1989: "Between Utopia and Strategy - A Case Study of a Brazilian Urban Social Movement", Schuurman, Frans J./Naerssen, Ton van (y.h.) 1989 içinde, s. 125-50.
- Barber, Benjamin 1994 (1984): *Starke Demokratie - Über die Teilhabe am Politischen*, Hamburg [Strong Democracy - Participatory Politics for a New Age, Berkeley, 1984].
- Barrig, Maruja 1989: "Difficult Equilibrium Between Bread and Roses - Women's Organizations and the Transition from Dictatorship to Democracy in Peru", Jaquette, Jane S. (y.h.) 1989 içinde, s. 114-48.
- Bayat, Asef 1997: "Un-civil Society - The Politics of the 'Informal People'", *Third World Quarterly*, c. 18, sayı 1, s. 53-72.
- Baydar, Oya 1994: "1950 Sonrası Göç", *DBİA* içinde, c. 3, s. 406-10.
- 1997: "İstanbul'da Her Zaman bir 'Öteki İstanbul' Vardı - 'Öteki'ne Yenik Düşen İstanbul", *İstanbul*, sayı 23, s. 74-9.
- Bayhan, Vehbi 1996: "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", *Türkiye Günlüğü*, sayı 43, s. 84-95.
- Bayrak, Mehmet (y.h.) 1994: *Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri*, Ankara.
- Beeley, Brian W. 1986: "Migration and Planning - The Turkish Case", Drakakis-Smith, David (y.h.), *Urbanisation in the Developing World* içinde, Londra, s. 159-74.
- Berktaş, Fatmagül 1991: "Eine zwanzigjährige Geschichte - Das Verhältnis der Linken zur Frauenfrage", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 214-26.
- Berner, Erhard/Korff, Rüdiger 1995: "Was macht eine Metropole aus? Die städtische Grund-Unordnung zwischen Zivilisierung und Barbarei", Nissen, Sylke (y.h.), *Londra-New York-Berlin - Probleme von Metropolen* içinde, Leipzig, s. 9-25.
- Bienen, Henry 1984: "Urbanization and Third World Stability", *World Development*, c. 12, sayı 7, s. 661-91.
- Blair, Karen J. 1977: *The Clubwoman as Feminist - The Woman's Culture Club Move-*

ment in the United States, 1868-1914, Ann Arbor/Michigan.

- Blondet, Cecilia 1990: "Establishing an Identity - Women Settlers in a Poor Lima Neighbourhood", Jelin, Elisabeth (y.h.) 1990 içinde, s. 12-46.
- Bolak, Hale 1991: "Wenn die Frau das Geld verdient... - Machtverhältnisse in städtischen Arbeiterfamilien", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 229-41.
- Bondi, Liz/Peake, Linda 1988: "Gender and the City - Urban Politics Revisited", Little, Jo/Peake, Linda/Richardson, Pat (y.h.), *Women in Cities - Gender and the Urban Environment* içinde, Basingstoke/Londra, s. 21-40.
- Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.) 1988: *Women and the Politics of Empowerment*, Philadelphia.
- Borja, Jordi 1977: "Popular Movements and Urban Alternatives in Post-Franco Spain", *International Journal of Urban and Regional Research*, c. 1, s. 151-60.
- Borst, Renate 1993: "Frauenarbeit in den Städten Afrikas, Asiens und Lateinamerikas", Ernst, Rainer ve diğ. (y.h.), *Arbeiten und Wohnen in städtischen Quartieren - Zum Verständnis der Stadt im interkulturellen Vergleich* içinde, Basel, s. 62-99.
- Braunmühl, Claudia von 1991: "Introduction", y.h. kendisi, *Women in the Development Process, International Conference 8-16 July 1989 in Berlin (West), Report and Papers* içinde, Berlin, s. 9-19.
- Bronger, Dirk 1994: "Indiens Megastädte - Fluch oder Segen?", Gormsen, Erdmann/Thimm, Andreas (y.h.), *Megastädte in der Dritten Welt* içinde, Mainz, s. 11-44.
- Bruinissen, Martin van 1994: "Nationalisme Kurde et ethnicités intrakurdes", *Peuples Méditerranéens*, sayı 68-69: *Les Kurdes et les états*, s. 11-37.
- 1996: "'Aslını İnkâr Eden Haramzadedir!' - Alevi Kürtler'in Etnik Kimliği Üzerine Tartışma", *Birikim*, sayı 88, s. 38-51.
- Bultman, Ingo 1995: "Die Nachbarschaftsbewegung und der Wandel politischer Systeme - Mexiko und Chile im Vergleich", Bultman, Ingo ve diğ. (y.h.), *Demokratie ohne Bewegung? Gewerkschaften, Stadtteil und Frauenbewegungen in Chile und Mexiko*, *Unkel/Bad Honnef* içinde, s. 143-234.
- Burkhard, Christiane/Schmidt, Adele 1991: "'Eine Einheit zwischen Frauen müssen wir politisch aufbauen' - Frauen in der Stadtteil - bewegung und Feminismus 'für's Volk' in Mexiko", Reusch, Wera/Wiener, Antje (y.h.) 1991 içinde, s. 60-74.
- Castells, Manuel 1983: *The City and the Grassroots*, Londra.
- /Portes, Alejandro 1989: "World Underneath - The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy", Portes, Alejandro ve diğ. (y.h.), *The Informal Economy - Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde, Baltimore/Londra, s. 11-37.
- Chambers, Robert 1991 (1985): "Shortcut and Participatory Methods for Gaining Social Information for Projects", Cernea, Michael M. (y.h.), *Putting People First - Sociological Variables in Rural Development* içinde, 2. basım, Washington, s. 515-37.
- Clarke, Michael/Steward, John 1992: "Empowerment - A Theme for the 1990s", *Local Government Studies*, c. 18, sayı 2 (Yaz 1992), s. 18-26.
- Cnaan, Ram A. 1991: "Neighborhood-representing Organizations: How Democratic Are They?", *Social Service Review*, s. 614-34.
- Cornelius, Wayne A. 1973: *Political Learning Among the Migrant Poor - The Impact of Residential Context*, Beverly Hills/Londra.
- Çağatay, Nilüfer/Nuhoğlu-Soysal, Yasemin 1991: "Frauenbewegungen im nationalen Einigungsprozeß - Die Türkei und andere Länder im Nahen Osten im Vergleich", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 202-13.
- Çakır, Ruşen 1994: *Ne Şeriat Ne Demokrasi - Refah Partisini Anlamak*, İstanbul.
- Çalışlar, Oral 1995: *Refah Partisi Nereden Nereye?*, İstanbul.

- Çaplı, Bülent/Dündar, Can 1996: "80'den 2000'lere Televizyon", *CDTA*, c. 15, s. 1376-86.
- Çınar, Alev İnan 1997: "Refah Party and the City Administration of Istanbul - Liberal Islam, Localism and Hybridity", *New Perspectives on Turkey*, sayı 16, s. 23-40.
- Çınar, Mine 1991: *Labor Opportunities for Adult Females and Home-Working Women in Istanbul, Turkey*, Los Angeles (Grunebaum Center's Working Papers Series, sayı 2).
- 1994: "Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment - Home-working Women in Istanbul, Turkey", *World Development*, c. 22, sayı 3, s. 369-80.
- Çimen, Mirzali 1991: *Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu*, Ankara.
- Dadaş, Nurettin 1987 (1985): *Die Entwicklung der Bevölkerungsdynamik in der Türkei seit 1950, ihre Bedeutung und die daraus erwachsenden Probleme für die Stadtplanung in den türkischen Zentren, dargestellt am Beispiel der Stadt Ankara*, Berlin.
- Danielson, Michael N./Keleş, Ruşen 1985: *The Politics of Rapid Urbanization - Government and Growth in Modern Turkey*, New York/Londra.
- Demirtaş, Sibel/Gözyayın, İftar 1997: "Varoşlar Kente İndi - İçimizdeki Şüphe", *İstanbul*, sayı 23, s. 82-7.
- Denoeux, Guilain 1993: *Urban Unrest in the Middle East - A Comparative Study of Informal Networks in Egypt, Iran and Lebanon*, Albany.
- Dersimi, Nuri 1992 (1952): *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 4. basım, Diyarbakır.
- Deutschman, Iva Ellen 1991: "The Politics of Empowerment", *Women and Politics*, c. 11, sayı 2, s. 1-18.
- Dicle, Atilla 1983: "Gecekondu - The Problems of Internal Migration and Squatter Settlements in Turkey", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, c. 6, sayı 3, s. 48-61.
- Diezinger, Angelika ve diğ. (y.h.) 1994: *Erfahrung mit Methode - Wege sozialwissenschaftlicher Frauenforschung*, Freiburg.
- Dörhöfer, Kerstin (y.h.) 1990: *Stadt-Land-Frau - Soziologische Analysen feministischer Planungsansätze*, Freiburg (Forum Frauenforschung, c. 4).
- Drakakis-Smith, David 1981: *Urbanisation, Housing and the Development Process*, Londra.
- Dubetsky, Alan 1976: "Kinship, Primordial Ties and Factory Organization in Turkey - An Anthropological View", *International Journal of Middle East Studies*, c. 7, s. 433-51.
- 1977: "Class and Community in Urban Turkey", Nieuwenhuijze, C.A.O. van (y.h.), *Commoners, Climbers and Notables - A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East* içinde, Leiden, s. 360-71.
- Dumont, Paul 1984: "The Origins of Kemalist Ideology", Landau, Jacob M. (y.h.), *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, Leiden, s. 25-44.
- Dunleavy, Patrick 1977: "Protest and Quiescence in Urban Politics - A Critique of Some Pluralist and Structuralist Myths", *International Journal of Urban and Regional Research*, c. 1, s. 193-218.
- Eames, Edwin/Goode, Judith 1980 (1977): "The Culture of Poverty - A Misapplication of Anthropology to Contemporary Issues", Gmelch, George/Zenner, Walter (y.h.) 1980 içinde, s. 273-86 [*Anthropology of the City - Introduction to Urban Anthropology*, New Jersey, 1977, s. 304-19].
- Ecevit, Yıldız 1991: "Frauenarbeit im städtischen Produktionsprozeß unter den Bedingungen des Strukturwandels", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 109-19.
- Eckstein, Susan 1990: "Urbanization Revisited - Inner-City Slums of Hope and Squatter Settlements of Despair", *World Development*, c. 18, sayı 2, s. 165-81.
- Elwert, Georg 1989: *Ethnizität und Nationalismus - Über die Bildung von Wir-Gruppen*, Berlin.

- Emrealp, Sadun 1996: "Türkiye'de Yerel Yönetimler", *CDTA*, c. 15, s. 1482-98.
- Epstein, David 1980 (1972): "The Genesis and Function of Squatter Settlements in Brasilia", Gmelch, George/Zenner, Walter (y.h.) 1980 içinde, s. 298-309 [Weaver, Thomas/White, Douglas (y.h.), *The Anthropology of Urban Environments*, Washington, 1972, s. 51-58].
- Erder, Sema 1996: *İstanbul'a bir Kent Kondu - Ümraniye*, İstanbul.
- 1997: *Kentsel Gerilim - Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması*, İstanbul.
- Ergüder, Üstün 1980: "Internal Migration, Politics and Integration - Turkey", Rivlin, Helen Anne B./Helmer, Katherine (y.h.), *The Changing Middle Eastern City - Binghampton* içinde, s. 73-95.
- 1989: "Patterns of Authority", Heper, Metin (y.h.) 1989 içinde, s. 30-45.
- Evers, Tilman 1985: "Identity - The Hidden Side of New Social Movements in Latin America", Slater, David (y.h.), *New Social Movements and the State in Latin America* içinde, Amsterdam, s. 43-71.
- /Müller-Plantenberg, Clarita/Spessart, Stefanie 1979: "Stadtteilbewegung und Staat - Kämpfe im Reproduktionsbereich in Lateinamerika", *Lateinamerika - Analysen und Berichte*, c. 3, Berlin, s. 118-70.
- Feagin, Joe R./Smith, Michael Peter 1991 (1987): "Cities and the New International Division of Labor - An Overview", Smith, Michael Peter/Feagin, Joe R. (y.h.) 1991 içinde, s. 3-34.
- Ferguson, Kathy E. 1987: "Male-ordered Politics - Feminism and Political Science", Ball, Terence (y.h.), *Idioms of Inquiry - Critique and Renewal in Political Science* içinde, New York, s. 209-29.
- Fraser, Nancy 1989: *Unruly Practices - Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*, Oxford.
- Friedman, Marilyn 1990: "Feminism and Modern Friendship - Dislocating the Community", Sunstein, Cass R. (y.h.), *Feminism and Political Theory* içinde, Şikago, s. 143-58.
- Friedrichs, Jürgen 1995: *Stadtsoziologie*, Opladen.
- Garber, Judith A. 1994: "Defining Feminist Community - Place, Choice, and the Urban Politics of Difference", *Urban Affairs Annual Review*, c. 42, s. 24-43.
- /Turner, Robyne S. 1994: "Introduction", *Urban Affairs Annual Review*, c. 42: "Gender in Urban Research", s. X-XXVI.
- Gartmann, Helene 1981: *Zur Situation der Frau im gecekondu - Eine Untersuchung über die Lebensverhältnisse von Frauen in einem durch Zuwanderung aus dem Landesinneren entstandenen Stadtrandgebiet von Ankara*, Berlin.
- Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.) 1991: *Qualitative empirische Sozialforschung - Konzepte, Methoden, Analysen*, Opladen.
- Gmelch, Georg/Zenner, Walter (y.h.) 1980: *Urban Life - Readings in Urban Anthropology*, New York.
- Gökçe, Birsan ve diğ. 1993: *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşü*, Ankara (T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetleri Müsteşarlığı).
- Göle, Nilüfer 1992 (1991): *Modern Mahrem - Medeniyet ve Örtünme*, 2. basım, İstanbul.
- 1992: "İstanbul'un İntikamı - Türk Usulü Çağdaşlık: Alaturka...", *İstanbul*, sayı 3; s. 36-40.
- 1995: *Republik und Schleier - Die muslimische Frau in der modernen Türkei*, Berlin.
- Güneş-Ayata, Ayşe 1990: *Urban Ethnicity - Counter or Converging Cultures, paper presented in The Workshop on Urbanization in Turkey*, 8-9 Mayıs 1990, METU, Ankara.

- 1990/91: "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", *Toplum ve Bilim*, sayı 51/52, s. 89-101.
- 1991: "Frauen in der Politik - Zum Wandel des politischen Anspruchs", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 181-201.
- 1994: "Roots and Trends of Clientelism in Turkey", Roniger, Luis/Güneş-Ayata, Ayşe (y.h.) 1994 içinde, s. 49-63.
- /Ayata, Sencer 1996: "Gender Relation in Housing, Community and Urban Culture", Komut, Emine M. (y.h.) 1996 içinde, s. 60-6.
- Gürbey, Gülistan 1995: "Politische und rechtliche Hindernisse auf dem Wege der Herausbildung einer Zivilgesellschaft in der Türkei", Ibrahim, Ferhad/Wedel, Heidi (y.h.), *Probleme der Zivilgesellschaft im Vorderen Orient*, Opladen, s. 95-111.
- Gürbilek, Nurdan 1992: *Vitrinde Yaşamak - 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul.
- Güvenç, Murat/Işık, Oğuz 1996: "İstanbul'u Okumak - Statü-Konut Mülkiyeti Farklaşmasına İlişkin bir Çözümleme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, sayı 71, s. 6-58.
- 1997: "İstanbul'u Okumak II - Mahalle Düzeyinde Konut Mülkiyeti-Statü Farklaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir?", *Toplum ve Bilim*, sayı 72, s. 153-64.
- Hall, Budd L. 1982 (1981): "Participatory Research, Popular Knowledge and Power", IFDA Dosya 31, s. 33-42 [*Convergence*, c. 14, sayı 3 (1981)].
- Hardy-Fanta, Carol 1993: *Latina Politics, Latino Politics - Gender, Culture, and Political Participation in Boston*, Philadelphia.
- Hauptert, Bernhard 1991: "Vom narrativen Interview zur biographischen Typenbildung", Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.) 1991 içinde, s. 213-54.
- Heller, Wilfried 1988: "Arbeitsplatzmobilität und Migration von Altstadtbewohnern İstanbuls", *Würzburger Geographische Arbeiten*, c. 70, s. 197-211.
- 1989: "Binnenmigranten in der Türkei - Fallstudien zu ihrer sozialen und sozialräumlichen Situation", *Migration - A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, c. 6, s. 55-96.
- Hellmann, Kai-Uwe 1997: "Marginalisierung und Mobilisierung - Konzeptionelle Überlegungen zur Emergenz und Mobilisierung von Marginalisierten", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, c. 10, sayı 2, s. 23-37.
- Heper, Metin 1978: *Gecekondu Policy in Turkey - An Evaluation with a Case Study in Rumelihisariüstü Squatter Area in Istanbul*, İstanbul.
- 1982: "The Plight of the Urban Migrants - Dynamics of Service Procurement in a Squatter Area", Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (y.h.) 1982 içinde.
- 1983: *Türkiye'de Kent-Göçmeni ve Bürokratik Örgütler*, İstanbul.
- (y.h.) 1986: *Dilemmas of Decentralization - Municipal Government in Turkey*, Bonn (Friedrich Ebert Stiftung).
- (y.h.) 1989: *Local Government in Turkey - Governing Greater Istanbul*, Londra.
- Hill, Dilys M. 1994: *Citizens and Cities - Urban Policy in the 1990s*, New York.
- Holland-Cunz, Barbara 1992/93: "Öffentlichkeit und Privatheit - Gegenthesen zu einer klassischen Polarität", *Frei Räume - Streitschrift der feministischen Organisation von Planerinnen und Architektinnen* - FOPA e.V., s. 36-53.
- Honer, Anne 1989: "Einige Probleme lebensweltlicher Ethnographie - Zur Methodologie und Methodik einer interpretativen Sozialforschung", *Zeitschrift für Soziologie*, c. 18, sayı 4, s. 297-312.
- 1991: "Die Perspektive des Heimwerkers - Notizen zur Praxis lebensweltlicher Ethnographie", Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.) 1991 içinde, s. 319-41.
- Hoodfar, Homa 1988: "Survival Strategies in Low Income Neighbourhoods of Cairo", doktora tezi, Antropoloji Bölümü, Kent University (mikrofiş).
- Huntington, Samuel P. 1968: *Political Order in Changing Societies*, New Haven/Londra.

- /Nelson, Joan M. 1976: *No Easy Choice - Political Participation in Developing Countries*, Cambridge.
- Ibrahim, Ferhad 1997: *Konfessionalismus und Politik in der arabischen Welt - Die Schichten im Irak*, Münster.
- Işık, Oğuz 1996: "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", CDTA, c. 13, s. 782-801.
- İlyasoğlu, Aynur 1994: *Örtülü Kimlik - İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri*, İstanbul.
- Jacquette, Jane S. (y.h.) 1989: *The Women's Movement in Latin America - Feminism and the Transition to Democracy*, Londra.
- Jelin, Elisabeth 1990: "Citizenship and Identity - Final Reflections", y.h. kendisi, *Women and Social Change in Latin America*, Londra/New Jersey, s. 184-207.
- Joas, Hans 1995: "Der Kommunitarismus - eine neue 'progressive Bewegung'?", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, c. 8, sayı 3, s. 29-38.
- Joseph, Suad 1978: "Women and the Neighborhood Street in Borj Hammoud, Lebanon", Beck, Lois/Keddie, Nikki (y.h.), *Women in the Muslim World* içinde, Cambridge, s. 541-57.
- 1983: "Working-Class Women's Networks in a Sectarian State - A Political Paradox", *American Ethnologist*, c. 10, s. 1-22.
- Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (y.h.) 1982: *Sex Roles, Family, and Community in Turkey*, Bloomington.
- Kalaycıoğlu, Ersin 1989: "Division of Responsibilities", Heper, Metin (y.h.), 1989 içinde, s. 12-29.
- Kandiyoti, Deniz 1982: "Urban Change and Women's Roles in Turkey - An Overview and Evaluation", Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (y.h.) 1982 içinde, s. 101-18.
- 1989: "Women and the Turkish State - Political Actors or Symbolical Pawns?", Yuval-Davis, Nira/Anthias, Floya (y.h.), *Woman-Nation-State*, Basingstoke, s. 126-49.
- 1991: "End of Empire - Islam, Nationalism and Women in Turkey", y.h. kendisi, *Women, Islam and the State*, Hampshire/Londra, s. 22-47.
- (y.h.) 1996: *Gendering the Middle East - Emerging Perspectives*, Londra.
- Kaplan, Temma 1982: "Female Consciousness and Collective Action - The Case of Barcelona, 1910-1918", *Signs*, c. 7, sayı 3, s. 545-66.
- Kara, Nihal/Köksal, Sema 1989: "İstanbul'da Yerel Politika ve Büyük Şehir", *Cumhuriyet*, 19-24 Mart 1989.
- Karpat, Kemal 1975: "The Politics of Transition - Political Attitudes and Party Affiliation in Turkish Shantytowns", Akarlı, Engin D./Ben-Dor, Gabriel (y.h.), *Political Participation in Turkey - Historical Background and Present Problems*, İstanbul, s. 89-119.
- 1976: *The Gecekondu - Rural Migration and Urbanization*, Cambridge.
- 1981: "Turkish Democracy at Impasse - Ideology, Party Politics and the Third Military Intervention", *International Journal of Turkish Studies*, c. 2, sayı 1, s. 1-43.
- Kehl-Bodrogi, Krisztina 1993: "Die 'Wiederfindung' des Alevitentums in der Türkei - Geschichtsmythos und kollektive Identität", *Orient*, c. 34, sayı 2, s. 267-82.
- Keleş, Ruşen 1983 (1972): *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, 3. basım, İstanbul.
- 1986: "Municipal Financing in Turkey with Special Reference to İstanbul", Heper, Metin (y.h.) 1986 içinde, s. 37-56.
- 1992: *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul.
- 1993 (1990): *Kentleşme Politikası*, Ankara.
- Keyder, Çağlar/Öncü, Ayşe 1993: *İstanbul and the Concept of World Cities*, İstanbul (Friedrich Ebert Vakfı: Economy and Society).

- Kıray, Mübeccel 1972: "Gecekondu - Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 27, sayı 3, s. 561-74.
- Kleff, Hans-Günter 1985 (1984): *Vom Bauern zum Industriearbeiter - Zur kollektiven Lebensgeschichte der Arbeitsmigranten aus der Türkei*, 2. basım, Mainz.
- Komut, Emine M. (y.h.) 1996: *Housing Question of the "Others"*, Ankara.
- Kongar, Emre 1976: "A Survey of Family Change in Two Turkish Gecekondu Areas", Peristiany, J. G. (y.h.), *Mediterranean Family Structures*, Cambridge, s. 205-18.
- Koray, Meryem 1991: "Günümüzdeki Yaklaşımlar Işığında Kadın ve Siyaset", Tekeli, Şirin/Koray, Meryem: *Devlet-Kadın-Siyaset*, İstanbul (TÜSES).
- 1993: "Frauen und Politik - Die aktuelle Entwicklung der Lage der Frauen in der Türkei", *Zeitschrift für Türkeistudien*, sayı 1/93, s. 5-34.
- Köker, Levent 1995: "Local Politics and Democracy in Turkey - An Appraisal", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, sayı 540, s. 51-62.
- Köksal, Sema 1990a: *İstanbul'daki Sosyal Demokrat Belediye Başkanları ve Gecekondu*, İstanbul (TÜSES).
- 1990b: "Ticarileşen Gecekondu ve Kent Yöneticileri", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan, c. 7, sayı 1-2, s. 260-76.
- 1992: "Yerlisi Yok, Sahibi Çok - İstanbullu'nun Önemli Özelliği, Çeşitliği ve Ben-zemezliği", *İstanbul*, sayı 1, s. 38-42.
- 1993: "Küresel Düzlemde Yeni Eğilimler", *İstanbul*, sayı 7, s. 50-55.
- Köksal, Sema/Kara, Nihal 1990: 1980 Sonrasında Yerel Siyasetin Örgütlenmesi ve Belediyeler", *Toplum ve Bilim*, sayı 48/49, s. 117-28.
- Köppen, Ruth 1994: *Armut und Sexismus*, Berlin.
- Kreisky, Eva 1995: "Gegen 'geschlechtshalbte Wahrheiten' - Feministische Kritik an der Politikwissenschaft im deutschsprachigen Raum", Kreisky, Eva/Sauer, Birgit (y.h.), *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft - Eine Einführung*, Frankfurt/New York, s. 27-62.
- Kudat, Ayşe 1975: "Patron-Client Relations - The State of the Art and Research in Eastern Turkey", Akarlı, Engin D./Ben-Dor, Gabriel (y.h.), *Political Participation in Turkey - Historical Background and Present Problems*, İstanbul, s. 61-87.
- Kuran, Timur 1980: "Internal Migration - The Unorganized Urban Sector and Income Distribution in Turkey, 1963-1973", Özbudun, Ergun/Uluslan, Aydın (y.h.) 1980 içinde, s. 349-78.
- Kuyuş, Nilüfer 1982: "The Effects of Female Labor on Power Relations in the Urban Turkish Family", Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (y.h.) 1982 içinde, s. 181-205.
- Kümbetoğlu, Belkıs 1996: "Women in Squatter Settlements and their Living Space", Komut, Emine M. (y.h.) 1996 içinde, s. 86-95.
- Küper-Başgöl, Sabine 1993: *Frauen in der Türkei zwischen Feminismus und Reislamisierung*, Münster/Hamburg.
- Lachenmann, Gudrun 1982: *Exkurs - Methodologische Überlegungen zu politikorientierten Untersuchungen in Entwicklungsländern, aus: Entkolonialisierung der Gesundheit - Theorie und Praxis der Gesundheitsversorgung in Namibia und Benin*, Dissenhofen, s. 214-27.
- Laçiner, Ömer 1985: "Der Konflikt zwischen Sunniten und Aleviten in der Türkei", Blaschke, Jochen/Bruinessen, Martin van (y.h.), *Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984 - Thema: Islam und Politik in der Türkei*, Berlin, s. 233-54.
- Lang, Sabine 1995: "Öffentlichkeit und Geschlechterverhältnis - Überlegungen zu einer Politologie der öffentlichen Sphäre", Kreisky, Eva/Sauer, Birgit (y.h.) 1995 içinde, s.

83-121.

- Lawson, Ronald/Barton, Stephen E. 1990 (1980): "Sex Roles in Social Movements - A Case Study of the Tenant Movement in New York City", West, Guida/Blumberg, Rhoda Lois (y.h.), *Women and Social Protest*, New York/Oxford, s. 41-56 [*Signs*, c. 6 (1980), s. 230-47].
- Lee, Aie-Rie/Rinehart, Sue Tolleson 1995: "Korean Women's Politicization - The Effect of Public/Private Constructions", *Women and Politics*, c. 15, sayı 2, s. 53-83.
- Lentz, Carola 1992: "Quantitative und qualitative Erhebungsverfahren im fremdkulturellen Kontext - Kritische Anmerkungen aus ethnologischer Sicht", Reichert, Christoph ve diğ. (y.h.), *Empirische Sozialforschung über Entwicklungsländer*, Saarbrücken, s. 317-342.
- Levine, Ned 1973: "Old Culture - New Culture - A Study of Migrants in Ankara, Turkey", *Social Forces*, c. 51, s. 355-68.
- Lewis, Oscar 1964 (1961): *Die Kinder von Sánchez - Selbstportrait einer mexikanischen Familie*, Düsseldorf/Viyana.
- 1980 (1965/66): "The Culture of Poverty", Gmelch, George/Zenner, Walter (y.h.) 1980 içinde, s. 263-72 [*Scientific American*, c. 215 (1966), s. 19-25].
- Lind, Amy Conger 1992: "Power, Gender, and Development - Popular Women's Organizations and the Politics of Needs in Ecuador", Escobar, Arturo/Alvarez, Sonia (y.h.), *The Making of Social Movements in Latin America - Identity, Strategy, and Democracy*, Boulder, s. 134-49.
- Löwenthal, Richard 1986 (1963): "Staatsfunktionen und Staatsform in den Entwicklungsländern", Nuscheler, Franz (y.h.), *Politikwissenschaftliche Entwicklungsländerforschung*, Darmstadt, s. 241-75 [Löwenthal, Richard (y.h.), *Die Demokratie im Wandel der Gesellschaft - Vorträge gehalten im Sommersemester 1962*, Berlin, 1963, s. 164-92].
- Loveman, Brian 1995: "Chilean NGO's - Forging a Role in the Transition to Democracy", Reilly, Charles A. (y.h.) 1995 içinde, s. 119-44.
- Lowe, Stuart 1986: *Urban Social Movements - The City after Castells*, Basingstoke/Londra.
- Luttrell, Wendy 1988: "The Edison School Struggle - The Reshaping of Working-Class Education and Women's Consciousness", Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.), *Women and the Politics of Empowerment*, Philadelphia, s. 136-56.
- Lutz, Helma 1989: "Unsichtbare Schatten? Die 'orientalische' Frau in westlichen Diskursen - Zur Konzeptualisierung einer Opferfigur", *Peripherie*, sayı 37, s. 51-65.
- Magnarella, Paul J. 1970: "From Villager to Townsman in Turkey", *Middle East Journal*, c. 24, s. 229-40.
- Mainwaring, Scott/Viola, Eduardo 1984: "New Social Movements, Political Culture, and Democracy - Brazil and Argentina in the 1980s", *Telos*, sayı 61, s. 17-52.
- March, Kathryn/Taqqu, Rachelle 1986: *Women's Informal Associations in Developing Countries*, Boulder.
- Marchand, Marianne H. 1996: "Reconceptualising 'Gender and Development' in an Era of 'Globalisation'", *Millenium*, c. 25, sayı 3, s. 577-603.
- Mardin, Şerif 1978: "Youth and Violence in Turkey", *Archives Européennes de Sociologie*, c. 19, sayı 2, s. 229-54.
- Marotzki, Winfried 1991: "Sinnkrise und biographische Entwicklung", Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.) 1991 içinde, s. 409-39.
- Mathéy, Kosta 1992: "Introduction", y.h. kendisi, *Beyond Self-Help Housing*, Londra/New York/Münih, s. 1-12.
- Mayer, Margit 1991: "Neue Trends in der Stadtpolitik - Eine Herausforderung für die Lokale Politikforschung", *Politische Vierteljahresschrift*, özel sayı 22, s. 51-71.

- McCarthy, John D./Zald, Mayer N. 1977: "Resource Mobilization and Social Movements - A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, c. 82, sayı 6, s. 1212-41.
- Meuser, Michael/Nagel, Ulrike 1991: "Expert-Inneninterviews - vielfach erprobt, wenig bedacht - Ein Beitrag zur qualitativen Methodendiskussion", Garz, Detlef/Kraimer, Klaus (y.h.) 1991 içinde, s. 441-71.
- Mies, Maria 1978: "Methodische Postulate zur Frauenforschung - dargestellt am Beispiel der Gewalt gegen Frauen", *beiträge zur feministischen theorie und praxis*, c. 1, s. 41-63.
- 1983: "Towards a Methodology for Feminist Research", Bowles, Gloria/Duelli Klein, Renate (y.h.), *Theories of Women's Studies*, Londra, s. 117-39.
- 1984: "Frauenforschung oder feministische Forschung? Die Debatte um feministische Wissenschaft und Methodologie", *beiträge zur feministischen theorie und praxis*, c. 11, s. 40-60.
- Miller, Jean Baker 1991: "Women and Power", Jordan, Judith V. ve diğ. (y.h.), *Women's Growth in Connection - Writings from the Stone Center*, New York/Londra, s. 197-205.
- Moghadam, Valentine M. 1994: "Introduction - Women and Identity Politics in Theoretical and Comparative Perspective", y.h. kendisi, *Identity Politics and Women - Cultural Reassertions and Feminism in International Perspective*, Boulder/Oxford, s. 3-25.
- Mohanty, Chandra Talpade 1988: "Aus westlicher Sicht - Feministische Theorie und koloniale Diskurse", *beiträge zur feministischen theorie und praxis*, c. 23, s. 149-61.
- Mohanty, Manoranjan 1995: "On the Concept of 'Empowerment'", *Indian Journal of Social Science*, c. 8, sayı 4, s. 333-8.
- Molyneux, Maxine 1985: "Mobilisation Without Emancipation? Women's Interests, the State and Revolution in Nicaragua", *Feminist Studies*, c. 11, s. 227-54.
- Morgen, Sandra 1988: "'It's the Whole Power of the City Against Us!' The Development of Political Consciousness in a Women's Health Care Coalition", Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.) 1988 içinde, s. 97-115.
- Morgen, Sandra/Bookman, Ann 1988: "Rethinking Women and Politics - An Introductory Essay", Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.) 1988 içinde, s. 3-29.
- Moser, Caroline O.N. 1987: "Mobilization is Women's Work - Struggles for Infrastructure in Guayaquil, Ecuador", Moser, Caroline/Peake, Linda (y.h.), *Women, Human Settlements, and Housing*, Londra/New York, s. 166-94.
- 1989: "Gender Planning in the Third World - Meeting Practical and Strategic Gender Needs", *World Development*, c. 17, sayı 11, s. 1799-1825.
- 1992: "Women and Self-Help Housing Projects - A Conceptual Framework for Analysis and Policy-Making", Mathéy, Kosta (y.h.) 1992 içinde, s. 53-73.
- Müller, Ursula 1994: "Feminismus in der empirischen Forschung - Eine methodologische Bestandsaufnahme", Diezinger A. ve diğ. (y.h.) 1994 içinde, s. 31-68.
- Mutlu, Servet 1995: "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces", *New Perspectives on Turkey*, sayı 12, s. 33-60.
- Neal, David M./Phillips, Brenda D. 1990: "Female-Dominated Local Social Movement Organizations in Disaster-Threat Situations", West, Guida/Blumberg, Rhoda Lois (y.h.), *Women and Social Protest*, New York/Oxford, s. 243-55.
- Nelson, Joan M. 1979: *Access to Power - Politics and the Urban Poor in Developing Nations*, Princeton.
- 1987: "Political Participation", Weiner, Myron/Huntington, Samuel P. (y.h.), *Understanding Political Development*, Boston, s. 103-57.
- Neusel, Ayla 1994: "Aufstand im Haus der Frauen - Die neue Frauenbewegung in der Türkei", Später, Jörg (y.h.), ... *alles ändert sich die ganze Zeit - Soziale Bewe-*

- gung(en) im "Nahen Osten", Freiburg, s. 135-44.
- /Tekeli, Şirin/Akkent, Meral (y.h.) 1991: *Aufstand im Haus der Frauen - Frauenforschung aus der Türkei*, Berlin.
- Nichols, Theo/Sugur, Nadir 1996: "Small Employers in Turkey - The OSTIM Estate at Ankara", *Middle Eastern Studies*, c. 32, sayı 2, s. 230-52.
- Offe, Claus 1972: "Zum politischen Stellenwert von Bürgerinitiativen", Grauhan, Rolf-Richard (y.h.), *Großstadt-Politik - Texte zur Analyse und Kritik lokaler Demokratie*, Gütersloh, s. 237-49.
- Okin, Susan Moller 1989: *Justice, Gender and the Family*, New York.
- 1994: "Gender Inequality and Cultural Differences", *Political Theory*, c. 22, sayı 1, s. 5-24.
- Onat, Ümit 1996: "The Urban Women and their Environment - Relations Between Housing and Individuals", Komut, Emine M. (y.h.) 1996 içinde, s. 155-66.
- Öncü, Ayşe 1988: "The Politics of the Urban Land Market in Turkey - 1950-1980", *International Journal of Urban and Regional Research*, c. 12, sayı 1, s. 38-64.
- 1992: "İstanbul'u Nasıl Anlamalı?", *İstanbul*, sayı 2, s. 71-3.
- Özbay, Ferhunde 1991: "Der Wandel der Arbeitssituation der Frau im innerhäuslichen und außerhäuslichen Bereich in den letzten sechzig Jahren", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991 içinde, s. 120-48.
- 1992: "İstanbul Nüfusu ve Göçler", *İstanbul*, sayı 1, s. 32-6.
- 1994: "Nüfus - 1950'den Günümüze", *DBİA*, c. 6, s. 111-8.
- Özbek, Meral 1997: "Karanfilya - Barınma Hakkı, 'Dost Yaşam' Hakkıdır", *İstanbul*, sayı 23, s. 106-9.
- Özbudun, Ergun 1976: *Social Change and Political Participation in Turkey*, Princeton.
- 1981: "The Nature of the Kemalist Political Regime", Kazancıgil, Ali/Özbudun, Ergun (y.h.), *Atatürk - Founder of a Modern State*, Londra, s. 79-102.
- /Ulusan, Aydın (y.h.) 1980: *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York/Londra.
- Özyeğin, Gül 1996: "Verwandtschaftsnetzwerke, Patronage und Klassenschuld - Beziehungen zwischen Hausangestellten und ihren Arbeitgeberinnen in der Türkei", *Frauen in der Einen Welt*, c. 7, sayı 2, s. 9-27.
- Pardo, Mary 1990: "Mexican American Women Grassroots Community Activists - 'Mothers of East Los Angeles'", *Frontiers - A Journal of Women Studies*, c. 11, sayı 1, s. 1-7.
- Pateman, Carole 1983: "Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy", Benn, Stanley I./Gaus, Jerry F. (y.h.), *Public and Private in Social Life*, Londra/Canberra, s. 281-303.
- 1988: *The Sexual Contract*, Stanford.
- Peteet, Julie M. 1991: *Gender in Crisis - Women and the Palestinian Resistance Movement*, New York.
- Phillips, Anne 1995 (1991): *Geschlecht und Demokratie*, Hamburg [Engendering Democracy, Cambridge, 1991; *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul, 1995].
- Pickvance, Chris G. 1985: "The Rise and Fall of Urban Movements and the Role of Comparative Analysis", *Environment and Planning D: Society and Space*, c. 3, s. 31-53.
- 1989: "Social Movements in the City or Urban Movements", Brown, Kenneth ve diğ. (y.h.), *Urban Crises and Social Movements in the Middle East - Proceedings of the CRNS-ESRS Symposium*, 23-27 Mayıs 1986, Paris, s. 72-86.
- Pries, Ludger 1996: "Kurze Geschichte eines angekündigten - und nie eingetretenen - Todes - Der Informelle Urbane Sektor in Lateinamerika", *Peripherie*, sayı 62, s. 7-28.

- Pye, Lucian W. 1969 (1963): "The Political Implications of Urbanization and the Development Process", Breese, Gerald (y.h.), *The City in Newly Developing Countries*, Englewood Cliffs, s. 401-6.
- Rabrenovic, Gordana 1994: "Women and Collective Action in Urban Neighborhoods", *Urban Affairs Annual Review*, c. 42, s. 63-76.
- Raschke, Joachim 1987: "Zum Begriff der sozialen Bewegung", Roth, Roland/Rucht, Dieter (y.h.), *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn, s. 19-29.
- Reilly, Charles A. (y.h.) 1995: *New Paths to Democratic Development in Latin America - The Rise of NGO-Municipal Collaboration*, Boulder/Londra.
- Reinharz, Shulamith 1983: "Experimental Analysis - A Contribution to Feminist Research", Bowles, Gloria/Duelli Klein, Renate (y.h.), *Theories of Women's Studies*, Londra, s. 162-91.
- Reusch, Wera/Wiener, Antje (y.h.) 1991: *Geschlecht-Klasse-Ethnie - Alte Konflikte und neue soziale Bewegungen in Lateinamerika*, Saarbrücken.
- Reusch, Wera/Zillmann, Kerstin 1991: "'Denn so wie die Dinge sind, können sie nicht bleiben...': Venezolanische Frauen in Bewegung", Reusch, Wera/Wiener, Antje (y.h.) 1991 içinde, s. 15-32.
- Ritter, Gert 1972: "Landflucht und Städtewachstum in der Türkei", *Erdkunde*, c. 26, s. 177-96.
- 1989: "Türkei - Land im Umbruch", *Praxis Erdkunde*, c. 19, sayı 11, s. 10-15.
- Roberts, Bryan 1970: "The Social Organization of Low-Income Families", Horowitz, Irving Louis (y.h.), *Masses in Latin America*, New York, s. 345-82.
- Rodríguez, Alfredo/Winchester, Lucy 1996: "Cities, Democracy and Governance in Latin America", *International Social Science Journal*, c. 48, sayı 1, s. 73-83.
- Rodríguez, Lilia 1994: "Barrio Women - Between the Urban and the Feminist Movement", *Latin American Perspectives*, c. 21, sayı 3, s. 32-48.
- Roniger, Luis 1994: "The Comparative Study of Clientelism and the Changing Nature of Civil Society in the Contemporary World", Roniger, Luis/Güneş-Ayata, Ayşe (y.h.), *Democracy, Clientelism, and Civil Society*, Boulder/Londra, s. 1-18.
- Rucht, Dieter 1995: "Kollektive Identität - Konzeptionelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, c. 8, sayı 1, s. 9-23.
- Sacks, Karen Brodtkin 1988: "Gender and Grassroots Leadership", Bookman, Ann/Morgen, Sandra (y.h.) 1988 içinde, s. 77-94.
- Safa, Helen I. 1991 (1987): "Urbanization, the Informal Economy and State Policy in Latin America", Smith, Michael Peter/Feagin, Joe R. (y.h.) 1991 içinde, s. 252-72.
- Saktanber, Ayşe 1994: "Becoming the 'Other' as a Muslim in Turkey - Turkish Women vs. Islamist Women", *New Perspectives on Turkey*, sayı 11, s. 99-134.
- Salman, Ton 1994: "The Diffident Movement - Generation and Gender in the Vicissitudes of the Chilean Shantytown Organizations, 1973-1990", *Latin American Perspectives*, c. 21, sayı 3, s. 8-31.
- Saran, Nephin 1974: "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in Istanbul", Benedict, Peter ve diğ. (y.h.), *Turkey - Geographic and Social Perspectives*, Leiden, s. 327-61.
- Sassen-Koob, Saskia 1991 (1987): "Growth and Informalization at the Core - A Preliminary Report on New York City", Smith, Michael Peter/Feagin, Joe R. (y.h.) 1991 içinde, s. 138-54.
- Sayan, Sabri/Hoffman, Bruce 1994: "Urbanisation and Insurgency -The Turkish Case 1976-1980", *Small Wars and Insurgencies*, c. 5, sayı 2, s. 162-79.
- Sayigh, Rosemary 1996: "Researching Gender in a Palestinian Camp - Political, Theore-

- tical, and Methodological Issues", Kandiyoti, Deniz (y.h.) 1996, s. 145-67.
- Schild, Verónica 1994: "Recasting 'Popular' Movements - Gender and Political Learning in Neighborhood Organizations in Chile", *Latin American Perspectives*, c. 21, sayı 2, s. 59-80.
- Schlozmann, Kay Lehman ve diğ. 1994: "Gender and the Pathways to Participation - The Role of Resources", *Journal of Politics*, c. 56, sayı 4, s. 963-90.
- Schneider, Cathy 1991: "Mobilization at the Grassroots - Shantytowns and Resistance in Authoritarian Chile", *Latin American Perspectives*, c. 18, sayı 1, s. 92-112.
- Schnell, Rainer/Hill, Paul/Essen, Elke 1992: *Methoden der empirischen Sozialforschung*, 3. basım, Münih/Viyana.
- Schöning-Kalender, Claudia 1985: *Mobilität und Mobiliar - Zur Wohnweise von Binnenmigranten in Zeyrek/Istanbul*, Tübingen.
- 1994: "Frauenräume - Frauenbeziehungen und Geschlechtertrennung in der Türkei", Evangelische Akademie Baden (y.h.), *Freundinnen - Über Frauenfreundschaften und Frauenbeziehungen*, Karlsruhe, s. 90-100.
- Schuurman, Frans J. 1989: "Urban Social Movements - Between Regressive Utopia and Socialist Panacea", Schuurman, Frans/Naerssen, Ton van (y.h.) 1989, s. 9-26.
- /Naerssen, Ton van (y.h.) 1989: *Urban Social Movements in the Third World*, Londra/New York.
- 1989: "Introduction", Schuurman, Frans/Naerssen, Ton van (y.h.) 1989, s. 1-8.
- Schüler, Harald 1993: *Mitgliederpartizipation in der Sozialdemokratischen Volkspartei - Eine Befragung in Istanbul*, İstanbul.
- 1996: "Parlamentswahlen in der Türkei - Wohlstandspartei gewinnt Stimmen im Hinterland", *Orient*, c. 37, sayı 2, s. 241-63.
- 1997: "Die türkischen Parteien und ihre Mitglieder - Politische Partizipation und innerparteiliche Demokratie in der Sozialdemokratischen Populistischen Partei (SHP)", yayımlanmamış doktora tezi, Otto-Friedrich Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Bamberg.
- 1998: *Die türkischen Parteien und ihre Mitglieder*, Hamburg.
- Schütz, Eike Jakob 1992: "Überleben in den Städten", *blätter des iz3w*, sayı 185, s. 12-17.
- Sen, Gita/Grown, Caren 1988: *Development, Crises and Alternative Visions*, Londra (DAWN).
- Sencer, Muzaffer 1986: *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul.
- Sertel, Ayşe K. 1971: "Ritual Kinship in Eastern Turkey", *Anthropological Quarterly*, c. 44, sayı 1, s. 37-50.
- Sethuraman, S. V. 1981: "The Role of the Urban Informal Sector", y.h. kendisi, *The Urban Informal Sector in Developing Countries - Employment, Poverty and Environment*, Cenevre.
- Sevgi, Cezmi 1988: *Kentleşme Sürecinde İzmir ve Gecekondular*, İzmir.
- Shmulevitz, Aryeh 1996: "Urbanization and Voting for the Turkish Parliament", *Middle Eastern Studies*, c. 32, sayı 2, s. 162-76.
- Singerman, Diane 1994: "Where Has All the Power Gone? Women and Politics in Popular Quarters of Cairo", Göçek, Fatma Müge/Balaghi, Shiva (y.h.), *Reconstructing Gender in the Middle East - Tradition, Identity, and Power*, New York, s. 174-200.
- 1995: *Avenues of Participation - Family, Politics, and Networks in Urban Quarters of Cairo*, Princeton.
- Sirman, Nükhet 1990: "Feminismus in der Türkei - Ein Neubeginn", *Zeitschrift für Türkeistudien*, c. 3, sayı 1, s. 47-76.
- Smith, Michael Peter/Tardanico, Richard 1991: "Urban Theory Reconsidered - Production, Reproduction and Collective Action", Smith, Michael Peter/Feagin, Joe R.

- (y.h.) 1991 içinde, s. 87-110.
- /Joe, R. (y.h.) 1991: *The Capitalist City - Global Restructuring and Community Politics*, Oxford/Cambridge.
- Sollis, Peter/Moser, Caroline 1991: "A Methodological Framework for Analysing the Social Costs of Adjustment at the Microlevel: the Case of Guayaquil, Ecuador", *IDS Bulletin*, c. 22, sayı 1, s. 23-30.
- Soto, Hernando de 1992 (1986): *Marktwirtschaft von unten - Die unsichtbare Revolution in Entwicklungsländern*, Zürich/Köln.
- Spang-Grau, Inka 1994: *Die Handstrickerinnen von Istanbul - Eine wirtschafts und sozial-geographische Studie über einen Zweig exportorientierter Heimarbeit in der Türkei*, Saarbrücken.
- Spessart, Stefanie 1980: *Garant oder Gegner? Militärregierung und städtische Marginalität in Lima, Peru, 1968-1975 - Vier Fallstudien*, Saarbrücken.
- Stacey, Judith 1988: "Can there be a Feminist Ethnography?", *Women's Studies International Forum*, c. 11, sayı 1, s. 21-7.
- Staeheli, Lynn A./Clarke, Susan E. 1994: "Gender, Place, and Citizenship", *Urban Affairs Annual Review*, c. 42, s. 3-23.
- Stephen, Lynn 1992: "Women in Mexico's Popular Movements - Survival Strategies Against Ecological and Economic Impoverishment", *Latin American Perspectives*, c. 19, sayı 1, s. 73-96.
- Strasser, Sabine 1995: *Die Unreinheit ist fruchtbar! Grenzüberschreitungen in einem türkischen Dorf am Schwarzen Meer*, Viyana.
- Stren, Richard 1996: "Urban Research and Urban Researchers in Developing Countries", *International Social Science Journal*, c. 48, sayı 1, s. 107-19.
- Sturm, Gabriele 1994: "Wie forschen Frauen? Überlegungen zur Entscheidung für qualitativen oder quantifizierendes Vorgehen", Diezinger, Angelika ve diğ. (y.h.) 1994 içinde, s. 85-104.
- Suzuki, Peter 1966: "Peasants Without Plows - Some Anatolians in Istanbul", *Rural Sociology*, c. 31, s. 428-38.
- Şenyapılı, Tansı 1978: *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara.
- 1981: "A New Component in Metropolitan Areas - The 'Gecekondu Women'", Abadan-Unat, Nermin (y.h.) 1981 içinde, s. 194-214.
- 1982: "Economic Change and the Gecekondu Family", Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (y.h.) 1982 içinde, s. 237-48.
- 1990: "Planlama Açısından Gecekondu Olgusunda Mekânsal Öğelerin Etkisi - Örnek Alan, İstanbul-Kahire", *Toplum ve Bilim*, sayı 48-49, s. 187-99.
- Tanfer, Koray 1983: "Internal Migration in Turkey - Socioeconomic Characteristics by Destination and Type of Move, 1965-70", *Studies in Comparative International Development*, c. 18, s. 76-111.
- Tanör, Bülent 1989: "Der Verfassungswandel in der Türkei", Özak, İ. Halil/Dağyeli, Yıldırım (y.h.), *Die Türkei im Umbruch*, Frankfurt, s. 11-41.
- Tarrow, Sidney 1991: "Kollektives Handeln und politische Gelegenheitsstruktur in Mobilisierungswellen - Theoretische Perspektiven", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, c. 43, sayı 4, s. 647-70.
- Tatlıdil, Ercan 1989: *Kentleşme ve Gecekondu*, İzmir.
- Tekeli, İlhan 1994a: *The Development of the Istanbul Metropolitan Area - Urban Administration and Planning*, İstanbul.
- 1994b: "Gecekondu", *DBİA*, c. 3, s. 381-5.
- Tekeli, Şirin 1982: *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, İstanbul.
- 1985: "Frauen in der türkischen Politik", Abadan-Unat, Nermin (y.h.), *Die Frau in der türkischen Gesellschaft*, Frankfurt, s. 259-82.

- 1986: "Emergence of the New Feminist Movement in Turkey", Dahlerup, Drude (y.h.), *The New Women's Movement*, Beverly Hills, s. 179-99.
- 1990: "Frauen und Politik in der Türkei", *Jahrbuch für vergleichende Sozialforschung 1987-1988*, y.h. Berliner Institut für vergleichende Sozialforschung, Berlin, s. 71-87.
- 1991a: "Frauen in der Türkei der 80er Jahre", Neusel, Ayla ve diğ. (y.h.) 1991, s. 27-46.
- 1991b: "Kadınların Siyasetten Dışlanmışlıklarının 55 Yıllık Öyküsü", *Kadınlar ve Siyasal Yaşam - Eşit Hak-Eşit Katılım*, İstanbul (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları 4), s. 115-25.
- Terlinden, Ulla 1990: "Kritik der Stadtsoziologie - Zur Raumrelevanz der Hauswirtschaft", Dörhöfer, Kerstin (y.h.) 1990 içinde, s. 31-65.
- Timur, Serim 1981: "Determinants of Family Structure in Turkey", Abadan-Unat, Nermim (y.h.), *Women in Turkish Society*, Leiden, s. 59-73.
- Toprak, Binnaz 1994: "Women and Fundamentalism - The Case of Turkey", Moghadam, Valentine M. (y.h.), *Identity Politics and Women*, Boulder/Oxford, s. 293-306.
- Toprak, Zafer 1994: "Nüfus - Fetihten 1950'ye", *DBİA*, c. 6, s. 108-11.
- Touraine, Alain 1978: *La voix et le regard*, Paris.
- Türkeli, Nalan 1996 (1995): *Varoşta Kadın Olmak*, 2. basım, İstanbul.
- Ullrich, Martina 1995: "Kommunitarismus und Feminismus - Berührungspunkte 'postliberalen' Denkens", *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, c. 8, sayı 3, s. 63-72.
- Unbehau, Horst 1994: *Klientelismus und politische Partizipation in der ländlichen Türkei - Der Kreis Datça (1923-1992)*, Hamburg.
- Üşür, Serpil 1989: "Kadın ve İslam İdeolojisi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı 114 (Aralık 1989), s. 35-40.
- 1992: "İslamcı Kadınların Yaşam Alanı - Tepkisel İndirgemecilik mi?", Arat, Necila (y.h.), *Türkiye'de Kadın Olgusu*, İstanbul, s. 131-50.
- Vorhoff, Karin 1995: *Zwischen Glaube, Nation und neuer Gemeinschaft - Alevitische Identität in der Türkei der Gegenwart*, Berlin.
- Waldinger, Roger/Lapp, Michael 1993: "Back to the Sweatshop or Ahead to the Informal Sector?", *International Journal of Urban and Regional Research*, c. 17, sayı 1, s. 6-29.
- Wedel, Heidi 1993: "Die Entstehung der neuen sozialen Bewegungen in der Türkei nach dem Militärputsch von 1980", Massarrat, Mohssen ve diğ. (y.h.), *Die Dritte Welt und Wir - Bilanz und Perspektiven für Wissenschaft und Praxis*, Freiburg, s. 441-8.
- 1994: "Vom Motor der Demokratisierung zum Opfer der eskalierenden Gewalt? Der Menschenrechtsverein in der Türkischen Republik", Später, Jörg (y.h.), ... *alles ändert sich die ganze Zeit - soziale Bewegung(en) im "Nahen Osten"*, Freiburg, s. 128-34.
- 1995a: "Ansätze einer Zivilgesellschaft in der Türkischen Republik - Träger der Demokratisierung oder neue Eliteorganisation?", Ibrahim, Ferhad/Wedel, Heidi (y.h.), *Probleme der Zivilgesellschaft im Vorderen Orient*, Opladen, s. 113-34.
- 1995b: "Die Kurdenfrage, der türkische Nationalismus und die Entdemokratisierung in der Türkischen Republik", *Internationale Politik und Gesellschaft*, y.h. Friedrich Ebert Vakfı, sayı 3/95, s. 300-16.
- 1996: "Binnenmigration und ethnische Identität - Kurdinnen in türkischen Metropolen", *Orient*, c. 37, sayı 3, s. 437-54.
- 1997a: "Kurdinnen in türkischen Metropolen - Migration, Flucht und politische Partizipation", Borck, Carsten ve diğ. (y.h.), *Ethnizität, Nationalismus, Religion und Politik in Kurdistan* içinde, Münster (*Kurdologie*, c. 1), s. 155-84.

- 1997b: "Politisch inszenierte Privatheit gegen Staatsfeminismus - Frauen in islamistischen Bewegungen der Republik Türkei", Kerchner, Brigitte/Wilde, Gabriele (y.h.), *Staat und Privatheit - Aktuelle Studien zu einem schwierigen Verhältnis* içinde, Opladen, s. 285-308.
- Werlhof, Claudia von 1984: "'Vom Boden des Fasses aus...' Ein Forschungsbericht aus Venezuela", *beiträge zur feministischen theorie und praxis*, c. 11, s. 111-22.
- Wichterich, Christa 1995: *Frauen der Welt - Vom Fortschritt der Ungleichheit*, Göttingen.
- Wiesendahl, Elmar 1987: "Neue soziale Bewegungen und moderne Demokratietheorie - Demokratische Elitenherrschaft in der Krise", Roth, Roland/Rucht, Dieter (y.h.), *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*, Bonn, s. 364-84.
- Windhoff-Héritier, Adrienne 1991: "Gegen den Strom nationaler Politik - Zum Verhältnis zwischen Metropolen und Zentralstaat - Das Beispiel London und New York", Blanke, Bernhard (y.h.), *Staat und Stadt - Systematische, vergleichende und problemorientierte Analysen "dezentraler" Politik* 22 içinde, s. 259-82.
- Wirth, Louis 1980 (1938): "Urbanism as a Way of Life", Gmelch, George/Zenner, Walter P. (y.h.) 1980 içinde, s. 9-25.
- White, Jenny B. 1991: "Women and Work in Istanbul - Linking the Urban Poor to the World Market", *Middle East Report* (MERIP), sayı 173, s. 18-22.
- 1994: *Money Makes Us Relatives - Women's Labor in Urban Turkey*, Austin.
- Worm, Ilse 1992: *Zaynab al-Gazali - Selbstverständnis und Weltbild einer ägyptischen Muslimschwestern*, yayımlanmamış tez, Berlin Hür Üniversitesi İslambilim Enstitüsü.
- Yasa, İbrahim 1966: *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Ankara (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı 46).
- Yeung, Yue-man 1996: "An Asian Perspective on the Global City", *International Social Science Journal*, c. 48, sayı 1, s. 25-31.
- Young, Iris Marion 1990a: "The Ideal of Community and the Politics of Difference", Nicholson, Linda J. (y.h.), *Feminism/Postmodernism*, New York, s. 300-23.
- 1990b: "Polity and Group Differences - A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", Sunstein, Cass R. (y.h.), *Feminism and Political Theory*, Chicago, s. 117-41.
- Zdunnek, Gabriele 1995: "Feminismus mit Methode - Ein erster Überblick", *Peripherie*, sayı 57/58, s. 23-37.
- Zillmann, Kerstin 1991: "Überleben in einer permanenten Krise - städtischer Alltag der 'mujeres populares' in den informellen Siedlungen von Caracas (Venezuela)", Ernst, Rainer W. ve diğ. (y.h.), *Arbeiten und Wohnen in städtischen Quartieren - Zum Verständnis der Stadt im interkulturellen Vergleich*, Basel, s. 200-26.

Ansiklopedi ve Sözlükler

- CDTA - *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 1-10 t.y. [1983], c. 11 1995, c. 12-15 1996.
- DBİA - *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993/94.
- EI - *Encyclopaedia of Islam*, Leiden.
- HP - *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, y.h. Mickle, Wolfgang, Bonn, 1986.
- LIP - *Lexikon der Internationalen Politik*, y.h. Albrecht, Ulrich/Volger, Helmut, Münih/Viyana, 1997.
- OCWW - *The Oxford Companion to Women Writings in the United States*, y.h. Davidson, Cathy N., New York, 1995.

Enstitü ve Örgütlerin Yayımladığı Gri Malzeme

- Arıkan, Saadet ve diğ. (y.h.) 1996: *...ve hep birlikte koştuk...* - İlerici Kadınlar Derneği (1975-1980), İstanbul.
- Auswärtiges Amt 1995: *Bericht über die asyl- und abschieberelevante Lage - Türkei*, Bonn, 7.12.1995.
- Beykoz 1986: *Beykoz - Istanbul as Istanbul always was*, y.y. [İstanbul], yazar Osman Ceylan, Beykoz Belediye Başkanı Ali Zengin'in önsözüyle.
- CHP 1994: Cumhuriyet Halk Partisi Programı - Yeni Hedefler Yeni Türkiye, y.y.
- DEP t.y. [1994]: Barış ve Demokrasi için Demokrasi Partisi Yerel Yönetimler Programı, y.y.
- DGSPW 1994: The Status of Women in Turkey - The Turkish National Report to the Fourth World Conference on Women, Ankara.
- DİE 1992: Türkiye İstatistik Yıllığı 1991 - Statistical Yearbook of Turkey, Ankara.
- DİE 1994: Mahalli İdareler Seçim Sonuçları - 27.3.1994, Ankara.
- DİE 1997: Türkiye İstatistik Yıllığı 1996 - Statistical Yearbook of Turkey, Ankara.
- DPT 1990: Türkiye Sosyal Göstergeler - Social Indicators Turkey, Ankara.
- DPT 1991: Gecekondu Araştırması, Ankara.
- DPT - Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü 1992: Türk Aile Yapısı Araştırması, Ankara.
- HIC 1995: *Nouvelles de HIC Europe/HIC European Newsletter*, sayı 8 (12/95).
- İHD 1996: Habitat II Alternative Report - Equal, Free and Non-Discriminatory Right to Settlement, Ankara/İstanbul/Diyarbakır.
- İHD Diyarbakır 1996: The Burned and Evacuated Settlement Units - Haziran 1996 Raporu, Adana.
- PÜMER t.y. [1995]: The History of a Muslim Struggle for Human Rights, İstanbul.
- PÜMER t.y. [1996]: The United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II), İstanbul, Haziran 1996.
- SHP, Merkez Yürütme Kurulu 1990: Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri, Ankara.
- SHP t.y. [1994]: Bildirge '94 - 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri, y.y.
- TKP/ML: İşçi-Köylü Kurtuluşu, 2.9.1979.
- Turkey National Report and Plan of Action 1996, United Nations Conference on Human Settlements Habitat II, Haziran 1996.
- Ümraniye Belediyesi İstanbul 1992: Uygulamada Sosyaldemokrasi - Halkokulu, İstanbul.
- Yerel Yönetim Tartışmaları, İstanbul (Bireşim Yay.), 1994.

Metinde Kullanılan Söyleşiler ve Uzmanlarla Yapılan Görüşmeler:

İstanbul genelindeki siyasetçiler ve örgütler:

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı Nurettin Sözen (1989-94, SHP): Görüşme 2.4.1994.
- CHP, Sultan Özyürek (İlçe Parti Başkan Yardımcısı) ve Nurfesat Soyuer (Beşiktaş ilçesi): Görüşme 7.2.1994.
- İKD, Zülal Kılıç (Genel Sekreter 1976-1980): Konuşma 14.11.1997.
- İstanbul Kadın Platformu, Nebahat Altan: Görüşme 4.10.1994.
- Kadın Emekğini Değerlendirme Vakfı, Başkan Şengül Akçar: Konuşma 11.9.1993 ve 19.9.1994.
- Marmara ve Boğazlar Belediyeler Birliği, Fikret Toksöz (Genel Sekreter): Aynı kişiyle konuşma 1997: Türkiye'deki partiler ve üyeleri 9.12.1993, görüşme 7.1.1994.

Beykoz İlçesi:

İlçe Belediye Başkanı 1989-94, Şevket Arkan (SHP): Görüşme 17.2.1994.

İlçe Belediye Başkanı, 1994'ten sonra, Yücel Çelikkalek (RP): Görüşme 28.9.1994.

RP Kadın Komisyonu: Grup görüşmesi 29.3.1994.

SHP, Mualla Yılmaz (Kadın Komisyonu Başkanı, ilçe yönetiminde üye, Belediye Başkanı özel temsilcisi, İlçe Belediye Meclis üyesi aday): Görüşme 8.2.1994, konuşma 2.3.1994.

*İlyas, A Mahallesi Muhtarı, 1989-94 (Alevi Kürt): Mahalle için uygulanan anket, konuşma 21.10.1993 ve 23.2.1994, görüşme 30.3.1994.

*Mustafa, 1994'ten sonra A Mahallesi Muhtarı (Alevi Kürt): Mahalle için uygulanan anket, konuşma 27.9.1994 ve 29.10.1997.

Ümraniye İlçesi:

CHP Kadın Komisyonu: Konuşma 9.2.1994.

DEP, Bahattin Günel (Belediye Başkan adayı ve Parti Başkan Yard.): Görüşme 5.3.1994.

SHP Kadın Komisyonundan Naciye Akbulut: 12.1993-3.1994 tarihleri arasında yapılan çok sayıda konuşma.

1983-89 tarihleri arasında B Mahallesinin muhtarı olan kişiyle 12.1993-3.1994 tarihleri arasında yapılan çok sayıda konuşma. Görüşme 12.12.1993.

1989-94 tarihleri arasında B Mahallesinin muhtarı olan kişiyle yapılan konuşma 26.2.1994, görüşme 4.3.1994.

—

Heidi Wedel

Siyaset ve Cinsiyet

Wedel'in İstanbul'un iki gecekondu mahallesinde yüz yüze görüşmelerle yürüttüğü alan araştırmasını temel alan Siyaset ve Cinsiyet, kadınların yerel düzeyde, mahalle ölçeğindeki siyasal katılımını inceliyor. Son otuz yıl boyunca göçlerle kente gelmiş kadınlar kitabın özneleri: İçinde yaşadıkları sorunlara bakışları, mücadeleleri, yoksulluğun hayatlarına etkisi, aralarındaki etnik ve mezhepsel farklar, bu farkların siyasal katılıma etkileri... Kadınların siyasal katılımının önündeki başlıca engelleri inceleyen Wedel, haklı olarak resmiyet dünyasıyla sınırlamıyor çalışmasını; söz konusu dönem boyunca kadınların radikal solculuk ve İslamcılık karşısındaki konumlarına da eğiliyor. İstanbul gecekondualarını yer yer dünyadan başka örneklerle, özellikle de Latin Amerika örneklerinden esinlenmiş kuramsal birikimle karşılaştıran yazar, incelemesinin zengin sonuçları arasında şuna da değiniyor:

"Kadınların yerel politikaya katılımının cinsiyetler arası ilişkiyi pekiştirici mi, yoksa değiştirici mi etki yaptığı konusunda yürütülen feminist tartışma içinde, benim incelememin sonuçları ikinci tezi desteklemektedir. Gerçekten de bu etkinlikler cinsiyetler arası ilişkilerde bir dönüşümü başlatabilmektedir. Yerel politikaya katılım kadınların güçlenmesinin çeşitli biçimlerini beraberinde getirebilir, getirmektedir."

Metis Kadın Araştırmaları
ISBN-13: 978-975-342-339-7



Metis Yayınları
www.metiskitap.com